

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

**OSMANLI DÖNEMİ SEMÂ DEVRÂN TARTIŞMALARI AÇISINDAN İBRAHİM
NİKSÂRÎ'NİN BURHÂN'ÜL-ELHÂN FÎ HÜKMİ'T-TEGANNÎ VE'D-DEVRÂN
ADLI RİSALESİNİN İNCELEMESİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Sümeyye ATMACA

BURSA – 2023

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

**OSMANLI DÖNEMİ SEMÂ DEVRÂN TARTIŞMALARI AÇISINDAN İBRAHİM
NİKSÂRÎ'NİN BURHÂN'ÜL-ELHÂN FÎ HÜKMİ'T-TEGANNÎ VE'D-DEVRÂN
ADLI RİSALESİNİN İNCELEMESİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Sümeyye ATMACA

Danışman:
Prof. Dr. Abdurrezzak TEK

BURSA – 2023

TEZ ONAY SAYFASI
T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Tasavvuf Bilim Dalı'nda 702023053 numaralı Sümeyye ATMACA'nın hazırladığı "OSMANLI DÖNEMİ SEMÂ DEVRÂN TARTIŞMALARI AÇISINDAN İBRAHİM NİKSÂRÎ'NİN BURHÂNÜ'L-ELHÂN FÎ HÜKMÎ'T-TEGANNÎ VE'D-DEVRÂN ADLI RİSALESİNİN İNCELEMESİ" konulu yüksek lisans ile ilgili tez savunma sınavı,/...../ 20.... günü -saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin (başarılı / başarısız) olduğuna (oybirliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Abdurrezzak TEK
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Serhat GÜLTAŞ
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah ÇAKIR
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

...../...../ 20.....

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 07/07/2023

Tez Başlığı / Konusu: “Osmanlı Dönemi Semâ Devrân Tartışmaları Açısından İbrahim Niksârî'nin Burhânü'l-elhân fî hükmi't-tegannî ve'd-devrân Adlı Risalesinin İncelemesi”

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 185 sayfalık kısmına ilişkin, 23/06/2023 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %8'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

07/07//2023

Adı Soyadı:	Sümeyye ATMACA
Öğrenci No:	702023053
Anabilim Dalı:	Temel İslâm Bilimleri
Programı:	Tasavvuf
Statüsü:	☒ Y.Lisans ☐ Doktora

Danışman
Prof. Dr. Abdurrezzak TEK

07/07/2023

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Osmanlı Dönemi Semâ Devrân Tartışmaları Açısından İbrahim Niksârî'nin Burhânü'l-elhân fî hükmi't-tegannî ve'd-devrân Adlı Risalesinin İncelemesi” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

07/07/2023

Adı Soyadı: SÜMEYYE ATMACA
Öğrenci No: 702023053
Anabilim Dalı: Temel İslâm Bilimleri
Programı: Tasavvuf
Statüsü: Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Sümeyye ATMACA
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Temel İslâm Bilimleri
Bilim Dalı	: Tasavvuf
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans
Tez Danışman(lar)ı	: Prof. Dr. Abdurrezzak TEK

OSMANLI DÖNEMİ SEMÂ DEVRÂN TARTIŞMALARI AÇISINDAN İBRAHİM NİKSÂRÎ'NİN BURHÂN'ÜL-ELHÂN FÎ HÜKMÎ'T-TEGANNÎ VE'D- DEVRÂN ADLI RİSALESİNİN İNCELEMESİ

İbrahim b. es-Seyyid Muhammed en-Niksârî, 17. yüzyıl Osmanlı coğrafyasında, Kadızâdeliler hareketinin en güçlü olduğu dönemlerde yaşamış, sûfî meşreb bir şahıstır. Bu çalışmada, İbrahim Niksârî'nin Burhânü'l-elhân fî hükmi't-tegannî ve'd-devrân adlı eseri incelenerek semâ ve devrân hakkındaki görüşleri tespit edilmiş ve görüşlerinin yaşadığı dönemdeki tartışmalara ışık tutması amaçlanmıştır. Eserde, tasavvufun tartışmalı konularından olan cehrî zikir, semâ, devrân, lahn ve tegannî konuları ele alınmıştır. Ayrıca Halvetîlere yapılan haksız eleştiriler ve Kadızâdeliler'in dinî ve toplumsal amaçları hakkında bilgiler verilmiştir. Bu çalışmanın son bölümünde, ünik nüsha olma özelliğine sahip eserin, günümüz harflerine aktarılmış hâli sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Tasavvuf, İbrahim Niksârî, Cehrî Zikir, Semâ, Devrân, Lahn, Tegannî.

ABSTRACT

Name and Surname	Sümeyye ATMACA
University	Bursa Uludağ University
Institution	Social Sciences
Field	Basic İslamic Sciences
Degree Awarded	Master
Degree Date	/...../2023
Supervisor	Prof. Dr. Abdurrezzak TEK

AN ANALYSIS OF NIKSARI'S TREATISE, BURHÂNÜ'L-ELHÂN FÎ HÜKMI'T-TEGANNÎ VE'D-DEVRÂN, IN TERMS OF THE OTTOMAN PERIOD SEMÂ DEVRÂN DISCUSSIONS

İbrahim b. es-Seyyid Muhammed en-Niksârî is a sufi person who lived in the 17th century Ottoman geography, when The Kadızâdeliler Movement was at its strongest. In this study, İbrahim Niksari's work named Burhânü'l elhan fî Hükmi't-tegannî ve'd-devrân was examined and his views on sama and sufi whirling were determined. In this way, it is aimed to shed light on the debates made in the period when İbrahim Niksari lived. In the work, the controversial subjects of sufism, dhikr jahri, sama, sufi whirling, descant (lahn) and melody are discussed. In addition, information about the unfair criticisms made against the Halvetites and the religious and social aims of the Kadızâdeliler were given. In the last part of this study, the translation of this work, which was written as a single copy, into today's Turkish is presented.

KeyWords: Islamic Mysticism, İbrahim Niksârî, Dhikr Jahri, Sama, Sufi Whirling (dawran), Melody, Descant (lahn).

ÖNSÖZ

Tasavvufun tartışmalı konuları arasında önemli bir yere sahip olan cehrî zikir, semâ ve devrân konuları, ilk sûfilerden bu yana ele alınarak incelenmiş, hakkında kesin bir nass bulunmaması ve riyâyâ sebep olacağı endişesiyle çözüme kavuşturulamayan konular arasında yer almıştır.

Çalışma, 17. asrın başlarında yaşayan İbrahim b. es-Seyyid Muhammed Niksârî'nin *Burhânü'l-elhân fî hükmi't-teğannî ve'd-devrân* eseri üzerine hazırlanmıştır. Aynı zamanda, eseri tarihi ve kültürel bağlamda anlamayı, dönemin semâ-devrân tartışmalarını incelemeyi ve eserin günümüzdeki akademik değerini ortaya koymayı hedeflemiştir.

Bu çalışma giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümünde İbrahim b. es-Seyyid Muhammed en-Niksârî'nin hayatı ve ilk dönem sûfilerinden Osmanlı dönemine kadar geçen sürede cereyan eden semâ ve devrân tartışmaları incelenmiştir. İkinci bölümde semâ, devrân, raks, cehrî zikir, teğannî ve lahn kavramları ele alınarak bu konu hakkında yapılan tartışmalara yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise *Burhânü'l-elhân* adlı eser günümüz Türkçesine aktarılmıştır.

Çalışmalarım sırasında yardımını ve hoşgörüsünü esirgemeyen kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Abdurrezzak TEK'e, tezimi okuyarak katkıda bulunan kıymetli arkadaşım Kevser Demir'e, desteklerini ve duâlarını eksik etmeyen aileme şükranlarımı sunarım. Tevfik ve başarı yalnız Allah'tandır.

Sümeyye ATMACA

BURSA, 2023

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	İ
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU	İİ
YEMİN METNİ	İİİ
ÖZET.....	İV
ABSTRACT.....	V
ÖNSÖZ.....	VI
İÇİNDEKİLER	VII
A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE KAPSAMI	1
B. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	2
C. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ	2
D. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM

SEMÂ'IN TARİHİ SÜRECİ

A. İSLAM KÜLTÜRÜNDE VE OSMANLI DEVLETİ'NDE SEMÂ'A BAKIŞ	5
1. Hz. Peygamber, Sahâbe ve Tâbiûn Döneminde Semâ	5
2. Zühd Devrinde Semâ	6
3. Tarikatlar Döneminde Semâ	8
B. OSMANLI DÖNEMİNDE SEMÂ'A BAKIŞ	8
1. Osmanlı Döneminde Semâ ile İlgili Literatür	9
2. Osmanlı Toplumunun Semâ Kavramına Bakışı	10
a. Kadızâde–Sivâsî Tartışmaları	11
3. Osmanlılar Döneminde Semâ-Devrân Çerçevesinde Meydana Gelen Tartışmalar.....	14
4. Nîksârî ve Burhânü'l-elhân	16
5. Burhânü'l-elhân'ın Kaynakları.....	17
a. Tefsir Kaynakları	18
b. Hadis Kaynakları	20
c. Fıkıh Kaynakları	23
d. Kelâm Kaynakları	27
e. Tasavvuf Kaynakları	27
f. Lügat Kaynakları	29
g. Edebiyat Kaynakları	30
h. Felsefe-Mantık Kaynakları	30

İKİNCİ BÖLÜM

CEHRÎ ZİKİR, SEMÂ, DEVRÂN KAVRAMLARI ÇERÇEVESİNDE BURHANÜ'L-ELHÂN'IN İNCELENMESİ

A. MÛSİKİ	31
1. Mûsikinin Tasavvufî Açıldan Önemi	31
2. İslâm'ın Mûsikiye Bakışı	32
3. Sûfînin Mûsikiye Bakışı	33
4. Nîksârî'nin Mûsikiye Bakışı	34
B. CEHRÎ ZİKİR	34
1. Cehrî Zikir ve Fazîleti	34
a. Yüksek Sesle Yapılan Cehrî Zikrin Hükümü	38
b. Cehrî Zikir İçin Söylenen İtirazların Değerlendirilmesi	38
C. SEMÂ	39
1. Semâ'ın Tanımı	39
2. Semâ ve Vecd	40
3. Semâ'ın Cevazına Delil Olan Âyet	42
4. Semâ ve Devrânla İlgili Meseleler	43
a. Yere Vurmanın Câiz Oluşu	43
5. İmam Şafî'nin Semâ Hakkındaki Görüşleri	45
D. DEVRÂN VE RAKS	45
1. Devrân ve Raksın Tanımı	45
2. Devrân ve Bid'at	46
3. Semâ-Devrâna Cevaz Verenlerin Hukûkî Delilleri	48
4. Devrân ve Raksı Mübah Gören Ulemânın Delilleri	53
5. Devrânın Helalliğinden Bahseden Fakîh ve Mutasavvıflar	55
6. Muhtelif Fıkhî ve Tasavvufî Kitapların Semâ ve Devrâna Bakışı	56
7. Devrân ve Raksı Haram Sayanların Hukûkî Delilleri	57
8. Devrâna Karşı Çıkanların Özellikleri	59
9. Nîksârî'nin Devrâna Karşı Çıkan Kimseleri Değerlendirmesi	60
E. LAHN VE TEGANNÎ	61
1. Lahn ve Tegannî'nin Tanımı	61
2. Tegannî ile Zikretmenin Hükümü	62
3. Tegannînin Kısımları	63
4. Tegannî'nin Helal Olduğuna Dair Deliller	63
a. Fetâvâ't-Tatarhâniyye'nin Def ve Tegannîye Dair Delilleri	70
5. Lahn ve Tegannî Dinlemenin Faydaları	70
F. NİKSÂRÎ'NİN KENDİ DÖNEMİNDE MÛSİKİ SEMÂ VE DEVRÂN KARŞI ÇIKAN GRUPLARA REDDİYESİ	71
1. Râfizî	72
2. Râfizîlerin Zikir Ehline Yaklaşımı	72
3. Râfizîlerin Hileleri	73

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İBRAHİM NİKSÂRÎ'NİN BURHÂNÜ'L-ELHÂN FÎ HÜKMÎ-T-
TEGANNÎ VE'D-DEVRÂN ADLI ESERİ

A. METNİN HAZIRLANMASINDA İZLENEN USÛL	78
B. BURHÂNÜ'L-ELHÂN FÎ HÜKMÎ'T-TEGANNÎ VE'D-DEVRÂN	79
SONUÇ	172
EKLER	175
KAYNAKÇA	178

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE KAPSAMI

Tasavvuf, bir ilim dalı olarak ortaya çıktığından bu yana içerdiği konular, yöntem ve uygulamalar bakımından eleştirilere maruz kalmış; bu tenkitleri gerçekleştirenler arasında kimi zaman sûfiler, çoğunlukla zâhir ulemâ yer almıştır. Tasavvufun içerdiği konulara semâ-devrân tartışmaları da eklenmiş ve bu durum zaman zaman eleştirilere neden olmuştur.

Semâ, devrân ve cehrî zikir tartışmaları, Osmanlı Devleti zamanında da yoğun bir şekilde yaşanmıştır. Konuyla alakalı şeyhülislâmlar ve zâhir ulemâ, aleyhte fetvalar vermiş dönemin mutasavvıfları da tartışmanın helâlligini ispat mahiyetinde eserler telif etmiştir. İbrahim Niksârî *Burhânü'l-elhân* eserinde, Halvetîler başta olmak üzere cehrî zikri benimseyen tarikatlara yapılan haksız eleştirileri ve bu eleştirilerin Ehl-i sünnet çizgisine muhalif olduğunu ortaya koymuştur. Bu bağlamda çalışmamızın konusu, tartışmalı konular arasında yer alan mûsiki, cehrî zikir, semâ, devrân, lahn ve tegannî kavramlarını İbrahim b. es-Seyyid Muhammed Niksârî'nin *Burhânü'l-elhân fi hükmi't-tegannî ve 'd-devrân* çerçevesinde değerlendirilmesidir.

Çalışmamızın ilk bölümünde İslam kültüründe ve Osmanlı Devleti'nde semâ kavramına bakış ele alınmıştır. Bu minvalde Hz. Peygamber döneminde, zühd devrinde, tarikatler döneminde ve Osmanlı Devleti'nde semâ kavramının nasıl anlaşıldığı ve değerlendirildiği incelenmiştir. Aynı zamanda İbrahim Niksârî'nin biyografisi ortaya konulmuştur. İfade etmek gerekir ki İbrahim Niksârî'nin hayatı hakkında şimdilik herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Eserde belirttiği bazı malumat çerçevesinde yaşadığı döneme ulaşılmıştır. Semâ ve devrân lehinde eser te'lif etmiş olması tasavvufî kişiliği hakkında da bilgiler vermiştir.

İkinci bölümde mûsiki, cehrî zikir, semâ, devrân–raks, lahn–tegannî kavramları analiz edilmiştir. Bu kavramların daha iyi anlaşılabilmesi için sözlük ve terim anlamları ele alınarak kavramsal çerçeve oluşturulmuştur. Devamında ise bu kavramların helâlligi ve haramlığı hususunda gerçekleştirilen tartışmalar ele alınmıştır. Aynı zamanda mûsiki, semâ ve devrânâ karşı çıkan grupların zikir ehline yaklaşımı incelenmiştir. Bu bağlamda Kadızâde, Kızılbaş ve Rafiziler hakkında bilgiler verilmiştir.

Üçüncü bölümde İbrahim Niksârî'nin *Buhânü'l-elhân* adlı eseri, günümüz harflerine aktarılmıştır. Bu süreçte, eserin orijinal hâlinin korunması ve anlamının değişmeden aktarılmasına özen gösterilmiştir.

Müellif, eserini dört bölüme ayırmıştır. Birinci bölümde tegannî ile zikrin câizliği; ikinci bölümde Râfizîlerin hileleri; üçüncü bölümde Reğaib, Berat ve Kadir gecesi namazlarının fazileti; dördüncü bölümde ise devrân ve semâ ile zikretmenin helâlligi ele alınmıştır. Eser, Osmanlı Türkçesi ile yazılmış olup âyet ve hadîsler bakımından zengin, üslûbu sade ve akıcıdır. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Koleksiyonu'nda tek nüsha olarak bulunan, koleksiyon numarası 701 olan eser, toplamda 72 varaktan meydana gelmiştir.

B. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Çalışmanın amacı İbrahim Niksârî'nin semâ ve devrân konularındaki görüşlerini tespit etmeye, bu görüşlerin yaşadığı dönemdeki tartışmalara nasıl ışık tuttuğunu anlamaya çalışmaktır. Bu çalışma 17. yüzyıla dair araştırma yapmak isteyenlere ve bu kavramlar üzerinde çalışacak araştırmacılara bir kaynak teşkil etmesi açısından önemlidir. Bu çalışmanın hedefi, eserde ele alınan tasavvufun tartışmalı konularından olan cehrî zikir, semâ, devrân, lahn ve tegannî meselelerinin araştırılmasını aynı zamanda, Halvetîlere yöneltilen haksız eleştirileri ve Kadızâdeliler'in dinî ve toplumsal amaçlarını eleştirel bir gözle incelemektir.

C. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

İbrahim Niksârî'nin semâ ve devrân tartışmalarını ele almadan önce, İslâm kültüründeki ve Osmanlı Devleti'ndeki yansımaları ile bu konunun ele alınma biçimi detaylı bir şekilde incelenmiştir. Ardından, çalışmamızda 17. yüzyıl bağlamında meydana gelen tartışmalar ile İbrahim Niksârî'nin bu konudaki görüşleri detaylı bir şekilde aktarılmıştır. Bunun devamında, söz konusu tartışmaları ortaya çıkaran gruplar hakkında ayrıntılı bilgiler sunulmuştur.

Bu alana dair yapılan çalışmalar arasında Süleyman Uludağ'ın *İslam Açısından Müzik ve Semâ* (2020) kitabı bulunmaktadır. Uludağ bu eserde, müzik tarihi üzerine genel bir bakışla konuya başlangıç yaptıktan sonra, Kur'ân ve hadislerde müziğe dair tutum ve

görüşleri ortaya koymuştur. Ardından, fakihlerin ve mutasavvıfların bu konudaki yaklaşımlarını inceleyerek müzik çeşitlerine değinmiştir. Mustafa Demirci *Semâ Risâleleri* (1996) yüksek lisans tezinde, İsmail Ankaravî'nin (öl. 1041/1631) *Hüccetü's-semâ* adlı eserini, Abdülahad Nûri'nin (öl. 1061/1651) *Risâle fî cevâzi devrâni's-sûfiyye* adlı eserini ve Sünbül Sinan Efendi'nin (öl. 936/1529) *Risâle fî deverâni's-sûfiyye* adlı eserini tercüme ederek değerlendirmiştir. Yusuf Dülger *Ahmed b. Muhammed et-Tûsi el-Gazzâlî ve Niyâzî-i Mısri'nin Semâ Risâleleri* (1998) yüksek lisans tezinde, Niyâzî Mısri'nin (öl. 1105/1694) *Risâle fî devrâni's-sûfiyye* ve Ahmed el-Gazzâlî'nin (öl. 520/1126) *Bevâriku'l-ilmâ'* kiâbını tercüme etmiş ve değerlendirmiştir. Fatih Keskin *Ali el-Atvel Karabaş Velî ve Risâletü'd-deverân* (2004) yüksek lisans tezinde, eseri tercüme etmiş ve zikrin önemi ve devrânın delillerini ortaya koymuştur. Ahmet Vural *Hocazâde Muhammed Râsim Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Zübdetü't-Tarîka Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili* (2016) yüksek lisans tezinde, semâ-devrân, cehrî zikir, lahn-tegannî, râbita ve tecellî konularını ele almıştır. Yunus Bozbuğa'nın *Bir Fetva Tercih ve Tahrîc Örneği Olarak Sünbül Sinan Efendi'nin Risâle-i Tahkikiye'si* (2019) yüksek lisans tezinde, *Risâle-i Tahkikiye*'yi tercüme etmiş ve cehrî zikir, semâ, devran-raks tartışmalarını incelemiştir. Sevde Duran *Farklı Zamanlarda Yazılmış Semâ Risâlelerinin Mukayeseli Analizi* (2021) yüksek lisans tezinde, Çivizâde'nin (öl. 954/1547) *Risâle fî hakkı'd-devrân* risâlesi ile Eşrefzâde'nin (öl. 874/1469-70 [?]) *Sırr-ı devrân* risâlesini ortaya konulan deliller çerçevesinde analiz etmiştir.

Niksârî, *Burhânü'l-elhân* adlı eserinde Sühreverdi'nin (öl. 632/1234) *Avârifü'l-maârif*'i, Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) *Risâle*'si, Ebû Tâlib el-Mekkî'nin (öl. 386/996) *Kûtü'l-kulûb*'u, Gazzâlî'nin (öl. 505/1111) *İhyâu ulûmi'd-dîn*'i, İbn Arabî'nin (öl. 638/1240) *Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'si ve Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin (öl. 672/1273) *Mesnevi*'si gibi tasavvuf klasiklerinden bilgiler naklederek konuya dair kendi fikirlerini ortaya koymaya çalışmıştır.

D. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

İbrahim Niksârî'nin *Burhânü'l-elhân* eserinde, 17. yüzyılda meydana gelen cehrî zikir semâ, devrân, lahn ve tegannî konuları ele alınmıştır. Bu konular eserde detaylı bir şekilde incelenmiştir. Ancak, bu kavramlar ilk dönem sûfilerinden itibaren süregelen tartışmaların bir parçası olmuş ve her dönemde önemini korumuştur. Özellikle

incelenen eser, 17. yüzyıl bağlamında ele alındığı için, bu tartışmalar bu yüzyıl etrafında sınırlı tutulmuştur.

Kaynaklarda İbrahim Niksârî ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamamış olmamız çalışmamızın sınırlılıklarından biridir. Konuyla ilgili bilgiler eserin içeriği detaylı okunarak elde edilmiştir.

Bir sayfada yirmi bir satırın bulunması, metnin karışık ve iç içe bir yazım stiline sahip olmasına yol açmış ve bu durum okumanın zorlaşmasına sebep olmuştur. Metinde bazı kelimelerin yanlış yazıldığı, silindiği ya da mürekkebin dağılması nedeniyle okunamaz hale geldiği gözlemlenmiştir. Eserde atıfta bulunulan bazı kitapların kime ait olduğu belirlenememiştir. Bu kitaplar arasında *Behcetü'l-kulûb*, *Tasvîru'l-kulûb*, *Kitabü'ş-Şehâde*, *Hulâsatü'l-hakāyik*, *Kitabü'l-Ezhâr*, *Kitabü Tevfîku'l-mesâbih*, Hatîb Makdîs(î) *Esmâ'ül-hüsnâ şerhi*, *Kitab-ı Muhâzarât*, *Kitabü'l-Emtâ' bi-ahkâmi's-semâ*, *Kitab-ı Muharrez*, *Kitab-ı Metâin-i Sûfiyye*, *Fetâvâ-yı Abbâsiyye*, *Fetâvâ-yı Semerkandî* zikredilebilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SEMÂ'IN TARİHİ SÜRECİ

A. İSLAM KÜLTÜRÜNDE VE OSMANLI DEVLETİ'NDE SEMÂ'A BAKIŞ

Semâ, İslâm kültüründe ve Osmanlı Devleti'nde önemli bir yer teşkil etmiştir. Hz. Peygamber döneminde semâ'nın temelleri atılmış, sahâbe ve tâbiûn dönemlerinde ise bu anlayış benimsenerek sürdürülmüştür. Zühd devrinde semâ, daha derin bir anlam kazanarak dünyevi arzulardan uzaklaşmayı hedeflemiştir. Tarikatlar döneminde ise semâ, hem bireysel hem de cemaatin manevi birliğinin oluşmasına katkı sağlamıştır.

1. Hz. Peygamber, Sahâbe ve Tâbiûn Döneminde Semâ

Semâ, İslâm'dan önce de bilinen bir kavram olmakla birlikte, İslâmiyet'in yayılışıyla daha geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Bu kavramın ilk örnekleri Hz. Peygamber'in hayatında ve ashab arasında görülmüştür.

Semâ kavramı, ölçülü veya ölçsüz ses ve hoş sadâ manalarına gelmektedir. Vecd hâli semâ'ın bir meyvesidir. Vecd ise ölçülü veya ölçsüz hareketlerdir.¹ Bu bağlamda Hz. Peygamber'in hayatına bakıldığında birçok örnek tespit edilmiştir. Hz. Peygamber'in “Beni Hûd sûresi ihtiyarlattı.” sözü vecd hâlinin bir göstergesidir. Çünkü ihtiyarlamak hüznün ve endişe verici şeylerin tesiriyle gerçekleşir. “*Her ümmetten bir şahit getirip seni de onlara şahit kıldığımız zaman hâl ne olacak.*”², “*Eğer onlara azap edersen, şüphesiz onlar senin kullarıdır.*”³ Ashabın bü minvalde zikredilen âyetleri dinleyince ağlaması, müjde âyetlerine gelince sevinmesi, Allah'ın azabından bahseden âyetlerde ise Allah'a sığınması vecd hâlinin bir göstergesidir.⁴ Buna ek olarak Kur'ân-ı Kerîm okunduğunda tüylerin ürpermesi, kalplerin yumuşaması, korku, titreme ve endişe hâllerinin meydana gelmesi de vecd hâlinin bir göstergesidir.⁵

Sahâbe ve tâbiûn döneminde ise Kur'ân okunurken ağlayan, bayılan, hatta ölen kimselerin var olduğu bilinmektedir. Hz. Ömer, “*Şüphesiz ki, Allah'ın azabı vukua*

¹ Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, Ahmed Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınları, 1975), 2/724.

² *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayreddin Karaman vd. (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), en-Nisâ 4/41.

³ el-Mâide 5/118.

⁴ Süleyman Uludağ, *İslam Açısından Müzik ve Semâ*, 2. Baskı (İstanbul: Kabcı Yayınları, 2020), 174.

⁵ Uludağ, *İslam Açısından Müzik ve Semâ*, 176.

gelecek ve onu hiçbir kimse geri çevirmeye muktedir olamayacaktır.”⁶ âyeti okunduğunda çığlık atıp bayılmıştır.⁷ Tâbiûn’dan Ebu Cerîre, Salihü’l-Merî, Kur’ân okumuş, hüznünden feryad ederek ölmüştür.⁸

Gazzâlî (öl. 505/1111), bu ve benzeri hâllerin eski ümmetlerde de meydana geldiğini *İhyâ*’da belirtmiştir. Anlatılanlara göre, Hz. Dâvûd’un kıraatini insanlar, cinler, kuşlar ve hatta bütün vahşi hayvanlar dinlerdi. O, Zebûr’u okuduğu zaman bazen onun halâvetini işitip de aynı okuyuş sırasında ölenlerden dört yüz kişinin cenazesi kaldırılırdı.⁹

İnsan tabiatı gereği ruhuna tesir eden güzel, etkili söz ve ses karşısında tepkisiz kalamamıştır. Bu bağlamda esrar-ı ilâhiyye ve esmâ-ı ilâhiyye’nin insanın varlığına yansımaları ile birlikte, insanın kalbi ve ruhu bu ilahî titreşimlere duyarlı hâle gelmiştir. Hz. Peygamber ve önceki dönemlere ait verilen örneklerde de semâ’nın insan üzerindeki etkisi bu minvalde görülmüştür.

2. Zühhd Devrinde Semâ

İlk dönem sûfileri, sûfilîğin şeriate uygunluğunu vurgulamak için sünnî ve gayri sünnî ayrımlarını belirgin hâle getirmiştir.¹⁰ Bu bağlamda, sûfilîği daha net tanımlamak ve yanlış anlaşılmalara önlemek amacıyla, müzik, gınâ, tegannî, elhân, telhin gibi kavramlar yerine semâ terimini benimsemiştir.

Semâ kavramı, hem kendine gelen ilâhî mesajları işitmeyi ve kalbe aktarmayı ifade eder, hem de kalpte çeşitli hâlleri meydana getirir.¹¹ Semâ sırasında ölçsüz seslerin veya sessizliğin duyulması gerektiği, Allah Teâlâ ve Hz. Peygamber’i kapsayan geniş bir alana şâmil olması nedeniyle, dini bozma ve bid’at uydurma suçlamalarına maruz kalmamak, oyun eğlence olarak algılanmamak adına gınâ, elhân ve müzik kelimeleri yerine semâ kavramı tercih edilmiştir.¹²

Bu çerçevede Zünnûn el-Mısırî (öl. 245/859), semâ’ı Hak’tan gelen bir mânâ (vârid) olarak tanımlamış kalbleri harekete geçirip Hakk’a yönlendirmek için geldiğini ifade

⁶ et-Tûr 52/6.

⁷ Ebû Gazzâlî, *İhyâü ulûmi’ d-dîn*, 2/733.

⁸ Gazzâlî, *İhyâü ulûmi’ d-dîn*, 2/ 734.

⁹ Gazzâlî, *İhyâü ulûmi’ d-dîn*, 2/682-683.

¹⁰ Jamal J. Elias, “Zikr-i Dervîşâne’den Divân Musikisine Kadar Osmanlılar Devrinde Semâyâ Bir Bakış”, çev. İdil Eser, *Cogito, Osmanlılar Özel Sayısı*, 19 (1999), 217.

¹¹ Semih Ceyhan, “Semâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 36/455.

¹² Uludağ, *İslam Açısından Müzik ve Semâ*, 168-172.

etmiştir. Ona göre semâ'ı, Hak ile dinleyen hakikat seviyesine ulaşırken, nefsâniyetle dinleyen ise zındıklaşır.¹³ Semâ'ın yapılmasıyla meydana gelen vecd hâli de birlikte değerlendirilen kavramlar arasında yer almıştır.

İbrahim b. Edhem “*Gökyüzü parçalara ayrıldığında...*”¹⁴ âyetini dinlerken titremesi, semâ uygulamasının bir sonucu olarak meydana gelen vecd hâlinin açık bir örneğidir. Vecd hâlinin tasavvufî bir terim olarak anlamı, ölçülü ve ölçsüz hareketlerdir. Bu hâl, meydana gelirken insan bedenini etkileyebilir; kişi titreme gibi belirtiler gösterebilir. İbrahim b. Edhem'in yaşadığı bu hâl, semâ'ın meyvesi olan vecd hâlinin bir göstergesidir.¹⁵

Mutasavvıfların öncüsü kabul edilen bazı zâhidler, müzik ve semâ hakkında olumsuz bir tavır takınmışlardır. Fudayl b. Iyaz (öl. 187/803), Hâris el-Muhâsibî (öl. 243/857), Ebu Tâlib el-Mekki (öl. 386/996), Ebû Ali er-Ruzbârî (öl. 322/934), Ebu Bekir el-Acûrrî (öl. 360/979) bu zâhidler arasında zikredilebilir. Serî es-Sakatî (öl. 251/865), İbrahim b. Edhem (öl. 161/778), Ebu Süleyman ed-Dârânî (öl. 215/830), Fudayl b. Iyâz, Ma'rûf el-Kerhî (öl. 200/815-816) gibi zâhidlerin semâ yapmadıkları nakledilmiştir.¹⁶

Cüneyd-i Bağdâdî (öl. 297/909) ise semâ kavramını, hoş sesleri dinlemeyi “elest bezmindeki” Hakk'ın hitâbını işitmekle irtibat kurarak açıklamıştır. Fakat kendisi semâ yapılırken zamanın, mekânın ve semâ yapacak kimselerin titizlikle belirlenmesi gerektiğine vurgu yapmıştır.¹⁷ Semâ, kalpte var olan duygu ve hisleri harekete geçirerek açığa çıkarmaya yarayan bir araçtır. Ebu Süleyman ed-Dârânî, semâ'ın kalpte olmayan bir şeyi kalbe sokmadığını, sadece kalpte var olan duyguların semâ ile harekete geçirildiğini belirtmiştir.¹⁸ Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'ye (öl. 283/896) göre semâ, Allah Teâlâ'nın kişiye bahşettiği ve sadece onun tarafından idrak edilebilen ilahi bir sırdır.¹⁹

¹³ Ebû Nasr es-Serrâc, *el-Lümâ': İslam Tasavvufu*, çev. H.Kâmil Yılmaz (İstanbul: Ensar Yayınları, 2014), 271; Abdülkerim Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 425; Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/722.

¹⁴ el-İnşikâk 84/1.

¹⁵ Ceyhan, “Semâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 36/455.

¹⁶ Uludağ, *İslam Açısından Müzik ve Semâ*, 182.

¹⁷ Uludağ, *İslam Açısından Müzik ve Semâ*, 181-182.

¹⁸ Kuşeyrî, *Risâle*, 43; Ebû Hafs Ömer Şihâbüddîn Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif: Tasavvufun Esasları*, çev. H.Kâmil Yılmaz – İrfan Gündüz (İstanbul: Vefa Yayınları, 1990), 2/265.

¹⁹ Kuşeyrî, *Risâle*, 427.

Zühd hayatı, tasavvuf hayatına dönüşürken semâ gibi bir takım hâller bu sürece dâhil edilmiş ve zaman içinde bu hâller, zühd hayatının ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir. Bu hâller, tasavvuf yolunu takip edenler için ibâdet olarak kabul edilmiştir.

3. *Tarikatlar Döneminde Semâ*

Tarikatlar dönemi itibarıyla semâ, devrân ve raks kavramları, aynı anlamda hatta birbirlerinin yerine kullanılmıştır. Fakat aralarında bazı farklar söz konusudur. Dönmek manasında kullanılan “devrân” kavramı, zamanla Kâdirîler’in ayakta sağa sola ve kendi etrafında dönerek yaptıkları zikir çeşidi hâlini almıştır. İşitme, duyma ve dinleme anlamındaki “semâ” kavramı ise Hakk’ın hitâbını işitme anlamında kullanılmış, zamanla tarikat mensuplarının icra ettiği zikrin adı olarak yaygınlaşmıştır. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’nin, dinî toplantılarda hissettiği vecd ve semâ hâli, zamanla geliştirilerek şekillenmiş, Mevlânâ’nın ardından belirli bir kural ve kâideye tabi tutularak yeni bir hâle dönüştürülmüştür.²⁰ Oynamak, dans etmek manalarında kullanılan, “raks” ise sûfilerin hareketli ve sesli olarak yaptıkları bir zikir türüdür ve bu kelime daha çok tasavvufa karşı olan kimselerin kullandığı bir kavram hâline gelmiştir.²¹ Nakşibendîlik gibi bazı tarikatlar ise müziğin ve semâ’ın Allah’a yaklaştıran yönünü inkâr etmemekle birlikte tarikatlerinde buna yer vermemişlerdir.²²

B. OSMANLI DÖNEMİNDE SEMÂ’A BAKIŞ

Osmanlı döneminde semâ kavramı, hem literatürde yer bulmuş hemde toplumun farklı kesimleri arasında çeşitli yorumlara sebep olmuştur. Özellikle Osmanlı edebiyatında semâ ile ilgili eserler, bunun önemini göstermiştir. Aynı zamanda toplumun semâ konusunda çeşitli görüşleri, zaman zaman tartışmalara yol açmıştır. Kadızâde-Sivâsî arasında cereyan eden olaylar bunun bir göstergesidir.

²⁰ Nuri Özcan, “Mevlevî Âyini”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 29/464.

²¹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Meb Yayınları, 1993), “Semâ”, 3/162-168; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1991), “Devrân”, 138-139, 390-391; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (Ankara: Rehber Yay., 1997), “Semâ”, 220, 629-30.

²² Uludağ, *İslam Açısından Müzik ve Semâ*, 254.

1. Osmanlı Döneminde Semâ ile İlgili Literatür

Semâ ve devrân hakkındaki tartışmalar, İslam düşünce tarihinin erken dönemlerinde başlamış, Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Bu tartışmalar Halvetî ve Mevlevîler'in semâ-devrân şeklinde icrâ ettiği zikir çeşidi etrafında şekillenmiştir. Bazı âlimler, şeyhülislâmlar ve kadılar, semâ ve devrân aleyhinde fetva verip risâleler yazmış, sûfiler -başta Halvetî ve Mevlevîler olmak üzere- bu durumun dine aykırı bir tarafı olmadığını ispatlamak amacıyla kitaplar telif etmişlerdir.²³ Bu konuda oluşturulan metinler genellikle iki farklı açıdan ele alınır: Birincisi, semâ ve devrânı yasaklamak yönünde dinî nasları yorumlayan ve insanları bu yasağa karşı bilgilendirenlerdir. Diğeri ise, semâ ve devrânın helâllüğünü savunan, bu savunmayı naslarla destekleyen ve yasaklama eğilimini eleştirenlerdir.²⁴

Semâ ve devrâna ilişkin tartışmalar Türk tasavvuf edebiyatı içerisinde bir tür oluşturacak kadar zengin eserlerin verilmesine zemin hazırlamıştır.²⁵ Bu minvalde eser telif eden kimseler arasında; Eşrefoğlu Rûmî (öl. 874/1469-70?) *Sırru'd-devrân*; Muhammed b. Mahmud el-Aksarâyî (öl. 899/1494), *Risâle fî beyâni devrânî's-sûfiyye*; Zenbilli Ali Efendi (öl. 932/1525), *Risâle fî hakkı'd-devrânî's-sûfiyye*; Sünbül Sinan Efendi (öl.936/1529), *Risâle fî cevâzi devrânî's-sûfiyye*; Beşir Efendi (Ahmed Beşir, öl. 978/1570-71), *Semâ ve Devrân Risâlesi*; Aziz Mahmud el-Hüdâyî (ö.1038/1628), *Keşfu'l-kına' an vechi's-semâ*; İsmail b. Ahmed er-Rüsûhî el-Ankaravî (öl.1041/1631), *Hüccetü's-semâ*; Mustafa b. Ali el-Boluvî (öl. 1086/1675), *Tercüme-i risâle fî'd-devrân*; Ali b. Muhammed el-Kastamonî (Karabaş Veli) (öl.1097/1686), *Risâletü'd-devrân*; Niyâzî-i Mısırî (öl.1106/1694), *Risâletü'd-devrân*; Mehmed Emin Tokadî (öl. 1158/1745), *Siyânet-i Dervişân der Bahs-i Devrânı Sûfiyyân*; Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin (öl. 1202/1788), *Ma'kûlât-ı Devriye* zikredilebilir. Ele almış olduğumuz eser de bu tür içerisinde zikredilen semâ ve devrânın helâllüğünü ele alıp ispatlamaya çalışmıştır.

Semâ, devrân ve cehrî zikir aleyhinde risâle yazarlar ise; İbn Kemâl (öl. 940/1534), *Risâle fî devrânî's-sûfiyye ve raksihim*; İbrahim b. Muhammed el-Halebî (öl. 956/1549),

²³ H. Gazi Yurdaydın, "Türkiye'nin Dini Tarihine Umûmî Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/1 (1961), 117.

²⁴ Bilal Kemikli, "Türk Tasavvuf Edebiyatında Risale-i Devran ve Semâ Türü ve Gaybî'nin Konuya İlişkin Görüşleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXVII (1997), 451-452.

²⁵ Bilal Kemikli, "Tasavvuf Edebiyatında Risale-i Devran ve Semâ Türü ve Gaybî'nin Konuya İlişkin Görüşleri", 460.

er-Raksu ve'l-vaks li-müstahilli'r-raks; Birgivî Mehmed Efendi (öl. 981/1574), *er-Risâle fî'z-zikri'l-cehrî*; Ahmed b. Muhammed el-Akhisârî (öl. 1041/1631), *Risâle fî hurmeti'r-raks ve'd-devrân ve kerâheti'z-zikr*; Kadızâde Mehmed Efendi (öl. 1045/1635), *Risâle-i devrân-ı sûfiyye*; Muhammed b. Mustafa el-Bucavî (öl. 1059/1649), *Risâle fî zemmi't-tegannî ve'r-raks*; Abdülkerim b. Veliyüddin (Veliyüddinzâde) (öl. 1100/1689), *Risâle fî hakkı devrânî's-sûfiyye* yer almaktadır.²⁶ Konuyla alakalı aleyhte fetva verenler arasında ise İbn Kemal, Ebussuûd Efendi (öl. 982/1574), Muhammed b. Abdullah el-Üskübî (öl. 1030/1620), Minkârîzâde Yahya Efendi (öl. 1088/1677), Menteşezâde Abdürrahim Efendi (öl. 1128/1716) yer almaktadır.²⁷

2. Osmanlı Toplumunun Semâ Kavramına Bakışı

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ve büyüyüp gelişmesinde sûfilere yardım ve desteği yadsınamaz bir gerçektir. Bu sebeple her padişah, sûfilere gereken değeri ve önemi vermeye çalışmıştır. Bu itibarla, tasavvufî düşünce toplumda rahat bir şekilde yayılma imkânı bulmuş ve bu topraklar birçok tarikate ev sahipliği yapmıştır.

Devletin sünnî din anlayışını benimsemesinden ötürü fukahâ ile sûfiler arasında bazen tartışmalar meydana gelmiştir. 16. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti Safavîler'in şîlik propagandasına karşı Ehl-i beyt sevgisini öne çıkaran Halvetî tarikatını ideolojik bir denge unsuru olarak desteklemesi konuyla alakalı tartışmaların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.²⁸

İlerleyen dönemlerde şiddetlenerek artan semâ ve devrân tartışmalarının ilk başlangıcı Zenbilli Ali Efendi (öl. 932/1526) dönemine denk gelmektedir. Şeyhülislâmlık makamında olan Zenbilli Ali Efendi'nin semâ ve devrân lehine cevaz veren risaleler ve fetvalar yayınlaması üzerine dönemin âlimlerinden “Molla Arap” veya “Vaiz Arap” lakaplı Muhammed b. Ömer (öl. 938/1531) bu konunun aleyhinde vaazlar vermiş hatta görüşlerini yazdığı bir mektubu İstanbul'daki Halvetiyye mensuplarına göndermiştir. Gereken cevabı Halvetiyye'nin ileri gelenlerinden Cemâleddîn İshâk Karamânî (öl.

²⁶ Ferhat Koca, “Osmanlı Fakihlerinin Semâ, Raks ve Devrân Hakkındaki Tartışmaları”, *Tasavvuf* 13(Temmuz-Aralık 2004), 66-68.

²⁷ Abdürrezzak Tek, “Vânî Mehmet Efendi'nin Sesli Zikir Konusunda Sûfilere Yönelttiği Eleştiriler”, *Ulusal Vâni Mehmed Efendi Sempozyumu*, ed. Mehmet Yalar, Celil Kiraz (Bursa: 2011), 118-119.

²⁸ Ahmet İnanır, “Sema, Raks ve Devran Tartışmaları Bağlamında Osmanlı Düşüncesinde Zikir Esnasında Mûsiki ve Meşrûiyeti”, *Geçmişten Günümüze Uluslararası Dinî Mûsiki Sempozyumu* (Amasya: Amasya Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırmalar Koordinatörlüğü, 2017), 573.

933/1526-1527) vermiş, tartışma ilerlemeden son bulmuştur.²⁹ Daha sonra şeyhülislâmlık makamına getirilen Kemalpaşazâde (öl. 940/1534) bu konunun aleyhine fetvalar yayınlayınca tartışmalar yeniden alevlenmiştir.³⁰ Kendisi de ilk dönemde bu konunun aleyhine kitap telif etmiş ve fetvalar yayınlamıştır. Bu dönemin semâ ve devrân aleyhtarlığını yapan kimseler arasında İbrâhim el-Halebî (öl. 956/1549) ve Muhammed Birgivî (öl. 981/1573) zikredilir. Kemalpaşazâde ile aynı görüşü benimseyen İstanbul kadısı Nûreddin Sarıgürz (öl. 928/1522) devrân ile zikreden dervişlerin yakalanıp cezaya çarptırılmaları için şikâyetnâme hazırlamış ve şeyhülislâma sunmuştur. Halvetî şeyhi Sünbül Sinan'ın (öl. 936/1529) dirâyetli duruşu, ilmî ve manevî yetkinliğiyle şikâyetnâme işleme konulmamıştır. Şeyh Sünbül Sinan Efendi semâ ve devrân konusunda yapılan tartışmalara son vermek amacıyla cehrî zikrin helâl oluşuna dair Arapça ve Türkçe olmak üzere eserler telif etmiştir. Bu gayreti sonucu çoğu âlim iknâ olmuş, kiminin de sert tavırlarının yumuşadığı görülmüştür. Kemalpaşazâde, Sünbül Sinan Efendi'ye semâ ve devrânla alakalı görüşlerini şöyle ifade etmiştir: “Efendi! Bizim fetvamız sizlere değildir. Aslını bilmez ... sefihleredir.”³¹ Buradan hareketle Kemalpaşazâde'nin eski görüşlerinden vazgeçerek fikrini yumuşattığı görülmektedir.

16. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Ebüssuûd Efendi'yle (öl. 982/1574) tartışmaların yeniden alevlendiği bilinmektedir. Onun bu konuya yaklaşımı zikre bazı sınırlamalar getirilmesi yönündedir. Sünbül Sinan Efendi (öl. 936/1529), Kemalpaşazâde'nin fikirlerini yumuşattığı gibi İbrahim Ümmî Sinan (öl. 1067/1657) da Ebüssuûd'u katı tutumundan vazgeçirmiştir.³²

a. Kadızâde–Sivâsî Tartışmaları

Osmanlı Devleti, 16. yüzyılın ilerleyen dönemlerinde gücünü kaybetmeye başlamış ve duraklama sürecine girmiştir. Bu dönemde karışıklıklar, savaşlar, ekonomik bozukluklar, toprak kayıpları ve işgaller nedeniyle istikrarsızlık ortaya çıkmıştır. Bu durum neticesinde ordu-saraya, medrese-tekkeye ve vâiz-tarikat mensuplarına hücum

²⁹ Reşat Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf*, 4. Baskı (İstanbul: İz Yayınları, 2016), 371.

³⁰ Reşat Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf*, 4. Baskı (İstanbul: İz Yayınları, 2016), 372.

³¹ Beşir Efendi, *Semâ ve Devrân Risâlesi* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 1352), 46a.

³² Reşat Öngören, “Osmanlılar Döneminde Semâ ve Devran Tartışmaları”, *Tasavvuf* 25(Ocak 2010), 130.

etmeye başlamıştır.³³ Aynı zamanda bu istikrarsızlığı fırsat bilen gruplar meydana çıkmış, fikir ve görüşlerine taraftar bularak halkı kutuplaştırmayı hedeflemişlerdir. Devletlerin kaderini belirleyen bu tarz fikirlerin milletlerin çöküş dönemlerinde taraftarlar bulduğu, yükselme devirlerinde ise bu tarz konulara halkın itibar etmediği de görülmüştür.³⁴

Günümüz uzantıları dikkate alındığında bu hareketin başlangıcının İbn Teymiye (öl. 1328) ile olduğu anlaşılmaktadır. 16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Birgivi Mehmed Efendi (öl. 981/1573) bu ekolü devam ettirmiş, 17. yüzyılda Kadızâdeliler hareketiyle, 18. yüzyılda Vehhâbilik, 19. yüzyılın sonlarıyla 20. yüzyılın başlarında ise Cemâluddîn-i Afgânî (öl. 1897) ve Muhammed Abduh (öl. 1905) kanalıyla günümüze kadar ulaştığı görülmüştür.³⁵

Kadızâde-Sivâsî tartışmaları IV. Murad (1623-1640) döneminin ortalarında Kadızâde Mehmed Efendi ile Halvetî şeyhlerinden Abdülmecid Sivâsî (öl. 1049/1639) arasında başlayarak önce fikrî daha sonra sosyal ve dinî hayatı kapsayan, devletin ana kurumlarını etki altında bırakan IV. Mehmed'in (1648-1687) hükümranlığının yedinci yılında tekke-medrese ayrılığını körükleyen bir hareket olarak devam etmiştir.³⁶

Kadızâdeliler hareketi, İslamiyeti Hz. Peygamber devrindeki asli durumuna döndürme, Kur'ân ve sünnet dışında dine sonradan dâhil olan her türlü unsuru temizleme gayesiyle ortaya çıkmış bir tasfiye hareketidir. Bu hareketin amacı dini, bid'at sayılan unsurlardan arındırarak insanları Kur'ân ve sünnete yönlendirmektir. Bu bağlamda mutasavvıfların hâl ve hareketlerini, uygulamalarını hedef almış; önce eleştirerek değersizleştirmiş, daha sonra saf dışı bırakarak amacına ulaşmıştır.³⁷

Kadızâde Mehmed Efendi ile Abdülmecid Sivâsî arasında yaşanan tartışma konuları şu şekildedir.

-Musikî, raks ve devrânın dindeki yeri

-Hızır'ın (a.s.) hayatı meselesi

³³ Cengiz Gündoğdu, "XVII. Yüzyılda Tekke-Medrese Münasebetleri Açısından Sivâsîler-Kadızâdeliler Mücadelesi", *İlam Araştırma Dergisi* 3/1 (Ocak-Haziran 1998), 40.

³⁴ Dilaver Güner, "Osmanlılarda Semâ Devrân ve Raks Tartışmaları ve İki Şeyhülislâm Risalesi", *Tasavvuf* 26/2 (2010), 9.

³⁵ Ahmet Yaşar Ocak, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Dinde Tasfiye (Pürütanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: "Kadızâdeliler Hareketi", *Türk Kültürü Araştırmaları* XVII-XXI/1-2 (1979-1983), 208.

³⁶ Semiramis Çavuşoğlu, "Kadızâdeliler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 24/100.

³⁷ Müzekkir Kızılkaya, "Sivâsîler-Kadızâdeliler Mücadelesinde Mevlevîler", *Balıkesirli Bir İslam Âlimi İmâm Birgivi*, ed. Mehmet Bayyigit vd. (Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi, 2018), 2/406; Çavuşoğlu, "Kadızâdeliler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 24/100.

- Hz. Peygamber'e salavat okuma ve sahâbeye tarziyede bulunma
- Hz. Peygamber'in anne ve babasının dinî durumu
- Firavun'un imanı ve Şeyh Muhyiddin İbn Arabî'nin dinî konumu
- Yezid'e lanet okuma meselesi
- Bid'atler
- Kabir ziyareti
- Kandil gecelerine ait namazlar
- Bayram ve Cuma namazlarından sonra musafaha
- Selam verirken eğilmek veya el işareti yapmak
- İyiliği emir kötülüğü nehiy
- Rüşvet meselesi
- Sigara, kahve ve afyon gibi keyif verici maddelerin dinî hükmü
- Aklî-naklî ilim tartışması³⁸

Semâ ve devrân tartışmalarının en şiddetli hâli “Kadıızâdeliler” örneğinde görülmüştür. Kadıızâde Mehmed Efendi karşısında bu davayı Sivasî Abdülmecid Efendi savunmuştur. Bu grup birçok olayı bid'at olduğu için reddederek katı bir anlayışa sahip olmuş, sûfilerin semâ ve devrân yaparak gerçekleştirmiş olduğu zikir çeşidini de kabul etmeyip tepki göstermişler, görüşlerinin kaynağı olarak Birgivi'nin *Tarîkat-i Muhammediyye* adlı eserini göstermişlerdir. Kadıızâdelilerden Üstüvâni Mehmed Efendi'nin (öl. 1072–1661) yapmış olduğu vaazlarda semâ ve devrân aleyhtarlığı şiddetlenince, taraftarları tarafından tekkeler basılmış, kimi yerlerde ise yıkılmış ve yakılmış, dervişler dağıtılmıştır. Bu durumu haber alan vezîr-i âzam Köprülü Mehmed Paşa kimine nasîhatte bulunarak, kimini yakalayıp hapse atarak kimini de sürgüne göndererek kontrol altına almaya çalışmıştır.³⁹

Kadıızâde'nin üzerinde durduğu konulardan biri, toplumun dini ve içtimai sorunlarıdır. Bununla birlikte, dikkat çekmek amacıyla Hz. Peygamber'in anne-babasının ve Firavun'un imanı gibi konular üzerinde tartışma ortamı oluşturma niyeti, dinî

³⁸ Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-hakk fî ihtiyâri'l-ehakk: İhtilaf İçinde İtidal*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh yayımları, 2018). Bu kitabın bölüm başlıklarıdır.

³⁹ Dilaver Güner, “Osmanlılarda Semâ Devrân ve Raks Tartışmaları”, 7-8.

bid'atlerden arındırmak hedefinden ziyâde makam, mevki veya şöhret elde etme amacıyla yapıldığı ihtimalini ortaya çıkarmıştır.⁴⁰

Bu hareketin ikinci safhası Üstüvânî Mehmed Efendi ile Halvetî şeyhi Abdülehad Nûri (öl. 1061-1651) arasında, üçüncü safhası ise Vanî Mehmed Efendi (öl. 1096-1685) ile Niyâzî-i Mısrî (öl. 1105-1694) arasında cereyan etmiştir.⁴¹

3. Osmanlılar Döneminde Semâ-Devrân Çerçevesinde Meydana Gelen Tartışmalar

İlk dönem sûfilerinden Osmanlılar dönemine kadar geçen sürede telif edilmiş klasik kaynaklara bakıldığında, meydana gelen tartışmalar arasında cehrî zikir yapılırken veya dinlenirken vecdin tesiriyle meydana gelen semâ ve devrânın helâlligi konusu ele alınmıştır.⁴² Bu hususta sûfiler konuyla alakalı yasaklayıcı bir emir olmadığını ileri sürerek câiz görmüşler ve helâl kabul edenlerin küfürle itham edilmesini ise reddetmişlerdir. Çünkü itham doğru kabul edilecek olursa İmam Şâfiî (öl. 204/820), İmam Gazzâlî (öl. 505/1111), Ebu Talib Mekkî (öl. 386/996) , Şehâbeddin Sühreverdî (öl. 632/1234) , Hz. Mevlânâ (öl. 672/1273), Sa'dî-i Şirâzî (öl. 691/1292) gibi zâtların zan altında kalmaları söz konusu olur. İçtihadî bir konuda ise ehl-i kible tekfir edilemez.⁴³

Bu bağlamda gerçekleştirilen bir diğer tartışma konusu ise semâ ve devrânın oyun olduğu iddialarıdır. Zikir bir oyun çeşidi, zikredenler ise oyun oynayan kimseler değildir. “Onlar ayakta, oturarak ve yanlarına yatmış hâlde Allah’ı zikrederler.”⁴⁴ âyeti her hâl üzere Allah’ı zikretmeyi vurgular. Fetva kitaplarında ve bazı tefsirlerde zikredilen haramlık hükmü bu işi oyun ve eğlence noktasına götüren kimseler içindir.

⁴⁰ Mustafa Naîmâ, *Naîmâ Tarihi*, çev. Zuhuri Danışman (İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi, 1968), 4/219; Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-hak fî ihtiyârî'l-ehak*, çev. Orhan Şaik Gökbay (İstanbul, M.E.B Yayınları, 1972), 132.

⁴¹ İbrahim Baz, *Kadızedeliler-Sivasiler Tartışması* (Ankara: Otto Yayınları, 2019), 67-90; Ali Durmuş, “Kadızedeliler ve Halvetiler Arasında Semâ-Deverân Tartışmaları ve Kadızedelilerin. Deverân Aleyhtarlığının Altında Yatan Sebeplerin Mezhebî-Tasavvufî Aidiyetleri Açısından Analizi”, *Kalemname* 6/11 (Ocak-Haziran 2021), 42-43.

⁴² Kelabazi, *Doğuş Devrinde Tasavvuf: Ta'arruf*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013), 225; Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî, *el- Lüma': İslâm Tasavvufu*, haz. H. Kâmil Yılmaz (İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1996), 261-288; Ali b. Osman el-Hücvirî, *Keşfü'l-mahcûb: Hakikat Bilgisi*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 458-467; Kuşeyrî, *Risale*, 420-433; Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 678-705.

⁴³ Süleyman Çelebi (eş-Şehir bi Geleryânî), *Risaletün makbûletün ala reddi risaleti'l-Müftü Ali Çelebi* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Harput 11), 127b.

⁴⁴ Âl-i İmran, 3/191.

“Allah’ı zikretmek (ibâdetlerin) en büyüğüdür”⁴⁵ âyeti ve Hz. Peygamber’in “Zirâ Allah’ı çokça zikredin ta ki size deli desinler”⁴⁶ hadîsi zikrin fazileti ve önemi hakkında bilgi vermektedir. Bu konuyla alakalı Hâfizüddin Nesefî (öl. 710/1310), Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî en-Nîsâbûrî (öl. 468/1075-1076) tefsirlerinde zikri, farz ibâdetler arasında saymışlardır. Farz ibâdetlerin de açıktan yapılmasının daha doğru olduğunu belirtmişlerdir.⁴⁷

Fahrü'l-İslam Pezdevî'ye (öl. 493/1100) göre “Devrânın haram oluşu sarîh nas ile sabittir.” sözü papazların elbisesini giyinen ve onların kullandığı kuşağı takan putlara tapan kimseler hakkındadır. “Bir kimse bir kavme benzerse onlardandır”⁴⁸ hadîsine göre semâ ve devrân eden sûfiler Arş’ın etrafında dönerek Allah’ı tesbih eden meleklerle veyahut Kâbe’nin etrafını tavaf eden hacılara benzetilebilir.⁴⁹

Devrân raks değildir. Raks kavramı oyun ve eğlence manasında kullanıldığından devrânı bu manaya hamletmek dil ve lügat açısından yanlış olur. Haram olan raks Sâmirî’nin raksıdır ve bununla Allah’a şirk koşturmak amaçlanmıştır. Fakat tevhid ehli olan sûfiler, devrânı ibâdet maksadıyla yapmışlardır.⁵⁰

Sesli zikirden maksat Allah’a işittirmek değil, kalpte olan mâsivâyı gidererek tüm benliğiyle zikrin kalbe yerleşmesine vesile olmaktır. Sûfilere göre fakihlerin böyle düşünmelerinin sebebi, meselenin özünü kavrayamamaları, hissî ve nefsanî davranışlarıdır.⁵¹ Hz. Peygamber: “Allah ilmi tutup da kullarının kalplerinden çıkarmaz fakat O, evvela hakiki âlimleri toplumdan alır. Toplumda âlim kalmayınca halk cahilleri ilim mevkiine getirir ve bilgisizleri kendine önder yapar. İnsanlar bunlara

⁴⁵ Ahzâb, 33/41.

⁴⁶ Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî el-Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, Şeyh Ahmed el-Halebî el-Attâr (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, ts.),1/65.

⁴⁷ Ahmet İnanır, “XVI. yüzyıl Osmanlı Fakih ve Sûfilerinin Semâ, Raks ve Devrân Tartışmalarında Lehte ve Aleyhte Kullandıkları Hukûki Deliller ve Değerlendirilmesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2013), 241-242.

⁴⁸ “Bir topluma benzeyen onlardandır” hadisi kastedilmektedir. Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, nşr. Muhammed Abdülaziz el-Halidî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010), “Libâs”, 4; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvût (Kahire: Müessesetü Kurtuba, ts.), 2/50.

⁴⁹ İnanır, “XVI. yüzyıl Osmanlı Fakih ve Sûfilerinin Semâ, Raks ve Devrân Tartışmalarında Lehte ve Aleyhte Kullandıkları Hukûki Deliller”, 242.

⁵⁰ Zenbilli Ali Efendi, *Risâle fi hakkı'd-devrân ve'r-raks* (Harput, 11), 123a-b.

⁵¹ Tek, “Vânî Mehmet Efendi'nin Sesli Zikir Konusunda Sûfilere Yöneltilmiş Eleştiriler”, 125.

soru sorar, bunlar da onlara fetva verirler. Verdikleri fetvalar sonucunda hem kendileri saptırılar hem de başkalarını saptırırlar.”⁵²

4. Niksârî ve Burhânü'l-elhân

“Niksârî” lakabıyla tanınan İbrahim b. es-Seyyid Muhammed Niksârî'nin nesebi ve kendisi hakkında ayrıntılı bir bilgiye rastlanmamıştır. İslâm Ansiklopedisi'nde Muhyiddin Muhammed b. İbrahim b. Hasan Niksârî maddesi içerisinde bu şahsın babası olarak İbrahim Niksârî ismi geçmiştir. Fakat Muhyiddin Niksârî'nin 15. Yüzyılda yaşadığı ve 1495 yılında vefat ettiği görülmüştür. ⁵³ Bu durum müellifin söz konusu şahısla ilişkilendirilmesinin mümkün olmadığını göstermiştir. Eserde Sarıgürz (öl.928/1522) ismi yer almaktadır. Ebüssuûd (öl. 982/1574) fetvalarına bolca yer verilmiştir. Sultan I. Selim (öl. 926/1520) ve Sultan I. Ahmed Han (öl. 1026/1617) için “rahimellâhu aleyh” ibaresi kullanılmıştır.

Aynı zamanda İbrahim Niksârî, zamanımızda Münkir Arap adını taşıyan bir şahsın semâdevrân aleyhinde vaazlar vermeye başladığını ifade etmesi, ve bu kişinin, Üsküdar ve Kasımpaşa'ya dellallar göndererek Halvetî vâizlerinin ve müntesiplerinin öldürülmesi gerektiğine dair fermanlar yayınlaması ayrıca, tekkelerin ve Mevlevîhânelerin yıkılması gerektiğini savunarak insanları teşvik etmesi, bunun sonucunda halk arasında bölünmeler yaşanması bu durumun, Kadızâde-Sivâsî olaylarını yansıttığını göstermiştir. Bunun yanı sıra, dört karıştan uzun minare bırakılmaması, türbelerdeki gümüş şamdanların bid'at olduğunu belirterek yağmalanmasını teşvik etmeleri, tasliye tarziye sala ve temcidin kaldırılmasını talep etmeleri bunun göstergelerinden biridir. Burada "Münkir Arap" olarak adlandırdığı kişinin Üstüvanı Mehmed Efendi (öl. 1072/1661) olma ihtimalini ortaya çıkarmıştır. IV. Mehmed tarafından olayın bastırılması ve bu şahsın padişah tarafından sürgüne gönderilmesi, Üstüvanı Mehmed Efendi'nin bu kişi olma ihtimalini güçlendirmiştir. Aynı zamanda Köprülü Mehmed Paşa'nın (öl. 1072/1661) isyanı durdurması hakkında malumat vermesi ve son olarak Sultan IV. Mehmed Han (öl. 1104/1693) için “Allah ömrünü uzatsın” ibaresini kullanması, bu eserin en erken 17. yüzyıl civarında yazıldığı bilgisine ulaştırmıştır. Aynı zamanda Bu

⁵² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Abdülaziz b. Celvî (Riyad: Dârü's-Selâm, 1419/1999), “İ'tisâm”, 7; “İlim”, 34.

⁵³ Hasan Gökbulut, “Niksârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 33/122; Hasan Gökbulut, *Muhyiddin Muhammed b. İbrahim Niksârî (öl. 1494)'nin Hayatı ve Duhân Sûresi Tefsîrînin Tahkiki* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993).

şahsın Kadızâde–Sivâsî tartışmalarına görgü tanığı olabileceği, vermiş olduğu bilgiler doğrultusunda tespit edilmiştir.

Niksârî'nin doğum yeri ve yılı konusunda kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Nisbesini Niksârî olarak kullanılmasının muhtemel sebebi, Niksar'ın Tokat il sınırları içinde yer almasındandır. Bu durum onun, Niksâr'da doğduğu ve eğitim hayatını burada geçirmiş olabileceği ihtimalini ortaya koymaktadır.

Okuduğu dersler, hocalarının isimleri ve nerelerde eğitim aldığına dair bir bilgi de mevcut değildir. Halvetîler'e yapılan eziyet ve eleştirilerin haksız olduğuna, yaptıkları hâl ve hareketlerin dine aykırı bir yanı olmadığını savunması, Kadızâdenin hem de Kızılbaşın⁵⁴ benimsediği akîdenin Ehl-i sünnete muhalif olduğunu belirtmesi ve insanlara doğru ile yanlış göstermek amacıyla eser yazması, sûfî meşrep bir şahıs olacağı ihtimalini kuvvetlendirmiştir.

İncelemiş olduğumuz eserde, kendisinin de bahsettiği üzere İran'a gittiği, sosyal kültürel ve dinî hayatı gözlemlediği, bunun üzerine insanları Kızılbaşın tehlikelerine karşı uyarma maksadıyla böyle bir eseri kaleme aldığı görülmüştür. Çünkü ona göre bir papaz Müslüman'ı kâfir yapamaz ama bir Kızılbaş az bilgisiyle birçok Müslüman'ı yolundan saptırabilir. Bu sebeple Niksârî, Kızılbaşın başta Halvetîler olmak üzere sair Müslümanlar'a yaptığı zulmü Frenk keferesinin yapamayacağını ifade etmiştir.⁵⁵

5. *Burhânü'l-elhân'ın Kaynakları*

Her bir ilim, önceki bilgilerin üzerine eklemeler yaparak şekillenir. Bu bakış açısıyla, yeni bir çalışma ortaya koyan âlimin, daha önceden var olan kaynaklara başvurması sadece beklenen bir durum değil, aynı zamanda bir zorunluluktur. Dayandığı kaynaklar ne kadar kapsamlı ve sağlam olursa, çalışma da o kadar güçlü ve güvenilir olur.

İbrahim Niksârî, bu çalışmasında tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, tasavvuf, edebiyat ve felsefe alanlarındaki kaynakları kullanmıştır. Kullandığı kaynakların birçoğunda ya yazarın adını ya da eserin adını belirtmiştir. Bazen hem yazarın adını hem de eserin adını birlikte de vermiştir. Fakat çoğunlukla doğrudan alıntı yapmaksızın sadece âlimin ismini zikrederek "o bu konuda bu görüştedir" diye belirtmiştir.

⁵⁴ Niksârî'nin, Kızılbaş, Râfîzî ve Kadızâde olarak tanımladığı gruplar Ehl-i sünnet dışındaki topluluklardır. Bundan sonra bu gruplar kimi yerde Rafîzî kimi yerde Kızılbaş adı altında zikredilecektir.

⁵⁵ İbrahim Niksârî, *Burhânü'l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 33a.

a. Tefsir Kaynakları

Niksârî; Kurtubî, İbn Abbas, Katâde, İbn Cerîr'e ait olan kitapların sadece müelliflerini zikretmiş ve bu kitaplardan herhangi bir bilgi aktarmamıştır. Yalnızca kitapların yazarlarının isimlerine değinerek, eserlerinde semâ'nın helâl kabul edildiğini ifade etmiştir.⁵⁶

1. Ebü'l-Abbâs Abdullâh b. el-Abbâs b. Abdilmuttalib el-Kureşî (öl. 68/687-88), *Tefsîru İbn 'Abbâs* (Kahire: Mektebetü's-sünne, ts.)
2. Ebü'l-Hattâb Katâde b. Diâme b. Katâde es-Sedûsî el-Basrî (öl. 117/735), *Kitâbü't-Tefsîr*.⁵⁷
3. Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (öl. 310/923), *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, nşr. Mustafa b. Muhammed el-Bâbî el-Halebî (Kahire: Darü'l-Hadis, 1321).
4. Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî (öl. 373/983), *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993).

Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Kerîm: Ebü'l-Leys'in tefsiri, içerdiği tasavvufî yorumlar nedeniyle işârî tefsir olarak adlandırılmış ve aynı zamanda sûfî-fikhî bir yaklaşımı da benimsemiştir. Eser rivayetlere dayalıdır ve yazar, kendi yorumlarını "kâle'l-fakîh" şeklinde ifade etmiştir.⁵⁸

5. Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (öl.538/1144), *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl* (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 1998).

Keşşâf: Zemahşerî, eserini hem dirâyet metoduna ve hem de Mûtezile mezhebinin ilkelerine göre kaleme almıştır. *el-Keşşâf*'ın eleştirilen yönleri arasında âyetlerin zâhiri ma'nâlarını terk etmesi, sûfîlerin sert eleştirilere maruz kalması ve Ehl-i sünnet'in eleştirilmesi yer almıştır.⁵⁹

⁵⁶ İbrahim Niksârî, *Burhânü'l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 70b.

⁵⁷Bu tefsir hakkında yapılan araştırmalar arasında bkz. Fahri Gökcan, *Katâde b. Diâme ve Tefsiri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, Doçentlik Tezi, 1977).

⁵⁸ İshak Yazıcı, "Semerkandî, Ebü'l-Leys", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 36/475.

⁵⁹ Ali Özek, "el-Keşşâf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 25/329-330; Mustafa Öztürk-M. Suat Mertoğlu, "Zemahşerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 44/236.

6. Ebu Abdillah Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî (öl. 606/1210), *et-Tefsîrû'l-kebir ev Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990).

Tefsîrû'l-kebir: Fahreddin er-Râzî, tefsir alanında dirâyet metodunu benimsemiş ve sonraki müfessirlere öncülük etmiştir. Ona göre, en sağlam tefsir yöntemi, Kur'an'ın Kur'ân'la açıklanmasıdır. Eserini, İslâm'a yöneltilen olumsuz düşünceleri çürütmek amacıyla yazmıştır.⁶⁰

7. Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî'nin (öl. 671/1273), *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-mübeyyin limâ tezammenehû mine's-sünneti ve âyi'l-furkân*, nşr. Ahmed Abdülalîm el-Berdûnî (Kahire: Dâru'l-kütübî'l-Mısriyye, 1953).
8. Nâsıruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî (öl. 685/1286), *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl el-ma'rûf bi-tefsîri'l-Beyzâvî* (Beyrut: Daru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî ts.).

Tefsîrû'l-Beyzâvî: Beyzâvî, tefsir çalışmasında, daha önceki tefsir kitaplarından nakillerde bulunmuştur. Beyzâvî'nin bu eseri, âyetlere yüklediği anlamların çelişmesi, bazen zayıf hadisleri referans alması, felsefî yorumlarla ayetleri ele alması, mecaz ve kinayelere dayanarak Sünnî anlayıştan ayrılması ve ara sıra İsrâiliyat'a yer vermesi nedeniyle eleştirilere maruz kalmıştır. Yine de Kadı Beyzâvî'nin bu çalışması kendisinden sonra gelen birçok tefsir eserine de kaynaklık etmiştir.⁶¹

9. Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî (öl. 792/1390), *Hâşiye 'ale'l-Keşşâf (Şerhu'l-Keşşâf)* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 364, 365).
10. Şehâbeddin Sivâsî (öl. 860/1456 [?]), *'Uyûnü't-tefâsîr li'l-fuzalâ'i's-semâsîr*, nşr. Bahattin Dartma (İstanbul: Mektebetü'l-İrşad, ts.).

'Uyûnü't-tefâsîr: Bu eserde dirâyet tefsirinin etkisi belirgin olup, rivayet yönü daha zayıf kalmıştır. İşârî yorumların bulunmaması da müellifin bu eseri tasavvufa yönelmeden yazdığı ihtimalini güçlendirmektedir.⁶²

11. Ebüssüüd Efendi (öl. 982/1574), *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.)

⁶⁰ Yusuf Şevki Yavuz, "Fahreddin er-Râzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 12/89, 92; Lütfullah Cebeci, "Mefâtihu'l-Gayb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 28/348-350.

⁶¹ Yusuf Şevki Yavuz, "Beyzâvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 6/101; İsmail Cerrahoğlu, "Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 11/260-261.

⁶² Murat Sülün, "Şehâbeddin Sivâsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 38/420.

İrşâdü'l-'akli's-selîm: Ebüssuûd Efendi, Kur'an'ı tefsir ederken, Kur'an'ın Kur'ân ve hadislerle açıklanmasına önem vermiştir. Esbâb-ı nüzûl, nesih, kıssalar, dilbilgisi, fikhî ve kelâmî konular, kıraatler, İsrâiliyat bilgileri ile muhkem ve müteşâbih âyetler hakkında detaylı bilgiler sunmuştur. Belâgatın ve i'câzın özelliklerine ve âyetler arasındaki bağlantılara dikkat çekmiştir. Ehl-i sünnet akîdesine sadık kalmıştır.⁶³

b. Hadis Kaynakları

1. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî (öl. 241/855), *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvût (Kahire: Müessesetü Kurtuba, ts.).
2. Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî (öl. 255/869), *es-Sünen*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî (Riyad: Daru'l Muğni, 2000).
3. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî (öl. 256/870), *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Abdülaziz b. Celvî (Riyad: Dârü's-Selâm, 1419/1999).
4. Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (öl. 261/875), *el-Câmi'u's-Sahîh/Sahih-i Müslim* (Tunus: Dâru Sahnûn, 1413/1992).
5. Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî (öl. 273/887), *es-Sünen*, nşr. M. Mustafa el-A'zamî (Riyad: y.y. 1403/1983).
6. Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (öl. 275/889), *es-Sünen*, nşr. Muhammed Abdülaziz el-Halidî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010).
7. Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî (öl. 279/892), *el-Câmi'u's-Sahîh* (İstanbul: Çağrı Yay., Tunus: Dâru Sahnûn, 1413/1992).
8. Ebû Abdîrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî (öl. 303/915), *es-Sünen*, nşr. Ebû Tâhir Zübeyr Ali Zî (Riyad: Dârü's-Selâm, 1430/2009).
9. Ebû Ya'lâ Ahmed b. Ali El-Müsannâ et-Temîmî (öl. 307/919), *Müsned-i Ebî Ya'lâ el-Mevsilî*, thk. Hüseyin Selim Esed (Dımeşk: Dârü'l-Me'mûnli't-Turâs, 1410/1990).
10. Alâuddin Ali b. Belbân el-Fârisî (öl. 354/965), *Sahîh-i İbn Hibban bi Tertîb-i Belbân*, thk. Şuayb el-Arnâvût (Kahire: Müessesetü'r-Risâle, ts.).

⁶³ Ahmet Akgündüz, "Ebüssuûd Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 10/370.

11. Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî (öl. 360/971), *el-Mu'cemu'l-kebîr*, thk. Hamdî Abdülmecid es-Selefî (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1405/1984).
12. Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed- Dârekutnî (öl. 385/995), *es-Sünen*, nşr. Şuayb el-Arnâvut vd. (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 2003).
13. Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Nîsâbûrî (öl. 405/1014), *el-Müstedrek ala's-sahihayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990).
14. Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferra' el-Begavî (öl. 516/1122), *Mesabihu's-sünen* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1407/1987).
Mesabihu's-sünen: Zeynü'l-Arab'ın *Mesâbîh* şerhi, el-Begavî'nin (öl. 516/1122) *Mesâbîhu's-sünne* adlı eseri üzerine kaleme alınmış bir şerhtir. *Mesâbîhu's-sünne*, *Kütüb-i sitte*, *Sünen-i Dârimî*, *el-Muvatta*, Şâfî'nin *es-Sünen'i*, Dârekutnî'nin (öl. 385/995) *es-Sünen'i*, Beyhakî'nin (öl. 458/1066) *Şu'abü'l-imân'ı* ve es-Sarakustî'nin *et-Tecrîd li's-sihah ve's-sünen'i* gibi kaynaklara dayanılarak derlenen sahih ve hasen ihtiva eden eserdir. Eserin en meşhur şerhi, Hatîb et-Tebrîzî'nin (ö. 741/1340) *Mişkâtu'l-mesâbîh* adlı eseridir.⁶⁴
15. Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî (öl. 458/1066), *es-Sünenü'l-kübrâ* (Kahire: Merkezu Hecr(?) li'l-Buhus ve'd-Dirâseti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 1432/2011).
16. Hatîb el-Bağdâdî'nin (öl. 463/1071), *el-Kifâye fî (ma'rifeti usûli) 'ilmi'r-rivâye*, nşr. Ahmed Ömer Hâşim (Beyrut: Dâru'l Kütübî'l İlmiyye, 1405/1984).
el-Kifâye: Hadis terimleri ve usul konularına hakim olmadan hadis aktaranlar için yazılmış bu eserde, önceki usul kitaplarının değinmediği birçok hadis konusuna derinlemesine yer verilmiştir. Bu konular arasında sünnetin din içindeki önemi, nasların teâruz ve tercihi gibi konular senedleriyle birlikte detaylı olarak işlenmiştir.⁶⁵
17. Radıyyüddin es-Sâgânî (öl. 650/1252), *Meşâriku'l-envâri'n-nebeviyye min ('alâ) shâhi'l-ahbâri'l-Mustafaviyye*, (İstanbul: 1309, 1311, 1315, 1328).
Meşâriku'l-envâri'n-nebeviyye: Sâgânî eserinde, sahih hadisleri seçerek hadisleri nahiv konularına göre sistematik bir şekilde sıralamıştır.⁶⁶

⁶⁴ İbrahim Hatipoğlu, "Mesâbîhu's-sünne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 29/259.

⁶⁵ M. Yaşar Kandemir, "Hatîb el-Bağdâdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 16/458.

⁶⁶ Mermet Görmez, "Sâgânî, Radıyyüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 35/489.

18. Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî er-Rûmî el-Mısırî (öl. 786/1384), *Tuhfetü'l-ibrâr fî şerhi Meşâriki'l-envâr fî'l-cem' beyne's-Sahîhayn* (Amasya: Beyazıt İl Halk kütüphanesi, 1252).

Tuhfetü'l-ibrâr fî şerhi Meşâriki'l-envâr: Babertî, hadisleri şerh ederken genellikle kelime tahlilleriyle başlangıç yapmıştır. Eğer varsa hadisin sebep-i vürûdunu ele almış ve gerektiğinde hadisin genel anlamını açıklamıştır. Kelime tahlilinin ardından karşılaşılan anlaşılması güç kısımları aydınlatmıştır. Ayrıca, hadisin diğer İslamî ilimlerle olan ilişkisini belirterek ve hükümleri ile ilgili sonuçlara değinmiştir.⁶⁷

19. İbn Melek (öl. 821/1418'den sonra), *Mebâriku'l-ezhâr fî şerhi Meşâriki'l-envâr*, nşr. Eşref b. Abdülmaksûd (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1995).

Mebâriku'l-ezhâr fî şerhi Meşâriki'l-envâr: Radyüddin es-Sâgânî'nin *Meşâriku'l-envârî'n-nebeviyye* isimli eseri, Buhârî ve Müslim'deki hadislerin senedleri ve tekrarları hariç tutularak derlenmiştir ve yaklaşık 2250 hadis ihtiva etmektedir.⁶⁸

20. İbn Hacer el-Askalânî (öl. 852/1449), *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî (Kahire: y.y. 1413/1992).

21. Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfî (öl. 911/1505), *el-Câmi'u's-sagîr* (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2012).

el-Câmi'u's-sagîr: Süyûtî, *Cem'u'l-cevâmi'* adlı eserinden derlediği bu çalışmada 10.010 kısa ve özlü hadisi alfabetik sıraya göre düzenlemiştir. Aynı zamanda, bu hadislerin güvenilirlik seviyelerini ve kaynaklarını kısa notlarla belirtmiştir.⁶⁹

22. Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfî (öl. 911/1505), *el-Makâmetü'l-lü'lü'iyye* (Matba'atu'l-Cevâib, Kustantiniyye, 1298).

el-Makâmetü'l-lü'lü'iyye: Bu makâme yedi madeni ele almıştır. Bunlar; yakut, lü'lü'inci, zümrüt, mercan, zebercet, akik ve firûze/turkuaz gibi değerli madenlerdir. Bu taşların konuşmaları sırasında zikrettiği hadisleri içermektedir.⁷⁰

⁶⁷ Muhammed Beyler, "Bâbertî'nin Tuhfetü'l-ibrâr fî şerhi Meşâriki'l-envâr İsimli Eserindeki Hadis şerh Metodu", *Ekmelüddîn Bâbertî'yi Keşif Yolunda I.Ekmelüddîn Babertî Sempozyumu*, ed. Selçuk Çoşkun (Bayburt: Bayburt Üniversitesi Yayınları, 2010), 5/181-182.

⁶⁸ Bustafa Baktır, "İbn Melek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 20/176.

⁶⁹ Halit Özkan, "Süyûtî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 38/200.

⁷⁰ Hacı Çiçek, "es-Suyûtî'nin Makâmât'ında Konuşan değerli Taşlar: el-Makâmatu'l-yâkûtiyye Örneği", *Adıyaman Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi İslâmî İlimler Araştırmaları Dergisi* 1 (2/2007), 25.

23. Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî el-Aclûnî (öl. 1162/1749), *Keşfu'l-hafâ*, Şeyh Ahmed el-Halebî el-Attâr (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, ts.).

c. Fıkıh Kaynakları

1. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (öl. 189/805), *es-Siyerü'l kebîr*, nşr. Mecîd Haddûrî (Karaçi: y.y., 1417).

Siyerü'l kebîr: Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (öl. 189/805) devletler hukukuna dair eseridir.⁷¹

2. Ebu'l-Leys İmâmü'l-Hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkindî (öl. 373/983) *Fetâva'n-nevâzil*, thk. Seyyid Yusuf Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004).

Fetâva'n-nevâzil: Ebu'l-Leys İmâmü'l-Hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es-Semerkindî'nin (öl. 373/983), fıkıh alanına dair bi eseridir. Bu eser, bazı literatürlerde *el-Fetâvâ* olarak da geçmektedir. Ebü'l-Leys es-Semerkindî, Ebû Hanîfe ile onun öğrencilerinin görüşlerini aktarmış ve mezhep imamı sonrası dönemdeki fakihlerin görüşlerini birleştirme çabasında bulunmuştur. *Nevâzil* türünde öncü bir çalışma sunmuş ve yazdığı eser, güvenilir kaynaklar arasında kabul edilmiştir.⁷²

1. Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî (öl. 321/933) *Şerhu'l-Câmi 'i'l-kebîr*.

İbrahim Niksârî bu eseri *Câmi 'i'l-envâr* olarak zikretmiştir fakat Tahâvî'ye ait eserler arasında *Şerhu'l-Câmi 'i'l-kebîr* bulunmaktadır.⁷³

2. Hüseyin bin Yahya Zendüvisti (öl. 382/992), *Ravzatü'l-Ulemâ' ve nüzhetü'l-fudalâ* thk. Beşir Boremen (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2020).
3. Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib el-Basrî el-Maverdî (öl. 450/1088), *el-Hâvi'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Muavvaz ve Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414/1994).

el-Hâvi'l-kebîr: el-Maverdî (öl. 450/1088), el-Hâvi'l-kebîr adlı eserini, Müzenî'nin (öl. 264/878) *el-Muhtasar*'ına şerh olarak yazmıştır. Mâverdî'nin Şâfiî fıkına dair yazdığı eserdir.⁷⁴

⁷¹ Ahmet Yaman, "es-Siyerü'l kebîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 37/327.

⁷² İshak Yazıcı, "Semerkandî, Ebü'l-Leys", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 36/473-75.

⁷³ Davut İltaş, Tahâvî, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 39/388.

4. Hücetü'l-İslam Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî (öl. 505/1111), *el-Vasit fi'l-mezheb*, thk. Ali Muhyiddin el-Karadâğî (Katar: Şirketu Dirâseti li-Buhûsi ve'l-İstişârâti'l-Masrafiyyeti'l-İslâmiyye, 1436/2015).

el-Vasit: Kullandığı kaynaklar, telif yöntemi ve metoduyla dikkat çeken eser, müellifinin ünü sebebiyle de geniş bir şöhrete kavuşmuştur. Nevevî'ye gelinceye dek bu eser, Şâfiî mezhebinin öğretildiği yerlerde ana kaynak olarak kabul edilmiştir.⁷⁵

5. Ebu'l-Mehâsin Rüknu'lislam Seîdüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbrahim eş-Şargî el-Buhârî (öl. 573/1177), *Şir'atü'l-İslâm ilâ dâri's-selâm*, Mâzın Kâmil Hasûne, *İmamzâde Mahmud b. Ebî Bekr eş-Şergî el-Buhârî el-Hanefî'nin Şir'atu'l-İslâm* (Gazze: İslam Üniversitesi, Usûlu'd-Dîn Fakültesi, Basılamamış Yüksek Lisans Tezi, 1423/2002).

Şir'atü'l-İslâm: İmamzâde'nin (öl. 573/1177) kaleme aldığı *Şir'atü'l-İslâm*, Osmanlı dönemindeki âlimler tarafından muteber görülen ilmihal ve ahlak kitabıdır.

6. Ebû Muhammed (Ebü'l-Hasen) Sirâcüddîn Alî b. Osmân b. Muhammed b. Süleymân et-Teymî eş-Şehîdî el-Fergânî el-Ûşî (öl. 575/1179), *Fetâva's-Sirâciyye*, thk. Muhammed Osmân el-Büstevî (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye/Line Şiya, Güney Afrika: Dâru Ulûm-i Zekeriyya, 1432/2011).

Fetâva's-Sirâciyye: *Fetâva's-Sirâciyye* adında iki âlimin eseri bulunmaktadır. İlk eserin sahibi, Sirâcüddîn Ali b. Osman b. Muhammed b. Süleyman et-Teymî eş-Şehîdî el-Fergânî el-Ûşî'dir (öl. 575/1179). Maturidî kelamcı olarak tanınmıştır. Diğer eserin sahibi ise Ebû Hafs Sirâcüddin Ömer b. Alî b. Fâris el-Kinânî el-Mısırî'dir (öl. 829/1426). Kendisi, *el-Hidâye* adlı eseri Ekmeleddin el-Bâbertî'den sıkça okumuştur. Bu sebeple "Kâriülhidâye" ismiyle de anılmıştır. Müellifin hangi eseri kastettiği bilinmemektedir.⁷⁶

7. Muhammed b. Eyyüb, Muhammed b. Eyyüb Fazlullah el-Mültânî/el-Macvî el-Hanefî (öl. 666/1268), *Fetâvâ-yı Süfiyye*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 002377).

⁷⁴ Hasan Ali Görgülü, "el-Hâvi'l-kebîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 16/534.

⁷⁵ Bilal Aybakan, "el-Vasît", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 42/551.

⁷⁶ Hüseyin Kayapınar, "Kâriülhidâye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 24/495.

8. Ebü'l-Kâsım Abdülkerim b. Muhammed b. Abdülkerim b. el-Fadl er-Râfî el-Kavzîni (öl. 665/1266), *el-Lübâb* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphânesi, Mikروفilm, 05535).

el-Lübâb: Şâfiî mezhebinin görüşlerini içermektedir.

9. Ebü Zekeriyya Yahya b. Şeref b. Müri en-Nevevî (öl. 676/1277), *Minhâcü't-tâlibîn ve umdetü'l-müftîn*, thk. Muhammed Tahir Şa'bân (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1426/2005).

Minhâcü't-tâlibîn: Niksârî, söz konusu eseri farklı yerlerde *el-Umde* ve *Kitâb-ı Minhâc* şeklinde adlandırmıştır. Bununla birlikte, eserin asıl ismi *Minhâcü't-tâlibîn*'dir. Bu eser, Nevevî tarafından, er-Rafî'nin *el-Muharrer* adlı eserinin muhtasarıdır. Nevevî, *el-Muharrer*'i ezberlemeyi kolaylaştırmak ve bazı kapalı bölümlerini açıklamak amacıyla bu eseri kaleme almıştır. Müteahhirîn dönemindeki Şâfiî fakihleri tarafından muteber bir eser görülmüştür.⁷⁷

10. Cemâlüddîn (İzzüddîn) Yusuf b. İbrahim el-Erdebîlî (öl. 779/1377), *el-Envâr li-'amâli'l-ibrâr*, thk. el-Fâzıl Halef Mufzî el-Mutlak (Cidde: Dâru'z-Ziya', 1427/2006).

el-Envâr: Şâfiî fikhına dair yazılmış bir eserdir.

11. Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî er-Rûmî el-Mısri (öl. 786/1384), *el-Înâye*, thk. Ebu Mahrus Amır bin Mahrus (Beirut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2019)

el-Înâye: Ekmelüddîn el-Bâbertî'nin *el-Înâye*'si, Mergînânî'nin (öl. 593/1197) meşhur eseri *el-Hidâye*'nin şerhlerinden biridir. Özellikle Signâkî'nin (öl. 714/1314) *en-Nihâye*'si olmak üzere çeşitli *el-Hidâye* şerhlerinden faydalanılarak hazırlanmıştır. Hanefî fikhına dair yazılmış bir eserdir.⁷⁸

12. Âlim b. Alâ (öl. 786/1384), *el-Fetâva't-Tatarhâniyye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphânesi, Reîsülküttâb Mustafa Efendi, 412-415).

el-Fetâva't-Tatarhâniyye: Eser, ilmin önemini ve faziletini vurgulayarak başlamıştır. Ardından, İslâm fikhının tahâret konusundan ferâiz konusuna kadar fûrûun bütün meselelerini detaylı bir şekilde ele almıştır.⁷⁹

⁷⁷ M. Kâmil Yaşaroğlu, "Minhâcü't-tâlibîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 30/111-112.

⁷⁸ Arif Tekin, "Bâbertî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 4/377

⁷⁹ Ferhat Koca, "el-Fetâva't-Tatarhâniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 12/446.

13. Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm* (İstanbul, 1317); Arif Erkan, *Dürer ve Gürer Tercümesi* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1980).

Dürerü'l-hükkâm: Molla Hüsrev (öl. 885/1480), *Gurerü'l-ahkâm* adlı fıkıh kitabına yazmış olduğu şerhdir.⁸⁰

14. Abdurrahman b. Yûsuf Aksarâyî (öl. 950/1543'ten sonra), *İmâdü'l-İslâm* (İstanbul: MÜİF Ktp., Ali Rıza Haksess, 202); (İstanbul: Süleymaniye Kütüphânesi, Fâtih, 2740).

İmâdü'l-İslâm: İnanç, ibadet ve ahlâk konularında yazılmış bir ilmihal kitabıdır.⁸¹

15. Aclî, (ö. ?), *Şerhü'l-Vecîz*, y.y., ts.

Şerhü'l-Vecîz: Bu eser muhtemelen Şâfiî mezhebi fıkıh kitaplarından Abdülkerim b. Muhammed b. Abdilkerim er-Râfiî'nin *el-Azîz Şerhu'l-Vecîz* adlı eseridir.⁸²

16. Burhânîpûrlu Şeyh Nizâm (öl. 1090/1679), *el-Fetâva'l-Hindiyye* (Beyrut: Darü'l-Fikr, 2014).

Hanefî mezhebinin görüşlerini bir araya getiren Arapça fetva kitâbı, Hindistan dışında *el-Fetâva'l-Hindiyye* adıyla bilinir.⁸³

17. Hayreddin er-Remlî, *el-Fetâva'l-Hayriyye* (Bulak: 1273, 1300).

el-Fetâva'l-Hayriyye: Remle müftüsü Hayreddin er-Remlî'nin fetvaların bir araya getirilmiş hâlidir. Bu fetvalar, Hayreddin er-Remlî hayatta iken oğlu Muhyiddîn tarafından toplanmaya başlanmıştır. Ancak, mehir bölümü sırasında Muhyiddîn yaşamını yitirmiştir. Bu nedenle eserin geriye kalan kısmını Remlî'nin öğrencisi İbrahim b. Süleyman er-Remlî el-Cînîni (öl. 1108/1696-1697) tamamlamıştır. Kitap, *el-Hidâye*'nin bölüm başlıkları dikkate alınarak hazırlanmıştır. Muhyiddîn, babasının diğer kaynaklarda fazla yer bulamayan ancak sıkça karşılaşılan konulardaki fetvalarına öncelik vermiştir.⁸⁴

⁸⁰ Ahmet Akgündüz, "Dürerü'l-hükkâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 10/27.

⁸¹ Hatice Kelpetin Arpaguş, "İmâdü'l-İslâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 22/172-173.

⁸² Bilal Aybakan, "Râfiî, Abdülkerim b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 34/394-396.

⁸³ Ahmet Özel, "el-Âlemgîriyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2/365.

⁸⁴ Cengiz Kallek, "el-Fetâva'l-Hayriyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 12/444.

d. Kelâm Kaynakları

1. Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî el-Beyhakî (öl. 458/1066), *el-Câmi 'u'l-musannef fî beyâni şu'abi'l-îmân*, nşr. Ebû Hâcer Muhammed Saîd b. Besyûnî Zağlûl (Beyrut: 1410/1990).

Şu'abi'l-îmân: Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî el-Beyhakî (öl. 458/1066) muhaddis ve Şâfiî fakihidir. *el-Câmi 'u'l-musannef fî beyâni şu'abi'l-îmân* eserinde, imanın altmış veya yetmişden fazla şubesi olduğuna dikkat çekilmiştir. Ve bu şubeler, ilgili âyet ve hadislerle tanımlanmaya ve açıklanmaya çalışılmıştır.⁸⁵

2. Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Es'ad b. Muhammed ed-Devvânî es-Sıddîkî (öl. 908/1502), *Şerhu'l-'Akâ'idi'l-'Adudiyye*, trc. Serbestzâde Ahmed Hamdi (Trabzon, 1309).

e. Tasavvuf Kaynakları

1. Ebû Bekr Tâcülislâm Muhammed b. Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb el-Buhârî el-Kelâbâzî'nin (öl. 380/990) *Me'âni'l-ahbâr*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Çorlulu Ali Paşa, 128); thk. Muhammed Hasan Muhammed İsmail-Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Beyrut: 1999).

Bahru'l-fevâid/Me'âni'l ahbar: Bu eserde hadisler, tasavvufî açıdan yorumlanmıştır.⁸⁶

2. Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî (öl. 430/1038) *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ*, nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: 1418/1997)

Müellif, eserinde zâhid, âbid ve sûfilerin hayat hikâyelerini anlatmış aynı zamanda bu kişilere yöneltilen suçlamaların gerçek dışı olduğunu göstermek ve onları savunmak amacıyla eseri telif etmiştir.⁸⁷

3. Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî (öl. 505/1111), *İhyâü ulûmi'd-dîn* (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1432/2011).
4. Aynülkudât el-Hemedânî (öl. 525/1131), *Zübdetü'l-hakâ'ik fî keşfi'd-dekâ'ik* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., 2016).

⁸⁵ M. Yaşar Kandemir, "Beyhakî, Amed b. Hüseyin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 6/60.

⁸⁶ Zeliha Öteleş, "Kelâbâzî'nin Bahru'l-fevâid/Me'âni'l ahbâr İsimli Eserinde Temel Tasavvufî Kavramlar", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(2017), 59.

⁸⁷ Osman Türer, "Hilyetü'l-evliyâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 18/51.

5. Ebû Hamid Ferîdüddîn Muhammed b. Ebi Bekr İbrahim-i Nîsâbûrî (öl. 618/1221), *Tezkiretü'l-evliyâ*, trc. Süleyman Uludağ (İstanbul: Kabcacı Yay., 2007).

Tezkiretü'l-evliyâ: Evliyâ menkıbelerini içen bir eserdir.

6. Necmeddîn-i Kübrâ (öl. 618/1221), *Âdâbü's-sûfiyye*, nşr. Mes'ûd Kâsımî (Tahran: y.y., 1361/1983).

Âdâbü's-sûfiyye: Ebü'n-Necîb Abdülkâhir b. Abdullah es-Sühreverdî'nin (öl. 563/1167) *Âdâbü'l-mürîdîn* eseridir. Necmeddîn-i Kübrâ'nın (öl. 618/1221) eserinin adı ise *Âdâbü's-sûfiyye*'dir. *Âdâbü's-sûfiyye*, Sühreverdî'nin *Âdâbü'l-mürîdîn*'in muhtevasına benzemektedir.⁸⁸

7. Ebû Hafs Şihâbüddin Ömer b. Muhammed b. Abdillâh b. Ammûye el-Kureşî el-Bekrî es-Sühreverdî (öl. 632/1234), *el-Avârifü'l-maârif* (Mekke: el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 1422/2001).

el-Avârifü'l-maârif: Sühreverdî, sahte sûfilerin sayısının arttığını, bu nedenle birçok kişinin tasavvufa ve mutasavvıflara olumsuz bir bakış açısı geliştirdiğini belirterek gerçek sûfilîğin şeriata uygun olduğunu ifade etmek amacıyla bu eseri kaleme aldığını belirtmiştir.⁸⁹

8. Muhyiddin Muhammed b. Ali B. Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hâtîmî (öl. 638/1241), *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye fî ma'rifeti'l-esrâri'l-mâlikiyye ve'l-mülkiyye* (Kahire: Mektebetü's-Sekâfetü'd-Dîniyye, t.y.); çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yay., 2012).

el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye: Muhyiddin İbn Arabî'nin tasavvufî görüşlerini en kapsamlı şekilde açıkladığı eserdir.⁹⁰

9. Ebû Muhammed Afîfüddîn el-Yâfî el-Yemenî (öl. 768/1367), *Neşrü'l-mehâsini'l-gâliye fî meşâyihî's-sûfiyye ashâbi'l-makâmati'l-âliye* çev. Halil Mansur (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2000).

Neşrü'l-mehâsin: Bu eserde, Ehl-i sünnet âlimlerinin kerametleri ve bunların caiz olup olmadığına dair görüşler ele alınmıştır.⁹¹

⁸⁸ Hamid Algar, "Necmeddîn-i Kübrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 32/499.

⁸⁹ Süleyman Uludağ, "Avârifü'l-maârif", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 4/109.

⁹⁰ Mahmud Erol Kılıç, "el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 13/251-258.

⁹¹ Derya Baş, "Yâfî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 43/176.

10. Ahmed Ali Şâzeli, *Hallur-rumûz ve mefâtihu'l-künûz* (Mısır: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1317).

11. Molla Câmî (öl. 898/1492), *Nefehâtü'l-üns*. Lâmiû Çelebi, *Nefehâtü'l-üns: Evliyâ Menkıbeleri* haz. Süleyman Uludağ – Mustafa Kara (İstanbul: Marifet Yayınları, 1995).

Nefehâtü'l-üns: Molla Câmî'nin *Nefehâtü'l-üns* eseri erkek ve kadın sûfî şahsiyetlerin hayat hikâyelerini ve tasavvufî terimlerin tanımlamalarını içeren önemli bir eserdir.⁹²

12. Nebî b. Turhan b. Durmuş es-Sinobî, *Hayâtü'l-kulûb* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphânesi, Süleymâniye bl., 703).

13. Ebû Muhammed Sa'dî Müşerrifüddîn (Şerefüddîn) Muslih b. Abdillâh b. Müşerrif Şîrâzî (öl. 691/1292), *Bostân*, (İstanbul: Ravza Yayınları, 2019).

Bostân: Sa'dî Şîrâzî, Fars edebiyatının büyük şairlerinden biridir. Eserde, ideal dünyanın nasıl olması gerektiğini anlatmıştır.⁹³

14. Sûdî-i Bosnevî (öl. 1008/1599-1600), *Şerh-i Bostân* (İstanbul: Mabaa-i Âmire, 1871).

15. Şem'î, *Şerh-i Bostân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphânesi, Tâhir Ağa Tekkesi, 509).

Şerh-i Bostân: Çoğunlukla Şem'î mahlasını zikretmekle birlikte bazı eserlerde Muhammed b. Mustafa eş-Şehir Şem'î Halife (öl. 1011/1602-1603 [?]) ismi geçmektedir. Bostân şârihlerinden biridir.⁹⁴

f. Lügat Kaynakları

1. Ebu't-Tâhir Mecmüddin Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kāmûsü'l-muhît ve'l-kabesü'l-vasît el-câmi' limâ zehebe min lügati'l-'Arab şemâtî* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1426/2005).

el-Kāmûsü'l-muhît: Arapça'dan Arapça'ya yazılmış ve yaklaşık 2000 kitabın özeti niteliğindedir.⁹⁵

⁹² Ömer Okumuş, "Câmî, Abdurahman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 7/94.

⁹³ Adnan Karaismailoğlu, "Bostân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 6/307.

⁹⁴ Şeyda Öztürk, "Şem'î", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 38/503.

⁹⁵ Hulusi Kılıç, "Fîrûzâbâdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 13/144.

g. Edebiyat Kaynakları

1. Taşköprizâde Ahmed Efendi (öl. 968/1561), *eş-Şekâ'iku'n-nu'mâniyye fi 'ulemâ'i'd-Devleti'l-'Osmâniyye* haz. Muhammet Hekimoğlu (İstanbul: Türkiye Tazma EserlerKurumu Başkanlığı, 2019).

eş-Şekâ'iku'n-nu'mâniyye: Osmanlı ulemâ, meşâyihî hakkındaki ilk kapsamlı biyografi sözlüğüdür. 71 âlim ve 150 şeyh toplam 521 kişinin biyografisi, ölüm tarihlerine göre sıralanarak verilmiştir.⁹⁶

2. Âşık Çelebi (öl. 979/1572), *Ravzatü'l-ahbâr el-müntehab min rebî'ül-ibrâr* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Kilisli Rıfat Bilge 1548).

Ravzatü'l-ahbâr: Zemahşeri'nin *Rebî'ül-ibrâr* adlı eseri, muhazarat ve siyasetname alanında öne çıkan başlıca eserlerdendir. Bu önemli metin üzerine Hatibzade Muhyiddin Mehmed (öl. 1460/1534) ihtisar çalışması yapmış ve metne kendi katkılarını da eklemiştir. Âşık Çelebi'nin *Ravzatü'l-Ahbâr el-müntehab min rebî'ül-ibrâr* adlı tercümesi, Hatibzade'nin bu ihtisar çalışması temel alınarak hazırlanmıştır. Bu eser, İslâm ahlâkı ve toplumsal konulara dair değerli bilgiler içermektedir.⁹⁷

h. Felsefe-Mantık Kaynakları

1. Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Es'ad b. Muhammed ed-Devvânî es-Sıddîkî (öl. 908/1502) *Şevâkilü'l-hûr fi şerhi Heyâkili'n-nûr*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 2332).

Şevâkilü'l-hûr fi şerhi Heyâkili'n-nûr: Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Es'ad b. Muhammed ed-Devvânî es-Sıddîkî (öl. 908/1502) *Şevâkilü'l-hûr fi şerhi Heyâkili'n-nûr*, Sühreverdî el-Maktûl'ün *Heyâkilü'n-nûr* eseri hakkında yazılmıştır.⁹⁸

2. Molla Sadrüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Yahyâ Kavâmî Şîrâzî (öl. 1050/1641), *Kitâbü'l-Meşâ'ir*; nşr. Parviz Morewedge, *The Metaphysics of Mullâ Sadrâ* (New York, 1992).

⁹⁶ Taşköprizâde Ahmed Efendi, *eş-Şekâ'iku'n-nu'mâniyye fi 'ulemâ'i'd-Devleti'l-'Osmâniyye* haz. Muhammet Hekimoğlu (İstanbul: Türkiye Tazma EserlerKurumu Başkanlığı, 2019).

⁹⁷ Ümit Tokatlı, *Âşık Çelebi'nin Ravza Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, 2015), 6-7.

⁹⁸ Harun Anay, "Devvânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 9/260.

İKİNCİ BÖLÜM

CEHRÎ ZİKİR, SEMÂ, DEVRÂN KAVRAMLARI ÇERÇEVESİNDE BURHANÜ'L-ELHÂN'IN İNCELENMESİ

A. Mûsiki

Mûsiki, sadece bir sanat formu olmanın ötesinde, insanın en derin duygularını, arayışlarını ve maneviyatını yansıtan bir dildir. Tasavvuf geleneğine göre, evrendeki her bir ses, aslında Yaratıcı'nın bize sunduğu bir lütuftur; her bir melodi, kâinattaki ilâhî düzeni ve bu düzenin insana nasıl yansıdığını gösterir. Bir sûfî için mûsiki, sadece kulakla değil, kalp ile dinlenir. Bu durum, hem dış dünyanın düzenini hem de sûfinin iç dünyasındaki dengeyi yansıtır. Dolayısıyla, mûsiki tasavvufta sadece bir sanat dalı değil, aynı zamanda ilâhi aşka ulaşma yöntemidir.

1. Mûsikinin Tasavvufî Açıdan Önemi

İnsanoğlu tarih boyunca duygu ve düşüncelerini söz ve seslerle ifade etmiştir. Bu sebeple mûsiki kavramı, insanlık tarihi kadar eskidir. Ayrıca mûsiki sevgisi insan fitratına yerleştirilmiş bir özelliktir. Tasavvuf ilmi de müziğin cezbedici vasfını, nefsi Allah'a yaklaştırmada, kalbi tasfiye etmede ve insanı terbiye etme hususunda bir araç olarak kullanmıştır.⁹⁹ Bu konuda Hz. Peygamber'in hayatı, mutasavvıflar için örneklik teşkil etmiştir.

Hz. Peygamber döneminde onun müziğe bakışını anlatan birçok olay gerçekleşmiştir. Sesi güzel olan sahâbîlerden Ebu Musa el-Eş'ari'nin Kur'ân'ı güzel okuması hasebiyle Hz. Peygamber'in ona ithafen “Ey Musa! Sana Dâvûd (aleyhi's-selâmın) mezâmirinden (nağmelerinden bir nağme/güzel bir ses) bir mizmâr verilmiştir”¹⁰⁰ diyerek onu takdir etmesi ve ilk ezânı sesi güzel olan Hz. Bilal'e okutması, bunun yanı sıra güzel ses ile icra edilen bayram salâtları, tekbir ve tehliller güzel ve nağmeli sesin insan nefsinin Allah'a yaklaştırmada etkisini ön plana çıkaran hadîseler arasında yer almıştır.¹⁰¹

⁹⁹ Uludağ, *İslam Açısından Müzik ve Semâ*, 163.

¹⁰⁰ Buhârî, “Edebü'l-Müfred”, 504; Müslim, “Salât'ül-Müsâfirîn ve Kasruhâ”, 236; Tirmizî, “Menâkıb”, 55; Dârimî, “Salat”, 2/933 (no:171).

¹⁰¹ Arif Demir, “İlk Mutasavvıfların Musiki Anlayışları”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/2 (2015), 66.

2. İslâm'ın Mûsikiye Bakışı

İslâm'ın temel kaynakları olan Kur'ân-ı Kerim ve hadîslerde, müzikle ilgili doğrudan bir yasaklama bulunmaması, İslâm geleneği içerisinde müzik konusunda çeşitli tartışmaları ve farklı görüşleri ortaya çıkarmıştır. Bazı İslâm âlimleri müziği eleştirerek birtakım sınırlamalar getirmiştir. Onlara göre müzik, dünyevî arzuları harekete geçiren ve ahlakî değerleri zaafa uğratan bir etkiye sahiptir. Bu sebeple kısıtlama ve yasaklama eğiliminde olmuşlardır.

Bazı İslâm âlimleri ve fakihler ise bunu hoş karşılamış ve duyguları harekete geçiren bir araç olarak kabul etmişlerdir. Onlara göre mûsiki, “kulağa yumuşak gelen nağmelerin birleştirilmesi” ya da “sesler vasıtasıyla birbirini takip eden güzel hisleri ifade etme sanatı”dır.¹⁰² Kur'ân-ı Kerim'de bu anlamıyla müziği ifade eden doğrudan bir anlatım mevcut değildir. Delil olarak ileri sürülen âyetlerden, dolaylı olarak bu mana çıkarılmıştır.¹⁰³ Hadîslerde müzik kültürünü ifade sadedinde zikredilen el-Gınâ, el-Hudâ/el-Hidâ, el-İnşâd, en-Nasb, en-Niyâhe, er-Recez ile müzisyenleri tanımlayan el-Kayne, el-Muğannî/el-Muğanniye, el-Mürinne, en-Nâiha, ez-Zemmâre kelimeleri; çalgı âletleri olarak el-Berbat, el-Celâcîl, el-Ceres, ed-Def, el-Gırbâl, el-Gubeyrâ, el-Kennârât, el-Kinnîn, el-Kîr, el-Kûbe, el-Me'âzif, el-Mezâmîr, el-Melâhî, el-Mizher, es-Sanc, et-Tabl/Davul, Urtube/Artabe ve ez-Zemmâre yer almıştır.¹⁰⁴ Hadîslere bakıldığında müziğin icra alanları olarak düğün (evlilik ve sünnet), bayram, karşılama, yolculuk, gazâ ve cihat yer almaktadır. Âyet ve hadîslerdeki yasaklayıcılık vurgusu Allah'ın yolundan saptıran eğlendirici sözler, meyhane müzikleri ve çalgı aletlerinedir.¹⁰⁵

Sonuç olarak âlimler arasında müziğe bakış çeşitlilik göstermiştir. Bundan dolayı bazı kesimlerde müzik, geleneksel ve kültürel olarak önemli bir yer tutmuş, bazı kesimlerde

¹⁰² Nuri Özcan-Yalçın Çetinkaya, “Mûsiki”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 31/257.

¹⁰³ er-Rûm 30/15 “İman edip ameli salih işleyenler Cennet bahçelerinde neşelendirileceklerdir.” Lokmân 31/19 “Seslerin en fenası eşeklerin sesidir.”

ez-Zümer 39/18 “Onlar ki, söz dinlerler ve en güzeline tâbi olurlar, işte Allah'ın hidayete erdirdikleri kimseler bunlardır, idrak ve insaf sahibi olanlarda yine bunlardır.”

A'râf 7/32 “De ki: Allah'ın kulları için var ettiği zinetleri haram kılan kimdir? Bunlar dünyada, özellikle kıyamet gününde iman edenler içindir; bilen kavimler için âyetlerimizi böylece tafsîl ediyoruz.”

A'râf 7/172 “Ben sizin Rabbiniz değil miyim? dedi. ‘Evet, Rabbimizsin şâhidiz’ dediler.” Bu âyetlerden bir kaçıdır.

¹⁰⁴ Pehlül Düzenli, “XX. Yüzyılda Müslüman ve Müzik: Problemler ve Çözüm Önerileri”, *İslam ve Sanat*, ed. Şeref Göküş vd. (İstanbul: İslami İlimler Araştırmalar Vakfı, 2015), 689.

¹⁰⁵ Uludağ, *İslam Açısından Müzik ve Semâ*, 39-76.

de eleştirilere maruz kalmıştır. İslâm'ın temel prensiplerine ve ahlakî değerlere riayet edilerek icra edilen müziklerde ise bir sakınca görülmemiştir.

3. Sûfînin Mûsikiye Bakışı

Güzel ses ile Kur'ân'ın eşsiz manaları birleştirilerek insanda ulvî duyguların oluşmasına zemin hazırlaması açısından, sûfîler mûsikiye önem vermiştir. Çünkü nağmelerin güzelliğiyle, dinî ve estetik zevkler bir araya getirilmiştir.¹⁰⁶ Bu sebeple ilk sûfîlerden başlayarak mutasavvıfların büyük çoğunluğu mûsiki hakkında olumlu bir tavır takınmıştır. Mutasavvıflara göre mûsiki, sûfîlerin zikir esnasında şevke gelmesine yardımcı olması açısından tercih edilmiş,¹⁰⁷ ibâdet niyetiyle yapıldığı için helâllğine hükmedilmiştir. Bunun yanı sıra mûsikiye karşı olumsuz bir tavır takınan sûfîler ve tarikatler de vardır.¹⁰⁸

Hicri III. asır itibarıyla müziğe yapılan eleştiriler neticesinde müziği nefsanî zevk için dinleyen kimselerden ayrılmak maksadıyla mûsiki yerine semâ kavramı tercih edilmiştir.¹⁰⁹ Çünkü semâ ölçülü ve ölçsüz tüm seslere şamil bir mana ihtiva etmektedir.¹¹⁰ Mutasavvıfların bazılarına göre semâ, dinî mûsikidir, kimine göre de kâinattaki bütün sesler hatta sessizlik bile bu kavram içerisinde ele alınır.¹¹¹ Bu yönüyle semâ, âlemdeki ritmik seslerden hareketle bütün varlığın Allah'ı zikretmesini hatta insanoğlunun da buna dâhil olmasını ifade etmektedir.¹¹²

Kuşeyrî, Ebu Talib Mekkî, Sühreverdi ve Gazzâlî gibi âlimler eserlerinde mûsiki ile ilgili bölümlere yer vermiştir. Gazzâlî mûsikiyi haram, mekruh ve mübah olarak üç başlıkta incelemiştir. Dünya arzusu ve şehvet hisleri ile dolup taşan kimseler için bu sesler haram; vakitlerinin çoğunda bununla meşgul olanlar için mekruh; Allah sevgisiyle dolup taşan, duyduğu sesler güzel şeyleri çağrıştıran kimseler için ise müstehaptır. İmam Gazzâlî mûsikiyi haram kılan şeyin kendisinin değil ona ârız olan sebepler olduğunu ifade etmiştir.¹¹³

¹⁰⁶ Arif Demir, "İlk Mutasavvıfların Musiki Anlayışları", 66.

¹⁰⁷ Ahmet İnanır, "İbn Bahhâeddin'in 'Risâle alâ Risâle Ali Çelebi fi'd-deverân ve'r-raks' Adlı Eserinin Tahkik, Tercüme ve Değerlendirilmesi", 128.

¹⁰⁸ Bkz. Uludağ, *İslam Açısından Müzik ve Semâ*, 162-168.

¹⁰⁹ Uludağ, *İslam Açısından Müzik ve Semâ*, 168.

¹¹⁰ H. Kamil Yılmaz, "Aziz Mahmud Hüdayî'nin Semâ Risalesi" *MÜİF Dergisi*, 4, 273-284.

¹¹¹ Uludağ, *İslam Açısından Müzik ve Semâ*, 169.

¹¹² William Chittick, *Tasavvuf*, trc. Turan Koç, (İstanbul: İz. Yay., 2003), 173.

¹¹³ Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/704.

4. Niksârî'nin Mûsikiye Bakışı

Niksârî, mûsikinin yani nağmeli sözlerin ya da güzel sesin insan fitratına olan etkisini göz ardı etmemiştir. Ona göre hüznü bir müzik insanları derinden etkileyip üzüntü hissi oluştururken, çöşkulu ve ritmik nağmeler ise insanları harekete geçirip neşelendirmiştir. Bu bağlamda ritmi yüksek müzikler, düğün, eğlence gibi çöşkulu ortamlarda ya da savaşlarda orduları hücuma kaldırmak için kullanılmıştır. Hz. Peygamber zamanında bayram günlerinde Habeşlilerin icra ettiği oyunu, Hz. Aişe'nin izlediği bilinmektedir.¹¹⁴ Benzer şekilde ritmi düşük nağmeler ise hüznü zamanlarda, ölüm ve ayrılık anlarında tercih edilmiştir.

Niksârî'ye göre bir kimse yüksek sesle ve ritmik bir şekilde zikrettiğinde, aklına dünyalık meşgaleler gelmez. Sadece yaptığı ibâdete ve zikre odaklanır, Allah'ı anar. Bu sayede yapmış olduğu ibâdetten zevk alır ve istifadesi artar.¹¹⁵ Bu hususta herhangi bir sakınca yoktur. Günaha sürükleyen, Allah'a isyan içeren, dünyaya meylettiren müziklerin sakıncalı hatta haram olduğunu da belirtmiştir. Kurallara riayet edildiği takdirde insanın bu fitrî ihtiyacını meşru yollarla gidermesinde herhangi bir sakınca görmemiştir.

B. Cehrî Zikir

Cehrî zikir, tasavvuf geleneğinde, Allah'ı yüksek sesle, topluluk içinde ya da bireysel olarak anma şeklidir. Bu zikir çeşidi, insanları bir araya getiren, birlik ve beraberlik duygusunu pekiştiren, aynı zamanda bireyin kalbiyle dili arasında manevî bir köprü kuran ibadet çeşitidir.

1. Cehrî Zikir ve Fazîleti

Zikir sözlükte, “unutmamak, unutulana hatırlamak, sürekli zihinde tutmak, bir şeyi ezberleyip korumak, şeref, öğüt, namaz, duâ ve övgü” gibi anlamları ihtivâ etmektedir.¹¹⁶ Tasavvuf terminolojisinde zikir, “Allah'ı -belirli kelime ve cümlelerle-anmak, tesbih etmek, hatırdan çıkarmamak ve unutmamak” manalarına gelmektedir.¹¹⁷

¹¹⁴ Niksârî, *Burhânü'l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 56b, 61a.

¹¹⁵ Niksârî, *Burhânü'l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 11b.

¹¹⁶ Cemaleddin Muhammed b. Mükerrer İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1955), “zikir”, 308; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredatü li-elfâzi'l-Kur'ân*, tahk. Savân Adnan Davudî (Beyrut: y.y., 1998), “zikir”, 179.

¹¹⁷ Cebecioğlu, “Zikir”, 377.

İnsanoğlunun en büyük zaaflarından biri de unutkanlık olduğu için “Hâfıza-yı beşer nisyan ile mâlûdür.” denilmiştir.¹¹⁸ Bu sebeple kişinin ruhlar âleminde verdiği sözü hatırlaması ancak zikir ile mümkün olur.

İki çeşit zikir vardır: Hafî ve cehrî zikir. Hafî zikrin cevazı konusunda âlimler hemfikir fakat cehrî zikirde bir kısım âlim ihtiyatlı davranırken diğerleri cevaz vermiştir. Cehrî zikrin cevazına delâlet eden birçok âyet ve hadîs vardır. “*Hac ibâdetinizi bitirdiğinizde, (cahiliye döneminde) atalarınızı andığınız gibi, hatta ondan da kuvvetli bir anıyla Allah’ı anın.*”¹¹⁹ âyeti bunlardan biridir. Beyzâvî (öl. 685/1286) hac vazifelerini yerine getiren kimselerin Allah’ı zikretmeyi arttırmalarını ve O’nda aşırılığa gitmelerini tavsiye etmiştir. Çünkü Araplar hac menâsikini yaptıkları zaman Mina’daki mescit ve dağ arasında dururlar ve babalarının iyi hasletlerini zikrederlerdi.¹²⁰ Burada kastedilen iyi hasletleri zikretmek ancak cehrî bir şekilde mümkün olur.

Kur’ân-ı Kerim’de zikredilen “*Sesini yükseltsen de yükseltmesen de hiç şüphe yok ki o gizliyi de açığa vurulanı da bilir.*”¹²¹ âyeti, insanları doğruluğa ve dürüstlüğe teşvik ederken, aynı zamanda zikrullah ve duânın da önemine işaret etmiştir. Kadî Beyzâvî bu âyetin tefsirinde cehrî zikrin faziletine değinerek, nefiste rusûh bulmaya, kalbe yerleşmeye ve dünyevî işlerden uzaklaşmaya vesile olduğunu ifade etmiştir.¹²² Bu zikir tarzı, kalbe doğru bir etki yapar ve nefsin ruhanî gelişimine yardımcı olur.

Beyzâvî (öl. 685/1286) ve Zemahşerî (öl. 538/1144) gibi tefsir âlimleri farz ibâdetleri açıktan; nafilâ ibâdetleri ise gizli olarak yapmanın daha fazîletli olduğunu beyân etmiştir. Zikir de farz ibâdetlerden biri olması dolayısıyla açıktan ve çokça yapılmasına dair hadîslerde bir teşvik söz konusudur. Nitekim Hz. Peygamber bir hadisinde “Allah’ı zikretmeyi çokça yapınız, ta ki onlar (münafıklar) o delidir/mecnundur deyinceye kadar.”¹²³ Bir başka rivayette ise “Allah’ı çokça zikrediniz. Hatta münafıklar ‘Siz riyakârsınız’ desinler.”¹²⁴ Sahâbe, Hz. Peygamber’in bu hadîsine dayanarak devrân

¹¹⁸ Akşemseddin, *Risâle-i Zikrullâh- Zikir ve Semâ Hakkında*, çev. Adem Çatak, Ahmet Vural (İstanbul: H Yayınları, 2020), 9.

¹¹⁹ el-Bakara 2/220.

¹²⁰ Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammedel-Beyzâvî, *Envârü’t-tenzîl ve esrârü’t-te’vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman Maraşlı (Beirut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1418), 1/132.

¹²¹ Tâhâ 20/7.

¹²² Niksârî, *Burhânü’l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 39/b.

¹²³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/68.

¹²⁴ Ebu’l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, thk. Hamdî Abdülmecid es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1405/1984), 12/169; Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ’*, 1/165. Aclûnî’ye göre hadisi Beyhakî, Ebi’l-Cevzâi’den mürsel olarak rivâyet etmiştir. Niksârî, *Burhânü’l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 19b.

ederek zikretmiştir. Yine Hz. Peygamber'in "Allah'ı zikretmeyi unutmayın ve onu her hâlde zikredin. Zirâ zikrullahı unutan kişinin kalbi katı olur." hadisi gereğince her hâlde zikri câiz görüp uygulamışlardır.

Bir kimse neyi talep eder neyle meşgul olursa Allah Teâlâ da ona o hususta başarı ve gayret nasip eder. Mevlânâ da bu konu hakkında bir kimse neyi talep ederse talep ettiği nesnenin aynısı olduğunu ifade etmiştir.¹²⁵ Kişi vaktinin bir kısmını zikirle geçirir, zihninde her an zikri taze tutarsa bu, onun bağışlanmasına, günahlarının affedilmesine, ebedî kurtuluşa ulaşmasına vesile olur. Hz. Peygamber bir başka hadîsinde: "Allah Teâlâ: Ben, kulumun (hakkımdaki) zannı üzereyim. Beni zikrettiği zaman onunla beraberim. Eğer beni kendi içinde zikrederse ben de onu kendi içimde zikrederim. Eğer beni bir topluluk içinde zikrederse, ben de onu ondan daha hayırlı bir topluluk içinde zikrederim."¹²⁶ buyurmuştur. Bu hadîste Peygamber, Allah'ın kullarına olan yakınlığını ve ilgisini vurgulamıştır. Allah, kullarının zikrine karşılık verir ve onları anar, bu da kulun öncesinde Allah'ı anması ve O'na yönelmesiyle gerçekleşir. Kulun her an Allah'ı anması, derin bir bağ kurmasına ve Allah'ın kendisine lütuf ve rahmet vermesine vesile olur. Dolayısıyla bu hadîs, Allah'ı zikretmenin ve O'na yönelmenin önemini hatırlatarak, kulun Allah'a yaklaşmasının yollarını göstermiştir.

Âyet ve hadîslerin yanı sıra Gazzâlî ve birçok meşâyih, riyâdan korkan müminler için hafî zikrin faziletli olduğunu, riyâ korkusu barındırmayan kimseler için de cehrî zikrin efdal olduğunu vurgulamıştır. Aynı zamanda zikirde mertebe kat eden kimselerin hafî olarak devam ettirmesini, zikre yeni başlayanların ise zihnini dünyalık işlerden uzaklaştırması için cehrî yapmasını, tavsiye etmiştir. Çünkü kişi zikri cehrî yaptığı zaman kalbini uyandırır, zihnini zikrettiği lafızlara yoğunlaştırır, malayânî işlerden uzaklaştırır. Aynı zamanda başkalarına örnek olarak hayrına vesîle olur. Karabaş Velî (öl. 1097/1686), şeyhlerin müridlerine cehrî zikri tavsiye etmelerinin sebebi olarak kalplerinde dönen felekleri, kötü huyları, kötü fikirleri söküp atmayı ve ruhlarını gaflet ve tembellikten uyandırmayı gösterir.¹²⁷ Şarih Mustafa Efendi (öl 1129/1718), kalbin etrafında dönen felekleri havâssı-ı hamse-i zâhire ve havâssı-ı hamse-i bâtine olarak

¹²⁵ Niksârî, *Burhânü'l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 54b.

¹²⁶ Buhârî, "Tevhid", 10, 50; Müslim, "Zikir, Dua, Tevbe, İstiğfâr", 1, 6; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen*, nşr. M. Mustafa el-A'zamî (Riyad: b.y. 1403/1983), "Edeb", 58; Tirmizî, "Zühd", 51; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *es-Sünen*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî (Riyad: Daru'l Muğni, 2000), "Rikâk", 22.

¹²⁷ Karabaş Velî, *Risaletü'd-devrân* (İstanbul: Fatih-Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Arabî, 1146), 3b.

açıklamakta ve bunların devamlı devir hâlinde olduklarını belirtip, kötü huylara sahip olan kalbin ancak cehrî zikir ile temizleneceğini vurgulamaktadır.¹²⁸ Aynı zamanda cehrî zikir, Allah'ı zikretmek, vücut azalarının yerlerini bulması ve müritlerin kalplerinin nurlanması içindir. Allah'a işittirmek, makam ve derece elde etmek için değildir.¹²⁹ Bu zikrin amaçlarından biri de işiten kimselerin şahit olmasıdır. Âyette de zikredildiği üzere yaş ve kuru ne varsa hepsinin kıyamet gününde şehâdet etmesi¹³⁰ ve insanların gafletini gidermesi, kalbe yerleşip derinleşmiş olan dünyevî arzulardan insanları uzaklaştırması için bu zikir efdal olandır.¹³¹

Cehrî zikrin insana sağladığı maddî-manevî faydaların yanı sıra, insanın eşref-i mahlûk olarak Allah katındaki değerini yükselttiği ve hatta meleklerin imrenmesine sebep olduğu bilinmektedir. Niksârî bu bağlamda Hz. Peygamber'den rivayet edilen bazı hadislere yer vermiştir:

“Hudâ'nın bir grup melekleri vardır ki, yolları dolaşırlar ve ehl-i zikri ararlar, zikreden kavmi bulan melekler bulmayanlara nidâ edip, geliniz zikir eden kavmi bulduk derler. Dünyaya varıncaya kadar kanatlarıyla oturup ihâta ederler. Zikir halkası dağıldığı zaman ise tekrar göğe çıkarlar. Allah Teâlâ meleklerle hitâben onların ne yaptıklarını bildiği halde diğer meleklerle de duyurmak maksadıyla nereden geldiklerini sorar. Onlar da yeryüzünde olan kullarının yanından geldiklerini söyler. Allah Teâlâ meleklerin vereceği cevabı bildiği halde ‘Kullarım ne der?’ diye sorar. Melekler de Rablerine hitâben ‘Seni tesbîh, tehlîl ve tekbîr getirirler ve seni hamdederler’ der. Allah Teâlâ kullarım ‘Beni gördü mü?’ diye sorar. Melekler ise, ‘Hayır görmediler eğer görselerdi halleri nice olur ve sana tesbîh, tekbîr, tahmîd, temcîd ve tehlîl getirirlerdi’, der. Hudâ, ‘Benden ne isterler’ der. Melekler de, ‘Senden cenneti isterler’. ‘Onlar cenneti gördüler mi?’ Melekler, ‘Hayır onlar cenneti görmediler. Eğer görselerdi hırs ve taleb ve rağbet yönünden çokca istekli olurlardı’. Hudâ devamında neden korktuklarını sorar. Melekler, ‘Cehennemden korktuklarını söyler’. ‘Cehennemi gördüler mi?’ Melekler ise ‘Hayır görmediler eğer görselerdi hemen kaçarlar ve çokça korkarlardı’, der. Melekler Rablerine hitâben, zikreden kavim senden mağfiret talep eder. Allah Teâlâ da ‘Halka kurup zikreden kavmi bağışladım’. Meleklerden biri ‘Ya Rabbi zikredenler içinde bir kimse vardı ki zikrullah etmezdi. Hâcetini gidermek için

¹²⁸ Mustafa b. Ali el-Bolvî, *Âdâbu't-turuk* (İstanbul: Fatih-Millet Kütüphanesi Ali Emîri Şer'iyye,802), 7.

¹²⁹ Velî, *Risaletü'd-devrân* (İstanbul: Fatih-Millet Kütüphanesi Ali Emîri Arabî, 1146), 3b.

¹³⁰ el-En'âm 6/165 “Gaybın anahtarları yalnızca O'nun katındadır. Onları ancak O bilir. Karada ve denizde olanı da bilir. Hiçbir yaprak düşmez ki onu bilmesin. Yerin karanlıklarında da hiçbir tane, hiçbir yaş, hiçbir kuru şey yoktur ki apaçık bir kitapta (Allah'ın bilgisi dâhilinde, Levh-i Mahfuz'da) olmasın.”

¹³¹ Niksârî, *Burhânü'l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 40a.

gelmiş idi'. Allah Teâlâ da zikir meclisinde oturan kimselerin şakî olamayacağını bildirir.”¹³²

Buna göre zikir yapan kimselerin yanı sıra dinleyen ve izleyenlerin de aynı bağlamda değerlendirildiği ve Allah katında iyi kimseler arasında zikredildiği görülmüştür. Ayrıca cehrî zikrin bir topluluk içinde yapılması durumunda diğer kişilere örneklik teşkil etmesi de, bu zikrin faziletini ortaya koyma sadedinde önemlidir.

Bu bilgiler doğrultusunda sesli zikir, insanın kalbinde ve ruhunda derin etkiler bırakmıştır. Zikrin anlamını ve etkisini daha derinden hissetmesine katkı sağlamıştır. Bu durum, insanların manevi gelişimini desteklemiş ve Allah'la yakın bir bağ kurmalarına yardımcı olmuştur.

a. Yüksek Sesle Yapılan Cehrî Zikrin Hükmü

Yüksek sesle yapılan zikrin haramlığına dair âyet ve hadîslerden çıkarılmış sarîh bir nas yoktur. İmamlar, hatipler, vâizler, devirhanlar “Allah” ve “Lâ ilâhe illallah” kelimelerini cehrî bir şekilde zikretmişlerdir. Şayet bu hususta yasaklayıcı bir kural olsaydı bu tüm insanlığa şâmil olur, bir grup zümre bu durumdan hariç tutulamazdı. Bu bağlamda bir kimsenin cehrî olarak “Allah” ve “Lâ ilâhe illallah” kelimelerini zikretmesinde herhangi bir sakınca yoktur.¹³³

b. Cehrî Zikir İçin Söylenen İtirazların Değerlendirilmesi

Cehrî zikrin haram olduğunu iddia edenler, “*Rabbimize yalvara yakara ve gizlice duâ edin.*”¹³⁴ âyetini delil olarak ileri sürmüşlerdir. Fakat bu âyet âlimler tarafından cehrî zikrin haramlığına delalet eder şeklinde yorumlanmamıştır.

Hız. Peygamber zamanında sahâbe arasından bir takım kimseler bayram günü musallâda zikrediyorlardı. Sahâbeden başka bir zat “Allah Teâlâ’yı, ayaklarınız üzere zikredin” âyetini söyleyince zikirlerini ayakta devam ettirdiler.¹³⁵ Burada itiraz edilen husus zikrin sadece üç hâl üzere sınırlandırılması gerektiğine dairdir. Çünkü âyet “*Ayakları üzerine kaldıkları hâllerde ve oturdukları hâllerde ve yanları üzerine yattıkları hâllerde*

¹³² Buhârî, “Daavât”, 66; İbrahim b. es-Seyyid Muhammed en-Niksârî, *Burhânü'l-elhân fi hükmi't-teğannî ve'd-devrân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazmabağışlar, 701), 53a-53b.

¹³³ Niksârî, *Burhânü'l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 19a.

¹³⁴ el-A'râf 7/55.

¹³⁵ Söz konusu hadis, kaynaklarda bulunmamıştır. Hadis içerisinde atıfta bulunulan âyet ise Âl-i İmrân 3/190-191. Niksârî, *Burhânü'l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 40b.

zikrullah ederler."¹³⁶ şeklindedir. Ebüssuûd'a göre, âyetin zikri üç hâl ile sınırlı tutmasının sebebi, insan ömrünün çoğunu ayakta, oturarak ve yatarak geçirmesinden kaynaklıdır. Bu durum diğer hâlleri de içinde barındırır. Diğer hâllerin zikredilmemesi yasaklayıcılık olduğundan değil bilakis ömrünün çoğunu bu üç hâl ile geçirmesinden kaynaklıdır.¹³⁷

C. Semâ

Semâ, insanın kendi içine dönüşünü, evrenle kurduğu ilişkiyi ve ilâhi aşkın tecellilerini deneyimlediği bir hâldir. Bu durum kişinin kendi varlığını ve sınırlılıklarını aşarak ilâhi varlığa yaklaşma arzusunu meydana getirir. Bu sayede insan, Allah'a yönelerek O'nunla birlikte olmuş olur.

1. Semâ'ın Tanımı

Semâ "s-m-'a" kökünden türemiş Arapça bir kelimedir. Sözlükte "kulağın sesi ve anlamı işitmesi, duymak, dinlemek, işitilen söz, güzel ses" anlamına gelen semâ "şarkı, nağme, mûsiki" manalarını da çağrıştırmaktadır.¹³⁸ Tasavvuf ıstılahında ise duyma ve dinlemeye bağlı olarak Allah tarafından gelen ve kalpte zuhur eden manadır.¹³⁹ Bu mananın hidayete ulaşması âyette de zikredildiği gibi kalplerin ürpermesi ve imanlarının artması şeklinde gerçekleşir.¹⁴⁰ İlk dönem sûfileri bu kavramı kendilerine gelen vâridi işitme ve onu kalbe aktarma şeklinde ifade etmiştir. Hücvirî ise dinî hükümlerin kabulünün işitme ile mümkün olduğu bu sebeple duymanın ve dinlemenin görmeden daha üstün kabul edildiğini vurgulayarak semâ fiilinin diğer tüm tasavvufî fiil ve hâllerden önce geldiğini belirtmiştir.¹⁴¹ Bu terim sonraki dönemlerde ise ritimli ve ahenkli kelimelerin dinlenilmesi şeklini almıştır.¹⁴² Bu kavram, zamanla mûsiki ve zikir meclislerine için kullanılmış, ritmik ve ahengli bir şekilde çalınan nağmeler eşliğinde gerçekleştirilen bir ibâdet çeşidi hâlini almıştır. Bu ibâdet, kişinin fikrini ve nefsinin

¹³⁶ Âl-i İmrân 3/190-191.

¹³⁷ Niksârî, *Burhânü'l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 41a.

¹³⁸ Ceyhan, "Semâ", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 36/455.

¹³⁹ Ebu'l Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed el-Ma'rûf bi-Râğib el-İsfehânî, *el-Müfredât fî garibi'l-Kurân* (Beyrut: Dâru'l Ma'rife, 1431/2010), "Semâ", 248-249; Muhammed b. Mukerrem b. Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, ts.), 8/162-65; Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türki* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2009) "Semâ", 756; Cebecioğlu "Semâ" 220; Serrâc, *el-Lüma'*, 342-343; Uludağ, *İslam Açısından Müzik ve Semâ*, 168-172; Ceyhan, "Semâ", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 36/455.

¹⁴⁰ El- Enfâl 8/2.

¹⁴¹ Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb: Hakikat Bilgisi*, 448-449.

¹⁴² Ceyhan, "Semâ", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 36/455

başka şeylere meyiletmeden, kalpteki düşünceleri temizleyerek Allah'a yöneltmesine yardımcı olmuştur.

2. *Semâ ve Vecd*

Semâ, İslâm geleneğinde hem manevî hem de hukukî açılardan farklı bakış açılarını içinde barındırır. İsmail Ankaravî, Mevlânâ ve diğer sûfî âlimler, semâ'nın hukukî boyutlarını ve bu ibadeti gerçekleştirenlerin manevî seviyelerine göre nasıl değerlendirilmesi gerektiği konusunda fikirleri ileri sürmüştür.

İsmail Ankaravî'ye göre, semâ eyleminin haram olduğunu belirten açık bir kıyas veya icma yoktur. Bu sebeple, semâ konusunda hüküm, kişinin kalpteki niyetine ve harekete geçen hissine göre verilmiştir.¹⁴³

Semâ kişinin ruh hâli ve manevi durumuna göre farklılık arz edebilir. Mevlânâ'ya göre farz ve nafîle ibâdetleri tam olarak yerine getiren kimselerin yapmış olduğu zikir ile semâ'da herhangi bir sakınca yoktur. Bilakis insanların olgunlaşmaları adına faydalıdır.¹⁴⁴

Sûfîler, kişilerin manevi olgunluk hâllerini dikkate alarak insanları mübtediler, mutavassıtlar ve kâmiller olmak üzere üç kısma ayırmıştır.¹⁴⁵ Bundan dolayı semâ yapan herkesi aynı şartlarda değerlendirmemek, kalbinde meydana gelen tesire göre hüküm vermek gerekmiştir.¹⁴⁶ Buna göre nefsanî duygularla icra edilen semâ haram, içine eğlence unsuru karışmış olan şeyleri dinlemek şüpheli, Hakk'ın tecellilerini temâşa eden bir kalbin dinlemesi ise helâl kabul edilmiştir.¹⁴⁷ Mutasavvıflardan bazıları başlangıç seviyesinde olan mübtedîler için semâ'ı tavsiye etmemiştir.¹⁴⁸ Çünkü hissiyatının gelen vâride muhalif olmasını ileri sürmüşlerdir.¹⁴⁹

Niksârî ise semâ'nın helâl olduğunu, sahâbenin zikrini açıklayarak ifade etmiştir. Sahâbenin zikrini, rüzgârlı günlerde ağaçların hareket etmesine benzetip halhal gibi devrederek döndüklerini ifade etmiştir.¹⁵⁰ Bu konunun devamında semâ'nın helâllüğünü

¹⁴³ İsmail Rusûhî Ankaravî, "Hücceti's-semâ, XVII. Yüzyıl Toplumunda Mûsiki, Semâ ve Devran Hakkındaki Dini Tartışmalar ve İsmail Ankaravî'nin Semâ Müdâfası", çev. Sâfî Arpaguş, *Marife* 3 (2007), 389.

¹⁴⁴ Niksârî, *Burhânü'l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 54b.

¹⁴⁵ el-Hücvirî, *Keşfü'l-mahcûb: Hakikat Bilgisi*, 463; Serrâc, *el-Lüma'*, 270.

¹⁴⁶ el-Hücvirî, *Keşfü'l-mahcûb: Hakikat Bilgisi*, 466.

¹⁴⁷ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif: Tasavvufun Esasları*, 225.

¹⁴⁸ Serrâc, *el-Lüma'*, 289.

¹⁴⁹ el-Hücvirî, *Keşfü'l-mahcûb: Hakikat Bilgisi*, 463.

¹⁵⁰ Niksârî, *Burhânü'l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 55b.

ispat mahiyetinde *Fetâvâ't-Tatarhâniyye*'den deliller getirmiştir. *Fetâvâ't-Tatarhâniyye*'ye göre, devr ve semâ yapmak için belirli şartların gerektiği ifade edilmiştir. Bu şartlardan ilki, devrân yapacak kimselerin nefislerinden emin olmaları gerekmektedir. Bu şart yerine getirilmediği takdirde, o mecliste genç erkek ve kadınların bulunmaması önem arz etmiştir. İkincisi devrân eden kimselerin içinde fâsık ve dünya ehli kişilerin yer almaması, üçüncüsü ilâhi okuyan zâkirlerin samimi niyetle okuması ve herhangi bir ücret beklememesi, dördüncüsü yemek yemek ve açılış yemekleri maksadıyla bir araya gelmemek, beşinci şart ise galebe hâli olmadıkça vecd hâlinde bulunmamak gerektiğini belirtmiştir. Altıncı şart vecd hâli ancak hakîki manada gerçekleştiğinde izhâr edilmelidir.¹⁵¹

Vecd ise semâ'ın meyvesidir. Vecdin meyvesi ölçülü veya ölçüsüz hareket etmektir.¹⁵² Zikre başlayan kimsede öncelikle tevâcüd hâli sonra vecd son olarak vücûd hâsıl olur.¹⁵³ İradeyle gerçekleşene tevâcüd, kasıt ve zorlama olmaksızın gelene ise vecd denir. Vecdin en mükemmel haline ise vücûd (bulma) adı verilmiştir.¹⁵⁴ Sühreverdî vecd hâlini ikiye ayırmıştır. İlki ehl-i Hakk'ın yapmış olduğu ruh ile kalbin müşareketi hâlinde gerçekleşen vecd, diğeri ise sadece nağmeleri dinlemekten kaynaklı oluşan nefsi bir rahatlama oluşturan batıl ehlinin vecdidir.¹⁵⁵

Semâ eyleminin değerlendirilmesi konusunda kişinin manevî durumunun önem arz ettiği görülmüştür. Bu konu hakkında kesin bir yasaklamanın olmayışı kişinin manevî durumunu ve kalbî hissini ön plana çıkarmıştır. İnsan, semâ eylemini gerçekleştirirken vecde ulaşma hâlini de deneyimlemiştir. Bu açıdan bakıldığında, semâ eylemi sadece dönme hareketi olarak algılanmamıştır. Tam tersine, semâ içsel bir vecd hâliyle birlikte yapılan manevî bir ibâdet olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla semâ eylemiyle birlikte kişinin kalbindeki sadakat ve olgunluk seviyesi, değerlendirme sürecinde önemli bir etken olmuştur.

¹⁵¹ Niksârî, *Burhânü'l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 65b-66a-66b.

¹⁵² Uludağ, *İslam Açısından Müzik ve Semâ*, 172.

¹⁵³ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, çev. Abdullah Uçman (İstanbul: İnsan Yayınları 1996), 363.

¹⁵⁴ Semih Ceyhan, "Vecd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 42/583.

¹⁵⁵ Adem Çatak, *Şihâbeddin Sühreverdî Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 434.

3. Semâ'ın Cevazına Delil Olan Âyet

Semâ'ın helâl olduğunu iddia edenler, “Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün farklı oluşunda akıl sahiblerine elbette ibretler vardır. Onlar ayakta dururken, otururken, yatarken, hep Allah'ı anarlar.”¹⁵⁶ âyetini delil olarak ileri sürmüştür. Bu âyet Allah'ın büyüklüğünü hatırlatması, insanları O'nu anmaya yönlendirmesi ve hayatlarının her anında Allah'ı zikretmelerini öğütlemesi açısından önemlidir. Bu âyete göre herhâlde zikretmenin önemli olduğu, özellikle ayak üzere zikrin diğerlerinden daha fazîletli olduğu anlaşılmıştır.

Kur'ân'da ilk olarak zikredilen fiil diğerlerinden efdal kabul edilir. Bu hususa “Sizi karada ve denizde yürüten Allah'dır.”¹⁵⁷ âyeti delil getirilmiştir. Berri (kara parçasını) bahrdan önce zikretmiş olması kara parçasının daha kıymetli olduğunu belirtmek içindir. “Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi yıkayın, başlarınızı mesh edip, topuklara kadar ayaklarınızı yıkayın.”¹⁵⁸ Bu âyette de tertîbin sünnet olduğu vurgulanmıştır. Buradan hareketle âyetlerdeki sıralamanın önem arz ettiği anlaşılmaktadır. “Onlar ayakta dururken, otururken, yatarken, hep Allah'ı anarlar.”¹⁵⁹ âyeti de ayakta yapılan zikrin diğerlerinden daha fazîletli olduğunun kanıtıdır.

Ebüs-suûd bu âyetin tefsîrinde güneşin doğumu ve batımıyla gece ve gündüzün var olup birbirlerini takip etmesinin akıl sahipleri için ibretler ihtiva ettiğini nakletmiştir. Buradaki akıl sahibi kimseleri ise nefsî arzularından arınmış kimseler olarak niteler. O akıl sahipleri ki gerek ayak üzeri devr ettikleri hâllerde, ayak üzeri semâ edip döndükleri hâllerde, gerek raks edip sıçradıkları hâllerde, gerek rukûya eğildiklerinde veyahut secdeye eğildiklerinde, yürüdüklerinde veyahut yolculuk yaptıklarında, gerek cünüp veya temiz oldukları hâllerde, sakin ve hareketli olduklarında veyahut oturdukları ve yattıkları, gerek uydukları ve uyanık oldukları hâllerde, gerek âlim veyahut câhil oldukları tüm hâllerde Allah'ı daima zikrederler.¹⁶⁰

Ayrıca Ebü-s-suûd bu âyeti kerîmeyi, “O akıl sahipleri ki Allah Teâlâyı bütün hâller üzere zikreder.” şeklinde tefsir etmiştir. Kadı Beyzâvî de âyeti “Tüm hâller üzere zikr

¹⁵⁶ Âl-i İmrân 3/190-191.

¹⁵⁷ Yûnus 10/22.

¹⁵⁸ el-Mâide 5/6.

¹⁵⁹ Âl-i İmrân 3/190-191.

¹⁶⁰ Niksârî, *Burhânü'l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 41b-42a.

eder.” şeklinde yorumlayınca bu kapsama devr, zikir ve cenaze önünde zikir de dâhil edilmiştir.¹⁶¹

İnsanın ömrü, yatmak, oturmak ve ayak üzere gezmekle geçer. Allah Teâlâ bu üç hâl üzere zikretmeyi bizlere emretmiştir. Bu üç hâl asgari olandır dileyen daha fazlasını da gerçekleştirebilir. Gerek oturarak, yatarak, uyuyarak, yakaza hâlinde gerek oruçluyken, iftar ederken gerek tâhir iken veya cünüp iken, gerek açken veya tokken, yürürken veya binerken, gerek âlim iken veya cahil iken gerek semâ ederken veya raks ederken tüm bu hâller üzere zikir etmek caizdir. Ehl-i sünnet’e göre ise, bir kimse gerek yürüsün gerek sıçrasın gerek raks ve devrân etsin veya sekr hâlinde bulunsun, tüm bu hâller kıyâma dâhildir. “الذین يذكرون الله” âyetiyle raks-ı sûfiyye ve devrânın helâlligi câiz olmuştur.¹⁶² Hz. Peygamber de bu konu hakkında haramlığına dair bir delil ileri sürmemiştir.

Zikir için bir zaman ve mekân kısıtlaması yoktur. Ancak âlimler kenef ve inzal hâllerinde câiz görmemiş onun harici tüm hâllerde ister hafî ister cehrî olsun her daim Allah’ı zikretmek gerektiğini vurgulamışlardır.

4. Semâ ve Devrânla İlgili Meseleler

Semâ kavramı tartışmalı konulardan olması hasebiyle bu konuda birçok itiraz dile getirilmiştir. Bunlardan bir tanesi semâ yapılırken yere ayak vurmanın caiz olup olmaması meselesidir. Bu hususta Niksârî konuyu âyetlerden ve muhtelif kitaplardan deliller getirerek açıklamaya çalışmıştır:

a. Yere Vurmanın Câiz Oluşu

Şeyh Sa’dî’ye göre semâ ve devrân yaparken yere vurmak câizdir. “*Kulumuz Eyyûb’ü hatırla.*”¹⁶³ âyeti, Hz. Eyyûb’ün kıssasını anlatır ve yere ayak vurmamayı emreder. Buradan hareketle Şeyh Sa’dî bu âyeti semâ ve devrân yaparken yere ayak vurmanın cevazına delil olarak ileri sürmüştür.

Bu minvalde zikredilenler arasında “*Bir zamanlar Rabbine seslenmişti. Şeytan bana dert ve azap dokundurdu.*”¹⁶⁴ âyeti delil getirilmiştir. Şeytan, Hz. Eyyûb’e azap vererek ulaşırdı. Onu susatarak ve çektiği azabın büyüklüğünden dem vurarak Allah’ın

¹⁶¹ Niksârî, *Burhânü’l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 38b.

¹⁶² Niksârî, *Burhânü’l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 38b-39a.

¹⁶³ Sâd 38/41.

¹⁶⁴ el-Enbiyâ 21/83.

rahmetinden ümidini kesmesini isterdi. Fakat o, belanın büyüklüğünden korkarak Allah'ın rahmetinden ümit kesmedi. Hz. Eyyûb, Rabbine hitâben “Şeytan beni kandırmaya çalışıyor.” deyince Allah Teâlâ da “*Ayağını vur.*”¹⁶⁵ şeklinde nidâ etmiştir. Kadı Beyzâvi ve Ebüssuûd bu âyeti “Ayağını yere vur.” şeklinde tefsir etmiştir.¹⁶⁶

Hz. Eyyûb, sağ ayağını yere vurduğunda sıcak su çıkmıştır. Bu sıcak suyu kullanarak gusletmiş ve zâhiri yaraları iyileşmiştir. Ardından sol ayağını yere vurduğunda ise soğuk ve tatlı bir su çıkmıştır. Hz. Eyyûb, bu suyu içerek batinındaki hastalıklardan kurtulmuştur.¹⁶⁷ Bu nedenle Allah deyip yere ayak vuran ilk kişi Hz. Eyyûb'dür. Allah'ı zikrederken yere ayak vurmanın haram olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Çünkü tefsir âlimleri âyeti bu şekilde yorumlamışlardır. Niksârî'ye göre, aksi iddia edildiği takdirde müfessirlere küfür isnad edilmiş olur bu ise câiz değildir.¹⁶⁸

Kızılbaş buradaki yere ayak vurunuz emrini Samirî'nin raksına benzetmiştir. Niksârî ise bu durumda Samirî'nin raksının bilinip Allah'ın kelamı olan âyetin hatıra getirilmemesine tepki göstermiştir. İkinci olarak ise, peygamberlerden birinin bir şeyi istemesi üzerine Allah Teâlâ'nın onu Kur'ân'da kıssa tarikiyle hikâye edip işlemesi bizler için sünnettir. Hz. Eyyûb'un yere ayak vurması gibi, bizlerin de devr ve semâ yaparken yere ayak vurmamız bu kabilden değerlendirilmiştir.¹⁶⁹

Eğer peygamberlerden birinin bir kere işlediğini Allah Teâlâ Kur'ân'da emr tarikiyle ifade ederse onu yapmak ise bizlere farz olur.¹⁷⁰ Niksârî, Şeyh Ekmel'in¹⁷¹ (öl. 786/1384) *Şerh-i Hidâye*'deki "vakitler" bölümünde belirttiğine göre, Hz. Âdem, Hz. İbrâhim, Hz. İsâ, Hz. Yûnus ve Hz. Mûsâ'nın nafîle olarak kıldığı namazlar, bizlere emir yoluyla aktarıldığı için beş vakit namaz farz olmuştur

¹⁶⁵ Sâd 38/42.

¹⁶⁶ Niksârî, *Burhânü'l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 48a.

¹⁶⁷ Niksârî, *Burhânü'l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 48b.

¹⁶⁸ Niksârî, *Burhânü'l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 47b-48a.

¹⁶⁹ Niksârî, *Burhânü'l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 48b.

¹⁷⁰ Niksârî, *Burhânü'l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 49b.

¹⁷¹ Adı Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî er-Rûmî el-Mısırî'dir. Kitabının adı *el-Înâye*'dir. Mergînânî'nin ünlü eseri *el-Hidâye* üzerine yazılan önemli şerhlerden biridir. Özellikle Siğnâkî'nin *en-Nihâye*'si başta olmak üzere birçok *el-Hidâye* şerhlerinden alıntılar yaparak oluşturulmuştur. Dil, gramer ve fıkıh usulü açısından tahlillerin yapıldığı, delillerin değerlendirildiği bir eserdir. Arif Aytakin, "Bâbertî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 4/378.

5. İmam Şafî'nin Semâ Hakkındaki Görüşleri

İmam Şafî ve Şafîî âlimlerinin semâ hakkındaki görüşleri farklılık arz etmiştir. Bazıları mübah olduğuna hükmetmişken kimi de cevâz vermemiştir.¹⁷² Fakat tercih edilen görüş mübah olduğu yönündedir. Konuya dair Kuşeyrî *Risâlesi'nde*:

“Şafîî mezhebinde haram veya mekruh olduğu söylenmeyip mübah olduğu belirtilmiştir. İmam Şafî semâ ve raksın haram olmadığını söylemiş ancak halka mekruh demiştir. Ayrıca mûsikiyi/semâî kazanç kapısı ve eğlence maksadıyla alışkanlık haline getiren kişinin şahitliğinin kabul edilmeyeceğini bununla birlikte mûsiki dinlemenin mürûet sıfatını düşürdüğünü söylemiş ancak mûsikiyi haram fiiller arasına dâhil etmemiştir, denilmiştir.”¹⁷³

Niksârî ise, İmam Şafî'nin kenef ve cima' hâlleri dışında her zaman sevilen güzel bir iş olduğunu belirtmiştir. Buradan hareketle kişiyi harama sürükleyen oyun ve eğlence noktasına götüren semâ'ın câiz olmadığı bu hususlara dikkat edildiği takdirde ise mübah olacağı ifade edilmiştir.

D. Devrân ve Raks

Devrân ve raks kavramları, sûfiler için, kâinatın sürekli hareket halinde olmasını ve bu hareketin ilâhi düzen ve ahenge işaret ettiğini simgeler. Sûfilere göre, insanın kendi etrafında yapmış olduğu dönüş, hem dünyayla kurulan derin bir bağın hem de ilâhi aşka duyulan özlemin bir tezahürüdür. Bu deneyimle, insan manevî âleme doğru bir yolculuk gerçekleştirmiş olur.

1. Devrân ve Raksın Tanımı

Devrân “d-v-r” kökünden türemiş Arapça bir kelimedir. Sözlükte “dönmek, dolaşmak” anlamına gelmektedir.¹⁷⁴ Sûfinin tek başına dönmesiyle veya tarikatlerde toplu olarak yapılan zikirlerde ayağa kalkıp halka oluşturarak dönmeye denir.¹⁷⁵ Bir başka ifadeyle ise daire şeklinde dizilen dervişlerin, ayağa kalkarak tarikatının usûlüne uygun, sağa sola dönüp yüksek sesle Alah'ın isimlerini andığı zikre verilen isimdir.¹⁷⁶ Sûfi; Kur'ân, vaaz veya ilâhi dinlerken kalbine gelen vâridin tesiriyle duygulanır. Kişinin mizacına

¹⁷² Yunus Bozbuğa, *Bir Fetvâ Tercih Tahrîc Örneği Olarak Sünbül Sinan Efendi'nin Risâle-i tahkikiyye'si* (Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 104-118. Detaylı bilgi için bkz.

¹⁷³ Kuşeyrî, *Risâle*, 421.

¹⁷⁴ İbn Manzûr, “Devrân”, 4/294-295.

¹⁷⁵ Cebecioğlu, “Devrân”, 222.

¹⁷⁶ Nuri Özcan, “Devrân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 9/249.

göre kimi bu hâli muhafaza edip sakinliğini korur, kimi sıçrar ve dönmeye başlar, kimi de baygınlık geçirir, heyecanı geçince sakinleşir.¹⁷⁷ Bu olay sûfilerin iradesi dışında meydana geldiğinde kabul edilir bir hâl olurken, iradeli bir şekilde cereyan ettiğinde ise ilk dönem sûfileri tarafından hoş karşılanmamıştır. Daha sonra tarikat mensupları arasında usûle uygun ve samimi bir şekilde yapılmak kaydıyla bir mahzur görülmemiştir.¹⁷⁸

Devrânı anlayabilmek ancak semâ'ın doğru bir şekilde kavranmasıyla mümkün olur. Semâ dinlemek, işitmek, dikkat kesilmek, kulak vermek anlamlarını ihtiva eder. Bir kimsenin ilâhî, şiir veya dinî bir metin dinlediğinde vecde gelip dönmeye başlamasına devrân denilmiştir.¹⁷⁹

Raks ise sözlükte “oyynamak ve dans etmek” manalarına gelir.¹⁸⁰ Zikir esnasında dervişlerin ölçülü ve ritmik olarak icra ettikleri harekete verilen isimdir. Raks ve devrân kavramları çoğu zaman birbirlerinin yerine hatta birlikte kullanılmıştır. Fakat bu hususta hassas davranan, haksız eleştirilere maruz kalmak istemeyen mutasavvıflar ise bu iki kavramı birlikte kullanmamaya dikkat etmiştir.

2. *Devrân ve Bid'at*

Devrân, semâ törenlerinde dervişlerin dönmesiyle gerçekleşen hareketin adıdır. Sûfîler arasında bu hareketi yapmak, semâ'ı tamamlamak ve Allah'a ulaşmak için önemli kabul edilmiştir. Fakat bazıları bu hareketi bid'at olarak nitelendirmiş ve İslâm dini ile uyumsuz olduğunu savunmuştur. Konu hakkında farklı görüşler olsa da devrân yapılması veya yapılmaması konusunda net bir hüküm yoktur. Ancak fıkıh ilmine göre eşyada aslolan ibâhadır. Bir şeyin haram oluşu dört şey ile sabittir. Bunlar Kur'ân, sünnet, icmâ ve kıyas-ı fukahâdır. Sahâbe bir konu üzerinde ihtilafsız icmâ ettiyse onu inkâr eden kâfir olur. Niksarî bu duruma delil olarak terâvîh namazını göstermiştir. Eğer tâbiûn bir konu üzerine ihtilafsız icmâ ettiyse onu inkâr eden sapıtmış olur. Bu duruma da Regaib, Berât ve Kadîr gecesi namazlarını örnek olarak vermiştir.¹⁸¹ Bu bilgileri

¹⁷⁷ Süleyman Uludağ, “Devrân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 9/248.

¹⁷⁸ Serrâc, *el- Lüma*, 377-382.

¹⁷⁹ Uludağ, “Devrân”, 461; Hasan Kamil Yılmaz, *Anahtarlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1997), 187.

¹⁸⁰ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, “Raks”, 7/42-43.

¹⁸¹ Niksarî bu namazların ne zaman kılınacağını, kaç rekât olduğunu, hangi surelerin okunduğunu, namazın akabinde çekilecek tesbihatları ve nasıl dua edilmesi gerektiğini ayrıntılarıyla ele alarak eserinde işlemiştir. Fakat konumuzun dışında olduğu için buna değinilmemiştir.

verdikten sonra sünnet namazlarını dahi kılmayan insanların bu namazı kabul edip uygulamasını beklemenin imkânsız olduğunu, bu şahıslara semâ ve devrânın hak olduğunu ispat etmenin mümkün olamayacağını belirtmiştir. Karabaş Velî de tabiûn döneminde devrânın haramlığına dair bir bilginin bulunmadığını nakletmiştir.¹⁸²

Âlimlerin bir kısmına göre ise devrân bid'attir. Bid'at olarak kabul edilecek olsa dahi bu durum devrânı haram kılmış olmaz. Çünkü Hz. Peygamber "Kim rızâmız olmayan bir şeyi ihdas ederse o şey reddedilir,¹⁸³ ancak ibâdet cinsi hariçtir"¹⁸⁴sözü ibâdet niyetiyle yapılan eylemlerin kabul edileceğine delil olur. Bu bağlamda nâfile namaz kılmak, cenaze önünde zikretmek, zikir ile tavaf edip devr etmek ibâdet cinsinden kabul edilir ve bunlar farzlara engel değildir, insanların malına ve ırzına zarar vermez.

Bid'at iki kısımda ele alınır. Birincisi bid'at-i hasene diğeri ise bid'at-i seyyi'e'dir. Bir konu hakkında Hz. Peygamber'den herhangi bir söz rivayet edilmemiş ise ve o mevzu halkın malına zarar, ırzına hâlel vermiyor, farzlara da engel bir durum barındırmıyor sıkıntı ve zahmet taşıyorsa buna bid'at-ı hasene denir. Buna verilebilecek örnekler; cenaze önünde zikretmek, minare dikmek, vaaz için kürsiler inşâ etmek, zikrederken devr ve semâ yapmak, kaşık ve elek kullanmak, askerlerin taktığı külâh, keçe ve kisvetler takmak, kitap telif etmek, halifeleri hutbede zikretmek, tasliye, tarziye, temcîd ve na't-ı Resûl okumak, padişahlar zikredildiği zaman "Eyyedehullah", "Nasarahullah", "Edâmellah", "Eyyamehû" demek bunlardan bir kaçıdır.¹⁸⁵ Bu davranışı takdir etmek amacıyla Hz. Peygamber'den rivayetle "Kim İslam'da güzel bir âdet ortaya koyarsa o âdeti koyan için ecir vardır. O âdeti koyan kimseden sonra onunla amel eden kimselerin sevabı o ameli koyan kişiye de verilir."¹⁸⁶ hadîsi nakledilmiştir. Buradan hareketle devrân ancak bid'at-i hasene olarak değerlendirilebilir. Bu da ancak övgü ve takdire mazhar olur.

Bir konu hakkında Hz. Peygamber'den herhangi bir söz rivayet edilmemiş ve o mevzu halkın malına zarar ve ırzına hâlel veriyor, sıkıntı ve zahmet ihtiva ediyor, farzlara da engel bir durum taşıyorsa buna bid'at-ı seyyi'e denir. Bir kimse vakit geçiyorken nâfile

¹⁸² Velî, *Risaletü'd-devrân* (İstanbul: Fatih-Millet Kütüphanesi Ali Emîri Arabî, 1146), 5b.

¹⁸³ İbn Mâce, "Sunne", 2; Müslim, "Akdiye", 17; İbn Hanbel, *el-Müsned*, 4/271; Beyhakî, *Sünenü'l-kübrâ*, 10/ 251; Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed- Dârekutnî, *es-Sünen*, nşr. Şuayb el-Arnâvut vd. (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 2003), 4/223; Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünenve'l-âsâr*, 4/468.

¹⁸⁴ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 2/120. Aclûnî rivâyetin son kısmını el-Hâfız b. Hacer'in *Firdevs*'in *Müsned*'inin tahririnden getirdiğini söylemektedir.

¹⁸⁵ Niksârî, *Burhânü'l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 26a.

¹⁸⁶ Müslim, "Zekat", 69.

namaz kılmaya niyet ederse bu da bid‘at-ı seyyi’e’dir.¹⁸⁷ Hz. Peygamber: “Bir kimse İslam’da halkın malına zarar ve ırzına hâlel veren bir şeyi kendine âdet edinirse, o âdeti koyan adam üzerine günah yazılır. Onu İşleyen kimselerin günahından bir şey eksilmeden onu koyan zalime de günah yazılır.”¹⁸⁸ Devrânı ise bu kabilden değerlendirmek mümkün olmaz.

Dinî uygulamaların değerlendirilmesinde İslâm’ın temel prensiplerini göz önünde bulundurarak hareket etmek önemlidir. Bid‘at uygulamalarının, dinî esasların dışına çıkmadan ve zarar vermeden gerçekleştirilmesi durumunda, bid‘at-i hasene olarak değerlendirilebileceği görülmüştür. Ancak bu tarz uygulamalarda İslâm’ın sınırlarının aşılması önem arz etmiştir.

3. Semâ–Devrâna Cevaz Verenlerin Hukûkî Delilleri

Semâ ve devrânı helâl kabul eden kimseler, bu uygulamaların manevî yönüne ve İslâm tasavvufundaki önemine dayanarak semâ ve devrânın ibâdet ve zikir şeklinde yapılmasının câiz olduğunu savunmuş, ibâdet niyetiyle yapılmasında bir sakınca olmadığını belirtmiştir. Bu hususta zikredilen birçok âyet ve hadîs vardır. “*Onlar ayakta dururken, otururken, yatarken, hep Allah’ı anarlar.*”¹⁸⁹ âyeti semâ ve devrânın haramlığına delalet etmez. Bezzâzi’ye (öl. 827/1424) göre “Sûfîlerin zikir meclislerindeki devrânı oyundur ve haramdır, kötü bir fiil olduğu için imamın onu yasaklaması gerekir.” sözünden anlaşılacağı üzere oyun ve eğlence noktasına götüren kimseler için bir yasaklayıcılık söz konusu olabilir.¹⁹⁰ Âlimler farz ibâdetleri açıktan, nafile olanları ise gizli yapmanın daha faziletli olduğunu belirtmiş ve bu hususta teşvik etmiştir.

“Bir topluma benzeyen onlardır.”¹⁹¹ hadîsi bağlamında devrân ve raks eden kimseler arşın etrafında dönen meleklerle benzetilmiştir. Meleklerin her an arşın etrafından devr ederek Allah’ı tesbîh ettikleri bilinmektedir. Allah Teâlâ’nın bu hususta “*Melekleri de, Rablerini hamd ile tesbîh edip yücelterek Arş’ın etrafını kuşatmış hâlde görürsün.*”¹⁹²

¹⁸⁷ Niksârî, *Burhânü’l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 31b.

¹⁸⁸ Müslim, “Zekat”, 69.

¹⁸⁹ Âl-i İmrân 3/190-191.

¹⁹⁰ Zenbilli Ali Efendi, *Risâle fi hakkı’ d-devrân ve’r-raks* (Harput, 11), 123a.

¹⁹¹ Ebû Dâvûd, “Libâs”, 4.

¹⁹² ez-Zümer 39/75.

âyetini zikretmesi, insanoğluna hitâben de “*Beyt-i Atik’i (Kâbe’yi) tavaf etsinler.*”¹⁹³ diyerek Kâbe’yi devr etmeyi emretmesi, bu eylemin kıymetini belirtmesi açısından önem arz etmiştir. Niksârî’ye göre dönmek kötü bir eylem olsaydı Allah Teâlâ gökleri döndürmezdi ve Kur’ân’da da bunun haramlığına dair açık bir ifade bulunurdu.¹⁹⁴ Pezdevî’nin (ö. 482/1089) “Devrânın haram oluşu sarîh nass ile sabittir.” sözü gerçek dışıdır. Çünkü bu hususta sarîh bir nass yoktur. Bu konudaki hadîs, papazların elbisesini giyen, onların kullandığı kuşağı kuşanan ve putlara tapan kimseler hakkındadır. Devrân ve raksla Allah’ı zikredenler müşriklere benzetilemez.¹⁹⁵ Onlar ancak Kâbe’nin etrafında tavaf eden hacılara veyahut Arş’ın etrafında dönerek Allah’ı tesbîh eden meleklerle benzetilebilir. Bu hususta Zenbilli Ali Efendi (öl. 932/1526), “Kim sûfilerin devrânını müşriklerin raksına benzetirse, bu yanlış bir benzetme olur. Devrân yapanlara iftira etmiş ve sû-i zanda bulunmuştur, hâlbuki sû-i zan küfürdür” demiştir.¹⁹⁶

Mesele: Bir mü’min hey’etde, hareketde, libâsda, saçlı olmada, kiblede kâfire benzese kâfir olur mu olmaz mı?

Cevap: “Kim bir topluma benzerse, o da onlardandır.” hadîsi bağlamında bir mü’min kâfirin dinine muhabbet ederek benzerse, o kâfirlerden olur. Yani benzemekte muhabbetin söz konusu olması gerekir. Bir mü’min sadece benzemek kaydıyla kâfir olmaz veya bir şey harama benzemekle haram olmaz. Bunda umûmu’l-belvâ vardır. Umûmu’l-belvâ, çokça karşılaşıldığı ve toplumda yaygınlaştığı için mükelleflerin kaçınmasının zor olduğu durumlardır.¹⁹⁷ Mesela bir mü’min beyaz gömlek, sade çuka, sarı papuç ve sarı mest giyerek kâfire benzese, dört mezhebe göre kâfir olmaz. Kâfirin dinine muhabbet etmesi şartı aranır.¹⁹⁸

Râfîzilere göre mücerred benzemek ile mü’min kâfir olur. Ehl-i sünnete göre ise böyle diyen kimse kâfir olur. Râfîzilere benzeyen Ermeniler çoktur. Birbirlerine sakalda, boyda, ekmeğe yemekte, su içmekte, beyaz sade ve sarı papuç giymekte benzerler.

Mesele: Râfîziler kâfire benzemeyi ibâdetde benzemeye hasrederlerse hüküm ne olur?

Cevap: Bir mü’min ibâdetde kâfire benzemekle kâfir olmaz. Benzemenin haramlığı âyet ve hadîsle delillendirilmesi gerekir. Misal; zünnâr kuşanmak, putlara secde etmek, güneş doğarken veya tepede veya batarken namaz kılmak gibi şeylerin haramlığı Hz.

¹⁹³ el-Hac 22/29.

¹⁹⁴ Niksârî, *Burhânü’l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 59b-60a.

¹⁹⁵ İnanır, “XVI. yüzyıl Osmanlı Fakih ve Sûfilerinin Semâ, Raks ve Devrân Tartışmalarında Lehte ve Aleyhte Kullandıkları Hukûki Deliller, 242.

¹⁹⁶ Zenbilli Ali Efendi, *Risale fi hakkı’d-devrân ve’r-raks* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Harput, 11), 124a.

¹⁹⁷ Mustafa Baktır, “Umûmü’l-Belvâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 42/155.

¹⁹⁸ Niksârî, *Burhânü’l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 16a.

Peygamber'in kavliyle sâbit olmuştur. Burada benzemek veya muhabbet etmek şartı aranmaz. Eğer âyet veya hadîs de haramlığına dair bir delil yoksa muhabbet etmedikçe benzemek suretiyle o şey haram olmaz. Diyâr-ı Rûm'da yaşayan bir mü'min mücerred ibâdetle benzemek kaydıyla kâfir olmaz. Misal bir mü'min ve bir Hıristiyan her ikisi de Hz. İsâ'yı tasdik eder, Hudâ'nın kelâmını okur. Muhabbet etme kasdı olmadığı takdirde, benzemek sûretiyle haramlık söz konusu olmaz. Mü'min de kâfir de tesbîh taşır, köprü, çeşme binâ inşâ eder, astronomi, tıp, mantık, matematik ilmi öğrenir. Bu örneklerin hepsinde benzemek yönünden ortaklık vardır fakat haramlığına dair bir kavil söz konusu değildir. Hz. Mûsâ'nın nübüvvetini tasdik etmede Yahûdilerle, Hz. İsâ'nın nübüvvetini tasdik etmede Hıristiyanlarla ibâdetle ortaklık söz konusudur. Bunun haram oluşuna dair bir delil yoktur. Fakat Kızılbaş mezhebine göre mücerred benzemek ve iştirâk (ortaklık) haramdır.¹⁹⁹

“Devrân rakstır onu ilk ihdas eden Sâmirî'dir.” sözü bağlamında Zenbilli Ali Efendi (öl. 932/1526), devrânın müşriklerin fiili olduğunu, sûfilerin raksına benzerlik gösterdiğini, bu davranışın Hakk'ı gözeten kimseler nazarında oyun ve eğlenceden ibâret olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁰ Fakat evliyâdan başkası zâhir mana haricinde hüküm veremez. Niksârî'ye göre Mâlikî mezhebinden olan Akîl oğlu Ebü'l-Vefâ'ya²⁰¹(öl. 513/1119) dayandırılan “Raks-ı sûfiyye ve tevâcüdü Sâmirî ihdas etti.” sözü Turtûşî²⁰²(öl. 520/1126) yalanıdır.²⁰³ Sâmirî'nin yaptığı raks, buzağıya taparak Allah'a şirk koştur. Hâlbuki sûfiler tevhid ehli olup Allah'a ibâdet için devrân etmişlerdir. Hz. Peygamber zamanında Habeşistan'dan mizmar ve def ile oynayan bir grup gelmişti. Hz. Peygamber onların geldiğini duyunca Hz. Aişe'ye (öl. 58/678): “Ey Hümeyrâ, Habeşlilerin oyununu seyretmek ister misin?” diye sormuş; o da "Evet!" cevâbını verince, onun elini tutarak kapıyı açmış ve Hz. Âişe, Hz. Peygamber'in koltuğunun altında Habeşlilerin gösterisini izlemiştir.²⁰⁴

¹⁹⁹ Niksârî, *Burhânü'l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 16b-17a.

²⁰⁰ Zenbilli Ali Efendi, *Risâle fi hakkı'd-devrân ve'r-raks* (Harput, 11), 123a-b.

²⁰¹ Ebü'l-Vefâ Alî b. Akîl b. Muhammed b. Akîl el-Bağdâdî (öl. 513/1119) adıyla tanınan bu önemli âlim, Hanbelî geleneğinde akılcılığın kapısını aralamış bir Selefî temsilcisidir. Ancak İbrahim Niksârî, onu Mâlikî mezhebine mensup biri olarak tanıtmıştır. Bu tanımlama, her iki mezhebin semâ' konusunda ortak karşıtlıklarını yansıtan bir ifade olması sebebiyledir.

²⁰² Ebü Bekr Muhammed b. Velîd b. Muhammed b. Halef el-Fihri et-Turtûşî (öl. 520/1126), Endülüs kökenli bir Mâlikî fıkıh âlimidir. İbrahim Niksârî'nin "Turtûşî" ifadesini kullanmasının sebebi, bu âlimin yanı sıra, onunla aynı görüşleri benimseyen diğer âlimleri de bu mezheb içerisine dâhil etmesinden kaynaklanmaktadır.

²⁰³ Niksârî, *Burhânü'l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 71a.

²⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/11.

Niksârî, İmam Gazzâlî gibi müçtehitlerin semâ ve devrâna cevaz verdiğini belirtmiştir. Haram diyenlerin tekfir edilmeleri gerekecektir ki bunun fikhî hükmü ise tövbe etmeleri veya recm edilmeleridir. Çünkü icthâdî bir konuda ehl-i kible tekfir edilemez. Ehl-i kibleyi tekfir etmek ise küfürdür. Tekfiri gerektiren icma, sahâbeler arasında vukû bulan ve mevcudiyeti tevatür ile kesin olarak sabit olan icmadır. Böyle bir icmânın gerçekleştiği de bilinmemektedir.²⁰⁵ Hz. Aîşe'nin Habeşlileri izlemesi üzerine nakledilen bir başka rivayet ise şu şekildedir: Habeşliler mescidde oyun oynarlarken ben de Habeşlilere bakıyordum. Hz. Peygamber beni ridasıyla örtüyordu. Hz. Ömer (öl. 23/644), Habeşlileri oyunlarından engellemeye çalıştı. Hz. Peygamber de ona hitâben “Onları bırak! Ey Erfide oğulları, emniyet içinde (oyunlarınıza) devam edin.”²⁰⁶ Bazı rivayetlere göre ise Hz. Peygamber, Yahudilere karşı İslam'ın oyun eğlenceyi yasaklayan, meşrû zevk ve eğlenceyi haram sayan bir din olmadığını göstermek amacıyla Habeşlerin oyunlarına devam etmelerini sağlamıştır.²⁰⁷ Buhârî şârihi olan Aynî'ye²⁰⁸(öl. 855/1451) göre, bu hadîs mescide lu'b'ün cevazına delil olmuştur. Aynı zamanda mübah olan oyuna bakmanın ruhsatını da vermiştir. Çünkü hem Hz. Peygamber hem de Hz. Âişe, Habeşe'nin raksını izlemiştir.²⁰⁹ Buhârî şârihi Kirmâni'ye²¹⁰(öl. 786/1384) göre ise, Hz. Peygamber'in Hz. Âişeyi Habeşlilerin raksına baktırması bu fiilin ruhsât olduğunun delilidir.²¹¹

Hz. Enes (öl. 93/711-712), Hz. Peygamber'den bu konu hakkında hadîsler rivayet etmiştir. Biz Hz. Peygamber'in yanındayken Cebrâîl geldi ve şöyle dedi:

“Ümmetin fukarâsı zengin olanlardan yarım gün evvel cennete girecekler. Bu yarım gün ise beş yüz yıla tekâbül eder.”²¹² Hz. Peygamber bunu duyunca rahatladı ve sahâbeye hitâben ‘Sizin içinizde bize şiir okuyacak kimse var mıdır?’ diye sordu. Bir bedevî vardır dedi ve okumaya başladı: ‘Hevâ yılanı ciğerimizi soktu / O hevâyı bilen için tabîb yoktur / Onu tedâvi edecek veya zehri giderecek ne ilaç ne de doktor vardır / Onu tedavi edecek kimse

²⁰⁵ İnanır, “XVI. yüzyıl Osmanlı Fakih ve Sûfîlerinin Semâ, Raks ve Devrân Tartışmalarında Lehte ve Aleyhte Kullandıkları Hukûki Deliller ve Değerlendirilmesi”, 244.

²⁰⁶ Buhârî, “Kitabu'l-İydeyn”, 25; Müslim, “Kitabu'l-İydeyn”. Hadisin farklı rivayetleride mevcuttur.

²⁰⁷ Uludağ, İslam Açısından Müzik ve Semâ, 55.

²⁰⁸ Ebû Muhammed Bedrûddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî'nin (öl. 855/1451) *'Umdetü'l-kârî fî şerhi Sahih-i Buhârî* adlı eseridir.

²⁰⁹ Niksârî, *Burhânü'l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 60b.

²¹⁰ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Kirmâni'nin (öl. 786/1384) *el-Kevâkibü'd-derârî fî şerhi Sahih-i'l Buhârî* adlı eseridir.

²¹¹ Niksârî, *Burhânü'l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 61a.

²¹² İbn Mâce, “Zühd”, 6; Tirmizî, “Zühd”, 37; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, (No. 7946).

sadece Habîbullâhdır / Onun tedâvisi ve ilacı Habîbullâh katındadır.’ Bunun üzerine Hz. Peygamber semâ edip tevâcüd eyledi ve ashâbda eşlik etti. Hatta o kadar tevâcüd eyledi ki ridâ-i şerîfleri yere düştü. Sonra herkes yerlerine geçti. Ebî Süfyân oğlu Muâviye ‘Ne hoş oyununuz var yâ Rasûllallah’ deyince, Hz. Peygamber ‘Sus, Kerim değildir. Kim dostunun adını iştirip hareket etmiye. Bundan sonra ridâ-i şerîfleri dört yüz parçaya bölünüp ashâb-ı suffeye taksîm edildi.’ İmâm Sühreverdî, bu hadîsi hadîs kitaplarında bulduğu şekilde naklettiğini bildirmiştir.²¹³

Hz. Peygamber, Hz. Ali’ye “Sen bendensin, ben sendenim.” buyurması üzerine Hz. Ali mutluluktan semâ edip raks etmiştir. Hz. Peygamber Hz. Ca’fer’e “Hilkatta ve huyda bana benzedin.” sözü üzerine Hz. Cafer hitâbın lezzetinden semâ edip raks etmiştir.²¹⁴ Hz. Peygamber Hz. Zeyd’e “Sen karındaşımızsın ve velimizsin.” diyince Hz. Zeyd raks etmiştir.²¹⁵ Bunlar raks-ı Ali, raks-ı Ca’fer ve raks-ı Zeyd olarak hadîs kitaplarında yer almıştır. Bu hadîsler, sûfîlerin semâ ve devrânına delil olarak görülmüştür.²¹⁶

En’âm sûresinde zikredilen: “*Dünya hayatı ancak bir oyun ve bir eğlencedir.*”²¹⁷ âyetini Kızılbaşlar, “Semâ devrân ve raksın haramlığına delalet eder.” şeklinde yorumlamıştır. Fakat Kadı Beyzâvî bu âyeti, “Dünya amelleri oyun ve eğlenceden ibarettir.” şeklinde tefsir etmiştir. Ebüssuûd’a göre ise dünyaya müteallık olan ameller bu cihetten incelendiği takdirde oyun ve eğlencedir. Papuç dikmek, terzilik yapmak, çift sürmek, yemek pişirmek ve buna benzer işler bu cihetten sayılır. Allah Teâlâ bunların tamamını oyun ve eğlence olarak nitelendirmiştir. Buradaki oyun ve eğlence haram olarak ifade edilmemiştir. Hz. Peygamber’den de dört imamdan da bu konunun haramlığına dair bir nakîl yoktur. “Tüm oyunlar haramdır.” hadîsini sûfîlerin devrânına kıyas edip haram olduğunu iddia etmek doğru değildir. “Kütüb-i usûl’de lügat kıyas ile sâbit olmaz.” denmiştir.²¹⁸ Faraza mahmûrluk veren her içeceğe hamr ismi verilmediği gibi, kimine boza kimine nebiz kimine de ‘arak denmiştir. Bu sebepten yapılan her hareketi oyun olarak değerlendirmek de mümkün değildir. Kimine nezevân, devrân,

²¹³ Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, 2/261. Nevevî bu hadîsin batıl olup rivayet edilmesinin haram olduğunu belirtmiştir. “bk.” Ebu’l-Hasan b. Annâkî el-Kenânî, *Tenzihü’ş-şerîati’l-merfûa’ani’l-ahbârî’ş-şeniati’l-mevzûa*, thk. Abdülvehhab Abdüllatif, Abdullah Muhammed es-Siddîk (Kahire: Mektebetü’l Kahire, t.y.), 2/ 295; Niksârî, *Burhânü’l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 62a.

²¹⁴ Buhârî, “Kitabu Ashâbü’n-Nebî”, 10; “Sulh”, 6.

²¹⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/537 (857)

²¹⁶ Niksârî, *Burhânü’l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 63a.

²¹⁷ el-En’âm 6/32.

²¹⁸ Niksârî, *Burhânü’l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 44a.

reml, tavaf, semâ, raks, kimine tevâcîd veya ıztırâb kimine de oyun denir. Her ayağa kalkmayı, sıçramayı ve hareketi oyun olarak nitelendirmek de doğru değildir.²¹⁹

Devrânı savunan kimseler ise “Beni bir toplulukta zikredeni, ben, onu onlardan daha hayırlı bir topluluk içinde zikrederim.”²²⁰ hadîsine vurgu yaparak toplu halde zikir yapmanın daha makbul olduğunu kabul edip²²¹ bunu hayatlarına tatbik etmişlerdir.

4. Devrân ve Raksı Mübah Gören Ulemânın Delilleri

Niksârî, devrân ve raks konusunda ifade edilen delilleri birkaç kısma ayırmıştır. Bunların en önemlisi âyet, sonra sahîh hadîs-i şerîfler, akabinde kıyas yapılarak elde edilen hükümler, halkın malına zarar ırzına hâle veren farzlara ve nafilelere engel haramlığı ittifak olan hükümler şeklindedir. Sonra aşağı tabakadan olan ulemâ-i izâmın kitablarından devrân ve raksın helâllğine dair nakiller ve deliller getirmiştir. Devrân ve raksı mübah görenler arasında İmam Gazzâlî, Şeyh Sa’dî, Üsküdârî Mahmûd Efendi yer almıştır.

İmam Gazzâlî raksı mübah görmüştür. *İhyâü ulûmi’ d-dîn*’de semâ konusunu iki bölümde ele almıştır. Birinci bölüm semânın mübah olduğunun beyânı, ikinci bölüm dönme âdâbının beyânı şeklindedir. Gazzâlî’ye göre semâ; kalpte vecdi meydana getirir. Bedenin hareketlerinde ise, feryat ve elbiselerini yırtmak şeklinde kendini gösterir. Gazzâlî’ye göre; ilk emir elhâm dinlemektir. Semâ ise kalpte ilahi bir coşku ve şevk uyandırır, bu da vecd olarak adlandırılmıştır. Vecd, hem ıstılahta hem de lügata göre hüzn anlamına gelir. Vecd halini yaşayan kişinin kalbi coşkuyla sıçramak ister. Bu sıçrama hareketi, amaçsız bir şekilde gerçekleşirse buna raks denilebilir. İmam Gazzâlî, raksın helâllğini vurguladıktan sonra, âyetlerin ve hadîslerin raksın meşruiyetine işaret ettiğini belirtmiştir.²²²

Gazzâlî’ye göre, Alalh’ın rahmetinde uzaklaştırılmış bir kalp, katılmış ve semâ’ın lezzetinden mahrum kalmıştır. Hayvanların tatlıdan zevk alamadıkları gibi, katılmış

²¹⁹ Niksârî, *Burhânü’l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 43b-44a.

²²⁰ Buhârî, “Tevhid”, 15.

²²¹ Halil İbrahim Şimşek, “İki Nakşebendî Müceddidinin Devrân Savunması-Mehmet Emin-i Tokâdî (ö. 1745) ve Müstakimzâde Süleyman Sadeddin (ö.1788) Örneği”, *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, (2003), 288.

²²² Gazzâlî, *İhyâü ulûmi’ d-dîn*, 2/723, 750,751.

kalp de devrân ve semâ ile tat alamaz.²²³ Buradan hareketle semâ, kalp ve beden arasında cereyan eden ve Allah'ın lütuflarının tecrübe edildiği bir haldir.

Şeyh Sa'dî (öl. 691/1292) *Bostân*'nın da raks-ı sûfiyye ve devrânın helâllüğünü kimini zımnen kimini ise sarâhaten kırka yakın beyitle izâh etmiştir. Niksârî eserine zımnen olanları değil sarâhaten delâlet eden delilleri aldığı belirtmiştir. Kişinin raks ederken ellerini birbirine vurmasının sebebi Hudâ'dan kalbe gelen feyz-i ilâhiyyedir. Bu feyz-i ilâhiden muhabbetullah meydana gelir ve kalbe yerleşir. Kalbine muhabettullah yerleşen kimsenin raksı helâldir. *Bostân* şârihleri olan Sûdî Efendi (öl. 1007/1599-?) ve Şem'î Efendi (öl. 1011/1602-1603?) bu beytlerin şerhinde, zikir ile raks eden kimsenin her yerinde bir can olduğunu, muhabbetullah sebebiyle her azâsına bir ruh eklendiğini ve o uzvun öncekinden daha kuvvetli olup hareketler meydana getirdiğini söylemişlerdir.

Şeyh Sa'dî'ye göre, bir kimsenin velî olmasına devlet mâni' değildir fakat devlete muhabbet etmek ise velî olmaya engeldir. Yani bir kimsenin devlet işine muhabbet etmesi aşk-ı ilâhiye'ye perde olur. Bir kimse devlete olan muhabbetini keserse zikir ile raksın zevkine varır. Günden güne kalbindeki muhabbetullah artınca âlemde var olan her sesin tegannîsini dinler. Kişinin beşeriyet tarafı gâlip olduğunda ses duymaz fakat ruhaniyet tarafı gâlip ise can kulağı açık olur ve devrân ederek ağlar. Bağırıp çağırmaya başlar. Hudâ'dan gelen aşkın tesiriyle dönmeyi bırakıp başlarını yakalarına eğer. Tıpkı Mevlevîlerin devrânları gibi. Mevlevîler de devrânla zikrederken bir müddet sâkin kalıp, ilâhi okurlar, akabinde ruhaniyet tarafları gâlip olduğunda tegannînin de etkisiyle takatleri kalmayınca değin yakalarını yırtarlar ve devr ü semâ ederler. Yaptıkları devrile hararet hâsıl olup terlerler ve hırkalarından buharlar çıkar. Ehl-i zikir attıkları na'ra ile dağı yerinden koparır. Bundan maksat münkirlerin vücûdudur. Bu sebepten zikrullah ile meşgul olan dervişi ayıplamamak gerekir.²²⁴

Şeyh Sa'dî'ye göre "Semâ ve raks yapan kimselerin kalplerinde muhabbetullah yoktur." denilmesi doğru değildir. Onların kalplerinde var olan aşk-ı ilâhi belki herkesten fazladır. Raks ve ilâhiler sebebiyle gül gibi olan kalpler açılır. Arab'ın şiirleri deveyi heyecanlandırıp raksa getirdiği gibi, tegannî ile okunan ilâhiler de kişiyi coşturur. Kişinin kalbine Allah yerleştiğinde ise melekler o kimseye hayran olup hayret içinde bakarlar.²²⁵

²²³ Niksârî, *Burhânü'l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 70b.

²²⁴ Niksârî, *Burhânü'l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 45a-45b-46a.

²²⁵ Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/688-689.

Üsküdârî Mahmûd Efendi (öl. 1038/1628) devr ve semânın helâllîğini Cüneydî Bağdâdî'nin (öl. 297/909) hikâyesini anlatarak izah etmiştir:

“Tûr Dağı’nda fukarâ ile oldum. Hristiyan kilisesinin altına indik. Zâkirler lahn ve tegannî ile ilâhiler okudular. Hüzünlendik. Hüzün, lugâtte ve hadislerde vecd manasıyla ifâde edilir. Fukara raks ederek kalktı. Kilise sahipleri ise bize bakıyordu. Papazlardan en tecrûbelisi bize geldi. ‘Sizin dininizde raks ve semâ husûs mudur yoksa umûm mudur?’ diye sordu. Bende ‘Zühd şartıyla raks ve semâ husustur.’ dedim. Akabinde papazlar ‘Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abdühû ve Rasûlüh.’ diyerek şehâdet getirdi. Deyyâr: İncil’de Allah Teâlâ hazretleri buyurur ki: Nebî’nin âhir zamanda gelen hâs ümmetleri zikr ile hareket eder ve zühd şartıyla semâ katında raks ederler”.²²⁶

Bu hikâyeyi Şeyh Sühreverdî (öl. 632/1234) de *Avârifü’l-me’ârif* ‘te yazmıştır. *Pendnâme* sâhibi Şeyh Attâr (öl. 618/1221), *Tezkiretü’l-evliyâ* adlı kitabında bu durumu aynı şekilde nakletmiştir.²²⁷ Niksârî eserinde ulemâ’nın delilleri arasında İmam Gazzâlî, Şeyh Sa’dî, Üsküdârî Mahmûd Efendi gibi şahısların görüşlerine yer vermiş olsa da bu minvalde eser telif eden birçok kimse vardır. Bunların ortak kanaati ise Allah’a yönelik samimi bir niyet ve ibâdet amacıyla gerçekleştirilmiş olmasıdır.

5. Devrânın Helallîğinden Bahseden Fakîh ve Mutasavvıflar

Niksârî, Mevlana Celâleddin ed-Devvânî’nin (öl. 908/1502) *Şerh-i Heyâkil*’de, *Kitab-ı Muharrez*’de, *Kitab-ı Metâin-i Sûfiyye*’de, *Gunyetü’l Fetâvâ*’da, *Fetâvâ-yı Sûfiyye*’de, Şeyh-i Ekber İbnü’l-Arabî’nin (öl. 638/1240) *Fütûhâtü’l-Mekkiyye*’de, Ebu Dâvûd’un (öl. 275/889) *Sünen*’inde, Hüseyin Vâiz’in (öl. 910/1504-1505) *Âdâbü’l-Ashâb*’ında, *Kimyâü’s-Sa’âde*, *Hüccetü’n-Neyyire*, *Ravzatü’l-Ulemâ* gibi kitaplarda, Develizâde Efendi’nin Müfti Ali Çelebi’nin (öl. 940/1534), Ali Kârî’nin (öl. 1014/ 1605) risalelerinde, İmam Tahâvî (öl. 321/933) *Camîu’l-Envâr* adlı fetvasında, *Ravzatü’l-Ahbâr*’da semâ ve devrânın helâllîğine dair delillerin olduğunu belirtmiştir.²²⁸

²²⁶ Niksârî, *Burhânü’l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 58a; Muhyiddin İbnü’l-Arabî, *el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye*, çev., Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yay., 2012), 439-40.

²²⁷ Süleyman Uludağ *Tezkiretü’l-evliyâ*’ya yaptığı tercümede aslı İbn Arabî’nin *Fütûhât-ı Mekkiye*’sinde zikredilen Cüneyd-i Bağdâdî’nin Tûr-i Sînâ’da raksettiğine dair anlatılan hikâyenin *Tezkiretü’l-evliyâ*’nin asıl metinde olmayıp tercümelerde yer aldığı bildirir. Bkz. Ferîdüddin Attâr, *Tezkiretü’l-evliyâ*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2013), 27-28.

²²⁸ Niksârî, *Burhânü’l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 62b.

Dâvûd-i Kayserî (öl. 751/1350), Sadreddin Konevî (öl. 673/1274), İmam Ali es-Semerkindî (öl. 373/983), Zeyneddin Hafî (öl. 838/1435), Abdülvehhâb eş-Şa'rânî (öl. 973/1565), Molla Arab (öl. 938/1531), Kadı Karamânî kitaplarında devrânın helâllğine dair fetva vermiştir. Niksârî, Molla Arab'ı devrâna cevaz verenler arasında zikretmiştir fakat bu şahısın vaazlarında semâ ve devrânın aleyhine konuşmalar yaptığı bilinmektedir. Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi (ba'de'r-rucû')²²⁹ (öl. 982/1574), Şeyhülislâm Esad Efendi (öl. 1166/1753), Şeyhülislâm Bostanzâde Efendi (öl. 1006/1598), Şeyhülislâm Bahâî Mehmed Efendi (öl. 1064/1654), Şeyhülislâm Mes'ud Efendi (öl. 1066/1656), Şeyhülislâm Kemalpaşazâde Efendi(ba'de'r-rucû') (öl. 940/1534), Ekmelpaşazâde semâ ve devrânın helâllğini kabul etmişlerdir.²³⁰

6. Muhtelif Fikhî ve Tasavvufî Kitapların Semâ ve Devrâna Bakışı

Osmanlı Devleti'nin bulunduğu coğrafya ve sahip olduğu kültür önceki devletlerin bir mirastır. Bu devletlerin çoğu itikadî manada ehl-i sünnet çizgisinde idiler. Osmanlı Devleti de bu hukukî devamlılığı sürdürerek yüzyıllar boyunca oluşmuş zengin ilmî geleneğe sahip çıkmış, fetvalarında bu görüşlere yer vermiştir.²³¹ Dolayısıyla şeyhülislâmın vermiş olduğu fetvalarda veya müelliflerin telif ettiği kitaplarda, fikirlerini ispat mahiyetinde bu zengin mirasa dair en sahih görüşleri eserlerine aldıkları görülmüştür.

Niksârî de eserini telif ederken bu ilmî geleneğe sahip çıkmış önceki müelliflerin yazmış olduğu eserleri bizlere aktarma hususunda gayretli davranmıştır. Bu konuyla alakalı fikir ve görüşlere yer vermiştir. Niksârî'nin bir araya topladığı görüşler şu şekildedir:

Kitâb-ı Vasî'te semâ ve raksın mübahlığına hükmedilmiştir.²³²

Kitâb-ı Minhâc'a göre, avratlanmak ve kırklanmak gibi durumlar olmadığı sürece sıkıntı yoktur. Onu ancak Allah Teâlâ bilir.²³³ *Kitâb-ı Kifâye'de* de böyle beyân edilmiştir.²³⁴

²²⁹ "Ba'de'r-rucû" ifadesi ile kişinin hayatının ilerleyen dönemlerinde semâ-devrâna dair olumsuz kanaatini yumuşattığı vurgulanmak istenmiştir.

²³⁰ Niksârî, *Burhânü'l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 62b.

²³¹ Ahmet İnanır, "İbn Bahhâeddin'in Risâle alâ Risâle Ali Çelebi fi'd-deverân ve'r-raks' Adlı Eserinin Tahkik, Tercüme ve Değerlendirilmesi", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/2(2013), 129.

²³² Gazzâlî, *el-Vasî'te'l-fikh*, 7/352.

²³³ Nevevî, *Kitâb-ı Minhâc*, 345.

İmâm Yâfiî de *Kitabü Neşru'l-Mehâsin*'de: "Her bir uzuv için semâ meclisinde nasîb vardır. Öyle bir şey ki göze vâki olur göz ağlar, lisâna vâki olur feryâd eder, ele vâki olur elbisesini parçalar, ayağa vâki olur raks eder."²³⁵

İmâm Süyûtî *el-Hâvi li'l-fetâvâ*'da, sûfî cemaati hakkında şu bilgileri vermiştir: "Onlar zikir meclisinde cem' oldular. Bir şahıs kalktı ve okudu. Bu zikir ve okumanın üzerine sürekli devr ettiler. Burada inkâr durumu var mıdır? Sûfîlerin bu hâllerinde inkâr durumu yoktur. Sûfîlerin hâllerinde raksa benzer durumlar söz konusu olursa inkâr olmaz. Hz. Peygamberin önünde Cafer bin Ebî Tâlib'in raksı vârid olmuştur. Hz. Peygamber bu durumu inkâr etmemiş ve kerih görmemiştir. Bu sebeple bu durum takrîfî sünnet olmuştur."²³⁶ İmâmlardan Sirâceddîn Bulkînî²³⁷ (öl. 805/1403) ve şeyhülislâm olan İzzeddîn İbni Abdullah²³⁸ (öl. 660/1262) raks ile zikirden kimselerdendir. Buradan hareketle İslâm kaynaklarında semâ ve raksın mübah olduğuna dair ifadeler yer almakta ve âlimlerin bu durumu kabul ettiği anlaşılmaktadır.

7. Devrân ve Raksı Haram Sayanların Hukûkî Delilleri

16. ve 17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde cereyan eden tartışmaların en önemlilerinden biri, semâ ve devrânın meşru olup olmadığı meselesidir. Bu hususta onlarca kitap telif edilmiş, risaleler yazılmış, fetvalar verilmiştir. Bu konudaki tartışmaların asırlardan beri sürdüğü düşünülürse bazı kitapların diğerlerine kaynaklık teşkil ettiği görülmüştür.

Fukaha raksın ölçülü, ızdırabı ise ölçüsüz hareketler olarak kabul etmiş ve her ikisinin de haram olduğunu iddia etmiştir. "Onlar ayakta dururken, otururken, yatarken, hep Allah'ı anarlar."²³⁹ âyetinin raksın meşruluğuna değil, zikrin faziletine delalet ettiğini iddia etmişlerdir.²⁴⁰

²³⁴ Ebu Şucca, *Kifayetü'l-ahyar*, 343-350.

²³⁵ Ebû Muhammed Afîfüddîn el-Yâfiî el-Yemenî, *Neşrü'l-mehâsin*, 240-241. Kitabın tam adı *Neşrü'l-mehâsini'l-gâliye fî meşâyihî's-sûfîyye ashâbi'l-makâmâtî'l-âliye*'dir. Eserde Ehl-i sünnet ulemâsının kerametine dair görüşler yer alır.

²³⁶ İmâm Süyûtî, *el-Hâvi lil fetâvâ*, 2/282-283.

²³⁷ Adı Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Reslân b. Nâsir b. Sâlih el-Kinânî'dir. Şâfiî fakihidir.

²³⁸ Adı Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım es-Sülemî ed-Dımaşkî'dir. Kendisi "sultânülulemâ" ve "şeyhülislâm" lakaplarıyla da anılmaktadır. Şâfiî fakihidir.

²³⁹ Âl-i İmrân 3/191.

²⁴⁰ İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 1967), 75b, 79a-b.

Fukahâya göre semâ devran ve tegannînin haramlığı; âyet, hadîs, kıyas ve icmâ ile sabittir. Onlara göre İmam Şâfî'nin semâ ve devrân hususunda vermiş olduğu fetva doğru değildir.²⁴¹

Devrân hakkında ortaya çıkan tartışmaların başında cehrî zikrin câiz olup olmadığı meselesi gelmektedir. Onlara göre “Sözü açık söyleyen de, muhakkak O, gizliyi de, ondan daha gizlisini de bilir.”²⁴² âyeti kendilerine delil olarak ileri sürmüşlerdir. Her şeyi en ince ayrıntısına kadar bilen ve gören Rabbimize bir şey işittirmek ve duyurmak söz konusu olamaz.²⁴³

Niksârî, semâ ve devrânın haram olduğunu iddia eden kimselerden örnekler vermiştir. *Câmiu'l-Fetâvâ*'da “Devrânı helâl kabul eden kimse kâfir olur.” sözü ve yine aynı kitaptan “Sûfîlerin devrânı haramdır, onlara katılmak haramdır, haramı helâl kabul eden kimse ise kâfirdir.”²⁴⁴ sözleri bunlardan biridir. Bezzâzî'ye²⁴⁵ (öl. 827/1424) göre sûfîlerin zikir meclislerindeki devrânı oyundur ve haramdır, kötü bir fiil olduğu için imamın onu yasaklaması gerekir sözü bu minvalde zikredilmiştir. Pezdevî'ye (öl. 493/1100) sûfîlerin devrânını çirkin bir fiil olarak kabul etmiş, haram olduğunu ifade etmiştir. Zemahşerî ise “Eğer sen sözü açıktan söylersen, bilesin ki o gizliyi de, gizlinin gizlisini de bilir.”²⁴⁶ âyetini cehrî zikir ve devrânın haramlığına delalet eder şeklinde tefsîr etmiştir. Zemahşerî (öl. 538/1144), “Eğer Allah'ı seviyorsanız, bana uyun ki Allah da sizi sevsin.”²⁴⁷, “Allah Teâlâ kendisinin onları sevdiği ve onların da onu sevdiği mü'minlere karşı alçak gönüllüdür.”²⁴⁸ âyetlerinin tegannî, na'ra, devrân ve raksın haramlığına delalet ettiğini belirtmiştir.²⁴⁹

Fukaha'ya göre sünnete muhalif olan hâl ve davranışlar bid'at olarak isimlendirilir. Devrân da bi'attir. Çünkü dine sonradan dâhil olmuştur.

En'âm sûresinde zikredilen “Dünya hayatı ancak bir oyun ve bir eğlencedir.”²⁵⁰ âyetini Kızılbaşlar semâ, devrân ve raksın haramlığına delil olarak ileri sürmüştür.²⁵¹

²⁴¹ İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphânesi, Darü'l Mesnevî, 118), 28b-29a.

²⁴² Tâhâ 20/7.

²⁴³ Niksârî, *Burhânü'l-elhân* (Yazmabağışlar, 701),

²⁴⁴ Zenbilli Ali Efendi, *Risâle-i fi hakkı'd-devrân ve'r-raks* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphânesi, Harput, 11), 123a.

²⁴⁵ Hâfızüddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Kerderî el-Hârizmî el-Bezzâzî' nin *el-Fetâvâ'l-Bezzâzî*'ye adlı eseridir.

²⁴⁶ Tâhâ 20/7.

²⁴⁷ Âl-i İmrân 3/31.

²⁴⁸ el-Mâide 5/54.

²⁴⁹ Niksârî, *Burhânü'l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 69a- 69b.

²⁵⁰ el-En'âm 6/32.

Devrânı haram sayanlar “Bir kavme benzeyen onlardandır.”²⁵² hadîsini delil getirmişlerdir. Devrân oyundur ve icmâ ile haramdır. “Devrân rakstır onu ilk ihdas eden Sâmîrî’dir.” Devrân müşriklerin filidir. Sûfilerin raksı da onlara benzerlik gösterir. Bu davranışın Hakk’ı gözeten kimseler nazarında oyun ve eğlenceden ibâret olduğu aşikârdır.”²⁵³

Fukahaya göre, zikir ancak edep ile ve riyâyaya sebep olmayacak şekilde gerçekleştiğinde ibâdet olarak zikredilebilir. Zirâ Hz. Peygamber’i dinleyen ve onunla zikir eden sahabiler başlarında kuş varmışçasına dinleyerek edepli bir şekilde oturduklarını belirtmiştir.²⁵⁴

Devrâna karşı çıkan görüşleri üç kısımda değerlendirmek ve özetlemek mümkündür. Birincisi, devrân oyun ve eğlencedir bu sebeple haramdır. İkincisi, devrân bid’attir. Üçüncüsü ise sesli zikir yapmak riyâyaya sebep olacağı için câiz değildir.²⁵⁵

Sonuç olarak dinî konulardaki tartışmalar ve farklı görüşler her zaman olmuştur. Fukahanın bid’at olarak nitelendirdiği devrân, bazı gruplar tarafından haram kabul edilirken, diğerleri tarafından mübah hatta ibâdet olarak görülmüştür. Buradan hareketle devrânın haramlığına dair kesin bir nassın olmayışı ihtilafa sebep olmuştur. Fakat bu husustaki ortak kanaat ise zikir yaparken edep ve ihlâsın korunması gerektiğidir.

8. Devrâna Karşı Çıkanların Özellikleri

Niksârî devrâna karşı çıkan kimselerin; teheccüd, duha ve evvâbîn namazlarını kılmadıklarını, Kadir, Regaib ve Berat namazını, tasliye ve tarziyeyi, müsâfaha yapmayı, Hızır ve İlyas kırklarını, ölünün ruhuna hibe edilen biş-i cân aşını, kabir ziyâretini, salavât-ı şerîfenin fazîletini, Şeyhi Ekber Hazretlerinin Müslümanlığını inkâr ettiğine vurgu yapmıştır. Hz. Peygamber’in anne ve babasının cehennemde olduğuna inanmışlar ve Hz. Hasan ve Hüseyin’in şehit olduklarını inkâr etmişlerdir. Sa’düddîn et-Teftâzânî ve *Muhammediyye*²⁵⁶ sahibi gibi ulemâ-ı müteahhirîn ve mütekaddimînin Yezîde yapılan lânetinin caizliğini inkâr etmişlerdir. Niksârî bu kimseleri, İmam

²⁵¹ Niksârî, *Burhânü’l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 43b.

²⁵² Ebû Dâvûd, *Libâs/4*; Ahmed Hanbel, *el-Müsned*, 11/50

²⁵³ Zenbilli Ali Efendi, *Risâle fî hakkı’ d-devrân ve’r-raks* (Harput, 11), 123a-b.

²⁵⁴ İbn Kemâl, *Risale fî beyânî’r-raks ve’ d-deverân* (İstanbul: Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, 858), 207a.

²⁵⁵ H. İbrahim Şimşek, “İki Nakşibendî Müceddidinin Deverân Savunması–Mehmed Emin-i Tokâdî (ö. 1745) ve Müstakim-zâde Süleyman Sadeddin (ö. 1788) Örneği-“, *Tasavvuf* (2003), 288.

²⁵⁶ Yazıcıoğlu Mehmed Efendi’ye (öl. 855/1451) ait bir eserdir.

Hüseyin'i şehit eden Şimr-i La'î'nin sarığını taklit eden kimseler olarak tanımlamıştır.²⁵⁷

9. Niksârî'nin Devrâna Karşı Çıkan Kimseleri Değerlendirmesi

Niksârî, Ehl-i sünnet olan fukahânın semâ, devrân ve raks-ı sûfîyyeyi inkâr etmediğini, âlim ve fakîhlerden sûfilerin icrâ ettiği semâ ve devrânı inkâr edenlerin âkibetinin imansız gitmek olduğunu belirtmiştir. Niksârî, *Dürer*'de²⁵⁸ tegannînin lehv ü lu'b olduğu ve tüm dinlerde haram olduğu bilgisinin doğru olmadığını iddia etmiştir. Niksârî, Mutarrizî'nin²⁵⁹ (öl. 610/1213) kitabında mevzû, münker ve bâtil hadîsler ihtiva ettiğini *İdrâkü't-tahkîkiyyeti fi tahrîci ehâdis'it-tarîkâti*'yi delil göstererek açıklamıştır. Niksârî, Berkî'nin²⁶⁰ (öl. 274/887) Allah ve resûlünden korkmadan mevzû hadîs ihdas ettiğini, Hz. Peygamber'den rivayet ettiği hadîsle ispatlamaya çalışmıştır. "Ahir zamanda deccal ve kezzâblar vardır. Sizin ve muhâddis olan babalarınızın işitmediği hadîsleri nakl ederler. Deccal ve kezzâb vâiz ve âlimlerden kendinizi uzak tutunuz sizleri idlâl etmesinler."²⁶¹ Bu hadîse göre Niksârî, Berkî'nin kitabıyla amel edip okuyan ve okutanların deccal ve kezzâb olduğunu ifade etmiştir. Hz. Peygamber'e yalan yere hadîs isnâd etmenin haram olduğunu ve cehennem azâbını gerektirdiğini bildirmiştir. "Bir kimse benim üzerime yalan söylese o cehennemdedir."²⁶², "Bir kimse kasden benim üzerime yalan isnadında bulunursa ma'kadına ateşten yer ayarlasın."²⁶³ hadîsleri Hz. Peygamber'e yalan isnadında bulunmanın tehlikesini belirtmiştir. Bezzâzî'ye, devr ve semâ hakkında ehl-i fiskın yani cengîlerin ve cingânelerin raksını kötülemiştir. Onun söylediği söz namazlarını terk eden garaz-ı raksile lu'b, def ve mizmâr dinleyenlerdir. Niksârî, Bezzâzî'yenin sûfilerin zikri, devrânı ve raksın haramlığına dair bir bilgi aktarmadığını belirtmiştir. Bu bilgi doğru olsa bile bir şeye delilsiz haram demenin mümkün olamayacağını ifade etmiştir..

²⁵⁷ Niksârî, *Burhânü'l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 67b-68a.

²⁵⁸ Müellifi Molla Hüsrev'dir (öl. 885/1480). Kendisinin fıkha dair *Gurerü'l-ahkâm* eserine yazdığı şerhdır.

²⁵⁹ Adı Ebü'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyid b. Alî el-Mutarrizî el-Hârizmî'dir. Arap dili ve edebiyatı âlimidir.

²⁶⁰ Adı Ebü Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Hâlid el-Berkî'dir. İmâmiyye mezhebine mensup Şii fakihidir.

²⁶¹ Müslim, "Mukaddime", 7.

²⁶² Buhârî, "İlim", 38; Müslim, "Zühd ve Rekâik", 72; Ebü Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, "es-Sünen", nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Dâru İhyâ Kütübî'l-Arabiyye, 1336/1918), "Sunne", 4; Müslim, "Mukaddime", 3.

²⁶³ Buhârî, "İlim" 38; Müslim, "Mukaddime", 2-4.

Niksârî; Bezzâzî'ye, Kırk Emre (öl. 822/1420) ve Pezdevî'ye (öl. 482/1089) bir konuya haram demesiyle o şeyin haram olmayacağı, edille-i erba'a'dan delillendirmeleri gerektiğini bildirmiştir. Müftî Ali Halebî risâlesinde bu şahısların ilm-i kelâm ve ilm-i usûl bilmeyip câhil olduklarını açıklamıştır. *Hüccetü'n-Neyyire*'yi telif eden Ömer Efendi ve Abdülehad Efendi (öl. 1061/1651), Bezzâzî'ye, Kırk Emre ve Pezdevî'ye'nin i'tizâle müte'allik bilgilerini beyân etmiştir.

Niksârî'ye göre, Zemahşerî (öl. 538/1144), devr ve semâ karşıtı olduğu hâlde haramlığına dair delil olarak âyet ve hadîs getirmemiştir. İmam Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), Zemahşerî'ye hitâben “Evliyâullah üzerine ta'n ettiği için sözleri geçersiz oldu.” demiştir. İmam Ali Semerkandî (öl. 373/983) tefsirinde Zemahşerî'nin, evliyalar hakkındaki olumsuz eleştirilerinde aşırıya kaçmasını, bâtinî sapkınlığına ve ehl-i Hakk'a olan düşmanlığına bağlamıştır. Sa'düddîn et-Teftâzânî (öl. 792/1390),²⁶⁴ *Keşşâf* tefsirine yazdığı hâşiyesinde evliya üzerine ta'n eden Zemahşerî'ye karşı onu uyarıcı sözler serdetmiştir.

Buradan hareketle, hakkında kesin bir hüküm bulunmayan konularda aşırıya giderek hüküm vermek doğru değildir. Bu hükümleri kabul edip uygulayan veli ve evliyalara olumsuz bir bakış açısıyla yaklaşmak da aynı şekilde yanlıştır. Yapılması gereken, bu kişilere gereken hassasiyeti göstermektir. Bu sayede nice keşf kapıları açılmış olur.

E. Lahn ve Tegannî

Lahn, bir eserin melodik ve ritmik yapısını ifade ederken; tegannî ise sesin, nağmeyle bir bütünlük içerisinde söylenme şeklidir. Bir eserin ya da Kur'ân'ın dinleyici üzerinde bir etki yaratması için, lahn ve tegannî ile okunması gerekir. Bu sayede lahn ve tegannînin kulağa değil aynı zamanda rûha hitâbı da gerçekleşmiş olur.

1. Lahn ve Tegannî'nin Tanımı

Tegannî, Arapça “gînâ” kökünden gelmiştir. Terim anlamı, Kur'ân'ı Kerîm okurken sesi güzelleştirmek, manaya göre seste mutluluk ve hüznü ortaya çıkarmak, sesi

²⁶⁴ Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî'nin *Hâşiyeye 'ale'l-Keşşâf (Şerhu'l-Keşşâf)* adlı eseridir.

yükselterek bir söz mırıldanmak ve heyecan verici şekilde okumak şeklinde ifade edilmiştir. Kelimenin bulunduğu konuma göre en uygun anlam tercih edilir.²⁶⁵

Lahn “l-h-n” Arapça bir kelimedir. Sözlük anlamı nağme, ezgi, melodi, makam, kıraatte dilde ve i’rapta hata etmek, anlaşılmayacak şekilde konuşmak, doğrudan sapmak gibi anlamlarda kullanılmıştır. Terim anlamı ise harfleri ve kelimeleri okurken yanlış okumaktır. Kur’ân’ı Kerîm’de bir âyette geçen lahn kelimesi (Muhammed 47/30)²⁶⁶ “ima, ta’riz, kinaye”, hadîslerde ise “ezgi, nağme, tegannî” anlamlarını ihtiva etmiştir.²⁶⁷ İncelemiş olduğumuz eserde ise lahn kavramı sesi güzelleştirerek okumak anlamında kullanılmıştır.

2. Tegannî ile Zikretmenin Hükümü

Allah’ı birlemek, dil ile ikrar ve kalp ile tasdik etmekle mümkün olur. Diliyle “Lâ ilâhe illallah” deyip kalbiyle inanması her Müslümana farzdır. Bir kimse bu farzı cehr ile ikrar ederse o kişinin Müslüman olduğuna hükmedilmiştir. Hz. Peygamber zamanında Üsâme, savaşta bir kâfire gâlip gelmek üzereyken, kâfir korkusundan “Lâ ilâhe illallah” dediği hâlde onu katletmiştir. Bu durumu sahâbe Hz. Peygamber’e iletmiş, Hz. Peygamber de Üsâme’ye hitâben “Niçin onu öldürdün?” demiştir. Oda kalbiyle değil korkusundan diliyle “Lâ ilâhe illallah” dedi buyurunca, Hz. Peygamber ise “O adamın kalbini yarıp baktın mı, bir daha böyle yapma demiştir.”²⁶⁸ Bu olay üzerine Hz. Peygamber: Bir kimse cehr ile “Lâ ilâhe illallah” deyip Allah’dan başkasına ibâdet etmez ise, onun malı ve canı haramdır. Eğer kalbiyle “Lâ ilâhe illallah” demez ise hesabı kıyamet gününde Allah üzerindedir.²⁶⁹ demiştir. Bu hadîsten hareketle gerek tegannî ile gerek tegannîsiz cehr ile “Lâ ilâhe illallah” denildiği takdirde e’imme-i müfessirîn ve muhaddisîn İslâmına hükmetmiş yani Müslüman olarak kabul etmiştir. İmâm-ı Muhammed’e göre bir helâl bir helâle karışsa cem’i helâl olur. Bu kural

²⁶⁵ İbn Manzûr, “Tegannî”, 15/135-140; Râgıb el-İsfehânî, “Tegannî”, 366; H. Yunus Apaydın, “Mûsiki”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 31/261.

²⁶⁶ “Biz dileseydik, onları sana gösterirdik de, sen onları yüzlerinden tanırdın. Andolsun, sen onları, konuşma tarzından da tanırsın. Allah yaptıklarımızı bilir.” Muhammed 47/30.

²⁶⁷ İbn Manzur, “Lahn”, 13/ 379-383; Râgıb el-İsfehani, “Lahn”, 738; Abdurrahman Çetin, “Lahn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 27/55.

²⁶⁸ Müslim, “İmân”, 158. Bu hadisin farklı rivayetleri mevcuttur.

²⁶⁹ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 3/ 472. Hadisin orijinali farklıdır.

babında zikrettiğimiz takdirde de gerek tegannî ile gerek tegannîsiz cehr ile “Lâ ilâhe illallah” demektedir bir sakınca yoktur.²⁷⁰

3. Tegannînin Kısımları

Tegannî birkaç kısımdır: Birincisi haram olan tegannî, ikincisi hem helâl hem de haram olan tegannî, üçüncüsü ise helâl olan tegannîdir. Tegannî yapan veya dinleyen kişi bakılması haram olan (kadın veya genç oğlan) kimselerden ise bi'l-ittifak haramdır. Kadını veya genç oğlanı överek medh edici ifadeler kullanan şairlerin şiirlerini veya beyitlerini okumak ve dinlemek de haramdır. Çünkü şiirin helâli ve haramı vardır. Okuması helâl olan şiirler arasında gazeliyât, murabba‘lar, Muhammediye, Mesnevî-i Şerîf, Mevlid-i Şerîf zikredilebilir. Ehl-i sünnet olan fukaha, kadın veya oğlanı medhederek yapılan tegannîyi câiz görmemişler ve haramlığına hükmetmişlerdir. Bakılması haram olan kişi bir şiir veya beyti lahn ve tegannî ile okursa haram olur. Yani namahrem olan bir kimsenin lahn ve tegannî ile ilâhiler, Muhammediyye ve Mevlid kitaplarından okuması haramdır. Bu hususta İmâm Gazzâlî *İhyâü ulûmi'd-dîn*'de, Kuşeyrî'nin (öl. 465/1072) Zünnûn el-Mısrî (öl. 245/859 [?]) hakkındaki görüşlerine yer vermiştir. Ona göre semâ yani lahn ve tegannî dinlemek feyz-i Hak'tır. Öyleki kalpleri Hakk'a sevkeder. Onu hakkıyla dinleyen kimse hedefe varır, şehvet kastıyla dinleyen ise zındıklaşır. Bakılması helâl olan bir kimse okuması helâl olan şiir ve beyti lahn ve tegannî ile okur veya dinlerse ehl-i sünnete göre bi'l-ittifâk helâldir ve mübahdır.²⁷¹

4. Tegannî'nin Helal Olduğuna Dair Deliller

Bazı fakih, âlim ve müçtehid imamlara göre, lahn ve tegannî; riya, itibar, kötü niyet ve dünya nimetlerini elde etme gayesi taşımadığı müddetçe helâl olarak kabul edilmiştir. Niksarî, eserinde lahn ve tegannî hususunda Hz. Peygamber'in hadîslerine ve fukâhanın görüşlerine yer vererek helâllüğünü ispatlamaya çalışmıştır.

Hz. Peygamber'in “Kur'ân'ı seslerinizle süsleyiniz.”²⁷² hadîsi, Kur'ân okumalarında lahn ve tegannî yapılmasını teşvik etmiştir. *Şîr'atü'l-İslâm*'ın şârihi Yahya bin Bahşî

²⁷⁰ Niksârî, *Burhânü'l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 2b-3a.

²⁷¹ Niksârî, *Burhânü'l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 3b-4b-5a.

²⁷² Buhârî, “Tevhid”, 52; “Fezâilü'l-Kur'an”, 31; Müslim, “Müsâfirîn”, 235-236; Ebû Davud, “Tefriü' ebvabi'l-vitr”, 20; İbn Mâce, “İkâmetu's-Salavât”, 176; Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen*, nşr. Ebû Tâhir Zübeyr Ali Zîî (Riyad: Dâru's-Selâm, 1430/2009) ,“İftitah”, 83, 96; İbn Hanbel, *el-Müsned*, 4/ 285.

(öl. 840/1436) bu mahalde iki rivayetin var olduğunu, ilki “Sesinizle Kur’ân’ı güzelleştiriniz.” hadîsi diğeri ise “Kur’ân’ı seslerinizle güzelleştirin.” şeklinde olduğunu zikretmiştir. İkinci vechin sahîh olduğunu belirtmiştir.²⁷³ Bu durumda, lahn ve tegannînin Kur’ân okunurken kullanılması, sesin lafzı ve manayı etkileyici ve güzel bir hâle getireceği anlamına gelir. Dolayısıyla, bir kişi hüznü verici bir lahn ve güzel bir ses işittiği zaman heyecanlanması, lahnın lafzı ve ma’nâyı güzelleştirdiğinin delilidir.

Niksârî “Arab’ın lahinleriyle Kur’ân’ı okuyunuz.”²⁷⁴ hadîsinin lahn ve tegannînin cevazına işaret ettiğini vurgulamıştır. Vankulu *Tercümân-ı Sıhah*’da²⁷⁵ ise lahnın, sesin boğazda güzel bir şekilde titretilmesiyle ifade edilen anlamı bulunduğunu belirtmiştir.²⁷⁶ Bu ifade, Kur’ân’ı okurken sesin zarif bir şekilde kullanılmasının önemini ve güzelliğini yansıtmıştır.

“Allah Teâlâ nebîsine izin verdiği kadar başka bir kimseye izin vermemiştir. Öyle ki Kur’ân’ı tegannî ile cehr ederdi.”²⁷⁷ Hadîs şerhlerinde, tegannî teriminin ya cehrî okumak ya da ref’i savt ile okumak anlamına geldiği vurgulanmıştır. Çünkü sessiz bir şekilde tegannî mümkün değildir. İbni Melek, Ebû Hanîfe ve bazı selef âlimleri, tegannînin mübah olduğunu ve Kur’ân’a olan bağlılıklarını ifade etmek için tercih ettiklerini belirtmişlerdir. *Meşârik* şârihi Şeyh Ekmel (öl. 786/1384) ise, İmâm Şâfiî’nin (öl. 204/820) zikredilen hadîsten sonra lahinlerle kıraati câiz gördüğünü beyân etmiştir.²⁷⁸ Bu da, lahinlerle kıraatin helâl olduğunu göstermiştir. Bu bilgilere göre, Kur’ân’ı tegannî etmek ve cehrî olarak okumak, mübah olarak kabul edilmiştir.

Konuyla ilgili başka bir hadîste nakledildiğine göre, “Kur’ân’ı tegannî ile okumayan bizden değildir.”²⁷⁹ Gınâ; nağme, hoş sadâ, şiir terennüm etmek gibi anlamlar ihtiva eder.²⁸⁰ Buradaki tegannî ile kastedilen terennüm ve elhânla Kur’ân okumaktır. *Meşârik* şârihi olan İbni Melek (öl. 821/1418), Hz. Peygamber’in bu sözünden murâdının halkı

²⁷³ Niksârî, *Burhânü’l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 5b.

²⁷⁴ Hadis kaynaklarda bulunamamıştır.

²⁷⁵ Vankulu (öl. 1000/1592) Cevherî’nin *es-Sıhah* adlı Arapça sözlüğünün tercümesini yapan kişidir.

²⁷⁶ Niksârî, *Burhânü’l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 6a.

²⁷⁷ Müslim, “Salâtü’l-Müsâfirîn ve Kasruhâ”, 234; Buhârî, “Fedâilu’l-Kur’ân”, 19; Nesâî, “İftitah”, 83; Buhârî, “Tevhid”, 32; Ebû Dâvûd, “Tefriü’ ebvabi’l-vitr”, 20; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrrahmân b. el-Fazled-Dârimî, *Fedâilu’l-Kur’ân*, 34; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, thk. Muhammed Ziyâurrahman el-A’zamî (Riyad: Advâ’u’s-Selef, 1420/1999), 3/20; ter. “Allah Teâlâ, güzel sesli bir Peygamber’in Kur’ân’ı tegannî etmesini, onu yüksek sesle okumasını dinlediği kadar hiçbir şeyi dinlememiştir.”

²⁷⁸ Niksârî, *Burhânü’l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 6a-6b.

²⁷⁹ Buhârî, “Tevhid”, 44; Ebû Dâvûd, “Tefriü’ ebvabi’l-vitr”, 20; İbn Mâce, “İkâmetü’s-Salavât”, 176; İbn Hanbel, *el-Müsned*, 1/175; Dârimî, “Salat”, 2/933(No:171); Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, , 2/72.

²⁸⁰ İbn Manzûr, “Gınâ”, 15/139-140.

tegannîye muhabbet ettirmek olduğunu beyân etmiştir. Tegannî ile okumayan ümmetinden değildir manası kastedilmemiştir. Râfızîler, Hz. Peygamber’in bu hadîsten maksadının, tecvîd ile okumak olduğunu iddia etmişlerdir. Ancak eğer bu doğru olsaydı “Tecvîd ile okumayan kişi bizden değildir.” şeklinde bir ibare kullanılırdı.²⁸¹

Niksârî bu konu altında yapılmış olan tartışmalara soru-cevap tekniğiyle yanıtlar vermiştir.

İmam Şâfiî, lahinle olan kıraati lafzı değiştirmemek ve Kelâm-ı Bârî’nin nazm-ı şerîfine halel getirmemek şartıyla kabul etmiştir.²⁸²

Birinci cevap: Münkirlerin eleştirisi Halvetiye meşâyihinin tegannî ile okudukları ilâhilerdir. İmâm-ı Şâfiî, lahinlerin lafzı değiştirdiğini belirtmemiştir. Onun bu kelâmı münkirlere delil olmaz.

İkinci cevap: Kutbü’s-sûfiye olan Üsküdârî Mahmûd Efendi hazretlerinin huzûrunda mukaffâ şiiri lahn ve tegannî ile okunurdu. İlâhilerin içlerinde lafzatullâh ve “Lâ ilâhe illallah” kelimeleri vardı. İlâhiler lahn ve tegannî ile okunurken onları men‘ eylemedi ve lafzı değiştirirsiniz dememiştir.

Üçüncü cevap: Hz. Peygamber’in huzurunda lahn ve tegannî ile kasîdeler okunurdu. Bu kasîdeleri ve ilâhileri dinlediği hâlde onları engelleyip lafzı değiştiriyorsunuz dememiştir.

Dördüncü cevap: Lafzı değişirse manası da değişir dememiştir

Beşinci cevap: Allah Teâlâ Kur’ân’da tegannî haramdır da dememiştir.

Bir şeyi haram kılmak Allah ve rasûlüne mahsustur. Haramdır ifadesi, ahirette Rabbi tarafından cezalandırılır ve azaba çarptırılır manasındadır. Allah’ın haram etmediği şeyi haram demek kişiyi küfre götürür.

Altıncı cevap: Râfızîler kendileri için âyet ve hadîsle amel ettiklerini iddia edip, bunlarla âmel etmeyenlere kâfir isnadında bulunmuşlardır. Ehl-i sünnet bir şeyin haram olduğuna dair delil olarak âyet ve hadîs talep ederken, bununla amel etmeyenler Şîi veya Mûtezilî veyâhud bir Dürzî’nin kitabını delil olarak ileri sürmüşlerdir.

Yedinci cevap: Hz. Peygamber’in huzurunda Kur’ân lahn ve tegannî ile okununca, onlara lafzını değiştirip nazm-ı şerîfine halel veriyorsunuz, lafzı değişen şeyin ma’nâsı da değişir ve günahkar olursunuz denilmemiştir.

Fukahâ-i izâm Kur’ân’ın lafzını lahn ve tegannî ile tağyîr edip nazm-ı şerîfine halel vermeği câiz görmemiştir. Şeyh Ekmel (öl. 786/1384) “Kur’ân’ı tegannî ile okumayan bizden değildir.” hadîsini şerh ettikten sonra kelâm-ı Bârî’nin nazmına halel gelmediği sürece Kur’ân’ı lahn ve tegannî ile okumak güzeldir ve müstehaptır, demiştir.

²⁸¹ Niksârî, *Burhânü’l-elhân* (Yazmabağışlar, 701),7a.

²⁸² Gazzâlî, *İhyâü ulûmi’ d-dîn*, 2/686.

Berkî, Şeyh Ekmel'in aktardığı bir söze göre, lahn ve tegannînin fazlalığından dolayı Kur'ân harfleri anlaşılmaz hâle gelirse, buna bid'at-ı şeni'a denir.²⁸³

Kur'ân'ın lafzı değiştirilmediği sürece ve nazmına zarar gelmediği müddetçe, lahn ve tegannî ile okumak câizdir ve mübahdır. Ancak, lahn ve tegannîyle beraber lafızlar değiştirilir ve nazmına zarar verirse, Şeyh Ekmel'in de ifade ettiği gibi, bu durum bid'at-ı şeni'a olarak kabul edilir ve kesinlikle haramdır.²⁸⁴

Mesele: "Allah" ve "Lâ ilâhe illallah" kelimesi Kur'ân'dan değil midir, lafzını lahn ve tegannîyle tağyîr edersiniz?

Birinci cevap: Kur'ân'dan olur veya olmaz. Kur'ân niyetiyle okunursa Kur'ân'dan olur. O niyetle okunmazsa Kur'ân'a itlâkı sahîh olmaz. "Lâ ilâhe illallah" kelimesine kelime-i tehlîl ve tevhid denilmiştir. İsim kelimesine ism-i Zât ve ism-i A'zam ve ism-i Celâl denilmiştir.

İkinci cevap: Eğer Kur'ân'a itlâkı sahîh olsaydı yanı üzerine, keşf-i 'avret eylediği hâlde ve cenâbet iken "Allah" demek ve "Lâ ilâhe illallah" demek câiz olmazdı. Yani bir kimse yanı üzerine yattığı hâlde, keşf-i avret eylediği hâlde ve cünüb olduğu hâlde Kur'ân okumak câiz değildir fakat bu hâllerde "Allah" demek ve "Lâ ilâhe illallah" demek câizdir ve ibâdetdir.

"Allah" demek ve "Lâ ilâhe illallah" demek duâ değildir. Duâ bir kişinin husûlünü, acziyetini veya ihtiyacını talep etmektir. Duâ olmadığı için cenâbet hâlinde "Allah" ve "Lâ ilâhe illallah" demenin bir sakıncası yoktur.

Üçüncü cevap: Fukahâ-i 'izâmın bid'at olarak yasakladığı tegannî, lafızların ve harflerin değiştirilip anlaşılmaz bir hâle dönüştürülmesidir.

Dördüncü cevap: Duyulan her Arapça lafız Kur'ân'dan değildir.

Beşinci cevap: Zâkirler zikir okurken harfler ve manâ anlaşıldığı sürece câizdir.

Altıncı cevap: Hz. Dâvûd'un sesi güzeldi. Güzel sesiyle Zebûr'u okuduğunda insan, cin vahşi hayvanlar ve kuşlar bile onu dinlemeye gelirdi.²⁸⁵ Hz. Dâvûd'un meclisinde, onun tegannîsinin tesirinde kalarak helâk olan dörtyüz canlının cenazesi götürülmüştür.²⁸⁶

Yedinci cevap: Kur'ân mahlûk olmadığı için tağyîr olmaz.

Sekizinci cevap: Kelimeyi tahrîfden kastedilen ihtilaflı meseleleri ele almaktır. Lahn ve tegannîyle tahrîf etmek değildir. Lahn ve tegannîyle olan tahrîf ve tağyîr evliyaullah katında ma'zûr ve makbûldür.

"Allah" ism-i zâtdır, vâcibü'l-vücûd'dur. O, ism-i zât, yâni "Allah" kelimesini gerek lahn ve tegannîyle tağyîr etsin gerek diliyle tağyîr etsin ma'nâsı Hak Teâlâ'nın zâtdır.²⁸⁷

²⁸³Niksârî, *Burhânü'l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 7b-8a-8b-9a.

²⁸⁴Niksârî, *Burhânü'l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 9b.

²⁸⁵Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/682.

²⁸⁶Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/692.

²⁸⁷Niksârî, *Burhânü'l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 12a-12b-13a.

Dokuzuncu cevap: Tarikat katında câizdir. Evliyaullah olan meşâyih-i 'izâmdan Üsküdârî Mahmûd Efendi, Akşemseddin, Mevlâna, Şeyh Abdülkâdir-i Geylânî, Habîb-i Acemî, Dâvud-ı Tâi, Zünnûnü'l-Mısrî, Seriyü's-Sakatî, Marûf-ı Kerhî, Cüneyd-i Bağdâdî, İmâm-ı Azam ve İmâm-ı Şâfiî ve İmâm-ı Mâlik ve İmâm-ı Hanbel ve İmâm-ı Fahr-ı Râzi ve İmâm-ı Gazzâlî ve Ebü'l-Leys es-Semerkindî ve İmâm-ı Kuşeyrî ve Abdürrezzak Kâşânî gibi sultanlar câiz görmüşlerdir. Çünkü şiirlerde lahn ve tegannî zorunludur ve birbirinden ayrılmaz.²⁸⁸

Başka bir hadîse göre, “Hz. Ebû Bekir kızı Âişe validemizin çadırına girdiği vakit hacıların Mina’da buldukları vakitti. Hz. Âişe’nin yanında iki cariye vardı. Tegannîyle ilâhiler söylüyorlardı. Resûlullah elbiselerine bürünmüş yatıyordu. Manzarayı müşahede eden Ebû Bekir cariyeleri azarladı. Bu esnada Resûlullah yüzünden perdeyi kaldırarak: Ey Ebû Bekir! Bırak, onlar istediğini yapsınlar. Zirâ bu günler bayram günleridir.”²⁸⁹ Hz. Ebû Bekir, cariyelerin hareketlerini engellemek istese de Hz. Peygamber, onların özgürce davranmalarına izin vererek bu olayın meşruluğunu göstermiştir. Özellikle bayram günlerinde insanların sevinçlerini ifade etmelerine müsamaha göstererek, onlara fırsat tanımıştır. Bu tutumuyla Hz. Peygamber, insanların coşku ve sevinçlerini özgürce yaşamalarını teşvik ettiğini ortaya koymuştur.

İbn-i Melek (öl. 821/1418), “Her kavim için bir bayram vardır. Bu da bizim bayramımızdır.” hadîsini açıkladıktan sonra şu ifadeyi kullanır: Hz. Peygamber’in, cariyeler ilahiler okurken yüzünü örtmesi, hem huyunun güzelliğindedir hem de cariyelerin utanıp okudukları şiiri bırakmamaları için bir tavsiye niteliği taşır. Bu ifade de İbn-i Melek, Hz. Peygamber’in cariyelerin okuduğu ilahileri duyunca yüzünü örtmesini olumlu bir davranış olarak kabul etmiştir. Bu da Hz. Peygamber’in hassasiyetini ve incelikli davranışını yansıtan bir örnektir. *Şârihu'l-Hidâye* olan Şeyh Ekmel bu hadîsin şerhinden sonra Hicâz ehlinin lahn ve tegannîyi mübah gördüğünü dile getirmiştir. Bu söz İmam Mâlik’in rivayetidir. Şeyh Ekmel devamında tavsiye edilen lahn ve tegannînin, oyun ve eğlence ihtiva etmediğini dile getirmiştir. Kişinin yalnızlığını ve hüznünü gidermek maksadıyla yapıldığını ifade etmiştir. Fuhakânın haram olarak isimlendirdiği lahn ve tegannî, insanları kandırarak kötülüğe götüren ve

²⁸⁸ Niksârî, *Burhânü'l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 9b.

²⁸⁹ Buhârî, “İydeyn”, 3; Müslim, “İydeyn”, 4.

sırat-i müstakîmden uzaklaştırandır.²⁹⁰ İmâm Gazzâlî de *İhyâ*’nın semâ bâbında tegannî yapmanın ve dinlemenin cevazı hakkında bir bölüm ayırmıştır.²⁹¹

Mesele: Kibârın önünde sen şöylesin, sen böylesin diyerek ağzın gözün eğip lahn ve tegannî edersen, o kibâr seni huzûrunda değil reddetmek öldürür de. Hak’ın huzûrunda hâzır ve nâzır iken niçin ağzın gözün eğerek lahn ve tegannî edersin?

Birinci cevap: Kızılbaşların getirdiği delil akîl bir delildir. Mücerred akılla ile olan delille amel edilmez. Müslümanlar âyetten ve hadîsten çıkarılan naklî delille amel etmiştir.

İkinci cevap: Ehl-i sünnete göre Hudâ’yı, kibâra ve kibârı, Hudâ’ya benzetmek küfürdür. Böyle teşbîh eden ise kâfirdir.

Üçüncü cevap: Kızılbaşların “kibâr” olarak isimlendirdikleri Hz. Peygamber’den daha mı büyüktür.

Dördüncü cevap: Eğer Kızılbaş değilseniz, gâyeniz halkı zikrullahdan men’ etmek değilse, kibârdan birisini huzûrunda şiirle medh edip lahn ve tegannî ile okuması, duâ ve senâda bulunması, o şahsı mutlu eder. Veyahut bir pehlivânın şecaati şiirle vasf olunup lahn ve tegannî ile okunsa, o kişi bu durumdan haz alır. Kibâr ve pehlivân da lahn ve tegannî eden şahsa karşı izzet ve ikramda bulunur. Özetlemek gerekirse birinin, güzel bir vasfı lahn ve tegannî ile okunarak duâ ve senâda bulunulması o şahsın hoşuna gider. Bunu alay etmek kastı olmadan yapması gerekir.²⁹²

Konuyla alakalı başka bir hadîste ise “Bu adama (Ebû Musa el-Eş’ârî) Dâvûd mezâmîrinden (nağmelerinden bir nağme/ güzel bir ses) bir mizmâr verilmiştir.”²⁹³ Hz. Dâvûd sesinin güzelliğiyle bilinmektedir. Dâvûdî ses deyimi buna dayanmaktadır. Mizmar ise düdük kaval cinsi müzik aletlerine verilen isimdir. Ebu Mûsâ’nın sesinin güzelliği bu sebeple mizmar sesine benzetilmiştir. Şeyh Ekmel ve İbni Melek hadîsin şerhinden sonra, Hz. Peygamber’in, Ebû Mûsâ Eş’ârî’nin sesini düdüğe benzettiğini ifade etmiştir.²⁹⁴ Bu durum, Hz. Peygamber’in güzel seslere önem verdiğini göstermiştir.

Yine bir hadîste aktarıldığına göre, kadınların binmiş olduğu develeri Enceşe isimli bir sahâbe yönlendiriyordu. Bu şahsın sesi güzeldi. Bunu dinleyen develer müziğin tesiriyle hızlarını arttırıyor binicileri rahatsız ediyordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber, kadınlar yorulmasın ve rahatsız olmasın diye Enceşe’ye hitâben “Ya Enceşe! Zayıf kadınları

²⁹⁰ Niksârî, *Burhânü’l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 14b.

²⁹¹ Gazzâlî, *İhyâü ulûmi’ d-dîn*, 2/681-683.

²⁹² Niksârî, *Burhânü’l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 14a.

²⁹³ Buhârî, “Edebü’l-Müfred”, 504; Müslim, “Salâtü’l-l Müsâfirin ve Kasruhâ”, 236; Tirmizî, “Menâkıb”, 55; Dârimî, “Salat”, 2/933 (no:171).

²⁹⁴ Niksârî, *Burhânü’l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 15a-15b.

yürütme ameliyende yavaş ol! Onlara şefkat göster.”²⁹⁵ demiştir. Şeyh Ekmel ve İbni Melek, bu hadîsi yavaş ve aheste okumak şeklinde tefsir etmiştir.²⁹⁶

Hız. Peygamber’in bir hadîsinde şiir ve ilahi söylemeye ruhsat verdiği görülmüştür. Söz konusu hadîse konu olan olay şöyledir: “Mâlik’in oğlu Berâe (Hz. Enes’in kardeşidir) yolculukta erkekleri heyecana getiren şiirler okurdu. Bir sefer esnasında Hz. Peygamber için de ilâhiler okumuştur. Bir gün Hz. Enes kardeşi Berâe’nin yanına gitmiş ve onu güzel sesiyle şiir okurken bulmuştur bunun üzerine ona hitâben ‘Allah bundan daha hayırlı Kur’ân’ı vermiştir.’ demiştir. Hız. Peygamber Berâe hakkında, ‘Yemin etse Allah onu yemininde doğru çıkarır.’²⁹⁷ diyerek takdir etmiştir. O fazîletli ve kahraman sahâbelerdendir. Tek başına katlettiği müşriklerin sayısı yüzden fazladır.”²⁹⁸ Bu sözler doğrultusunda Hz. Peygamber’in sefer esnasında şiir ve ilâhi söylenmesine ruhsat verdiği görülmüştür. Bu hadîste güzel sesle Kur’ân’ı okumaya teşvik vardır. Burada yolculuk yapan kimseler sahâbe-i güzîndir, Mâlik’in oğlu Berâ’nin okudukları ise ilâhilerdir. Avrat, oğlan vasfiyle şiir ve şarkı okuma ihtimali yoktur. Bu konuda İmâm Gazzâlî, deve kervanın arkasında şarkı söylemenin Ashâb-ı Kirâm ve Hz. Peygamber’in zamanında var olan Arapların süregelen bir geleneği olduğunu belirtmiştir.²⁹⁹

Abdürrezzak Kâşânî’nin anlattığı bir hikâyeye göre, bir kişi güzel bir ses duymuş ve bu sesin etkisiyle alışılmışın dışında davranışlar sergilemiştir. Cüneyd-i Bağdâdî’ye bu durum sorulduğunda, ruhlar âleminde “Elestü bi Rabbiküm nidâsının halâveti ve kelâmının lezzeti ruhta bâkî kaldığı için, bir kişi güzel bir ses işittiğinde yerinden kalkar ve alışılmışın dışında hareketler meydana getirir.” şeklinde yanıt vermiştir.³⁰⁰ Bu hikâyeye, insanın iç dünyasında meydana gelen sesin etkisinin nasıl davranışlara yansıtılabileceğini göstermiştir.

Sonuç olarak, Hz. Peygamber’in güzel seslere ve estetik unsurlara değer verdiği, sesin güzelliğinin övüldüğü görülmüştür. Sesin, dinî ibâdetlerde ve Kur’ân tilavetinde kullanılmasına teşvik edildiği, farklı sesleri ve müzik aletleri kullanmanın doğru bir şekilde yapıldığı durumlarda mübah ve hatta teşvik edilen bir davranış olduğu

²⁹⁵ Müslim, “Fedâil”, 70-71-73; Buhârî, “Edep”, 90-95-116-111; İbn Hanbel, *el-Müsned*, 3/ 107-111-176-185-285-228-253-254.

²⁹⁶ Niksârî, *Burhânü’l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 18a.

²⁹⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi’s-sahâbe*, nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî (Kahire:1413/1992), 1/147.

²⁹⁸ Niksârî, *Burhânü’l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 64a.

²⁹⁹ Gazzâlî, *İhyâü ulûmi’d-dîn*, 2/688.

³⁰⁰ Niksârî, *Burhânü’l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 10a.

anlaşılmıştır. Ancak, herhangi bir uygulamanın Kur'ân'ın lafzını değiştirmesi veya nazmına zarar vermesi durumunda ise ittifakla haram kabul edildiği görülmüştür.

a. Fetâvâ't-Tatarhâniyye'nin Def ve Tegannîye Dair Delilleri

Niksârî, *Fetâvâ't-Tatarhâniyye*'nin³⁰¹ içerisinde yer alan fetva kitaplarından def ve tegannînin helâllğine dair nakillerde bulunmuştur. Bu fetva kitaplarından ilki *Siyerü'l-kebîr*'dir. Ravisi Enes b. Malik'tir. "Enes'in kardeşi Mâlik oğlu Berâ tegannî ediyordu. Enes de kardeşine hitâben tegannî mi ediyorsun diye sordu? Bunun üzerine Mâlik oğlu Berâ, bu yatakta ölmekten korkuyorum. Hâlbuki Müslümanların yardımıyla müşriklerden doksan dokuz kişiyi öldürdüm."³⁰² Hadîsin içerisinde geçen "Hüve yetegannâ" lafzı tegannînin meşruluğuna delalet eder.

İkincisi *Fetâvâ-yı Hayriyye*'dir.³⁰³ Fukaha bayramlarda tegannî etmeyi ve def çalmayı uygun görmüştür. Fasîh bir şekilde yapılan tegannîde sıkıntı yoktur. Fakat lehv (oyun) ve eğlence maksadıyla yapılan tegannî mekrûhtur. Mâlik oğlu Berâe hadîsinde ise Berâe'nin marazdan kaynaklı ve şeytanın verdiği vesveseleri def etmek için tegannî ettiği belirtilmiştir.

Üçüncü kitap *Fetâvâ-yı Sirâciyye*'dir.³⁰⁴ Mübah olan bir şiiri, bakılması haram olmayan kimse okursa bunda sakınca yoktur. Fakat şiirin içinde bakılması haram olan bir kadın tasvîr edilirse ve o kişi de yaşıyor ise o şiiri okumak mekrûh olur. Tasvîr edilen kadın ölmüş ise mekrûh olmaz.³⁰⁵

5. Lahn ve Tegannî Dinlemenin Faydaları

Şiirlerde lahn ve tegannî yaparken, sözlerin tahrîf ve tağyîr edilebileceği bir durum söz konusudur. Daha önce de geçtiği üzere Cüneyd-i Bağdâdî, kişinin misak anında "Elestü bi-Rabbiküm?" nidasının etkisiyle heyecanlandığını, yerinden sıçrayarak alışılmışın dışında hareketler izhar ettiğini belirtmiştir. Nitekim âlimler, kalbinde fazîle-i şerîfe adı verilen ilahi bir nitelik bulunan kişilerin, bu hitâbın ve kelamın etkisiyle

³⁰¹ Âlim b. El-A'lâ el-Ensârîed-Dihlevî Hindî'nin (öl. 786/1384) *el-Fetâvâ't-Tatarhâniyye* isimli beş cildlik fetvâ mecmuasıdır.

³⁰² Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedre kala's-sahihayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990), 5/1957.

³⁰³ Hanefî fıkıh âlimi Hayreddin b. Ahmed er-Remlî'nin (öl. 1081/1671) fetvâlarını bir araya getiren eseridir.

³⁰⁴ Kâriülhidâye diye tanınan Hanefî hukukçusu Ebû Hafs Sirâceddin Ömer b. Ali'nin (öl. 829/1426) fıkha dair eseridir.

³⁰⁵ Niksârî, *Burhânü'l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 64b-65a.

hareketlendiğini ifade etmişlerdir. Bu fazîle-i şerîfe “Elestü bi-Rabbiküm?” hitâbının halâveti ve lezzetidir. Bu güzelliğin sözlerle tam olarak ifade edilemeyeceği, çünkü Allah’ın hitâbının ve kelâmının sestem ve lafızlardan üstün olduğu belirtilmiştir. Bu fazîle-i şerîfe, elhân ile ortaya çıkmış ve kalp mesrûr olmuştur. Bu sebeple bazı ulemâ, lahinlerin kişide güzel fikirler ortaya çıkardığını ifade etmiştir Böylece güzel olan fikirler kalbe rücû‘ ederek, kalp karşısında aciz olduğu keder veren fikirlerden sâfi olmuş olur. Artık her bir görüşünde isabet eder, hata etmez. Bazı âlimler, semâ yani lahn ve tegannî dinlemenin kalbi ruhani âleme götürdüğünü, bazıları da mârifet ehli kimseler için ruhların gıdası olduğunu ifade etmişlerdir.³⁰⁶

İmâm Gazzâlî *İhyâ*’sında güzel sesin ruha tesirini ifade etmiştir. Ona göre, bir kimse her neye bakarsa Allah’ın kudretini görür. Sesleri dinlerken Allah’ın kuvvetini bilir. Bu şekilde olan bir kişi, dinledikçe aşkını ve sevgisini arttırır. Kalbindeki ateşi yakar ve keşiflerini ortaya çıkarır. Bu hâlleri ancak yaşayanlar anlar. Buna tasavvuf ilminde vecd denir. Bu hâller, kalpteki kirlilikleri temizleyen ve saf hâllerin ortaya çıkmasını gerektiren sebeplere dönüşür. Ardından müşahade ve mükâşefelerin ortaya çıkmasına neden olan bir safiyet gelir. Bu safiyetteki müşahade ve mükâşefeler, Allah dostlarının en büyük meyveleri ve Allah’a yaklaşmanın son aşamalarıdır. Bunun semâ yoluyla kalpte ortaya çıkmasının nedeni, nağmelerin ruha uygun hâle getirilmesindeki ilahi sırdır. Ruhların seslerden etkilenmesinin nedeni ise mükâşefe ilminin inceliklerindedir. Tegannînin lezzetinden yoksun olan, kalbi sert bir kişi; başkalarının vecdine ve acılarına hayret eder.³⁰⁷ Buradan hareketle ilahi sesler, lahinler ve tegannî, kalbin sırlarını harekete geçiren, sıkıntıları hafifleten ve manevi keşflere vesile olan unsurlardır. Bu sebeple mahzun ve kederli bir kişi lahinleri dinleyerek huzur bulabilirken, kin ve düşmalıklarla dolu bir kalp ilahi nağmelerin zevkine varamaz.³⁰⁸

F. Niksârî’nin Kendi Döneminde Mûsiki Semâ ve Devrâna Karşı Çıkan Gruplara Reddiyesi

İbrahim Niksârî, kitabını telif ederken belirttiği üzere, bazı şahısların, insanları dinlerinden tedricen uzaklaştırdıklarını vurgulamıştır. Bu kişiler, dinî hükümleri doğrudan reddetmek ya da inkâr etmek yerine, yavaşça bu hükümleri göz ardı

³⁰⁶ Niksârî, *Burhânü’l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 10b-11a.

³⁰⁷ Gazzâlî, *İhyâü ulûmi’ d-dîn*, 2/697.

³⁰⁸ Gazzâlî, *İhyâü ulûmi’ d-dîn*, 2/723-724.

etmişlerdir. Bu yaklaşımlarıyla birçok insanın dininden uzaklaşmasına neden olmuşlardır. Niksârî'nin görüşüne göre, bir papaz bir Müslüman'ı doğrudan kâfir yapamaz; fakat az bilgisiyle bir Müslüman, birçok insanı yanıltarak dinden çıkmasına yol açabilir.

1. Râfizî

Râfizî terimi, sözlükte "terk etmek, bırakmak, ayrılmak" anlamına gelen "rafz" kökünden türetilmiştir. İslâm tarihinde ise, ilk üç halifenin hilafetini reddeden Şîi grupları kapsayan bir kavram olarak kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nde ise Râfizî terimi, 16. yüzyıldan itibaren Kızılbaş kelimesiyle eş anlamlı olarak kullanılmıştır.³⁰⁹ İbrahim Niksârî ise Râfizî kelimesiyle Kızılbaş, Kadızâde ve Ehl-sünnet karşısında bulunan tüm grupları kastetmiştir.

2. Râfizîlerin Zikir Ehline Yaklaşımı

Râfizîlerin hedefi, Ehl-i sünnet çizgisinde yaşayan Müslümanları dinden ve ibâdetten uzaklaştırmak olduğundan, dindar insanlarla alay edip onları küçümseme yoluna gitmişlerdir. Bu sebeple halkın cehrî zikir yapmasını engellemek amacıyla yapılanları gösteriş ve riyakârlık olarak değerlendirmişlerdir. Bu konuda Hz. Peygamber'in "Münafıklar size gösterişçi (riyakâr) deyinceye kadar Allah'ı çokça zikredin"³¹⁰ hadîsi önemlidir. Başka bir rivayette ise "Başkaları size deli (mecnun) deyinceye kadar Allah Teâlâ'yı çok zikredin"³¹¹ şeklindedir. Bu hadîsler, münafıkların zikir ehline riyakâr demesinin sorun teşkil etmeyeceğini, ancak zikir meclisinde bulunanlarla alay eden kimselerin münafık olduğunu ortaya çıkarmış olur. Kadı Beyzâvî ve Ebüssuûd, Nisâ sûresi'nde münafıkların durumuyla ilgili nâzil olan "*Şüphesiz münafıklar cehennem*

³⁰⁹ Mustafa Öz, "Râfizîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 34/396.

³¹⁰ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 1/165. Aclûnî'ye göre hadisi Beyhakî, Ebi'l Cevzâî'den mürsel olarak rivâyet etmiştir. Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb b. Mutîru'l-Lehamî eş-Şâmî Ebü'l-Kâsım et-Taberânî, *ed-Duâ*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1413/1992), 521 (No. 1859); Ahmed b. Hüseyin el-Beyhâkî, *el-Câmiu li-şu'abi'l-îmân*, thk. Hamdîed-Dimrâş, Muhammed el-Adl (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1424/2003), 1/ 397.

³¹¹ Ibn Hanbel, *el-Müsned*, 3/68 (No. 11671); 3/71 (No. 11692); Ahmed b. Ali El-Müsannâ et-Temîmî, *Müsned-i Ebî Ya'lâ el-Mevsîlî*, thk. Hüseyin Selim Esed (Dimeşk: Dâru'l-Me'mûnî't-turâs, 1410/1990), 2/521 (No: 1376); Alâuddin Ali b. Belbân el-Fârisî, *Sahîh-i İbn Hibban bi Tertîb-i Belbân*, thk. Şuayb el-Arnâvut (Kahire: Müessesetü'r-Risâle, t.y.), 3/ 99 (No. 817); Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrekala's-Sahihayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990), 1/ 677.

*ateşinin en alt tabakasındadırlar.*³¹² âyetini tefsirlerinde bu kişilerin cehennem en alt tabakasında yer aldığını belirtmişler ve onları “Hâdi’ü’l-müslimîn”³¹³ şeklinde nitelendirmişlerdir. Kadı Beyzâvî ve Ebüssuûd, münafıkların Müslümanları aldatmalarından dolayı küfre girdiklerini beyân etmişlerdir.³¹⁴ Bu grup, küfredenler arasında en kötü olanıdır. Çünkü onlar, Müslüman gibi kelime-i şehâdet getirip namaz kılmışlar ve Müslüman gibi görünerek insanları aldatmışlardır.

Şeyh İmâm Ali es-Semerkandî, Âl-i İmrân sûresi’ndeki “*Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin.*”³¹⁵ âyetini tefsîr ettikten sonra, Cüneyd-i Bağdâdî’ye zikir ehlinin sayhası sorulmuş, o da bu kişilerin ism-i azam sahibi olduğunu belirterek onu inkar edenin kıyamet gününde sayha lezzeti bulamayacağını belirtmiştir.³¹⁶ Ancak, Berkî, ehl-i zikrin sayhasını küçük görüp küçümsediği için farklı bir görüşe sahiptir. Niksârî’ye göre Berkî’nin kitapları ve risaleleri yayıldıkça, Karayazıcı³¹⁷(öl. 1010/1602), Saruyazıcı³¹⁸ gibi diğer kişiler de artarak çoğalmıştır. Sultan Ahmed Hân, Üsküdârî Mahmud Efendi’ye intisap edince, Berkî’nin risalelerinin yayılmasını engellemiş ve zikir ehlini Kızılbaşların zulmünden kurtarmıştır. Sultan, zikir ehlinin duâsını almıştır.³¹⁹

3. Râfîzîlerin Hileleri

Râfîzî olarak isimlendirilen bu grup ve diğerleri insanları tedricen dinden uzaklaştırma gayreti içerisinde olmuşlar ve bu meyanda çalışmalarını yürütmüşlerdir. İbadetlere olan yaklaşımları, peşinen reddetmek yerine yavaş yavaş inkâr etme yönündedir. Nitekim münafıklar zikrullah ile devr ve semâ etmenin haram olduğunu iddia etmişlerdir. Sonrasında oturlan yerde ve ayakta yapılan zikrullahın, zakirlerin okuduğu ilâhilerin, tegannîsiz cehr ile “La ilâhe illallah” ve “Hû” demenin kabul olacağını ifade etmişlerdir. Ancak ardından ayakta yapılan zikrullahın ve cehr ile “Lâ ilâhe illallah” demenin haram olduğunu, “Hû” demenin de zikirden sayılmayacağını söylemişlerdir. Münafıklar,

³¹² en-Nisâ 4/145.

³¹³ Ebüssuûd bu kimseleri “Müslümanları aldatanlar” olarak tanımlamıştır.

³¹⁴ Niksârî, *Burhânü’l-elhân* (Yazmabağışlar, 701),21a.

³¹⁵ Âl-i İmrân 3/31.

³¹⁶ Niksârî, *Burhânü’l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 19b-20a.

³¹⁷ Karayazıcı Abdülhalim, III. Mehmed devrinde büyük bir isyan çıkaran Celâlî lideridir.

³¹⁸ Kaynaklarda Saruyazıcı adında bir kişiye rastlanmamıştır. Fakat müellif burada isyan çıkaran kişileri kastetmiştir.

³¹⁹ Niksârî, *Burhânü’l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 20a-20b.

tekkelere ibâdet niyetiyle gidenin kâfir, seyr niyetiyle gidenin büyük günah işlediğini de savunmuşlardır. Son olarak, Müslüman olan bir kimsenin bir kere “Lâ ilâhe illallah” demesinin yeterli olduğunu iddia ederek aşamalı olarak insanları zikirden ve ibâdetten uzaklaştırmışlardır. Bunlar, münafıkların gerçek niyetlerini gizlemek ve insanları yanıltarak İslam’dan uzaklaştırmak için kullandıkları söylemlerdir.

Tasliye³²⁰ ve tarziye³²¹ işlemlerinin tegannî ile yapılmasının haram olduğunu, tegannîsiz yapılanın ise mübah olduğunu belirten münafıklar, Hz. Peygamber’i medh etmede bir sakınca olmadığını ancak na’t ve tarif şeklinde okunanların haram olduğunu iddia etmişlerdir. Ayrıca, ezanın yüksek sesle okunmasının güzel, fakat salâ ve temcîd³²² gibi şeylerin yüksek sesle okunmasının haram olduğunu ifade etmişlerdir. Bu söylemler, münafıkların İslâmî uygulamalara dair yanlış ve sapkın görüşlere sahip olduklarını ve insanları yanıltmak için kullandıkları hileleri göstermiştir.

Berkî’nin yaşamış olduğu şehirde tasliye, tarziye, salâ, temcîd gibi zikirler yapılmamıştır. Padişah anıldığında “Eyyedehullah”, “Nasarahullah”, “Edâmellahü”, “Eyyameh” gibi ifadeler kullanılmamıştır. Güneş doğarken ve batarken yapılan zikirler, padişah ve devletin selâmeti için okunan duâ ve senâlar, selâtîn camilerinde ikişer ve yedişer halka olup okunan zikir ve tevhitler de bir bir kaldırılmaya başlanmıştır.³²³

Padişahların ve ecdâdının bazıları Mevlevî tarîkatine mensupken, kimi Halvetî kimi de Celvetî tarîkatine mensuptu. Hatta Sultan IV. Murâd Hân (ö. 1049/1640), Bağdat seferine çıkmadan önce Konya’daki Mevlevî dergâhını ziyaret ederek duâ almıştır. Eğer münafıkların iddia ettiği gibi ibâdet niyetiyle girenlerin kâfir, seyr niyetiyle girenlerin büyük günah işlediği kabul edilseydi, padişahlar zan altında tutulmuş olurdu.³²⁴

Münafıklar, halifeleri hutbede zikretmeyi inkâr etmediklerini beyân ettikten sonra Hz. Ebû Bekir’in imametinin hak olduğunu diğerlerinin bu hakka sahip olmadıklarını ifade etmişlerdir. Halifeleri sevdiklerini, hutbede Hz. Ebû Bekir’i, Hz. Ömer’i ve Hz. Osman’ı zikretmekte bir sakınca olmadığını fakat Hz. Ali’nin bu vazifeye uygun olmadığını belirtmişlerdir. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer, Hz. Peygamber’in damatları olduğu için Hz. Osman’dan daha şerefli olduklarını söylemişlerdir. Sonrasında Hz. Ebû Bekir’in Hz. Peygamber’in damadı ve en yakın arkadaşı olması sebebiyle daha kıymetli

³²⁰ Hz. Peygamber’in adı anıldığında salât ü selâm getirmektir.

³²¹ “Radıyallahü-anh” ibaresidir.

³²² Minarelerde ezanın yanı sıra ayrıca Allah'a yapılan dualardır.

³²³ Nıksârî, *Burhânü'l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 22b.

³²⁴ Nıksârî, *Burhânü'l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 23a.

olduğunu ve hutbede zikredilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Son olarak halifeleri sevdiklerini, ancak hutbelerde halifelerin isimlerinin özel olarak zikredilmemesi gerektiğini ifade etmişler ve bu uygulamanın Hz. Peygamber tarafından yapılmadığını belirterek bunu bid‘at ve haram olarak değerlendirmişlerdir.³²⁵

Kızılbaşlar, “Eğer Allah’ı seviyorsanız, bana uyun ki Allah’da sizi sevsin.”³²⁶ âyeti bağlamında Hz. Peygamber’e tâbi olduklarını, yaptığını yapıp, yapmadığını kendilerine yasakladıklarını belirtmişlerdir. Hutbede halifeleri zikretmediklerini, Hz. Peygamber’in Kâbe’nin etrafında devr ederek zikrullah ettiğini hatırlamadıkları için devr ederek zikri câiz görmediklerini ifade etmişlerdir. Hz. Peygamber’in Allah’ı her an zikrettiği bilinmesine rağmen, cenaze önünde zikretmeyi câiz görmeyenler, ayrıca büyük günah işleyen birine de tabi olamayacaklarını ifade etmişlerdir. Hâlbuki Hz. Peygamber, her gece teheccüd namazı kılmış, bir iftarla savm-ı visâl orucu tutmuş ve mirâca çıkmıştır. Niksârî, Acem seyâhati sırasında Râfizî birinden dokuz kadınla evliliğin câiz olduğunu duymuş ve bu kişi delil olarak Hz. Peygamber’in dokuz eşi olduğunu göstermiştir. Niksârî, bu kişilerin dört mezhebin dışında olduğunu ifade ederek onların farklı bir görüşe sahip olduklarını belirtmiştir

Râfizîler, cemaati inkâr etmediklerini, ancak Hz. Peygamber’in vazîfeli imama iktidâ etmediği için, kendilerinin de ancak vazîfesiz imama tâbi olacağını ifade etmişler ve böyle birine uymanın bid‘at ve haram olduğuna inanmışlardır. Ayrıca günah işleyen bir kişinin imam olmasını da kabul etmemişlerdir. Ehl-i sünnet ise, bu konu hakkında Hz. Peygamber’in “İyinin fâcirin ve fâsıkın ardında namaz kılınız.”³²⁷ hadîsini delil göstermiştir. Ancak Râfizîler, bu hadîsin Kur’ân’a uygun olmadığını belirtmişler ve Kur’ân’a uymayan hadîsleri kabul etmemişlerdir. Bu sebeple, Râfizîler, Kur’ân’da yer almayan mest üzerine meshi, terâvih, kûsûf ve husûf namazlarını, Regaib, Berat, Kadir ve diğer nafîle namazları reddetmişlerdir. Ehl-i sünnet olan ulemâ, hadîslerin Kur’ân’ın müfessiri olduğunu kabul etmişler, beş vakit namazın farz olduğunu Kur’ân’da belirtildiğini, rek‘at sayılarının ise hadîslerle sâbit olduğunu delil olarak göstermişlerdir.³²⁸

³²⁵ Niksârî, *Burhânü’l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 23b-24a.

³²⁶ Âl-i İmrân 3/31.

³²⁷ Hadis kaynaklarda bulunamamıştır.

³²⁸ Niksârî, *Burhânü’l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 26a-26b-27a.

Kızılbaşlar, sünnet namazları inkâr etmediklerini fakat bir kimsenin kazâ namazı varken sünnet ve nâfile namaz kılmasının câiz olmadığını belirtmişlerdir. Niksârî, bu kişilere, boş vakitlerinde tavla ve satranç gibi oyunlarla vakit harcamak ve sanatla ilgilenmek yerine kazâ namazlarını kılmalarını önermiştir.³²⁹

Ehl-i sünnete göre itikadî delil iki türdür. İlki mucize ile desteklenen Kur'ân ve sünnet haberleridir. İkincisi ise halkın dilinde yaygın olan haberlerdir. Mütevâtir haber için ise âyet ve hadîsten delil aranmaz, çünkü kesin hüküm taşır. Bir kişi Bağdat'ı görmediği hâlde onu inkâr edemez ve Kur'ân ve sünnet delili talep edemez. Bu mütevâtir haber ile sâbittir.³³⁰ Bu bağlamda Kızılbaşlar, evliyanın velî olmayıp, imanla gittiklerine inanmadıklarını ifade etmişler, bu fikre karşı çıkan kimselerden ise âyet ve hadîsten delil getirmelerini beklemişlerdir. Üsküdârî Mahmûd Efendi, Ümmî Sinan, Akşemseddin, Hazret-i Mevlâna, Şeyh Abdülkâdir el-Geylânî, İmâm-ı Âzam ve diğer zâtların velî olduğu halkın dilinde mütevâtir haberle sâbittir. Mütevâtir haber ise kesin hüküm taşıdığı için yalan ihtimali yoktur. Bu kişilerin velî oldukları, halkın gözündeki kesinleşmiştir, bu nedenle imansız gitme ihtimali söz konusu değildir.³³¹ Allah Teâlâ Yûnus sûresi'nde *"İyi bilin ki Allah'ın velîlerine korku yoktur, onlar üzüntüye de uğramazlar."* Âyeti ile bu gerçeği vurgulamıştır.³³² Kızılbaşlar, bu konunun devamında ise evliyanın nev'ini ikrar ve efrâdını inkâr ettiklerini söylemişlerdir. Fakat bir şeyin efrâdı inkâr edildiğinde nev'i de inkâr edilmiş olur. Bu durum gece gökyüzüne bakıldığında görünen yıldızların gerçekte yıldız olmadığını iddia edilmesine benzetilebilir. Bu da Kızılbaşın oyunlarından birisidir.³³³

Râfîzîler, bir şeyin zâtını ikrar edip sıfatını inkâr etmişlerdir. Tegannî hadîslerinin sahîh ve tegannînin helâl olduğunu iddia edip, kabul görmüş tegannînin böyle olmadığını ileri sürmüşlerdir. Tegannî yaparken rast, düğâh, segâh, çihârgâh, pençgâh, nevâ, gazzâl, 'acem , 'aşîrân, üç 'ırâk gibi makamların kullanılmaması önerilmiştir. Fakat bir kimse yüksek sesle bir şey söylemiş olsa zikrolunan makamlardan birini kullanması gerekir. Buda Râfîzîlerin hilelerindedir.³³⁴

³²⁹ Niksârî, *Burhânü'l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 27b.

³³⁰ Niksârî, *Burhânü'l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 28a.

³³¹ Niksârî, *Burhânü'l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 28b.

³³² Yûnus 10/62.

³³³ Niksârî, *Burhânü'l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 28b

³³⁴ Niksârî, *Burhânü'l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 29a.

Râfizîler, semâ ve devrânî inkâr etmediklerini belirtmişlerdir. Ancak bu zamanda semâ ve devrân yapanları hevâ ehli olarak nitelendirirken, geçmişte bunu yapanları ise evliyaullah olarak tanımladıklarını ifade etmişlerdir. Niksârî, geçmişte devr ve semâ yapanların aşere-i mübeşşere, dört halife, İmâm Yûsuf ve İmâm Âzam gibi âlimler, Hasan-ı Basrî ve Yahya bin Muâz gibi vâizler olduğunu ve onların evliyaullah olarak zikredildiğini ifade etmiştir. Şimdiki hâkimlerimiz aşere-i mübeşşereyi, padişahımız Hz. Peygamber'i teşebbühen taklid etmişlerdir. Müftülerimiz e'imme-i müctehidîni, kadılarımız ise evliyaullahdan olan kadıları teşebbühen taklid edip fetva vermişlerdir. İmamlarımız, vâizlerimiz ve sûfilerimiz geçmiş zamanın insanlarını taklid edip devr ve semâ yapmışlardır. Fakat Kızılbaşlar teşebbühen taklidin câiz olmadığını iddia etmişlerdir. Bu da onların hilelerinden biridir.

Kızılbaşlar, Hz. Peygamber'in "Bir kimse bizim emrimiz ve rızâmız olmayan bir şeyi ihdas etse ve o şey ibâdet cinsi dışında ise reddedilir."³³⁵ hadîsine dayanarak, emredilmeyen şeyleri yapamayacaklarını ifade etmişlerdir. İnançlarına göre, eşyada asıl hurmettir. Bu sebeple her şeyin helalliği için bir emir bulunması gerektiği düşüncesindedirler. Ancak hadîsler, ibâdet dışındaki şeyleri reddedilebilir olarak nitelendirmiştir. Nâfile namaz kılmak, cenaze önünde zikretmek, zikrullah ile tavaf edip semâ yapmak gibi eylemler, Ehl-i sünnet'in kabul ettiği ibâdet türlerindedir.³³⁶ Buradan hareketle, Kızılbaşların ibâdet ve inanç anlayışlarıyla Ehl-i sünnet'in itikad ve ibâdet anlayışları arasındaki farklılık ortaya konulmuştur.

Niksârî, Kızılbaşların fıkıh ve akâid konularında yavaş yavaş değişiklik yaparak kendi mezheplerini oluşturduklarını ve bu durumun insanları sapkınlığa sürüklediğini belirtmiştir. Sonuç olarak Kızılbaşlar, geleneksel İslam öğretilerinden saparak kendi yorumlarını ve pratiklerini benimsemiş, İslâm toplumunda bir tür bozulmaya sebep olmuştur.

³³⁵ Müslim, "Akdiye", 17; Ibn Mâce, "Sunne", 2; Ibn Hanbel, *el-Müsned*, 4/ 271; Beyhakî, *Sünenü'l-kübrâ*, 10/ 251. Hadisin orjinali farklıdır.

³³⁶ Niksârî, *Burhânü'l-elhân* (Yazmabağışlar, 701), 32a-32b.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İBRAHİM NİKSÂRÎ'NİN *BURHÂNÜ'L-ELHÂN FÎ HÜKMİ-T-*
***TEGANNÎ VE'D-DEVİRÂN* ADLI ESERİ**

A. METNİN HAZIRLANMASINDA İZLENEN USÛL

Eserin, kütüphane araştırmaları sırasında ünük nüsha olduğu sonucuna ulaşıldı. Eser, müellif nüshasıdır. Günümüz harflerine aktarmada Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Koleksiyon'unda yer alan 701 numaralı nüsha esas alındı.

1. Transkripsiyon kuralları göz önünde bulundurularak Arap alfabesindeki hemze yerine apostrof, ayn harfi yerine de ters apostrof kullanıldı.
2. Derkenarda belirtilen bilgiler cümleyi tamamlıyorsa köşeli parantezle metin içinde gösterildi; eğer konuyla alakalı başka bir bilgiyse, bu dipnotta verildi.
3. Metnin aslına sadık kalma adına sadeleştirilmeye gidilmedi. Ancak “idüp” yerine “edip” gibi bazı kelimeler günümüz Türkçesine daha uygun hale getirilmeye çalışıldı.
4. Eserde yer alan âyetler, hadisler ve farsça beyitler orijinal haline bağı kalınarak Arap harfleriyle yazıldı.
5. Farsça ibareler parantez içinde belirtildi.
6. Âyet ve hadislerin dışındaki Arapça ibareler italik olarak yazıldı.
7. Meâli verilmeyen âyetlerin meâlleri, sûre ismi, âyet numaraları ve hadislerin kaynakları dipnotta verildi.
8. Metin içerisindeki cümlelerin anlam bütünlüğü açısından yapılması gereken eklemeler parantez içerisinde gösterildi.
9. Metni yazarken varak numaraları köşeli paranteze alınıp kalın yazı tipiyle verildi.
10. Metin yazılırken gerek duyulan yerlerde paragraf yapıldı.
11. Metin içerisinde geçen şahısların isimleri ve ölüm tarihleri dipnotta belirtildi.
12. Metinde içinde kaynak olarak gösterilen kitapların müellifleri ve kitapların içeriğine dair bilgiler dipnotta açıklandı.

B. BURHÂNÜ'L-ELHÂN FÎ HÜKMÎ'T-TEGANNÎ VE'D-DEVRÂN

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي علم القرآن خلق الانسان علمه البيان وزينه ؟ والنغمة والترنم والالحان والصلاة على جميع الانبياء المنان خصوصا على محمد المبعوث في اخر الزمان وعلى اله واصحابه في كل يوم و ان... لما تصورت هذه المقدمة الجبان فحررت ها وسميتها برهان الالحان معتذرا بالقصور والنقصان وبالخطا والنسيان لامتفخرا بالفضيلة والعرفان. رب تم خاتمتي بالايمان واحفظني من مكر المنكر والشيطان وادخلني زمرة المشايخ والاعيان. فيقول الحقيير المقتدر الى الله الغني المقتدر ابراهيم ابن السيد محمد النكسارى ادركته هداية الهادي ورحمة البارئ. لما كان الناس بقول ؟ والعناد متحيرين و بانكار المنكرين الذين لا يعرفون ما بين ايديهم مترددين. فلزم علينا بيان الحق بالبرهان حتى يزول الفك عن قلوب نوى الطغيان و على الخصوص في هذه الزمان. لان اكثر الناس مفتونون بفتنة جهال الدوران والالحان. ومعلوم ان بعض المتغلبة قتل كثيرا من اهل الايمان لعدم قولهم لخلق القرآن. فالاجتناب عن التهلكة وغياب الوهام يجب على الخواص والعوام لقوله تعالى ولا تلقوا بايديكم الى التهلكة للاعلام. فيجب تعلم هذه المقدمة على المؤمنين الكرام لتخليص انفسهم عن اضلال جهال [1/B]

العوام الذين هم كالوهم الذين يقولون ايامن الناس وخير البرية لا يتجاوز عنهم بالنغمة الاصوات الحلقومية ولا تجهر خناجرهم بالتغني الحروف المجهرية. ربي اني اخاف ان يرموا عن دين الاسلام كما ترى عن الرمية السهام. ثم اعلم انا قد وجدنا الكتب المشتملة على الادلة التي من الايات والاحاديث الصحيحة. ونقلت منها الى هذه الاسلوب المعتمصم به في الخلافة لاعلاء اعلام الجهاد. وهواه تريق الخلوتية ؟ لتستدل وتنشط بها القلوب خفاء الله الذي والعدل والرشاد و حد و سيف لهلاك من طعن المشايخ الخلوتية قد اتخذ وادي الاحاد الا وهو السلطان الاعظم ملجاء جناويز والعرب والعجم. اشرف سلاطين البر واليم صاحب الجود وجميل الشيم. المائل الى البر والالطف والكرم. السلطان محمد خان ابن السلطان ابراهيم خان افاض الله عليه سجال العدل والاحسان وزاد عمره وسلطنته الى غاية الدوران ود مر اعدائه الى يوم حشروالميزان. امين يا مسبب الاسباب بما يتلي من اياته في الكتاب وبحرمة من نطق بالصواب وما توفيقى الا بالله المبين وهو نعم المولى ونعم المعين. وترجمتها على اربعة³³⁷ *I'lem enne tevhîde'l-el-Faslü'l-evvelü fî beyani hilli'z-zikri bi't-tegannî.*³³⁸

³³⁷Kur'ân'ı öğretm, insanı yaratan, ona belâğatı nağmeyi ve terennüm etmeyi ve lahnı öğretm Allah'a hamd olsun. Ayrıca peygamberlere özellikle ahir zamanda gönderilmiş Hz. Muhammed'e (s.a.v.) onun ailesine ve ashabına salat olsun. Bu mukaddimeyi endişelenerek yazdım ve onu *Burhânü'l-elhân* olarak isimlendirdim. Kusur, noksanlık, hata ve unutkanlıktan dolayı af dilerim. Ben kendimi yüceltmek ve övünmek için yazmadım. Allah'ım, hayatımı imanla tamamlam ve beni kötülüklerin ve şeytanın hilelerinden koru. Ayrıca beni meşayih zümresine dahil et. Aciz olan İbrahim bin Seyyid Muhammed en-Niksârî ğani ve muktedir olan Allah'tan hidayete ulaşmayı diliyor. İnsanlar, ellerinde ne olduğunu bilmeden, kötülükleri inkar edenler ve kararsızlık içinde olan kimselerin arasında yer almıştır. Özellikle bu çağda kalplerdeki şüpheler ortadan kalkana kadar delillerle hakikati açıklamak bizler için elzemdir. Çoğu insanlar lahn ve teğannî'nin fitnesine kapılmış durumdadır. Bazı galip gelen kimseler, "Kur'ân mahlûktur" demedikleri için nice müminleri öldürdükleri bilinmektedir. Allah Teâlâ "Kendinizi ellerinizle tehlikeye atmayınız" âyeti doğrultusunda avam ve havas'ın tehlikeye ve evhama kapılmaması gerekir. Bu mukaddime, müminlerin kendileri ve cahillerin sapkınlıklarından kurtulmaları için önemlidir. Halk, "Eski günlerimizde insanlar daha iyiydi" gibi boş söylemlerde bulunup, sadece boğazlarını kullanarak ve harfleri şarkı söyleyerek dile getirmekten öteye gidemeyen insanlardır. Rabbim, okun

Bârî fardun. Ma'lûm olsun ki Allah Teâlâ'yı tevhîd eylemek farzdır. *Ve ikrârun bi'l-lisâni ve tasdîkun bi'l-cinân*. Ve bu tevhîd kalbi ile inanmaktır ve dili ile ikrârdır. Velhâsıl kalbi ile inanıp ve diliyle Lâ ilâhe illallah demek farzdır. *Fe-ikrârü'l-fardi fardun bi'l-kavli'l-cehriyyi 'alâ men lehü'n-nutku*. Pes imdi söylemeğe kâdir olan [2/A] kimse âşikâre cebr ile farzı ikrâr edip Lâ ilâhe illallah demek farzdır ki tâ İslâmına hükm oluna. Nitekim *Meşârik*'in³³⁹ bâb-ı evvelinde evâ'ili men ile musaddere olan ehâdîs-i sahîhadandır. Resûlullah (*aleyhi's-selâm*) buyurur ki: من قال لا اله الا الله وكفر بما يعبد من دون الله³⁴⁰ Teâlâ'dan gayriye derse ve dahî Allah İlahâ ilâhe illallah Yani bir kimse ibâdet olunmağı inkâr ederse yani “Hudâ'dan gayri ibâdete lâıyk ve müstehak yokdur” deyip âşikâre cebr ile Lâ ilâhe illallah derse.³⁴¹ Ol cebr ile Lâ ilâhe illallah diyen kimsenin nâhak yere malını almak ve nâhak yere öldürüp katl eylemek haram olur. Velhâsıl bu makûle kimseye nâhak yere rencîde ve remîde eylememek gerekdir. Eğer kalbi ile Lâ ilâhe illallah demez ise hesâbı kıyamet gününde Allah üzerinedir. Yani Peygamber (*aleyhi's-selâm*) böyle ferman etdi. Hatta Peygamber (*aleyhi's-selâm*) zamanında sahâbe-i kirâmdan Üsâme (*radıyallâhu anh*) cenkde bir kâfire galib olup kâfir korkusundan Lâ ilâhe illallah dedikde Üsâme (*radıyallâhu anh*) fakat yalnız diliyle Lâ ilâhe illallah deyince Müslüman olmaz zannedip ol kimseyi katl edip Peygambere (*aleyhi's-selâm*) haber verdikde Peygamber (*aleyhi's-selâm*) dedi ki: علمته ما قال بقلبه: Niçin onu katl eyledin deyince Üsâme (*radıyallâhu anh*) dedi ki: “Bildim ki kalbiyle Lâ ilâhe illallah demedi korkusundan diliyle dedi” deyince Peygamber (*aleyhi's-selâm*) dedi ki:³⁴² هل شققت قلبه Ol adamın kalbini şakk edip yardımını neden bildin kalbiyle Lâ ilâhe illallah demediğini deyip Üsâme'ye hitâb etdi ki [2/B]

fırladığı gibi dini İslam'a yapılan saldırılardan korkuyorum. O halde bilin ki biz ayetlerden ve sahih hadislerden deliller içeren kitaplar bulduk. Hilafette cihat sancaklarını yüceltmek ve kalpleri anlamak ve harekete geçirmek için bu üslûp ile naklettim. İyilik, cömertlik ve güzel ahlaka sahip olan, karanın ve denizin şerefli hükümdarlarından, Sultan İbrahim Han'ın oğlu Sultan Muhammed Han'a, adalet ve iyi davranışlarıyla ömrüne ve saltanatına bereket ihvan eden Allah, dünya döndüğü sürece onun hüküm sürmesini sağlasın. Amin, Ey sebepler sahibi kitaplardaki ayetlerden ve doğru sözlerden elde edilenlere göre başarı yalnız Allah'tandır. O, en iyi koruyucu ve en iyi yardımcıdır. Onu dört bölümde tercüme ettim.

³³⁸ Birinci Bölüm: Teganni İle Zikretmenin Helal Oluşu

³³⁹ Radiyyüddin es-Sâgânî (öl. 650/1252), sahih hadisleri nahiv konularına göre düzenlemiştir. Kitap üzerine birçok şerh yazılmış olup en tanınmışlarından biri İbn Melek'in, *Mebâriku'l-ezhâr fî şerhi Meşâriki'l-envâr* eseridir. Eserde *Meşârik*'teki müşkil ve garîb kelimeler açıklanmış, râvilere dair bilgiler verilmiş ve hadislerden fikhî hükümler çıkarılmıştır. İbrahim Hatiboğlu, “Meşâriku'l-Envârî'n-Nebeviyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 29/361-362.

³⁴⁰ Müslim, “İman”, 37; Taberânî, *el-Mu'cemu'l kebir*, 8/318.

³⁴¹ Yukarıda zikredilen hadisin devamı.

bir dahî böyle eyleme. Ve bir kimse dahî asla böyle demesinler için yani adamın Lâ ilâhe illallah dediği diliyledir kalbiyle değildir demesinler için Peygamber (*aleyhi's-selâm*) böyle dedi ki: قال لا اله الا الله وكفر بما يعبد من دون الله حرم ماله ودمه وحسابه على الله تعالى İmdi ma'lûm oldu ki herkese âşikâre cehr ile Lâ ilâhe illallah demek farzdır, hatta İslâmına hükm oluna. Velâkin Râfizîler “Bir adam ibtidâ-yı İslâmda bir kerre âşikâre cehr ile Lâ ilâhe illallah dese kifâyet eder” derler. Ve bir kerre cehrile Lâ ilâhe illallah demeğe razı olurlar. Amma üç dört yüz kerre cehr ile Lâ ilâhe illallah demeğe razı olmayıp haramdır derler. Velhâsıl dili olan kimseye âşikâre cehr ile Lâ ilâhe illallah demek farzdır. Gerek tegannî ile olsun ve gerek tegannîsiz olsun İslâmına hükm olunur. Hatta bir kâfir ref-‘i savt ile yani çağırı çağırı tegannî ile beş on kerre “Lâ ilâhe illallah Muhammedün Resulullah” dese Ehl-i sünnet ve cemaat'den olan ulemâ, İslâmına hükmederler. Eğer i'timâd etmezseniz fetvâ etdirin. Ammâ Râfizîler ref-‘i savtile yani çağırı çağırı tegannî ile “Lâ ilâhe illallah Muhammedün Resulullah” diyenin küfrüne hükmederler ve haramdır derler. Amma ehl-i usûl ve ehl-i kelâm olan e'imme-i müfessirîn ve muhaddisîn İslâmına hükmeder. Zirâ buyururlar ki “Lâ ilâhe illallah Muhammedün Resûlullah” demek helâldir ve tegannî helâldir. Pes iki helâl biri birine karışsa cümlesi helâl olur. Nitekim İmâm-ı Muhammed (*aleyhi'r-rahme*) bu husûsda buyurur ki: *İzâ inzamme mübâhun ilâ mübâhin yekûnü'l-mecmû'u mübâhan*. Bir helâl bir helâle karışsa cemî'i helâl olur. İmdi Ehl-i sünnet ve cemaat'den olan [3/A] mü'min-i muvahhede imamların helâl dedikleri tegannî ve haram dedikleri tegannîyi bilmek lâzımdır ki biri biriyle cidâl ve biri birilerini ikfâr edip kıtâl eylemeyeler ve kezzâb Berkî'nin³⁴³ mezhebine zâhib olmayalar.

Ma'lûm ola ki benim Sünnî karındaşlarım tegannî birkaç kısımdır. Evvelki kısım budur ki: Bakması haram olan olan kimsenin mehdî ile (ve) vasfı ile tegannî olursa bi'l-ittifâk haramdır. Tegannî eden de ve dinleyen de ve bakması haram olan da gerek avrat olsun gerek oğlan olsun. Velhâsıl bazı şairler şiirle ve beytile avrat ve oğlan medh ve vasf ederler, ol şiir ve beyti okuyana da ve dinleyene de haramdır. Belki tegannîsiz bu makûle şiir ve beyti okumak ve dinlemek haramdır. Zirâ şiirin helâli var haramı var. Eğer şiir bakması haram olan avrat oğlan medhiyle (ve) vasfiyle olursa haramdır. Gazeliyât ve murabba'lar gibi. Ve eğer olmazsa haram değildir. İlâhiyât okumak gibi.

³⁴³ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Hâlid el-Berkî (öl. 274/887) İmâmiyye mezhebine mensup Şii fakihidir.

*Muhammediyye*³⁴⁴ ve *Mesnevî-i Şerîf* ve *Mevlûd-i Şerîf* kitapları okumak gibi. Amma Râfîziler katında *Muhammediyye* ve *Mesnevî-i Şerîf* ve *Mevlûd-i Şerîf* ve ilâhiyât okumak haramdır. Zirâ bu kitâplarda Çihâr Yâr'ın (*radıyallâhu anhüm*) vasfı vardır. Ol ecilden hazzetmezler. Ve *İmâdü'l-İslâm*³⁴⁵ kitabından hiç hazzetmezler. Velhâsıl bu makûle avrat ve oğlan medhiyle (ve) vasfiyle olan tegannîye Ehl-i sünnet ve cemaat'den olan fukahâ-i izâm savt-ı melâhî diye tesmiye edip ad verdiler. Ve “savt-ı melâhî” bi'l-ittifâk haramdır. Lakin hurmeti kat'ıyyü's-sübût değildir. Müstehilli ikfâr olunmaz. [3/B] Ve hurmeti kat'ıyyü's-sübût ona derler ki bir şeyin adı âyet-i kerîme ile veyâhud hadîs-i şerîf-i sahîhle anıla ve zikrola. Amma münkirler katında bir şeye birkaç münkirler haramdır deseler hurmeti kat'ıyyü's-sübût [olandandır. Velhâsıl Ehl-i sünnet ve cemaat katında ona derler ki] haram olan şeyin kelimesi ismi ile Kur'ân'da veyahud hadîsde anılıp zikrola. Mesela katl-i ba'îr hak ve zinâ ve livâta ve lahm-ı hınzîr ve hamr (ve) meysir ve ribâ ve sirkat ve bühtân ve zulüm ve şiddet ve mâl-i yetîm ve dahî bunlardan gayrı adı zikrolmuş vardır, kamu ve külli haramdır hurmeti kat'ıyyü's-sübût olmaktadır.

Ve dahî gıybet ve mesâvî gibi ale'l-husûs câmi-'i şerîfde kürsîde tegannîyi müstehil olan peygamberân (*aleyhimü's-selâm*) ve evliyâullah-i izâm ve fukahâ (*rahimehümullâh*) ikfâr olursa meşâyih-i Halvetiyye olan vâizler gıybet olunup dahl olursa ve Ehl-i sünnet ve kiblede olan fukarâsı istihzâ olunup ikfâr olursa ikfâr eden câhil vâizler de bu makûle vâizlere mürîd ve muhib olup meclisine hâzır olup da dahlinden hazzeyleyip ikfârına îtikâd edenler de kâfir olurlar. Ve tecdîd-i îman ve tecdîd-i nikâh lâzım gelir. Eğer rücû' etmez ise ahbes-i keferî zümresine dâhil olurlar. Nitekim ikinci fasılda beyân olunur.

Ve “Bunlar niçin kâfir olurlar ve niçin tecdîd-i îmân ve tecdîd-i nikâh lâzım gelir?” diye sual olunur ise el-cevab: Peygamber'in (*aleyhi's-selâm*) hadîsiyle usûl ve kelâm kitâblarında imamların ittifâkı bu meselenin üzerinedir ki bir mü'min hurmeti kat'ıyyü's-sübût olanın hurmetini inkâr etmese itikâden ikfâr eden [4/A] kâfir olur. Yani bir mü'min Kur'ân'la ve hadîsle haram olan şeyin haramlığını inkâr etmese ol mü'mine “kâfir olursun” diyen kimse kâfir olur bi'l-ittifâk. Eğer suâl olunursa ki “Câhil vâizler

³⁴⁴ Yazıcıoğlu Mehmed Efendi'nin (öl. 855/1451) Osmanlı dinî-tasavvufî kültürünün oluşmasına katkı sağlayan manzum eseridir.

³⁴⁵ Abdurrahman b. Yûsuf Aksarâyî (öl. 950/1543'ten sonra) tarafından kaleme alınan Türkçe ilmihal kitâbidir. Abdurrahman b. Yûsuf Aksarâyî (öl. 950/1543'ten sonra), *İmâdü'l-İslâm* (İstanbul: MÜİF Ktp., Ali Rıza Haksess, 202); (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fâtih, 2740).

niçin dedin?” el-Cevab: Bir âlim-i tahrîr ve muhaddis-i müksir ki *Mutavvel*'den³⁴⁶ ve *Şerh-i Akâid*'den³⁴⁷ ve *Akâid-i Monla Celâl*'den³⁴⁸ ve *Şerh-i Mevâkıf* dan³⁴⁹ ve *Şerh-i Metâli*'den³⁵⁰ ve *Meşârik*'den³⁵¹ ve *Mesâbih*'den³⁵² ve *Menâr*'dan³⁵³ ve *Tavzîh*'den³⁵⁴ ve *Telvîh*'den³⁵⁵ ve *Tevârih*'den³⁵⁶ ders okuda meşâyih-i Halvetiyye'ye ve vâizlerine dahl ve ta'n eylemek ihtimâli yoktur. Zirâ bilir ki bunlar gece ve gündüz evrâd-ı şerîfe okuyup zikir ve tesbîh ederler. Bu ecilden evliyâullahdandır ki onun için dahl ve ta'n eylemez. Meğer Mûteziliyyü'l-mezheb ola *Keşşâf*³⁵⁷ gibi. Nitekim Şeyh Cemâleddîn (*rahmetullâhi aleyh*) kitâbında Resûl (*aleyhi's-selâm*) zamanında ve sahâbe ve tâbiîn zamânlarında zikrullâh meclisinde olan ehl-i zikrin raks-ı tevâcüdünü ve devrânını tafsîl edip tamamladıktan sonra der ki: *Fe-inne'l-inkâre min 'ademi'-l-'ilmi*. Yani “Ehl-i zikrin raks-ı tevâcüdünü ve devrânını inkâr eylemek ve dahl eylemek tahkîk câhil olup bilmemekden ötürüdür,” der. Fi'l-hakîka bir dehhâl Râfizi'nin önüne bu zikrolunan kitâbları getirip cümlesinden ders okutmağa kâdir olursa kitâbımı ihrâk bi'n-nâr eyleyiniz. Ma'a-hâzâ bu zikrolunan kitâblar Ehl-i sünnet ve cemaat kitâblarından iken bilmezler. Amma Kızılbaş kitâbların a'lâ bilirler.

³⁴⁶ Sa'düddîn Mes'ud b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî'nin (öl. 792/1390) Arap dili ve edebiyatı üzerine yazmış olduğu eserdir.

³⁴⁷ Necmeddin en-Nesefî'nin akaide dair risâlesine Sa'düddîn et-Teftâzânî'nin yazmış olduğu şerhdır.

³⁴⁸ Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Es'ad b. Muhammed ed-Devvânî es-Sıddîki'nin (öl. 908/1502) kelâm ilmine dair yazmış olduğu *Şerhu'l-'Akâidi'l-'Adudiyye* adlı eseridir.

³⁴⁹ Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerif el-Cürcânî el-Hanefî'nin (öl. 816/1413) Adudüddîn el-İcî'ye (öl. 756/1355) ait olan *el-Mevâkıf* eserine yazmış olduğu şerhdır. Kelâma dair yazılmış bir eserdir. Mustafa Sinanoğlu, “el-Mevâkıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 29/423.

³⁵⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed er-Râzî et-Tahtânî'nin (öl. 766/1365) *Levâmi'ul-esrâr fi şerhi Metâli i'l-envâr* adlı eseridir.

³⁵¹ Radiyyüddin es-Sâgânî'nin (öl. 650/1252) *Meşârikü'l-envâri'n-nebeviyye* eseridir. Sahih hadisler nahiv konularına göre düzenlenmiştir.

³⁵² Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ud b. Muhammed el-Ferra el-Begavî'nin (öl. 516/1122) *Mesâbihu's-sünne* adlı eseridir. Güvenilir hadis kaynaklarından derlediği hadisleri ihtiva etmektedir.

³⁵³ Hâfızüddin en-Nesefî lakabıyla meşhur olan Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed'in (öl. 710/1310) *Menâru'l-envâr* adlı usûl-i fikha dair yazmış olduğu eserdir.

³⁵⁴ Sadrüşşerîa es-Sânî Ubeydullâh b. Mes'ud b. Tâcişşerîa Ömer b. Sadrişşerîa el-Evvel Ubeydillâh b. Mahmûd el-Mahbûbî el-Buhârî'nin (öl. 747/1346) kelâm ve usul konularına dair yazmış olduğu eseridir.

³⁵⁵ Sa'düddîn et-Teftâzânî'nin *et-Telvîh ilâ keşfi hakâ'iki't-Tenkîh* adlı eseridir.

³⁵⁶ Hoca Sâdeddîn Efendi'nin (öl. 1008/1599) Osmanlı tarihine dair yazmış olduğu *Tâcü't-tevârih* adlı eseridir; Fatih dönemi tarihçilerinden Şükrullâh'ın (öl. 864/1459-60) Veziriâzam Mahmud Paşa adına yazdığı tarih kitâbı ise *Behcetü't-tevârih* kitâbıdır. Bu kitâplar arasında İbrahim Niksârî'nin hangi kitâbı kastettiği bilinmemektedir. Ayla Demiroğlu, “Behcetü't-tevârih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 5/349.

³⁵⁷ *Keşşâf*, Mu'tezile âlimlerinden Zemahşerî'ye (öl. 538/1144) aittir. Tefsirini dirâyet metoduyla yazmıştır.

Ve ikinci kısmı tegannînin helâldir. Ve bu ikinci kısım da gâh helâldir gâh haramdır. Zirâ fukahâ-i [4/B] izâm buyururlar ki: Bakması haram olan kimse okuması helâl olan şiir ve beyti lahn ve tegannî edip okursa haram olur. Yani nâ-mahrem olan kimse lahn ve tegannîyle ilâhîler ve *Muhammediye* ve *Mevlûd* kitâbların okursa haram [olur]. Zirâ fukahâ-i izâm buyururlar ki: *El-ğînâ'ü rukyetu'z-zinâ*. Yani lahn ve tegannî zinânın efsûnudur ve sihridir. Pes imdi bir adama efsûn edip sihir eylemek haramdır. Nitekim İmâm-ı Gazzâlî (*aleyhi'r-rahme*) *İhyâü ulûmi'd-dîn*'in³⁵⁸ kitâb-ı semâ'ının bâb-ı sânisinin makâm-ı sânisinde der ki: *Kâle Zünnûn'l-Mısrî (rahimehullâh) es-semâ'u vâridü Hak*. Zünnûn-ı Mısrî (*rahimehullâh*) der ki: Semâ yani lahn ve tegannî dinlemek feyz-i Hak'dır. *Yüz'icü'l-kulûbe ile'l-Hak*. Öyle feyz-i Hakdır (ki) kalbleri Hak Teâlâ'ya iz'âc edip koparır, diye bildir(ir). *Fe-men esğâ ileyhi bi-hakkin tehakkaka*. Bir kimse ol lahn ve tegannîye hak(kıy)la kulak dutarsa ol Hakk'ı bulur. *Ve men esğâ ileyhi bi-nefsin ey bi-bâtilin tezendeke*. Ve bir kimse ol lahn ve tegannîye şehvet kasdıyla kulak dutarsa ol kimse zındık olmağı kabûl eder. Ve İmâm-ı Kuşeyrî (*aleyhi'r-rahme*) kitâbının bâb-ı semâ'ında bilâ-tağyîr velâ tashîf Zünnûn-ı Mısrî hazretlerinden böylece nakl eder. Ve bakılması helâl olan kimse okuması helâl olan şiir ve beyti lahn ve tegannî ile okumak ve dinlemek bi'l-ittifâk Ehl-i sünnet ve cemaat katında helâldir ve mübâhdır.

Hatta Kur'ân-ı Azîmü's-şân'ı da [lahn (ve)] tegannî ile okumak lâzımdır, belki vâcibdir. Nitekim fukahâ-i izâmdan *Şir'atü'l-İslâm*³⁵⁹ sâhibi *Şir'atü'l-İslâm*'ın altıncı faslında *fasl fi süneni'l-kırâ'eti* [5/A] dediği mahalde der ki: *Ve yüzeyyinü'l-Kur'âne bi-savtîh*. Kur'ân'ı okuyan kimse Kur'ân'ı savtıyla tezyîn edip bezer. Ve *Şir'atü'l-İslâm* şârihi olan Seyyid Alioğlu³⁶⁰ der ki: *Fe-innehû izâ semî'a bi-savtin tayyibin ve lahnin hazîn*. Ma'nâ-yı ? demek ola ki Zirâ Kur'ân-ı Azîmü's-şân kaçan işitdiyse ? savtile ve dahî hüznün verici lahnile. *Yekûnû evka'u fi'l-kalbi ve erakku li-sâmi'ih*. Kalbinde ziyâde vâki' olur. Ve dahî dinleyene ve işidene ziyâde rikkat ve şefkat olur. *Li-ennehû yüzeyyinü'l-lafza ve'l-ma'nâ*. Zirâ lahn lafzı ve ma'nâyı tezyîn edip bezer.

³⁵⁸ Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî (öl. 505/1111), *İhyâü ulûmi'd-dîn* (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1432/2011).

³⁵⁹ *Şir'atü'l-İslâm*, Ebü'l-Mehâsin Rüknu'lislâm Sedîdüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbrâhîm eş-Şargî el-Buhârî'ye (öl. 573/1177) ait ilmihal ve ahlâk kitabıdır. Bu şahıs babasının görevinden dolayı İmamzâde olarak anılmıştır. Ebü'l-Mehâsin Rüknu'lislâm Sedîdüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbrâhîm eş-Şargî el-Buhârî, *Şir'atü'l-İslâm* (Gazze: İslam Üniversitesi, Usûlu'd-Dîn Fakültesi, Basılamamış Yüksek Lisans Tezi, 1423/2002).

³⁶⁰ Seyyid Alizâde diye anılan Ya'kub b. Seyyid Ali er-Rûmî el-Bursevî, *Mefâtihu'l-cinân ve mesâbihu'l-cenân* (*Şerhu Şir'ati'l-İslâm*, İstanbul 1299, 1306, 1317, 1326). İmamzâde'nin *Şir'atü'l-İslâm* kitâbının şerhlerinden biridir.

Ve dahî Peygamber (*aleyhi's-selâm*) buyurur ki: *زينوا القرآن باصواتكم* Savtınızla Kur'ân'ı tezyîn edip bezeyiniz. Ve *Şir'atü'l-İslâm*'ın ikinci şârihi olan Yayha bin Bahşî³⁶¹ (*rahmetullâhi aleyh*) der ki: Bu makâlde Peygamber'den (*aleyhi's-selâm*) iki rivâyet vardır. Evvelki budur ki: Peygamber (*aleyhi's-selâm*) *زينوا القرآن باصواتكم* buyurmuş ola. Veyâhud³⁶² *زينوا اصواتكم بالقران* buyurmuş ola. Velâkin hitâbı (*rahmetullâhi aleyh*) sâninci vechi sahîh gördü. Berkî dahî *Tarîkat*'inin³⁶³ sınıf-1 sânisinin kısm-1 sânisinin on yedinci mebhasinde böylece beyân eylemişdir. Ve dahî sâhibü'ş-Şir'a (*rahimehullâh*) der ki: *Ve yakra'ü'l-kur'âne bi-lühûni'l-'arabi*. Ve dahî Kur'ân'ı okuyan kimse Kur'ân'ı Arab'ın lahinleriyle okur ve öyle okumak gerekdir. Ve şârihi olan Ya'küb bin Seyyid Ali der ki: *el-Lühûnu cem'u lahnin ke'l-elhâni*. Lühûn kelimesi lahnin cem'idir, elhân kelimesi lahnin cem'i olduğu gibi. Ve sâhibü'l-Mağrib der ki: *Lehhane kırâ'etehû telhînen*. Falan kimesne kırâ'atinde lahn etmekle lahn eyledi. *Ey tarrebe fihâ ve teranneme*. [5/B] Yani kırâ'atinde tegannî ve terennüm eyledi. Ve *Tercümân-ı Sihak*³⁶⁴ da der ki: *Lehhane kırâ'etehû telhînen*. *Ey ğarrara tağrîran*. Yani boğazında âvâzını ditretmekle ditretti. Netîcetü'l-keîâm lahnin ma'nâsı boğazından âvâzını hüsn-i savt ile ditretmeğe derler. Ve dahî *Şir'atü'l-İslâm* kitabının altıncı faslında tegannînin hilline delîl olan ikinci hadîs-i şerîf budur ki: Peygamber (*aleyhi's-selâm*) buyurur ki: *اقرؤوا القرآن بلحون العرب* Arab'ın lahinleriyle Kur'ân'ı okuyunuz. Ve sâhibü'l-Mağrib der ki: *Ve hüve me'hûzûn min elhâni'l-eğânî*. Ve bu lahn eġânînin lahinlerinden me'hûzdur. Ma'lûmdur kim *el-eğânî cem'u uğniye ve hiye cem'u ġinâ' bi't-Türkî* ırlamak. Yani eġânî uğniyenin ve uğniye ġinânın cem'idir. Nitekim esâvire esûrenin ve esûre süvârın cem'i olduğu gibi. Râfîziler zikrolunan kitâbların sözüne ve hadîs-i şerîflere amel etmeziz derler. Ve dahî tegannînin hilline delîl olan üçüncü hadîs-i şerîf budur ki: *Meşârik*'in beşinci bâbında ikinci hadîs-i şerîfdir ki Müslim ile Buhârî hazretlerinin ittifâk etdikleri ehâdis-i sahîhadandır ki râvîsi Ebû Hureyre (*radıyallâhu anh*) dır. Peygamber (*aleyhi's-selâm*) buyurur ki: *ما أذن الله لشيء ما أذن لنبي* Bir şeye Hudâ izin vermedi. Nebîsine izin verdiği

³⁶¹ Yahyâ Halîfe olarak bilinen Yahyâ b. Bahşî'nin (öl. 840/1436) *Şerhu Şir'ati'l-İslâm* (Nuruosmaniye Ktp., 2240, 2241) eseri İmamzâde'nin *Şir'atü'l-İslâm* kitabının şerhlerinden biridir.

³⁶² Buhârî, "Tevhid", 52; "Fezâilü'l-Kur'an", 31; Müslim, "Müsâfirîn", 235-236; Ebû Davud, "Tefriü' ebvabi'l-vitr", 20; İbn Mâce, "İkâmetu's-Salavât", 176; Nesâî, *es-Sünen*, "İftitah", 83, 96; İbn Hanbel, *el-Müsned*, 4/ 285.

³⁶³ İbrahim Niksârî, *Târîkat* kitabını Berkî'ye atfetmiştir. İslâm Ansiklopedisi'nde Berkî'ye ait kitâplar arasında bu kitap zikredilmemiştir. Orhan Çeker, "Berkî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 5/509.

³⁶⁴ Cevherî'nin *Tâcü'l-luğa* adlı Arapça sözlüğünü Vankulu (öl. 1000/1592) *Tercüme-i Sihak* adıyla Türkçeye tercüme etmiştir.

gibi.³⁶⁵ يتغنى بالقرآن يجهر به Öyle Nebî ki Kur'ân'da tegannî eder, cehr eder Kur'ân'la. Yani Kur'ân'da tegannî edip cehr ile okurdu. Bu hadîs-i şerîfin şerhinde şârihler dediler ki: *Fe-inne't-tegannî lâ yekûnü illâ bi'l-cehri ev bi-ref'i savtin*. Tahkîk tegannî olamaz illâ cehr ile olur veyâhud ref-'i savt ile olur. [6/A] Zirâ ihfâ ile tegannî mümkün değildir. Ve *Meşârik* şârihi olan İbni Melek³⁶⁶ (*rahmetullâhi aleyh*) bu hadîs-i şerîfin şerhinden sonra der ki: *Ebâhahû Ebû Hanîfetü ve cemaatün mine's-selefi*. Mübâh eyledi tegannîyi Ebû Hanîfe (*rahmetullâhi aleyh*) ve selefden (bir) cemaat. Ve selefden olan cemaatden murâd İmâm Ebû Hanîfe (*rahmetullâhi aleyh*) hazretlerinin şâkirdleridir. Ve dahî İbni Melek (*rahmetullâhi aleyh*) der ki: *Li-ennehû zâlike sebebün li-rikkatihî ve ikbâli'n-nüfûsi ileyhâ*. Zirâ bu tegannî rikkat-i lühûna sebebdır ve nefisleri Kur'ân'a yöneltmekdir. Ve *Meşârik* şârihi Şeyh Ekmel³⁶⁷ bu hadîs-i şerîfin şerhinden sonra der ki: *Ve li-zâlike cevveze's-Şâfi'îyyü el-kirâ'ete bi'l-elhâni*. Bu hadîs-i şerîf Peygamber'den (*aleyhi's-selâm*) sahîh vârid olduğu için İmâm-ı Şâfiî kırâati lahinler ile câiz gördü.

Ve dahî tegannînin hilline delîl olan dördüncü hadîs-i şerîf budur ki: *Meşârik*'in altıncı bâbında Buhârî'nin münferid olduğu ehâdis-i sahîhadandır. Ve râvîsi Ebû Hureyre'dir. Peygamber (*aleyhi's-selâm*) buyurur ki: ليس منا Bizden değildir. من Şol kimseki³⁶⁸ لم يتغن بالقرآن Kırâ'atinde tegannî etmeyen yani Kur'ân'ı tegannî ile oku[ma]yan bizden değildir. Pes lâzım geldi ki Kur'ân'ı tegannî ile okumayan ümmet-i Muhammed'den olmaya. Bu ecilden, şârihi olan İbni Melek (*rahmetullâhi aleyh*) der ki: Resûl (*aleyhi's-selâm*) *erâde bihi'l-hasse 'ale't-tegannî bi'l-Kur'âni lâ bi-gayrih*. Yani Peygamber (*aleyhi's-selâm*) bu hadîs-i şerîfle murâd eyledi. *el-Hasse*. Kandırmak.³⁶⁹ 'Ale't-tegannî, tegannî üzerine. *Bi'l-Kur'ân*, Kur'ân'la. *Lâ bi-gayrih*. Kur'ân'la kandırmaktan gayrı murâd eylemedi. Bu iki hadîs-i şerîf Berkî'nin *Tarîkat*'inin sınıf-ı sâni- [6/B] sinin

³⁶⁵ Ebû Dâvûd, "Tefriü' ebvabi'l vitr", 20; Müslim, "Salatü'l Misâfirîn ve Kasruhâ", 233, 234; Buhârî, "Fedailü'l-Kur'ân", 19; Nesâî, "İftitah", 83; Dârimî, *Süneni Dârimî*, 2/171.

³⁶⁶ İbn Melek (öl. 821/1418) Radıyüddin es-Sâgâni'nin *Meşâriku'l-envâri'n-nebeviyye* eserini *Mebâriku'l-ezhâr fî şerhi Meşâriki'l-envâr* adıyla şerh etmiştir. İbn Melek (öl. 821/1418'den sonra), *Mebâriku'l-ezhâr fî şerhi Meşâriki'l-envâr*, nşr. Eşref b. Abdülmaksûd (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1995).

³⁶⁷ Ekmelüddin Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî (öl. 786/1384) Radıyüddin es-Sâgâni'nin *Meşâriku'l-envâri'n-nebeviyye* eserini *Tuhfetü'l-ebrâr fî şerhi Meşâriki'l-envâr fî'l-cem' beyne's-Sahihayn* adıyla şerh etmiştir.

³⁶⁸ Buhârî, "Tevhid", 44; Ebû Dâvûd, "Tefriü' ebvabi'l vitr", 20; İbn Mâce, "İkâmetu's-Salavât", 176; İbn Hanbel, *el-Müsned*, 1/175; Dârimî, "Salat", 2/933(No:171); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2/72.

³⁶⁹ Müellif "kandırmak" kelimesiyle Kur'ân'ı tegannîyle süslemek veya güzelleştirmek mânasını kastetmiştir.

kısm-ı sânisinde on yedinci mebhasinde mevcûddur. Eğer şâb tegannîye kâdir olmaz ise va'ide müstehak olmaz. Zirâ lâ harace fi'd-dîn buyurulmuşdur. Ve hatta mükellef değildir. İmdi Berkî'nin *Tarîkat*'inde ? kelâmı lağv olduğu zâhirdir. Velhâsıl Peygamber'in (*aleyhi's-selâm*) âhirki hadîs-i şerîfle murâdı halkı tegannîye kandırmaktır ve muhabbet ettirmekdir. Yoksa Kur'ân'ı tegannî ile oku(ma)yan ümmetimden değildir ve ümmetimden olamaz demek değildir. Zirâ hadîs-i şerîfin zâhir ma'nâsına nazar olunursa tegannî etmeyen kâfir olmak lâzım gelir. İmdi mü'min olana lâzımdır ki tegannîye çalışıp öğrene. İmdi Râfizilere bu yazdığımız hadîs-i şerîfler dersin ve *Meşârik* şârihleri olan Şeyh Ekmel ki şârihu'l-*Hidâye*'dir³⁷⁰ ve İbni Melek (*rahimehumallah*) hazretlerine ne dersin diye sorulursa ekseriyâ kimi köle ve kimi Boşnak kâfirden Müslüman olmuşlar cevap verip der ki: Üsteyânî Efendi³⁷¹ ve Kadızâde Efendi³⁷² bu cenâpları çevirdi mi? Bu kerre Üsteyânî demeyiniz, Üsteyânî kâfir adıdır. Kâfir âyetin ve hadîsin ma'nâsın bilmez dersin. Niçin bilmez demektir gayrı bilmez. Belki tahâret ve îmânî ve İslâm'ı bilmez. Ve bazı Râfizî "Bu hadîslerle ve kitâblarla amel etmeziz" derler. Eğer Turtûşiler³⁷³ derlerse ki Peygamber (*aleyhi's-selâm*) bu hadîsle murâdı fakat yalnız Kur'ân'ı lühûn ile okumaktır. el-Cevab: Peygamber'in (*aleyhi's-selâm*) bu hadîsle murâdı yalnız tecvîd olaydı buyururdu ki *leyse minnâ men lem yücevidü'l-Kur'âne*. Yani Kur'ân'ı tecvîd ile okumayan bizden değildir, derdi. Ma'a-hâzâ böyle demedi. Eğer Turtûşiler derlerse [7/A] biz hadîs-i şerîfin zâhir ma'nâsından 'udûl edip tecvîd ma'nâsına alırız. el-Cevâb: Ulema-i 'ilm-i kelâm'a ve 'ilm-i usûle ma'lûm-ı 'izzetdir ki mâdem nusûs yani âyât ve ehâdis Hudâ'ya cisim ve cihât isbât eylemeye ve cisim [ve] cihâtı müş'ir olmaya evliyâdan gayriye zâhir ma'nâsından 'udûl etmek ilhâd ve küfürdür. Amma evliyâullah olanlara 'udûl eylemek

³⁷⁰ Ekmelüddîn el-Bâbertî'nin *el-İnâye*'si, Mergînânî'nin (öl. 593/1197) meşhur eseri *el-Hidâye*'nin şerhlerinden biridir. Özellikle Signâkî'nin (öl. 714/1314) *en-Nihâye*'si olmak üzere çeşitli *el-Hidâye* şerhlerinden faydalanılarak hazırlanmıştır. Hanefî fihhına dair yazılmış bir eserdir. Aynı zamanda *Meşârik* şarihlerinden biridir. Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî er-Rûmî el-Mısırî (öl. 786/1384), *Tuhfetü'l-ibrâr fi şerhi Meşâriki'l-envâr fi'l-cem' beyne's-Sahîhayn* (Amasya: Beyazıt İl Halk kütüphanesi, 1252). Arif Aytekin, "Bâbertî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 4/378.

³⁷¹ Üsteyânî olarak kastedilen kişi Üstüvânî Mehmed Efendi'dir (öl. 1072/1661). Kadızâde hareketinin önde gelen isimlerinden biridir.

³⁷² Kadızâde Mehmed Efendi (öl. 1045/1635) IV. Murad vâizlerinden biridir. XVII. yüzyılda Osmanlılar'da ortaya çıkan dinî ve içtimâî hareket, adını bu şahıstan almıştır. Semiramis Çavuşoğlu, "Kadızâdeliler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 24/100.

³⁷³ Ebû Bekr Muhammed b. Velîd b. Muhammed b. Halef el-Fihri et-Turtûşî'dir (öl. 520/1126). Endülüslü Mâlikî fikh âlimi ve muhaddisidir. Fakat İbrahim Niksârî "Turtûşî" ismiyle Mâlikî fakihlerinden başta bu şahıs olmak üzere semâ ve devrâna karşı çıkan tüm grupları kastetmiştir. Bu sebeple bunlara "Turtûşîyyü'l-mezhep" demiştir.

câizdir, küfür değildir. İmdi tegannînin hilli husûsunda vârid olan ehâdis-i sahîha Hudâ'ya (kanda) cisim ve cihât isbât eyledi ve kanda cisim ve cihâtı müş'ir oldu ki zâhir ma'nâsından 'udûl edip te'vîl edersiniz buyurun Turtûşîler efendiler.

Eğer münkirler suâl ederlerse ki *ve kad cevveze's-Şâfi (rahimehullâh) el-kirâ'ete bi'l-elhâni bi-şartin en lâ yuğayyira'l-lafza ve yuhille nazme'l-keîâmî*. Yani İmâm-ı Şâfiî (*rahimehullâh*) kırâ'ati câiz gördü lahinler ile şol şartla ki lafzı tağyîr olunmaya veyâhud lafzı tağyîr eylemeye. Ve Kelâm-ı Bârî'nin nazm-ı şerîfine halel olunmaya ve halel gelmeye diye. Yani münkirler bunu suâl ederlerse *el-cevabü'l-evvelî*: Ey münkirler sizin nizâ'ımız meşâyih-i Halvetiye'nin zikirlerinin tegannîyle okudukları ilâhîlerdedir. İmâm-ı Şâfiî (*rahmetullâhi aleyh*) ilâhîler lafzı tağyîr olmaya dememiş. İmâm-ı Şâfiî'nin bu kelâmı size delîl olamaz. *el-Cevabü's-sânî*: Kutbü's-sûfiye olan Üsküdârî Mahmûd Efendi³⁷⁴ hazretlerinin mukaffâ şiiriyle olan ilâhîleri kendi huzûrunda lahn ve tegannî ile okudukları zamanda niçin benim ilâhîlerimi içinde lafzatullâh var iken ve Lâ ilâhe illallah kelimesi var iken lafzı tağyîr edersiniz **[7/B]** ve lafzına halel verirsiniz demezdi ve men' eylemezdi. Ma'a-hâzâ evliyâullah helâli ve haramı ziyâde bilirler iken haramdır demediler. Evliyâyâ teslîm olana bu delîl kifâyet eder. Velâkin ey Kızılbaşlar sizin evliyâyâ teslîminiz yokdur. Bu ecilden dava edersiniz. *el-Cevabü's-sâlis*: Peygamber'in (*aleyhi's-selâm*) zaman-ı sa'âdetlerinde huzûrunda lahn ve tegannî ile kasîdeler okunurdu. Ma'a-hâzâ hiçbir kerre lahn ve tegannîyle kasîdelerin ve ilâhîlerin lafzını tağyîr eylemeyiniz ve lafzına halel vermeyiniz demedi ve men' eylemedi. Eğer Peygamber (*aleyhi's-selâm*) kasîdelerin lahn ve tegannî ile lafızlarını tağyîr eylemeyiniz ve lafzına halel vermeyiniz dedi ise ve sözünüzde sâdık iseniz hadîs-i sahîh getirip mahallini göstermediğinize göre lime amel edelim. *el-Cevabü'r-râbi'*: Peygamber (*aleyhi's-selâm*) lahn ve tegannîyle lafzı tağyîr olursa ma'nâsı da tağyîr olur demedi. Eğer dediyse hadîs-i sahîh getirin mahallin gösterin amel edelim. *el-Cevabü'l-hâmis*: Hak Sübhânehû ve Teâlâ Kelâm-ı Kadîm'inde *et-tegannî haramün* demedi. Eğer böyle dedi ise Ehl-i sünnet ve cemaat'den olan imâmların kitâblarından hadîs-i sahîh getirip mahallin gösterin sözünüzde sâdık iseniz. İmdi ey münkirler bir şeyi Allah ve Resûlü haramdır demeyeler, kitâba haramdır diye yazdırmağla ol şey haram olmaz. Zirâ şeyleri haram eden Hudâ ve Resûl'dür. Bir nesneyi haram kılmak Hudâ'ya ve Hudâ'sı i'lâmıyla Resûlüne mahsûsdur. Ve bir şeyi

³⁷⁴ Üsküdârî Mahmud Efendi ile kastedilen kişi Aziz Mahmud Hüdâyî'dir (öl. 1038/1628).

ki Hudâ ve Resûlü haram etmemiş ola, mücerred akılla haram diyen kâfir olur. Zirâ ki tegannî haramdır demenin ma'nâsı budur ki tegannî edene Allah Teâlâ kıyâmetde 'ukûbet eder. [Edeceğin bu sözü] sana Allah Teâlâ mı dedi yohsa Resûlü mü dedi. [8/A] Kitâbta yazmışlar demekle olmaz. Zirâ şâir Nefî³⁷⁵ de kitâblara çok yâve yazmıştır. Velâkin âyet ve hadîsle delîli yoktur. Ve ma'lûmdur ki şâir Nefî İslâmbol'un ulemâsının ekserîsini hicv eyleyip ol hicv ile bir alay dîvânlar ve risâleler yazdı gitdi. Kezâlik sahâbe zamânından beri bir alay melâhide gelmişler, meşâyih-i Halvetiyeyi hicv eyleyip bir alay dîvânlar ve risâleler peydâ etmişler. Ol hicviyyâtla mezheb dutanların mezhebine mezheb diyelim mi. *Fe'l-yetefekker. el-Cevabü's-sâdis*: Ey Râfîzîler "Hîn ve mahalde âyetle ve hadîsle amel ederiz" dersiniz ve "Âyet ve hadîs ile amel etmeyen kâfirdir" dersiniz bu kerre Ehl-i sünnet ve cemaat bir şeyin hurmetine sizden âyet ve hadîs delîl talep edince ve âyet ve hadîs getirin deyince bu kerre biz âyet ve hadîs ile amel etmeziz dersiniz. Ba'dehû âyet ve hadîsi bırakıp kanda bir Kızılbaş ve kanda bir Şîî ve kanda bir Mutezilî ve kanda bir Dürzî kitâbı var ise nakil getirirsiniz. Velhâsıl meşhûr olan Ehl-i sünnet ve cemaat'ın kitâblarından ve imâmın kitâblarından onların verdiği ma'nâ üzere olan âyet ve ehâdîsi getirmezsiniz ve nakil getirdiğiniz takdîrce ol Müslümânların kitâblarına iftirâ ve mevzû' ve sahte ve kizb nakiller ve bir alay telbîsât ve tezvîrât nakiller ve fetvâlar ve risâleler usûl ve kelâma uymaz ve Müslümân olan onları eline almaz. Velhâsıl Kızılbaş gibi hîle bâbında şey' de ve hud'a bâbında ol kadar hokkabâzlardır ki gûne gûne görünürler. Gûyâ ki bunlar ferşe bukalemundur mevc mevc görünürler. *el-Cevabü's-sâbi'*: Peygamber (*aleyhi's-selâm*) lahn ve tegannîyle Kur'ân okuyunca lafzını [8/B] tağyîr eylemeyiniz ve nazm-ı şerîfine hâlel vermeyiniz demedi. Ve lahn ve tegannî ile Kur'ân'ın lafzı tağyîr olursa ma'nâsı da tağyîr olur ve nazm-ı şerîfine hâlel gelirse ma'nâsına da hâlel gelir kâfir olursuz veyahud günahkâr olursuz demedi. İmdi ey münkirler bu makâmda akıl sâhiblerine ma'lûm oldu ki sizin sözleriniz bid'at imiş ve sizler ehl-i bid'at olduğunuz güneşden âşikâre oldu. Velâkin fukahâ-i izâm Kur'ân'ın lafzını tegannî ile ve lahn ile tağyîr edip nazm-ı şerîfine hâlel vermeği câiz görmediler. Nitekim âlim-i tahrîr ve muhaddis-i müksir şârihu'l-*Hidâye* Şeyh Ekmel (*rahmetullâhi aleyh*) hazretleri ليس منا من لم يتغن بالقران hadîs-i şerîfini şerh etdikden sonra der ki: *Ve ekûlü hâzâ hasenün*. Yani ben derim ki Kur'ân'da lahn ve tegannîyle savt güzeldir. *În lem yuhille nazme'l-keîmi*. Kelâm-ı

³⁷⁵ Nefî (öl. 1044/1635) hiciv ve kasideleriyle ünlü divan şairidir.

Bârî'nin nazmına halel vermezse ve halel gelmezse. *Bi-kat'î'l-lafzi ve izâleti'l-hurûfi 'an mahallihâ*. Kelâm-ı Bârî'nin lafzını kat' edip ve hurûflarını mahallerinden izâle eylemekle halel gelmezse ve halel vermezse lahn ve tegannîyle Kur'ân okumak güzeldir ve müstehabdır. "Tegannî hadîs-i şerîflerin yazdığı yerde" Berkî de böyle demiştir. Şeyh Ekmel (*rahmetullâhi aleyh*) der ki: *Ve emmellezî ahdesehû ba'dü'l-mütekellifîne*. Amma şol lahn ve tegannî ki tekellûf edicilerin ve mürâ'îlerin bazısı onu ihdâs eyledi. *Yebhasü lâ yekâdü yefhemü min elfâzi'l-Kur'âni şey'en min kesreti'l-'an'aneti*. Yani şol mikdâr ve şol kadar ziyâde lahn ve tegannî ihdâs eylediler ki lahn ve tegannînin kesretinden Kur'ân'ın lafızlarından bir şeyi kulak fehm eylemeğe yaklaşmaz idi. Velhâsıl şol kadar ziyâde lahn ve tegannî ederler (ve) etdiler ki lahn ve tegannînin çokluğundan Kur'ân'ın [9/A] harflerinden bir harfi kulak fehm edip işitmez idi. *Fe-innehû men isteme'a bi'l-bid'î fi'l-islâmi*. Pes imdi Kur'ân'da bu makûle harfleri fehm olunmayan lahn ve tegannî İslâm'da bid'atların ziyâde şen'idir ve kabîhidir gör. İmdi el-insâf Şeyh Ekmel (*rahmetullâhi aleyh*) bu kadar fazîlet-i bâhire sâhibi iken kâfir olur demedi, amma zamânımız câhilleri kâfir olur derler. *Ve'l-hâsıl zübdeti'l-keâm mezâhib-i erba'ada* Kur'ân-ı Azîmü's-şân'ın lahn ve tegannîyle lafzı tağyîr olmazsa ve nazm-ı şerîfine halel gelmezse Kur'ân'ı lahn ve tegannîyle okumak helâldir ve mübâhdır. Velâkin beşinci mezhebde değil. Amma Kur'ân'ın lahn ve tegannîyle lafzı tağyîr olup nazm-ı şerîfine halel gelirse Şeyh Ekmel (*rahmetullâhi aleyh*) dediği gibi bid'at-ı şen'idir. Amma savt-ı melâhînin lahn ve tegannîsiyle gerek lafzı tağyîr olsun ve gerek olmasın bi'l-ittifâk haramdır. Amma okuması helâl olan eş'ârı bakması helâl olan kimse lahn ve tegannîyle okursa gerek eş'ârın lafzını tağyîr olsun gerek olmasın helâldir ve mübâhdır.

Eğer münkirler dahl ederlerse (ki) Allah kelimesi ve Lâ ilâhe illallah kelimesi Kur'ân'dan değil midir, lafzını niçin tağyîr edersiniz? *el-Cevabü'l-evvel*: Hukemâ-i tarîkat katında câizdir. Nitekim evliyâullah olan meşâyih-i 'izâm(dan) Üsküdârî Mahmûd Efendi gibi ve dahî Akşemseddin gibi ve Hazret-i Mevlâna gibi ve Şeyh Abdülkâdir-i Geylânî ve Habîb-i Acemî ve Dâvud-ı Tâi ve Zünnûnü'l-Mısırî ve Seriyü's-Sakatî ve Marûf-ı Kerhî ve Cüneyd-i Bağdâdî (*rahimehümullâhü Teâlâ*) gibi sultanlar câiz gördüler. Ve İmâm-ı Âzam ve İmâm-ı Şâfiî ve İmâm-ı Mâlik ve İmâm-ı Hanbel ve İmâm-ı Fahr-ı Râzi ve İmâm-ı Gazzâlî ve Ebü'l-Leys es-Semerkindî ve

İmâm-ı Kuşeyrî ve İmâm-ı Kâşânî³⁷⁶ (*rahimehümullâh*) [9/B] gibi sultanlar câiz gördüler. Zirâ lahn ve tegannî eş'ârda tahrîfi ve tağyîri müstelzimdir. Ekseriyâ münfek olmaz. Nitekim İmâm-ı Kâşânî (*rahimehullâh*) Cüneyd-i Bağdâdî (*rahimehullâh*) hazretlerinden hikâyet edip der ki: *Ve lekad sü'ile seyyidü't-tâ'ifeti Cüneyd Bağdâdî (rahimehullâh)*. Meşâyihin ulusu (ve) seyyidi olan Cüneyd-i Bağdâdî'ye tahkîk suâl olundu. *'An şahsin vakûrin*. Akıllı ve uslu vakar sâhibi şahısdan. *Yestemi'u savten tayyiben*. Öyle vakâr sâhibi şahıs ki iyi savt işidir de. *Fe-yazheru minhu kalakun*. Ol vakâr sâhibi şahısdan kalkımak³⁷⁷ zâhir olur. *Ve yasduru minhu harekâtün gayru mu'tâdetin*. Ve ol vakâr sâhibi şahısdan harekât-ı gayr-i mu'tâde sâdır olur. Böyle diye suâl olundukda kâle: *İzâ hâtebellâhü teâlâ yevme'l-mîsâki*. Cüneyd-i Bağdâdî dedi ki: Kaçan Allah Teâlâ yevm-i mîsâkda hitâb etdiyse. Yani cemî'an ervâhî âlem-i ezelde halk edip ³⁷⁸ *الست برکم* diye hitâb etdiyse. *Zerrâte zürriyyâtin*. Benî-Âdemoğlunun zürriyyâtının zerrelere yani birinin rûhuna hitâb etdiyse. *Fe-bakiyet halâvetü zâlike'l-hitâbi ve 'azûbü zâlike'l-kelâmi*. Pes Allah Teâlânın hitâbının halâveti ve kelâmının lezzeti bâkî kaldı. *Fî mesâmi'i ervâhihim*. Âdemoğlunun ruhlarının kulaklarında. *Fe-lâ cereme ennehüm izâ semi'û savten tayyiben*. Elbette tahkîk ol ruhlar bir iyi savt işitdikleri zamânda. *Tezekkerû halâvete zâlike'l-hitâbi ve 'azûbe zâlike'l-kelâmi*. Ol Allah Teâlânın *الست برکم* diye nidâ eylediği hitâbın halâvetini ve ol kelâmın ve mükâlemenin lezzetini ruhlar hâtıra getirirler de. *Fe-yazheru minhü'l-kalak*. Pes ol mükâleme edip hitâbı işiden rûhun cesedinden [10/A] kalkımak zâhir olur. *Ve yasduru minhü'l-harekâtü'l-ğayri'l-mu'tâdeti şavkan ve taraben*. Ol hitâbı ve kelâmı işiden ruhların cesedinden şevk ve şâdânlık yüzünden kalkımak zâhir olur ve dahî harekât-ı gayr-i mu'tâde sâdır olur. *Kâle'l-hukemâ'u fi'l-kalbi fazîletün şerîfetün*. Hukemâ derler ki âdemin kalbinde fazîle-i şerîfe vardır. Ol fazîle-i şerîfe *elestü bi-Rabbiküm* hitâbının ve kelâmının halâveti ve lezzetidir. *Te'azzera 'alâ kuvveti'n-nutki ihrâcühâ bi'l-lafzi*. Öyle fazîle-i şerîfe ki ol fazîle-i şerîfenin lafzıyla ihrâcı müte'azzir olup güç oldu kuvvet-i nâtıkanın üzerine. Yani Allah Teâlânın hitâbının ve kelâmının halâvetini kuvvet-i nâtıka lafız ile ta'bîre ve takrîre kâdir olmadı. Zirâ Hudâ'nın hitâbı ve kelâmı savtdan ve lafızdan münezzehdir. *Fe-ahrecethe'n-nefsü bi'l-elhâni*. Pes ol fazîle-i şerîfeyi elhân sebebiyle nefsi-i nâtıka ihrâc eyledi. *Fe-lemmâ zaharat serrat ve tarabet*

³⁷⁶ Kastedilen şahıs Abdurrezzak Kâşânî'dir (öl. 736/1335).

³⁷⁷ Kalkmak.

³⁷⁸ "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" Âraf, 172

ileyhâ. Pes vaktâ ki ol fazîle-i şerîfe elhân sebebiyle zâhir oldu ise kalb mesrûr oldu ve fazîle-i şerîfe şâd oldu. *Ve's-teme'û mine'n-nefsi*. Nefs-i nâtıkadan ol fazîle-i şerîfeyi istimâ' edip işidiniz. Ve nâcûhâ ved'û münâcâtî'z-zavâhiri. Ol nefsi nâtıkaya münâcât ediniz ve duâ ediniz, zâhirlerde münâcât ve duâ etdikleriniz gibi. *Ve kâle ba'duhüm netâ'icü's-semâ istinhâzu'l-'âcizi mine'r-re'yi*. Ve bazı ulemâ dediler ki semâ'ın netîceleri re'y-i fâsidinden aciz olan kimseyi dorğurup müstakîm eylemektir. *Ve istihlâbü'l-'âzibi mine'l-ekzâri*. Ve ? olan fikirlerden kendi özüne celb edip çekmektir. *Ve hiddetü'l-? mine'l-efhâmi ve'l-ârâ*. Ve fehimlerden ve re'ylere yorulmuş ve ? olanlar tîz ve keskin [10/B] olmaktır semâ'ın netîceleri. *Hattâ yesûbe mâ 'uzibe*. Hatta tatlı olan fikirler kalbe rücû' eder. *Ve yünhidu mâ 'ucize*. Ve dahî kalb aciz olduğu fikirlerden doğru olup müstakîm olur. *Ve yasğû mâ kedera*. Ve dahî kalbe keder veren fikirlerden kalb sâfi olur. *(Ve) yümerrihu fi külli re'yin ve niyyetin*. Ve her bir re'yinde ve her bir niyetinden ziyâde ferah bulup katî şâd olur. *Fe-yusîbü velâ yahta'u*. Pes isâbet eder hatâ eylemez. *Ve ye'tî velâ yübtî'u*. Feyz-i ilâhî gelir eğlenmez.

Ve kâle ba'duhüm kemâ enne'l-fikra yutriku'l-'ilme ile'l-ma'lûm. Bazı hukemâ dediler ki tahkîk fikir 'ilmi ma'lûm eylediği gibi. *Fe's-semâ'u yutriku'l-kalbe ile'l-'âlemi'r-rûhâniyyi*. Pes semâ da yani lahn ve tegannî dinlemek kalbi âlem-i rûhâniyete yolladır. *Kâle ba'duhüm es-semâ'u ğidâ'u'l-ervâhi li-ehli'l-ma'rifeti*. Bazı hukemâ derler ki semâ yani lahn ve tegannî dinlemek ehl-i ma'rifet için olan rûhların gıdâsıdır. Eşekler için olan ruhların gıdâsı değildir. *Li-ennehû vasfün yedükku 'an sâiri'l-a'mâli*. Zirâ bu semâ sâir amellerden ince bir vasıfıdır ki eşek bunu idrâk edemez. *Ve yüdrükü birikkati't-tab'i'r-rikkate*. Bu semâ ince olduğu için insan tab'mın inceliği sebebiyle idrâk eder. *Ve bi-safâ'i's-sirri li-safâ'ih*. Semâ'ın safâsı olduğu için insan, tab'mın sırrının safâsı sebebi ile idrâk eder.

İmâm-ı Gazzâlî (*rahimehullâh*) *İhyâü ulûmi'd-dîn*'in kitâb-ı semâ'ın bâb-ı evvelin derece-i râbî'in(in) yedinci vasfında der ki: *Ve ma'rifetü's-sebebi min te'essüri'l-ervâhi bi'l-asvâti*. Savtlarla ruhların müte'essir olmasından sebep ne idüğünü bilmek. *Min dekâ'iki 'ulûmi'l-mükâşefât*. Ulûm-ı mükâşefâtın dekâyikindedir. Kızılbaş bu sözleri anlamadıkları için [11/A] lahn ve tegannîye dahl ederler. Ve İmâm-ı Gazzâlî de *İhyâ'*da kitâb-ı semâ'ın bâb-ı sânisinin makâm-ı sânisinde der ki: *Men hazine fe'l-yestemi'i'l-elhâne*. Bir kimse mahzûn olup gamlı olursa lahinler dinlesin. *Fe-inne'n-nefse izâ dehalehe'l-hüzne*. Zirâ nefse kaçan hüznün dâhil olsa yani adamın kalbi mahzûn olursa.

Hamede nûruhâ. Yani mahzûn olan kalbin nûrunun ? sâkin olur. Ehl-i aşk olamaz ve müştâkına râzılık edemez. *Ve izâ ferihat işte 'ale nûruhâ*. Kaçan mahzûn gönül mesrûr ola, mahzûn gönlün nûru şu'lelenir. *Ve zahere ?* Ve mahzûn olan gönlün arayışı ve zîb ü zîneti zâhir olur. *Fe-yazherü 'l-hanîn*. Pes müştâkına inlemek ve deve gibi böğürmek zâhir olur. *Bi-kadri kabûli 'l-kabâil elhâni*. Elhânı kabul edecek kadarıyla deve gibi böğürmek zâhir olur. *Ve zâlike bi-kadri safâ 'ihî ve likâ 'ihî mine 'l-ğışşi ve 'd-denesi*. Ve bu deve gibi böğürmek, kişinin kalbinin safâsının ve likâsının kadarıyladır. Ğış ve denesden yani kişinin dünyâyâ tama'ı olduğu ecilden kalbinde kir ve pâs ve kûdûret ola, elhândan zevk edip aşkullâha vâsıl olamaz. Müştâkına zârîlik edemez. Amma şol adamın kalbinde kîn ve 'adâvet olmaya, gamlı ve gussalı ola elhân gam ve gussayı giderir. Pes gam ve gussa gidince deve gibi böğürüp müştâkâre inleyip dîdâr ister. *Fe 's-semâ 'u mü 'essirun fî tasfiyeti 'l-kalbi*. Pes imdi elhân işitmek kalbi sâfi etmekte müessirdir. Yani elhân kalbi sâfi eder ve kalbe safâ hâsıl olur. *Fe 's-safâ 'u sebebün li 'l-keşfi*. Pes kalbin safâsı keşfe sebebdir. *Ve amelü 'l-kalbi [11/B] el-istikşâfî*. Hâlbuki kalbin ameli keşf taleb etmektir. *Fe-bi vâsitati hâzihi 'l-esbâbi*. Pes bu sebebler vasıtasıyla. *Yekûnü sebeben li 'l-keşfi*. Elhân keşfe sebep olur. *Beli 'l-kalbü izâ safâ*. Belki kalb elhânla safâлана. *Rubbemâ temessele lehü 'l-hakku fî sûratin müşâhedetin*. Hak Teâlâ müşâhede etdiği sûrette Hak Teâlâ onun kalbine ekseriyâ temessül eder. *Fe 's-semâ 'u sebebün li 'l-keşfi*. Pes imdi elhânı dinlemek keşfe sebebdir. Nitekim İmâm-ı Muhammed (*rahimehullâh*) kitâbının bâb-ı evvelinde rivâyet eder ki: Hızır en-Nebî (*aleyhi 's-selâm*) ilâhilerle olan lahinden suâl olundukda Hızır en-Nebî (*aleyhi 's-selâm*) dedi ki: *Hüve 's-safâ 'ü 'z-zülâl*. Bu lahinle olan ilâhîler öyle safâ-i zülâldir ki. [*Lâ yesbütü 'aleyhi illâ akdâmü 'l-ulemâ 'i*]. Onun üzerine bir kimsenin ayakları sâbit olamaz illâ ulemânın ayakları sâbit olur. *Li-ennehû müteharrikün li-esrâri 'l-kulûbi*. Zirâ bu lahin kalblerin sırlarını tahrîk edicidir. *Fel-yete 'emmel*.

İmdi Allah kelimesi ve Lâ ilâhe illallah kelimesi Kur'ân'dan değil midir niçin lafzını lahn ve tegannîyle tağyîr edersiniz” diyene *el-cevabü 's-sânî*: *Ne 'am* bir kelime ve bir lafız (gâh) Kur'ân'dan olur ve gâh Kur'ân'dan olmaz. Eğer Kur'âniyet hasebiyle okunur ise Kur'ân'dandır. Eğer Kur'âniyet hasebiyle okunmaz ise Kur'ân ıtlâkı sahîh olmaz. Belki bi-hasebi'l-luğa Lâ ilâhe illallah kelimesine kelime-i tehlîl ve tevhdî derler. Ve isim kelimesine ism-i Zât ve ism-i A'zam ve ism-i Celâl derler. *el-Cevabü 's-sâlis*: Eğer Kur'ân ıtlâkı sahîh olaydı yanı üzerine ve keşf-i 'avret eylediği halde ve cenâbet iken

Allah demek ve Lâ ilâhe illallah demek câiz olmazdı. Zirâ yanî üzerine yatdığı hâlde ve keşf-i ‘avret eylediği hâlde ve cünüb olduğu hâlde Kur’ân okumak câiz değildir. Ma‘a-hâzâ yanının üzerine yatdığı hâlde ve keşf-i ‘avret [12/A] eylediği halde ve cünüb olduğu halde Allah demek ve Lâ ilâhe illallah demek câizdir ve ibâdetdir. *Ne‘am* eğer cünüb iken duâ âyetini bilip de duâ kasdına ve duâ niyetine okur ise câizdir. Ve ma‘lûmdur ki Allah demek ve Lâ ilâhe illallah demek duâ değildir. Zirâ duâ bir kişinin husûlünü veya ‘adem-i infikâkını taleb eylemektir. İmdi Allah kelimesi ve Lâ ilâhe illallah kelimesi duâ olmadığı zâhirdir. Pes duâ olmayınca cenâbetle Allah ve Lâ ilâhe illallah demek nice câiz olur. Turtûşî efendiler buyurun *el-cevabü’r-râbi‘*: Fukahâ-i ‘izâmın “bid’atdır” diye men‘ eyledikleri şol tegannîdir ki kesret-i tegannîden ve kesret-i ‘an‘aneden lafızların harflerini kulak fehm etmeğe yaklaşmaz idi dedikleri Kur’ân’dadır. *el-Cevabü’l-hâmis*: Ey eşekler her görüp istimâ‘ ettiğiniz Arabî lafızları ve Arabî kelimelerini Kur’ân’dan ‘adedip Kur’ân ıtlâk ederseniz evlâd-ı Arab’a tenbîh ve te’yîd ediniz, cenâbet iken biri birine Arapça söylemesinler işâret eylesinler. *el-Cevabü’s-sâdis*: *Men-‘i kesret-i ‘an‘ane men-‘i mücerredir*. Ve men-‘i mücerredî mürtekeb olan âsim olmaz. Bu söz tab-‘ı derrâke oldu yakîn. Bu‘d olmaya tab-‘ı derrâke Çîn. *el-Cevabü’s-sâbi‘*: Zâkirler zikir okudukları zamânda ol kesret-i ‘an‘ane yokdur. Zirâ hurûfları fehm olur ve ma’nâsı fehm olur idi. Hurûfları ve ma’nâsı mehmâ-emken fehm ola câizdir. Nitekim İmâm-ı Gazzâlî (*rahimehullâh*) kitab-ı semâ‘ın bâb-ı evvelinde derece-i evvelde der ki: *Ve izâ câze semâ‘u savti kaflin lâ yüfhemü minhü’l-ma’nâ*. Ma’nâ fehm olunmayan kelîd münkiirlere dinlemek ve işitmek câiz ola. *Fe-lem yecûz semâ‘a savtin nefhemü minhü’l-hikmete ve’l-me‘âni’s-sahîhate*. Ve niçin câiz olmaz şol savtı işitmek ve dinlemek ki ondan hikmet fehm olunur. [12/B] Ve dahî me‘âni-i sahîha fehm olunur. Yine bu mahalde İmâm-ı Gazzâlî (*rahmetullâhi aleyh*) der ki: *Ve fi’l-hadîs fi ma‘radi’l-medhi li-Dâvûde (aleyhi’s-selâm)*. Dâvud’a (*aleyhi’s-selâm*) medh mahallinde ve medh tarîkiyle hadîs-i şerîfde vâki‘ olundu. Nitekim Peygamber (*aleyhi’s-selâm*) dedi ki: *أنه كان حسن الصوت في النياحة على نفسه وفي تلاوة* *حتى كان يجتمع الإنس* Ve dahî Zebûr’u tegannîyle tilâvet eylemede savtı güzel idi. *وكان يحمل من مجلسه* Hatta insan ve cinler ve vahşî hayvanlar cem‘ olurlar idi. *أربعمائة جنازة* Dâvud’un (*aleyhi’s-selâm*) tegannîsinin te’sîrinden helâk olan canlının dört yüz cenazesi götürülürdü. *وما يقرب من ذلك في الأوقات* (Ve) dahî (ba‘zı) vakitlerde dört yüze

karîb cenaze götürürlerdi. *el-Cevabü's-sâmin*: “Kur’ân-ı Azîmü’ş-şân’ın ma’nâsı mahlûk değildir ki lahn ve tegannîyle ma’nâsı tağyîr ola”, diyen kâfir olur. [Bir şey ki mahlûk olmaya müteğayyir olmaz ve teğayyür kabul eylemez. İmdi mahlûk olmayan bir şey ve zâta tağyîr olur diyen kâfir olur]. Eğer himârlar derlerse ki *yuharrifûne’l- kelime ‘an mevâdi’ihî* âyet-i kerîmesine ne dersin. *el-Cevab*: A Yahûdiler tefsîrlere nazar ediniz, görünüz lahn ve tegannîyle kelimeyi tahrîf ederler diye tefsîr ederler mi. Bu işde kelimeyi tahrîfden murâd sizin gibi hilâf-ı mesâ’il eylemektir. Yoksa lahn ve tegannîyle tahrîf ederler demek değildir. Zirâ lahn ve tegannîyle olan tahrîf ve tağyîr ma‘zûr (ve) makbûldür evliyâullah katında. Nitekim an-karîbi’z-zamân beyân eyledik. Velhâsıl Allah ism-i zâtıdır. Ma’nâsı Hak Sübhânehû ve Teâlânın zâtıdır ki Vâcibü’l-Vücûd’dur. Gerek ol ism-i zâtı yani Allah kelimesini gerek lahn ve tegannîyle tağyîr olsun gerek diliyle tağyîr olsun kalemıraş ile tağyîr olsun ma’nâsı [13/A] Hak Sübhânehû ve Teâlânın zâtıdır. Müteğayyir olmak ihtimâli yoktur. Velâkin lahn ve tegannîyle Lâ ilâhe illallah dedikleri zamanda şeytan (*aleyhi’l- la’ne*) gibi Turtûşiyü’l-mezheb olan Râfîzîlerin vücûdları müteğayyir olur da kaçarlar. Zirâ Ey Râfîzîler sizin kalbiniz hurûfdadır ve fukarânın kalbi Hudâ’dadır. Fukarâ ne tağyîr bilirlen ve ne hurûfu bilirlen. Fakat yalnız kalbinde Hudâ’dır. İmdi bir adamın kalbi hurûfda ola ve bir âhar adamın kalbi Hudâ’da ola Hudâ’da olan kalb bin kat müreccahdır hurûfda olan kalbin üzerine benim katımda.

Ve dahî tegannînin hilline delîl olan beşinci hadîs budur ki: *Meşârik*’in beşinci bâbında evâ’ili hurûf-ı nidâ ile olan ehâdîs-i sahîhadandır. Müslim ile Buhârî’nin ittifâk ettikleri ehâdîs-i sahîhadandır ve râvîsi Âişe (*radıyallâhu anhâ*) hazretleridir. Ve der ki: دخل أبو بكر (*radıyallâhu anh*). Ebû Bekir içeri girdi. وعندى جاريتان تغنيان Hâlbuki benim yanımda iki câriyeler var idi. Öyle câriyeler ki ilâhîler ile tegannî ederlerdi. بما تقاولت الاصر Ensâr’ın (*radıyallâhu anhüm*) sözleriyle. Yani Hudâ’nın evsâf-ı hamîdesiyle ve Peygamber’in (*aleyhi’s-selâm*) medhiyle olan ensârın şiirlerini lahn ve tegannî edip okurlardı. Ve ensâr-ı güzîn (*radıyallâhu anhüm ecma’in*) avrat oğlan medhi (ve) vasfi söylemek ihtimâlleri yoktur. Ve Resulullah (*aleyhi’s-selâm*) مسحى بثوبه Sevbiyle bürünmüşdü. أبو بكر فمناهما. Ol iki câriyeleri Ebû Bekir (*radıyallâhu anh*) men‘ eyledi³⁷⁹ فقال عليه السلام دعهما يا ابا بكر Peygamber (*aleyhi’s-selâm*) dedi ki. Yâ Ebû Bekir terk et bu iki câriyeleri. Yani incitme ko okusunlar dedi.

³⁷⁹ Buhârî, “İydeyn”, 3; Müslim, “İydeyn”, 4.

İmdi Kızılbaş halka-i zikretmeğe [13/B] ümmet-i Muhammed’i idlâl edip men‘ eylemek için tegannîyle olan ilâhîlerin haramlığına delîl-i aklî getirip eğer derlerse ki “Kibârın önünde sen şöylesin sen böylesin” diye ağzın gözün eğib de lahn ve tegannî edersen ol kibâr seni huzûrunda reddeylemek değil belki seni öldürür de Hak Sübhânehû ve Teâlâ hâzır ve nâzır iken huzûrunda nice ağzın gözün eğip de nice lahn ve tegannî edersin. Böyle derlerse. *el-Cevabü’l-evvel*: Ey Kızılbaşlar bu sizin getirdiğiniz delîl-i aklîdir. Mücerred akılla olan delîl (ile) amel edilmez. Zirâ biz Müslümanlar âyetden ve hadîsde müstenbat olan delîl-i nakl(iy)le amel ederiz. *el-Cevabü’s-sânî*: Ehl-i sünnet ve cemaat derler ki Hudâ’yı kibâra ve kibârı Hudâ’ya teşbîh edip de bu makûle teşbîhi söylemek küfürdür diye böyle teşbîh eden kâfirdir derler. *el-Cevabü’s-sâlis*: Ey Kızılbaşlar sizin kibâr dediğiniz Peygamber’den (*aleyhi’s-selâm*) kibâr mıdır? Peygamber’in (*aleyhi’s-selâm*) huzûr-ı izzetlerinde lahn ve tegannî olunca Kızılbaşlar bu sözü böyle söylemek katı eşeklikdir. *el-Cevabü’r-râbi*‘: Müşebbeh müşebbehün bihe aynı olmak lâzım gelmezse ve Kızılbaşlıkda alâkanız yok ise ve murâdınız bu hîle ile halkı zikrullahdan men‘ eylemek değilse bu gûne teşbîh eyleseniz olmaz mı? Mesela kibârdan birisinin evsâf-ı hasenesi şiirle medh olunup lahn ve tegannîyle huzûrunda okunsa ve duâ ve senâ olunsa ol kibâr ne kadar haz ve safâ eder. Veyâhud şerîr bir pehlüvânın şecâ‘ati şiirle vasf olunup lahn ve tegannîyle türkû çağırılrsa ol pehlüvân ne kadar haz ve safâ eder. Belki kibâr da ve pehlüvân da ol lahn ve tegannî(yi) edip [14/A] türküsünü çağırana in‘âm ve ihsân ederler. Ey münkirler evsâf-ı hasene ile kendüyi medh eyleseler lahn ve tegannî ile vasfını meclislerde okuyup sana duâ ve senâ eyleseler bu husûsu kendi nefesine bir kerre arz eyle gör ki haz ve safâ eder misin etmez misin fikr eyle. Meşhûrdur hiç eşek kadar aklın yok mudur derler. Ne‘am istihzâ lağlanmak tarîkiyle olursa küfürdür ve bunu ise kimse etmez. Hatta kâfir küfrüyle Rabbisini istihzâ edip lağlanmak ihtimâli yokdur, kanda kaldı ki mü’min böyle ede. Velâkin ey Kızılbaşlar bu sözleri ki söylersiniz hep bâtınınızın habâsetindendir. Kâle (*aleyhi’s-selâm*):³⁸⁰ قال عليه هلسلام يا ابا بكر ان لكل قوم عيداً وهذا عيدنا Tahkîk her bir kavim için bayram vardır bu da bizim bayramımızdır. Bu hadîs-i şerîfin şerhinden sonra İbni Melek (*rahmetullâhi aleyh*) der ki: *Ve teshîbatühû (aleyhi’s-selâm)*. Ve Peygamber (*aleyhi’s-selâm*) hazretlerinin bürünmesi yani câriyeler ilâhî okurken Peygamber’in (*aleyhi’s-selâm*) yüzünü örtmesi. *Kâne min hüsnî hulukih*. Huyunun güzelliğinden ötürü idi. *Li-ellâ [teshîben] fe-*

³⁸⁰ Buhârî, “İydeyn”, 3; Müslim, “İydeyn”, 16; İbn Mâce, “Nikâh”, 21; Beyhakî, *Ma‘rifetü’s-sünen ve’l-âsâr*, 7/435.

tekatta'â şî'rahümâ. Ol iki câriyeler utanıp da lahn ve tegannîyle olan şiiirlerini kesmesinler için idi. Ve şârihu'l-*Hidâye* olan Şeyh Ekmel (*rahmetullâhi aleyh*) bu hadîs-i şerîfin şerhinden sonra der ki: *Fe-ebâha cemaatün min ehli'l-Hicâzi*. Bu lahn ve tegannîyi mübâh eylediler Hicâz'dan olan cemaatler. *Ve hüve rivâyetün 'an Mâlikin (rahimehullâh)*. Bu söz İmâm Mâlik (*rahimehullâh*) hazretlerinden rivâyetdir. Ve dahî İmâm-ı Gazzâlî de *İhyâü ulûm*'un kitâb-ı semâ'ının bâb-ı evvelinde ehl-i Hicâz'dan böylece ve dahî ziyâdece nakl eder. Ba'dehû Şeyh Ekmel (*rahmetullâhi aleyh*) der ki: *Ve fi'l-hadîsi işâratün ilâ enne menâzile ehli's-salâhi [14/B] tetenezze'u 'ani'l-lehvi ve'l-lu'bi ve'l-lağvi*. Bu hadîs-i şerîfde işâret vardır ki tahkîk ehl-i selâhın menzilleri nez' olur çıkar lehvden ve lu'bdan ve lağvden.

Velhâsıl Ekmel'in (*rahmetullâhi aleyh*) murâdı budur ki salâh ehlinin etdikleri ve etdirdikleri lahn ve tegannîye lehv ü lu'b denilmez der. Zirâ salâh ehlinin menzilleri lehv ü lu'b olmadan nez' olup çıkmışdır ve onlar lu'b ve lehvden berîdirler. Amma Kızılbaş-ı bed-me'âş olan ahbes-i kefere Şeyh Ekmel ve imâmların sözlerini dutmazlar. Biz, ehl-i salâhın etdikleri ve etdirdikleri lahn ve tegannîye lehv ü lu'b deriz derler. *Kâtelehünullâhü Teâlâ*. Ve dahî Şeyh Ekmel (*rahmetullâhi aleyh*) bu kelâmıdan sonra der ki: *Ve inneme'l-kelâmü fîmâ yüheyycü'n-nâse 'ale's-şürûri*. Ve fukahâ-i izâmın lahn ve tegannî haramdır dedikleri kelâmları şol asl-ı lahn ve tegannîdedir ki nâsı şerler üzerine tahrîk edip kandıra. Âişe (*radıyallâhu anhâ*) hazretlerini Kızılbaş sevmez. Bu hadîs-i şerîfî yalandır ve mensûhdur derler. Ma'a-hâzâ müttefekun-'aleyh olan ehâdîs-i sahîhadan iken gâfil olunmaya.

Ve dahî *Meşârik*'in yine beşinci bâbında tegannînin hilline delîl olan altıncı hadîs-i şerîf budur ki: Müslim ile Buhârî'nin ittifâk etdikleri ehâdîs-i sahîhadandır ve râvîsi Ebû Mûsâ Eşarî hazretleridir (*radıyallâhu anh*). Peygamber (*aleyhi's-selâm*) buyurur ki:³⁸¹ يا ابا موسى لقد اعطيت مزمارا من مزامير ال داوود Yani yâ Ebû Mûsâ Dâvud'un (*aleyhi's-selâm*) düdüklerinden bir düdük tahkîk bana i'tâ olundu. Yani bana bir düdük verildi. Ve Şeyh Ekmel ve İbni Melek (*rahimehümallah*) bu hadîs-i şerîfin şerhinden sonra buyururlar ki: *Şebbehe savtehû (aleyhi's-selâm)*. Peygamber (*aleyhi's-selâm*) [15/A] Ebû Mûsâ Eşarî (*radıyallâhu anh*) hazretlerinin âvâzını düdüğe teşbîh eyledi. *Fi'l-hüsni ve halâveti'n-nağmeti bi'l-mizmâri*. Savtı güzel olmada ve nağmesi tatlı olmada Peygamber (*aleyhi's-selâm*) hazretleri Ebû Mûsâ hazretlerinin âvâzını düdüğe teşbîh eyledi. Eğer cehele

³⁸¹ Buhârî, "Edebü'l-Müfred", 504; Müslim, "Salât'ül Müsâfirin ve Kasruhâ", 236; Tirmizî, "Menâkıb", 55; Dârimî, "Salat", 2/933 (no:171).

nağme kelimesinin ma'nâsını bilseler idi lahn ve tegannî edenlere ağzınız ve gözünüz eğersiniz diye dahl ve ta'n etmekden ferâgat edip tâ'ib ve tâhir olurlar idiler. Ma'lûm ola ki Râfîzîler katında mezâmîr yani düdük cinsi bi'l-küllîyye haramdır. Peygamber (*aleyhi's-selâm*) ise Ebû Mûsâ'nın âvâzını haram olan düdüğe teşbîh eyledi. Ma'a-hâzâ Râfîzîlerin mezheplerinde ahvalleri budur ki: Bir şey harama teşbîh olunup harama benzeye ol şey haram olur. İmdi Râfîzîlerin cevâblarına ve usûllerine göre Ebû Mûsâ hazretlerinin âvâzı haram olmak lâzım gelir. Zirâ evliyâullâhın zikrullâh olan devrânlarını keferenin haram olan horoz tepmesine teşbîh edip haram derler. Bu hadîs-i şerîfle istidlâl ederler ki³⁸² من تشبه بقوم فهو منهم Ve zu'm ederler ki bu hadîs-i şerîfin ma'nâsı budur ki: Bir mü'min hey'etde ve harekâtda ve libâsda ve başı saçlı olmada kâfire benzerse ol mü'min kâfir olur derler ne'üzü billâh. Zirâ Kızılbaşlar derler ki bir mü'min Lâ ilâhe illallah deyip cenaze önünde görünse veyâhud devr ederse veyâhud başını etdirmeyip saçını uzadırsa kâfire benzemiş olur derler. Ve böyle kâfire benzerse kâfir olur derler. Ve bu hadîs-i şerîfin ma'nâsını böyle zu'm ve böyle zannederler. Ve böyle zu'm ve zanneden Râfîzîlerin mezhebi mezâhib-i erba'adan hâricdir. Belki mezhebi yoktur. **[15/B]** Eğer bu takrîrime i'timâd eylemezseniz bunların vâizlerinden tafahhus buyurunuz ki bir mü'min, hey'etde ve hareketde ve libâsda ve saçlı olmada ve kıblede fi'l-cümle kâfire benzese kâfir olur mu olmaz mı diye. Ve bundan sonra nazar ediniz ki size ne cevap verirler. Ma'a-hâzâ bunlar bu i'tikâdda iken Ehl-i sünnet ve cemaat'den ? 'aceb sırdır. Amma hak Ehl-i sünnet ve cemaat'in verdikleri ma'nâdır ki Ehl-i sünnet ve cemaat derler ki³⁸³ من تشبه بقوم فهو منهم Bu hadîs-i şerîfle Peygamber (*aleyhi's-selâm*) hazretlerinin murâd-ı şerîfi bu ola ki bir mü'min, kâfirin dînine muhabbeten benzemek kasd eylese ol kimse kâfirlendendir. Velhâsıl bir kimse bir kâfirin dînine muhabbeten benzemek kasd eylese ve benzemek murâd eylese ol kimse bilâ-nizâ' bi'l-ittifâk kâfir olur. İmdi mezâhib-i erba'ada ittifâk bu ma'nânın üzerinedir ki benzemekde muhabbet olmadıkça bir mü'min mücerred kâfire benzemek ile kâfir olmaz. Ve mücerred bir şey harama benzemekle haram olmaz. Zirâ bunda umûm-ı belvâ vardır. Umûm-ı belvâ budur ki bir mü'min beyaz gömlek ve beyaz sâde ve çuka ve sarı papuç ve sarı mest giyse kezâlik kâfir de bu zikrolunan esvâbları giyse ol mü'min mücerred kâfire benzemek ile mezâhib-i erba'ada kâfir olmaz. Mâdem ki ol benzemekle kâfirin dînine girmez, muhabbet etmedikçe kavî-i sahîh budur ki şapka urup ve zünnâr

³⁸² Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, "Libâs", 4; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/50.

³⁸³ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, "Libâs", 4; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/50.

kuşanıp ve esnâma secde eden mü'minlerin küfrü min *haysü hüve hüve li-husûsihi* hadîs-i şerîf vârid olduğu içindir. Yoksa teşebbühdan nâşi eğer Râfizîler derlerse ki li-husûsihi hadîs-i şerîfden kat'ü'n-nazar ahvâl-i mezkûreden kâfirin dînine muhabbet etmez [16/A] sözün mücerred benzemek ile mü'min kâfir olur yani böyle derlerse kendileri kâfir olurlar. Zirâ ahvâl-i mezkûrede Râfizîlere benzer Ermeni keferesi çoktur. Hattâ sakalda ve boyda ve ekmek yemekde ve su içmekde ve çuka giymekde ve beyaz sâde ve sarı mest ve sarı papuç giymekde ve iki ayak üzerine durmada ve dahî buna benzer ne var ise fe'l-yetefekker.

Eğer Râfizîler iddiâ ederler ise ki bizim teşebbühdan murâdımız ve kâfire benzerse kâfir olur dediğimiz ibâdetde benzerse kâfir olur. Yani böyle da'vâ ederler ise *el-cevab*: Ey Râfizîler mücerred kâfirin dînine muhabbet etmez sözün ibâdetde kâfire benzemekle mü'min kâfir olmaz. Mücerred bir şey harama benzemekle ol şey haram olmaz. Mâdem ki ol benzemenin hurmeti Peygamber'in (*aleyhi's-salâtü ve's-selâm*) kavliyle sâbit olmaya haram olmaz. Nitekim ? urunup ve zünnâr kuşanıp ve esnâma secde etmek gibi bu benzemeklik hurmeti Peygamber'in (*aleyhi's-selâm*) kavliyle sâbitdir. Ve dahî tulû'uş-şemsde ve zevâlde ve gurûbda namâz kılmak gibi bu hallerde kefereye benzemenin hurmeti Peygamber'in (*aleyhi's-selâm*) kavliyle sâbitdir. Ve bu hâllerde benzemenin hurmetine fûrâdâ fûrâdâ li-husûsihi haysü vârid olmuştur. Velâkin ihtisâr için hadîs-i şerîfleri îrâd eylemedim. Velhâsıl şol benzemeği Peygamber (*aleyhi's-selâm*) haram kıldı ise haramdır. Ve amma şol benzemenin hurmetine *li-husûsihi* hadîs-i şerîf vârid olmaya haram olmaz. Velhâsıl benzemenin hurmeti âyetle veyâhud hadîs-i sahîhle sâbit olmaya haram olmaz. Zirâ umûm-ı belvâ vardır. Umûm-ı belvâ budur ki meselâ emkine-i garbiyede sâkin olan mü'minlerin ve nasârânın kibleleri bir [16/B] İkisinin ma'bedleri var ve ikisi bile İsa'yı (*aleyhi's-selâm*) tasdik ederler. Ve Allah birdir derler ve ikisi de Hudâ'nın kelâmını okurlar. Ve müşebbeh müşebbehün-bih (ile) aynı olmak şart değildir. Ma'a-hâzâ emkine-i garbiyede olan mü'minler mücerred ibâdetde benzemekle kâfir olmazlar. Mâdem ki ol keferenin dînine muhabbet etmedikçe kâfir olmazlar. Zirâ ol benzemenin hurmeti Peygamber'in (*aleyhi's-selâm*) kavliyle sâbit değildir. Ve dahî bismillâh demek ibâdetdir. Ma'a-hâzâ koyun ve sığır boğazlar iken kâfir de bismillâh derler. Hatta fukahâ-i izâmın ittifâkları bu meselenin üzerinedir ki kitâbî olan keferenin boğazladıkları helâldir. Zirâ bismillâh ile zebh ederler. Velâkin Mecûsî kitâbî değildir. Zebh ederken bismillâh demezler. Bismillâh demedikleri ecilden

Mecûsî'nin zebhi bi'l-ittifâk haramdır. Ey Kızılbaşlar bunları siz anlamadığınızdan değildir. Velâkin hep bâtınınızın habâsetindedir. Ve amma cenâze önünde Lâ ilâhe illallah demekde ve salavât-ı şerîfe getirmekde mü'minle kâfir mâbeyninde benzemek yokdur. Amma cenazeyi tabut içine koyup da kavâ'im-i erba'asından ahz etmekde mü'minle kâfir mâbeyninde benzemek vardır Velâkin hurmeti Peygamber (*aleyhi's-selâm*) kavliyle sâbit değildir. Ve mü'min de tesbîh taşır ve kâfir de taşır. Tesbîh taşımak cihetinden mâbeynlerinde benzemek var velâkin hurmeti sâbit değildir. Ve dahî ibâdet niyetine kâfir de köprü ve çeşme binâ eder ve mü'min de binâ eder. Ve Kur'ân-ı Azîmü's-şân ve ilm-i tıb ve ilm-i nücûm ve ilm-i mantık ve ilm-i hendese mü'minle kâfir ta'lîm ederler ve ta'allüm cihetinden müşâkelet var velâkin hurmeti Peygamber (*aleyhi's-selâm*) kavliyle sâbit değildir. Velhâsıl zikrolunan [17/A] ahvâlleri ibâdât-ı mahzadır. Ma'a-hâzâ mü'minle kâfir beyninde benzemek var ve iştirâk var velâkin hurmeti Peygamber'in (*aleyhi's-selâm*) kavliyle sâbit değildir. İmdi mezâhib-i erba'ada mücerred benzemek ve iştirâk, hurmeti mûcib olmaz. Amma Kızılbaş mezhebinde mücerred benzemek (ve) iştirâk, hurmeti mûcib olur. Ma'a-hâzâ bunlar bu i'tikâdda iken iddiâ ederler ki biz Ehl-i sünnet ve cemaat'deyiz diye. Ve dahî Mûsâ'nın (*aleyhi's-selâm*) nübüvvetini tasdik eylemek ibâdet-i mahzadır. Ma'a-hâzâ bu tasdik mü'minle Yahûdî mâbeyninde (müşterek)dir. Ve dahî İsa'nın (*aleyhi's-selâm*) nübüvvetini tasdik eylemek ibâdet-i mahzadır. Ma'a-hâzâ bu tasdik mü'minle ma'a-ba'du'n-nasârâ müşterekdir. *Ve kis 'alâ hâzâ sâira'l-enbiyâ'i'l-müştereki bi-tasdikihim.*

İmdi ibâdetde mü'minle kâfir mâbeyninde müşterek olması ve benzemek olması hurmeti mûcib değildir. Yabana söyler Kızılbaşlar. Zirâ kâfir mâbeyninde müşterek olması ve benzemek, hurmeti mûcib değildir. Ehl-i sünnet ve cemaat derler ki: Bir şeyi haram olan şeye teşbîh etmekden haram olmak lâzım gelirse hayât-ı dünyânın cem'î haram olmak lâzım gelir. Nitekim Allah Teâlâ sûre-i En'âm'da buyurur ki: وما الحياة الدنيا الا لعب و لهو³⁸⁴ ۱ dünyâ-Yani hayât . *yetefekker-Fe'lda* hemân lu'bdür ve lehvidir. Bu hadîs-i şerîfle Peygamber'in (*aleyhi's-selâm*) murâdı bu ola ki: من تشبه بقوم فهو منهم Müslüman olan kavme teşebbüh eylese, فهو ol Müslümana teşebbüh eden kâfir, منهم Müslümandandır. Meselâ bir kâfir bizim kiblemize istikbâl eylemekle ve “Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden Rasûlullâh” demekle teşebbüh eylese, ma'a-hâzâ münâfik gibi kalbiyle [17/B] tasdik eylemese

³⁸⁴ el-En'âm 6/32.

kalbine nazar olunmaz. Eğer ölür ise gasl olunur ve kefenlenir ve namazı kılınır ve defn olunur. Nitekim cumhûr-ı muhakkikînin ve İmâm Ebû Mansûr Matürîdî (*rahimehümullâh*) hazretlerinin mezhepleri ve bizim mezhebimiz de budur.

Ve dahî *Meşârik*'in beşinci bâbında tegannînin hilline delîl olan yedinci hadîs-i şerîf budur ki: Müslim'in münferid olduğu ehâdîs-i sahîhadandır ve râvîsi Enes (*radiyallâhu anh*) dır. Peygamber (*aleyhi's-selâm*) dedi:³⁸⁵ يا انجشة رويد صوتك بالقوارير Şârihleri olan Şeyh Ekmel ve İbni Melek (*rahmetullahi aleyhimâ*) derler ki: *Enceşe* te elifin fethiyle ve nûnun sükûnu ile ve cîmin ve şînin fethalarıyla ism-i gulâm-ı esveddir. *Ve kâne hüsne's-savti ve'l-ğînâ'i*. Ve bir siyah kölenin adıdır, öyle siyah köle ki savtı güzel ve dahî tegannîsi güzel idi. *Ve kâne yahdû ve yenşüdü şey'en fi'r-riczi*. *Yahdû* kelimesi fi'l-i muzâri'dir. Hadâ yahdû ve hudâ'en dersin de'â yed'û ve duâ dediğın gibi nâkıs-ı vâvîdir. Ve yenşüdü fi'l-i muzâri'dir. Gayri kimsenin şiirini okur demektir. Ve ricz ilm-i arûzdan her mısra'ında kâfiye olan ebyâta derler. *Ve kâne yahdû ve yenşüdü şey'en fi'r-riczi*. Türkî ma'nâsı demek olur ki savtı güzel ve tegannîsi güzel siyah Enceşe lahn ve tegannîyle her mısradâ kâfiye olan gayrın ebyât ve eş'ârından şey okur idi. Pes Peygamber (*aleyhi's-selâm*) buyurdu ki: يا انجشة رويد Yani âheste âheste oku rıfk ile. Nitekim şârihler ruveyde kelimesini imhil ve irfik ile tefsîr eylediler. Ve bu makâmda bazı şârihlerin kavillerin ve kelâmıların kimini kasr eyledim ve kimini hazf eyledim ve kimini îcâz eyledim. Zirâ avâm-ı nâsa her kelâmı keşf eylemek lâyıık değıldir ve terk-i edebdir.

Ve dahî tegannînin [18/A] hilline delîl olan sekizinci hadîs-i sahîh ki İmâm-ı Gazzâlî'nin *İhyâü ulûmi'd-dîn* adlı kitâbında kitâb-ı semâ'ın bâb-ı evvelinde derece-i sâlisede Enes'den (*radiyallâhu anh*) hadîs nakl edip der ki: البراء ابن مالك كان يحدو للرجال في السفر³⁸⁶ mdur ki bunların ırladıkları ûl'ricâle ırlar idi. Ma(Mâlik) oğlu Berâ seferde cemî'an ilâhiyâtdır. Zirâ bunlar sahâbe-i güzîndirler. Avrat, oğlan medhiyle (ve) vasfiyle olan ebyât ve eş'ârı ırlamak ihtimâlleri yokdur. Ve vardır diyen Kızılbaş katl eylemek yetmiş kâfir öldürmek kadar vardır. Eğer sahâbenin ırladıkları ebyât ve eş'ârı bilmek dilersen *Kitâb-ı Meşâ'iriye*³⁸⁷ ve İmâm-ı Gazzâlî'nin *İhyâü ulûmi'd-dîn*'inde kitâb-ı semâ'a bir hoşça nazar eyle. Bu makâmda İmâm-ı Gazzâlî (*rahimehullâh*) der ki:

³⁸⁵ Müslim, "Fedâil", 70-71-73;Buhârî, "Edep", 90-95-116-111;İbn Hanbel, *el-Müsned*, 3/ 107-111-176-185-285-228-253-254.

³⁸⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, 1/147.

³⁸⁷ Molla Sadrüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Yahyâ Kavâmî Şîrâzî'nin (öl. 1050/1641) *Kitâbü'l-Meşâ'ir* kitâbıdır. İranlı âlim ve filozoftur.

Ve lem yenzili'l-hudâ'u verâ'el-cemâli min 'âdeti'l-'arabi fî zemâni resûlillâhi (aleyhi's-selâm) ve zemâni's-sahâbeti. Deveden mâ'adâ hudâ ırlamadı. Deveden gayriden ırlamak zâ'il olmadı Peygamber (*aleyhi's-selâm*) zamanında ve dahî sahâbe (*radıyallâhu anhüm*) zamânında. Eğer Râfizîler derlerse ki bu zikrolunan ehâdis yalandır ve mensûhdur el-cevab: Bu hadîs-i şerîflerin şârihi olan Şeyh Ekmel ve İbn-i Melek ve Kadı İyâz ve sâir şurrâh-ı ehâdis ve imâmlar (*rahimehümullâh*) yalandır ve mensûhdur dememişlerdir. Ve meşâyih-i izamın etdikleri lahn ve tegannîye haramdır diye haramlığına âyet ve hadîs getirmemişler iken kâfir diyen siz Kızılbaşlar sizin amel ettiğiniz kitâbların sâhibleri İmâm-ı Gazzâlî'den ve şârihu'l-*Hidâye*'den ve İbni Melek'den ve İmâm-ı Âzam'dan ve bu kitâbda nakillerden yazdığım kitâbların sâhiblerinden âlimler ve fâzıllar mıdır? Onlar bu zikrettiğiniz kitâbların sâhibleri anlayamamışlar da helâli [18/B] ve haramı anlayamamışlar Kızılbaşlar mı anlamış? Buyurun Râfizî efendiler. Eğer bu kitâbları Kızılbaşlar görmedi mi diye suâl olunur ise *el-cevab: Ne'am* Kızılbaşlar bu nakilleri ve bu kitâbları gördüler ve hânı çıftı da gördü velâkin îmanâ gelmedi. Eğer ihvân i'tirâz ederler ise ki bu senin kitâbında olan cerb şerrinden garaz fehmi olunur *el-cevab: Ne'am* Kızılbaşlar garazım vardır ve Kızılbaşlar garaz eylemek ibâdetdir. Bu kadar ehâdis inkâr eden tâifeye garaz ve adâvet etmeyen adamda İslâm mün'akiddir Zirâ tegannînin müstehilli Peygamber (*aleyhi's-selâm*)dır. Bu kerre Peygamber (*aleyhi's-selâm*) haram etdi demek olur.

Eğer Râfizîler derler ise ki ref-'i savt ile zikir haramdır ve haramı helâl diye eden kâfir olur. *el-Cevabü'l-evvel: Ey* Kızılbaşlar bu sizin getirdiğiniz bir kavildir ki Kâdihân'a³⁸⁸ iftirâ edersiniz. Hudâ'dan korkunuz. Ve hem biz Müslümanız. Mücerred kuru kavliyle amel etmeziz. Velâkin âyetden ve hadîsden müstenbat olan kavliyle amel ederiz. *el-Cevabü's-sânî: Fakat* yalnız Allah demek zikirdendir. Kürsilerde ref-'i savt ile Allah dersiniz imdi ref-'i savt ile zikir haram olup helâl diye eden kâfir olmak lâzım gelirse evvelâ siz kâfir olursunuz. *el-Cevabü's-sâlis: Devirhânlar* Kur'ân okudukları zamanda Kur'ân içinde Lâ ilâhe illallah kelimesini ref-'i savt ile zikredip helâldir derler. İmdi Râfizîlerin cevablarına göre cemî'an devirhânlar kâfir olmak lâzım gelir. *el-Cevabü'r-râbi:* Hatîbler hutbede ve "Eşhedü en lâ ilâhe illallah" kelimesini ref-'i savt ile helâl diye çağırırlar. İmdi Râfizîlerin itikadlarına göre cemî'an hatîbler [19/A] kâfir olmak lâzım gelir. Râfizîler hod mü'minleri çokdan ikfâr eylediler. Eğer Râfizîler derlerse ki

³⁸⁸ Ebü'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergâni'ye ait (öl. 592/1196) *Fetâvâ* adlı kitâptır. Hanefî fakihidir.

ref-'i savt ile bize Allah demek ve devirhânlara ref-'i savt ile Lâ ilâhe illallah demek haram değildir. *el-Cevab*: Hudâ bir nesneyi haram edince cemî-'i halka haram eder. Yoksa zikrullah meclisine hâzır olanlara ve cenaze önünde gidenlere haram eylemez. Velhâsıl ref-'i savt (ile) Lâ ilâhe illallah demek haram olursa cümleye haram olur. Eğer cümleye haram olmazsa hiçbirine haram olmaz. Velhâsıl âşikâre Allah demesinler diyen taifeye Müslüman diyelim mi Allah'ü a'lemü bi's-savâb.

El-Faslü's-Sânî fî Hiyeli'r-Rafzi bi't-Tedrîci.³⁸⁹ Hiyel-i rafzdan biri budur ki: Halka-i zikirde halkı men' eylemek için Râfîzîler derlerse ki ref-'i savt ile zikr-i cehrî edince halk riyâ derler. Ref-'i savt ile zikr-i cehrî eden halk mürâ'îdir derler. *el-Cevab*: Ko desinler Zirâ ref-'i savt ile zikr-i cehrî edip de halkı kendine mürâ'î dedirmeğe Peygamber (*aleyhi's-selâm*) emreyledi ve emre imtisâl ise lâzım ve vâcibdir. Peygamber'in (*aleyhi's-selâm*) emri budur ki der ki³⁹⁰ اذكروا الله ذكرا كثيرا حتى يقول المنافقون انكم مراؤون Yani Allah'ı ol kadar çok zikrediniz ki Hatta münâfıklar sizlere tahkîk mürâ'î diyeler. İmdi bu hadîs-i şerîfden zâhir oldu ki zikrullah husûsunda münâfıkları kendine mürâ'î dedirmek câiz imiş. Ve dahî hadîs-i şerîfden bu da zâhir oldu ki zikrullahdan ötürü zikrullah eden adama mürâ'î diyen münâfık imiş. İmdi münâfığın yeri cehennemde derk-i esfel olduğu Kur'ân'la sâbitdir. Nitekim sûre-i Nisâ'da Hak Teâlâ hazretleri buyurur ki: **[19/B]** i -Tahkîk münâfıklar derk³⁹¹ ان المنافقين فى الدرك الاسفل من النار³⁹¹ an esfeldedirler ateşden olduğu halde. Muhassalü'l-keâm tahkîk münâfıkların yeri cehennem dibindedir. Nitekim Kadı Beyzâvî³⁹² ve Ebüssuûd (*rahimehümullâh*) derler ki: *Ve hüve't-tabakatülletî min ka'ri cehenneme*. Ve bu derk-i esfel bir tabakadır ki öyle tabaka ki cehennem dibindedir. Ve Kadı ve Ebüssuûd (*rahimehümullâh*) derler ki: *Ve innemâ kâne kezâlik*. Bu münâfıkların yeri cehennem dibindedir. Niçin. *Li-ennehüm ahbesü'l-keferati*. Zirâ münâfıklar keferenin ziyâde habîsleridir. Ve münâfık şol asıl kimsedirler ki Müslüman şeklinde kelime-i şehâdet getirirler ve Müslüman heyetinde namaz kılarlar ve Müslüman sûretinde gezip hîle tarîkiyle va'z u nasîhat ederler. İslâm'ı ve ehl-i İslâmı [istihzâ edip] aldatmaktan ötürü. Nitekim Kadı Beyzâvî ve Ebüssuûd derler ki: *İz zammû ile'l-küfri istihzâ'en bi'l-islâmi ve ehlih*. Zirâ İslâm'ı ve ehl-i İslâmı istihzâ etdikleri için küfre zam olup karışdılar. Ol ecilden ahbes-i keferedir. Nitekim

³⁸⁹ İkinci Bölüm: Râfîzîlerin Aşamalı Hileleri

³⁹⁰ Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, Şeyh, 1/65.

³⁹¹ en-Nisâ 4/145.

³⁹² Adı Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî'dir (öl. 685/1286) ve tefsir kitabının ismi *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vil*'dir.

zikrullah eden ehl-i İslâma suhte diyenler diye kulb takıp istihzâ eyleyip lağlandıkları gibi. Ma'lûm ola ki Şeyh İmâm Ali es-Semerkandî³⁹³ (*rahimehullâh*) tefsîrinde sûre-i Âl-i İmrân'da ³⁹⁴ الله فالتبعونى يحببكم الله âyetini tefsîr edenden sonra der ki: *Ve lekad sü'ile seyyidü't-tâ'ifeti Cüneyd el-Bağdâdî (rahimehullâh) 'an sayhati fi'li'z-zikri.* Meşâyihin seyyidi olan Cüneyd-i Bağdâdî hazretlerine ehl-i zikrin sayhasından suâl olundu. *Fe-kâle hiye ismullâhi'l-a'zam.* Cüneyd-i Bağdâdî cevap verip dedi ki: Ol ehl-i zikrin sahyası ismullâhi'l-a'zamdır. *Fe-men enkerahâ ev kerihâ lem yecid lezzete's-sayhati yevme'l-kıyâmeti.* Bir kimse ehl-i zikrin sayhasını inkâr eylese veyâhud mekrûh görse ol kimse kıyâmet gününde [20/A] sayha lezzetini bulamaz. Cüneyd-i Bağdâdî hazretleri böyle demişken Berkî dedikleri şahıs evliyâullahın sözüyle amel etmeyip ve Hudâ'dan korkmayıp *Tarîkat* nâmına olan kitâbının sınıf-ı tâsi'inde ehl-i zikrin sayhasına zebîr ve za'îk ve nihân diye lakab takıp yazmıştır. Hele ol yazmış ol mahalli okudan himârlara ne buyurursunuz. İmdi ey Müslümanlar Allah kelimesine ve Lâ ilâhe illallah kelimesine zebîr ve za'îk ve nihân diye Frenk kâfiri lakab takar mı beyân buyurun? *Fel-yete'emm.*

Âl-i Osman memleketinde Celâlî nâmına ve Saruca nâmına eşkiyâdan bir şakî zuhûr etmemiş idi ve kimse görmemiş idi. Nice ki Tire vilâyetinden Berkî'nin müzahrefât kitâbı ve risâleleri şâyi' oldu ise fiten zâhire olup Karayazıcı³⁹⁵ ve Saruyazıcı ve Tavîl ve bunun emsâli eşkiyâ bi'l-küllîye Anadolu memleketin kabz eyleyip Sultan Ahmed Hân³⁹⁶ Üsküdârî Mahmud Efendi (*rahimehullâh*) hazretlerine bey'at edip Berkî'nin müzahrefât risâlelerine şöhret verdirmeyip ehl-i zikri yani meşâyih-i Halvetiyeyi ve fukarâsını Kızılbaşların dahl ve ta'nından halâs edip duâ-i hayırların alıp bi-emrillâhi Teâlâ ve bi-himmet-i evliyâillâh memâlik-i Anadolu'yu feth eyleyip ve sâir a'dâsı hor ve hakîr olup cemî'an a'dâya galib olduğu herkesin ma'lûmudur. Velhâsıl âşikâre Allah demesinler diyenler ve Allah ve Lâ ilâhe illallah kelimelerini zebîr ve za'îk ve nihân diye lakab takıp okurlar ve okudurlar. Fiten eksik olmadığına bâ'is budur. Ve dahî ehl-i İslâmın mübâh olan esvâbına Peygamber (*aleyhi's-selâm*) bunu giymedi diye kimine kehle nerdübânı ve kimine bir alay elfâz-ı mühmele ile lakab takıp istihzâ edip lağlandıkları gibi ma'a-hâzâ kendilerin giydiği esvâbı [20/B] Peygamber (*aleyhi's-*

³⁹³ Adı Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkandî'dir (öl. 539/1144) ve tefsir kitâbı *Şerhu Te'vilâti'l-Kur'an*'dir. Semerkandî, *Şerhu Te'vilâti'l-Kur'an* (Hamidiye, 176).

³⁹⁴ "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin." Âl-i İmran, 31.

³⁹⁵ Karayazıcı Abdülhalim (öl. 1010/1602) III. Mehmed devrinde büyük bir isyan çıkaran Celâlî lideridir.

³⁹⁶ I. Ahmed'dir (öl. 1026/1617).

selâm) giymemiş iken ve dahî ehl-i İslâmın zikrullah ile olan harekât ve sekenâtını istihzâ edip lağlandıkları gibi imdi bu makûle tâyife ahbes-i kefereden olan münâfıklar olduğuna zikrolunan âyât ve ehâdis şehâdet eder.

Ve dahî Kadı Beyzâvi ve Ebüssuûd (*rahimehümullâh*) derler ki: Hidâ'ü'l-müslimîn. Hidâ' kelimesi kesr-i hâ ile hâdi'in cem'î ola. Kuyâm kelimesi kıyâmın cem'î olduğu gibi. Bu kerre ma'nâ demek olur ki münâfıklar Müslümanları aldayıcı oldukları hâllerde küfre zam olup karışdılar. Velâkin masdar olmak sahîhdür. Zirâ zammû kelimesinin mef'ûlün-lehidir. Bu makamda mef'ûlün-lehden lâm-ı cârre hazf olundu masdar olduğu için ve zaman mukâreneti olduğu için. Ve fi'l-i mu'allelin fâ'ilinin fi'li olduğu için. Fi'l-i mu'allel zammû kelimesidir ve fâ'il münâfıklardır ve münâfıkların fi'li hud'adır ki Türkçe aldatmak ve hudâ'an li'l-müslimîn Türkînin ma'nâsı oldur ki Müslümanları aldatmak için münâfıklar küfre zam olup karışdılar.

İmdi münâfıklar tarîk-i meşâyih (ve) halka-i zikre varanları ve halka-i zikre dâhil olanları tadrîc ile ne şekil alda(tı)rlar ve ne şekil men' ederler ve tarîk-i meşâyih tadrîc ile ne şekil inkâr ederler ve ne şekil ibtâl ederler münâfıkların hud'aların sana bir bir beyân edeyim ki daim hilelerine düşüp kâfir ve Kızılbaş olmayasın. Evvelâ ehl-i razfın hud'alarının bir nev'î budur ki derler ki: Ey Müslümanlar bize derler imiş tarîk-i meşâyih ve zikrullahı inkâr ederler. Hâşâ inkâr etmeziz velâkin zikrullah ile devr ve semâ haramdır. Ve amma Üsküdârî Mamud Efendi³⁹⁷ tarîki gibi oturduğunuz yerde ve ayak üzerine zikrullah ediniz ve hû deyiniz. Ve zâkirleriniz ilâhîler okusunlar böyleceye sözüümüz [21/A] yokdur derler. Bu kerre bu makûle Kızılbaşın meclisine hâzır olan hazeleye desen ki bu vâiz evliyâullah tarîki olan tarîk-i meşâyih inkâr ediyor. Bir alay kâfirden Müslüman ekserî köle ve kimi Boşnak ve kimi Türk ve kimi Acem ve kimi Dürûzî ve kimi Yahûdîden Müslüman olma abdest ve tahâretin bilmeyenler ki îmân nedir diye suâl eylesen bilmezler.

Derler ki Üsteyânî Efendi zikrullahı ve tarîk-i meşâyih inkâr etmez velâkin devr ve semâ haramdır derler. Böyle cevap verirler. Bu kerre ehl-i zikir devr ve semâ'dan ferâgat edip Mahmûd Efendi tarîki gibi zikrullahı şürû' edip birkaç ay geçenden sonra münâfıklar derler ki: Ey Müslümanlar bize derler imiş ki zikrullahı ve tarîk-i meşâyih inkâr eder. Hâşâ inkâr etmeziz velâkin ol sizin zâkirler dedikleriniz şeytan borularıdır onu etdirmeyiniz. Ve dahî ayak üzerine olup da o yanına ve bu yanına hareket

³⁹⁷ Üsküdârî Mamud Efendi (öl. 1038/1628) ile kastedilen kişi Aziz Mahmud Hüdâyî'dir. Celvetiyye tarikatının kurucusudur.

etmeyiniz. [Velâkin oturduğunuz yerde tegannîsiz cehrire Lâ ilâhe illallah deyiniz ve Hû deyiniz. Böylece sözümüz yokdur derler]. Bu kere ehl-i zikir ayak üzerine olmakdan ferâgat edip ve zâkirler ilâhîler okumaktan ferâgat edip oturdukları yerde tegannîsiz cehrire Lâ ilâhe illallah deyip ve Hû deyip birkaç ay geçenden sonra derler ki: Ey Müslümanlar bize derler imişki zikrullahı ve tarîk-i meşâyihî inkâr eder. Hâşâ inkâr etmeziz velâkin Hû demek zikrullah değildir Hû demeyiniz. Ve hem âşikâre cehrire Lâ ilâhe illallah demeyiniz haramdır. Tenhâda ihfâ ile ne kadar zikrederseniz böylece sözümüz yokdur derler. Bu kerre ehl-i zikir Hû demekden ve cehr ile zikirden ferâgat edip birkaç ay geçenden sonra derler ki: Ey Müslümanlar tarîk-i meşâyihî (ve) tekkelere eğer ibâdet niyetine varırsanız kâfir olursunuz. Eğer seyr niyetine varırsanız [21/B] günâh-ı kebâ'irdendir derler. İmdi tarîk-i meşâyihî tadrîcile bu hâle koyuncaya değin ve bu hâle varıncaya değin avam-ı nâsın hazelesi ve suhtevâtın cehelesi ol kadar çoklar ki tağyîri kâbil değildir.

Ba'dehû münâfiklar derler ki: Ey Müslümanlar bize derler imiş ki zikrullahı inkâr eder. Hâşâ inkâr etmeziz velâkin bıyıklı olanlar ve halka kurup da zikrullah edenlere selâm ve sadaka ve zekât vermeyiniz derler.

Ba'dehû münâfiklar derler ki: Ey Müslümanlar bize derler imiş ki zikrullahı inkâr eder. Hâşâ inkâr etmeziz velâkin ibtidâ-i İslâm'da bir kerre Lâ ilâhe illallah demek kifâyet eder her gün demek abesdir derler. Ve ibtidâ-i İslâm'da bir kerre Lâ ilâhe illallahdemeği bunu da inkâr eder ise halk çıkışır derler korkusundan inkâr eylemez. İmdi tarîk-i meşâyihî ahbes-i keferî ke-ennehû inkâr etmedi ve dahî hiyel-i rafzdandır. Velâkin nev' deyiniz der.

Evvelâ ehl-i rafzın hud'aların bir nev'i budur ki tadrîc ile derler ki: Ey müezzinler biz size tasliye ve tarziye etmeyiniz demeziz velâkin tegannîyle haramdır. Amma tegannîsiz cehr ile ediniz böylece sözümüz yoktur derler. Bu kerre müezzinler tegannîyle tasliye ve tarziye etmekten ferâgat edip tegannîsiz cehr ile tasliye ve tarziye edip birkaç ay geçenden sonra derler ki: Ey Müslümanlar bize derler imiş ki tasliye ve tarziye(yi) inkâr eder. Hâşâ inkâr etmeziz ve size tasliye ve tarziye etmeyiniz demeziz cümle ediniz velâkin ihfâ ile ediniz derler. Bu kerre müezzinler tasliye ve tarziye etmekten ferâgat edip birkaç ay geçenden sonra derler ki: Ey müezzinler Peygamber (*aleyhi's-selâm*) hazretlerini medh (ile) ta'rîf etmeyiniz demeziz ve inkâr etmeziz velâkin ol sizin na't diye okuduğunuz haramdır derler. Bu kerre müezzinler na't-i Resûl (*aleyhi's-selâm*)

[22/A] okumaktan ferâgat edip birkaç ay geçenden sonra derler ki: Ey müezzinler biz size Peygamber'i (*aleyhi's-selâm*) ta'rîf etmeyiniz demeziz velâkin ol ta'rîf diye okuduğunuz haramdır derler. Bu kerre müezzinler ta'rîf okumaktan ferâgat edip birkaç ay geçenden sonra derler ki: Biz size ey müezzinler çağırıp bağırmayınız demeziz. Ezânda ne kadar ki çağırıp bağırırsanız güzeldir velâkin ol salâ ve temcîd diye çağırıp bağırduğunuz haramdır derler. Bu kerre müezzinler salâ ve temcîdden ferâgat ederler. Hâlâ Berkî vilâyetinde tasliye ve tarziye ve salâ ve temcîd ve padişah zikrolunduğu zamanda Eyyedehullâh ve Nasarahullâh (ve) Edâ mellâhü Eyyâmehû demek yokdur. Ve şehir-i İslâmbol'da nice camilerde tasliye ve tarziye ve salâ ve temcîd ve padişah zikrolunduğu zamanda Eyyedehullâh ve Nasarahullâh (ve) Edâ mellâhü Eyyâmehû demegi ref' etmişlerdir. Bundan mâ'adâ kanı Sultan Ahmed Hân (*rahimehullâh*) zamanlarında tulû'u'ş-şemsde ve gurûbü'ş-şemsde mescidlerde olan zikir ve tevhîdler kanı. Ve bu tevhîdlerin akabinde padişahın devâm-ı devletiyçün meccanen olan duâlar ve senâlar bâ-husûs selâtîn camilerde tulû'u'ş-şemsde ve gurûbü'ş-şemsde ikişer ve yedişerde halka olup da olan zikir ve tevhîdler ve padişahın ecdâdı zamanlarında olan zikir ve tevhîdler şimdi Ayasofya-i Kebîr'den gayrı selâtîn camilerde halka-i zikir ref' olmuşdur. Velhâsıl zikrolunan şe'â'ir-i Ehl-i sünnet ve cemaat bi'l-külliyeye ref' olmuşdur.

Hak Sübhânehû ve Teâlâdan recâ ve temennâ budur ki padişahımıza ömr-i tavîl ve rüşd müyesser eyleye. Âbâ ve ecdâdının zâhib olduğu mezhebe zâhib olmakdan münfek eylemeye. Ve bu Kızılbaş-ı bed-me'âşın men' eyledikleri şe'â'ir-i İslâmı ki âbâ ve ecdâdı etdire gelmişlerdir kendi dahî âbâ ve ecdâdı [22/B] gibi etdire. Ve bu Kızılbaş-ı bed-me'âşın yedi yaşından yukarısını Sultan Selim Hân³⁹⁸ ve Ebü'l-Feth³⁹⁹ gibi katl eyleye. Zirâ padişahımızın âbâ ve ecdâdı kimi Hazret-i Mevlâna tarîkinden ve kimi Halvetî tarîkinden ve kimi Celvetî tarîkinden bey'at edip evliyâullahın duâsın alıp nice iklimler feth eylemişlerdir. Hatta Sultan Murâd Gâzi Hân⁴⁰⁰ Konya'da Mevlevîhâne'ye varıp Mevlevî ocağından duâ alıp Bağdât'a gitdi ve Bağdât gibi metîn kal'ayı bi-emrillâhi Teâlâ ve Tebâreke ve bi-himmeti evliyâillâh feth eyledi. Hatta hikâyet ederler ki saadetlü padişahımızın âbâ ve ecdâdı meşâyih-i Halvetiyye'den ve meşâyih-i Mevlevîyye'den bey'at edip ve kisvet urunup kisvetleri ve alâmetleri Sultan Ahmed

³⁹⁸ I. Selim (öl. 926/1520) Yavuz lakabıyla bilinen Osmanlı padişahıdır.

³⁹⁹ Kastedilen padişah II. Mehmed (öl. 886/1481) yani Fatih Sultan Mehmed'dir.

⁴⁰⁰ Kastedilen padişah IV. Murad'dır. Bağdat seferini 1638-39 yılları arasında düzenlemiştir.

Hân (*rahimehullâh*) zaman-ı saadetlerine gelinceye değin hâlâ hazînedede mevcûddur derler.

Ey kâfir Kızılbaşlar hiç korkmaz mısınız ki Mevlevîhâne'ye seyr tarîkine varırsa günâh-ı kebâ'irdir ve ibâdet niyetine varırsa kâfir olur dersiniz. Ma'a-hâzâ etmeğiyle perverde olduğumuz padişahımızın âbâ ve ecdâdı seyr niyetinde vardılar ve ibâdet niyetinde vardılar. A kâfir Kızılbaşlar öyle ya sizin bâtil cevabınıza göre padişahımızın âbâ ve ecdâdı kâfir olmak lâzım gelir ne'üzü billâh. Ve bu dahî hiyel-i rafzdandır: Bu makûle Kızılbaş hâkim huzûruna veyâhud padişah huzûruna ihzâr olunur ise yani inkâr ederler ki bu sözü biz halka söylemedik diye. İmdi âbâ ve ecdâdını intikâmın almak için ve ıslâh-ı dîn için padişah-ı âlempenâh hazretlerinin üzerine vâcibdir ki bu makûle cevablar ve kelâmlar ne şekil Kızılbaşdan sâdır olursa tefîş edip katl eylemek yetmiş kâfir katl eylemek kadar vardır. Ve bu dahî hiyel-i Razdandır:

Evvelâ [23/A] tadrîc ile derler ki: Ey Müslümanlar biz Çihâr Yârı hutbeden zikrolmasın demeziz ve inkâr etmeziz velâkin Ebû Bekir (*radiyallahu anh*) hazretlerine *el-imamü 'ale't-tahkîk* deyiniz. Velâkin Ömer'e Ali'ye ve Osman'a (*radiyallâhu anhüm*) hazretlerine *el-imamü 'ale't-tahkîk* demeyiniz. Zirâ üçünün imametleri *'ale't-tahkîk* değildir ve hem kâfiye uymaz derler. Bu kerre Ebû Bekir (*radiyallâhu anh*) hazretlerine *el-imamü 'ale't-tahkîk* deyip üçünden *el-imamü 'ale't-tahkîk* kaldırıp birkaç ay geçenden sonra derler ki:

Ey Müslümanlar halk bize Kızılbaş Çihâr Yârı sevmez derler imiş. Hâşâ severiz ve inkâr etmeziz velâkin Ebû Bekir'i ve Ömer'i ve Osman'ı (*radiyallâhu anhüm*) hazretlerini hutbede zikrediniz amma Ali (*radiyallâhu anh*) hazretlerini hutbede zikretmeyiniz. Zirâ imamette alâkası yoktur. Zirâ imamet vesâ'il-i hakîkatdendir vesâ'il-i hakîkî Ali değildir gayrıdır derler. Bu kerre hatîbler hutbede Ali (*radiyallâhu anh*) hazretlerini zikretmekden ferâgat edip birkaç ay geçenden sonra derler ki:

Ey Müslümanlar bize derler imiş ki Kızılbaşdır. Hâşâ biz Kızılbaş değiliz. Çihâr Yârı severiz velâkin hutbede Osman (*radiyallâhu anh*) hazretlerini zikretmeyiniz. Amma Ebû Bekir ve Ömer'i (*radiyallâhu anhümâ*) hazretlerini hutbede zikrediniz. Zirâ Ebû Bekir ve Ömer (*radiyallâhu anhümâ*) Peygamber' in (*aleyhi's-selâm*) kayın atalarıdır ve kayın atalar dâmâddan şerîfdir. İmdi Ebû Bekir'i ve Ömer'i (*radiyallâhu anhümâ*) hazretlerini hutbede zikrediniz amma Osman (*radiyallâhu anh*) hazretini zikretmeyiniz

derler. Bu kerre hatîbler hutbede Osman (*radıyallâhu anh*) hazretini zikretmekden ferâgat edip birkaç ay geçenden sonra münâfıklar derler ki:

Ey Müslümanlar bize derler imiş ki Kızılbaşdır Çihâr Yârı sevmez (ve) inkâr eder derler imiş. Hâşâ severiz ve inkâr etmeziz velâkin Ebû Bekir-i Sıddîk'i (*radıyallâhu anh*) hazretlerini hutbede [zikr]ediniz. Zirâ Peygamber'in (*aleyhi's-selâm*) kayın [23/B] atasıdır ve hem yâr-i gâridir ve hem şefîk-i refikidir. Hutbede zikrediniz. Amma Ömer (*radıyallâhu anh*) hazretini hâric-i hutbede zikrediniz kifâyet eder derler. Bu kerre Ömer (*radıyallâhu anh*) hazretini (hatîbler) hutbede zikretmekden ferâgat edip birkaç ay geçdikden sonra derler ki:

Ey Müslüman bize derler imiş Kızılbaşdır Çihâr Yârı sevmez inkâr eder derler imiş. Hâşâ inkâr etmeziz ve severiz velâkin hutbede Ebû Bekir (*radıyallâhu anh*) hazretini zikretmeyiniz. Zirâ Peygamber (*aleyhi's-selâm*) hutbede Ebû Bekir'i (*radıyallâhu anh*) zikretmedi. Bid'atdır ve haramdır derler. Velhâsıl Peygamber (*aleyhi's-selâm*) Çihâr Yârı hutbede zikretmedi. Pes ümmetce Çihâr Yâr-ı güzîni hutbede bi'l-küllîye zikretmek bid'atdır ve haramdır derler. Bu makûle Kızılbaş tâbi' olan avam-ı nâsın hazelesi ve suhtevâtın cehelesi on bin kadar erâzil-i nâs hatîblere hücum ederler ki sen bu vâiz efendiden ziyâde (mi) bilirsin diye hatîblere bi'zarûr(e) terk etdirirler. Nitekim gâhî cumhûr ve cemaat tekkeleri yakıp vezîr-i a'zam katline hüküm kıldıkları gibi ve Şemsi Paşa⁴⁰¹ gibi bir 'âlî-şân vezîrin katline bâ's oldu(lar). Ve bu dahî hiyel-i rafzdandır.

Kızılbaşlar bir âyet-i kerîme ile istidlâl edip derler ki: E'üzü *billâhi mine'ş-şeytani'r-racîm* ⁴⁰² الله فالتبعونى يحببكم الله قل ان كنتم تحبون الله فالتبعونى يحببكم الله Yani habîbim halka sen de ki: Eğer sizler Allah Teâlâya muhabbet eder oldunuz ise sizler bana tâbi' olunuz ki Allah Teâlâ sizlere muhabbet ede. İmdi Kızılbaşlar der ki: Biz Peygamber'e (*aleyhi's-selâm*) tâbi' oluruz. Pes tâbi' olunca Peygamber'in (*aleyhi's-selâm*) etmediğini etmez ve etdiğini ederiz derler kizb ederler. Bu cevaba câhiller yûh yûh derler. Bu kerre Kızılbaşlar derler ki: Çihâr Yârı Peygamber (*aleyhi's-selâm*) hutbede zikretmedi biz de zikretmeziz derler ve Çihâr Yâr zikrolduğu zamanda Peygamber (*aleyhi's-selâm*) *radıyallâhu anh* [24/A] demezdi biz de demeziz derler. Zirâ Peygamber'e (*aleyhi's-selâm*) tâbiiz derler. Peygamber (*aleyhi's-selâm*) Ka'be'nin etrâfında devr ederek zikrullah etdiğini hatırlarına getirmezler idi. Peygamber (*aleyhi's-selâm*) devr ederek zikrullah etmedi biz

⁴⁰¹ Şemsi Ahmed Paşa (öl. 988/1580) Osmanlı beylerbeyi olarak görev yapmıştır.

⁴⁰² Âl-i İmrân 3/31.

de etmeziz derler. Ve Peygamber (*aleyhi's-selâm*) cenaze önünde giderken zikrullah etmedi biz de etmeziz derler. Ne'üzü billâh bu itikadda olan kâfir olur. Zirâ Peygamber (*aleyhi's-selâm*) cenazenin önünde gitdi de Allah'ı zikretmedi demek Peygamber (*aleyhi's-selâm*) hazretlerine bühtândır. Zirâ Peygamber (*aleyhi's-selâm*) bir ân ve bir vakit zikrullahdan hâlî olmazlar idiler böyle münkiri hemân katl. Ve dahî Kızılbaşlar derler ki: Peygamber (*aleyhi's-selâm*) gümüşlü bıçağla ve gümüşlü kuşağla ve harîrle namaz kılmadı biz de kılmazız derler. Ve Peygamber günâh-ı kebâ'ir sâdır olan adama iktidâ eylemedi biz de iktidâ eylemeziz derler. Velhâsıl Kızılbaşlar(ın) usûlü ve i'tikâdî budur ki: Peygamber'in (*aleyhi's-selâm*) etmediğini etmeziz ve etdiğini ederiz derler. İmdi Kızılbaşlar Peygamber'in (*aleyhi's-selâm*) etdiğini ve nice Kızıbaşlara lâzım gelir ki her gece teheccüd namazı kılarlar. Ve Peygamber (*aleyhi's-selâm*) haftada bi kerre fütür edip visâl savm(ı) dutar idi. Buna beşer tâkat getiremez. Peygamber (*aleyhi's-selâm*) bu kadar mûcize etdi ve mi'raca çıkdı. Bu kerre bunlara desen ki Peygamber'in etdiğini ederiz dersiniz geliniz bunları ediniz desen kâdir değiliz diye cevap verirler. Hattâ âlem-i seyâhatimde diyâr-ı Acem'de Râfiziye'den biri bana dedi ki: Mezhebimizde dokuz hâtun almak câizdir ve 'uhdesinden gelmek şartıyladır. Zirâ Peygamber'in (*aleyhi's-selâm*) dokuz hâtunu var idi. Peygamber'e (*aleyhi's-selâm*) tâbi' olunca biz(e) de dokuz hâtun almak câizdir der. Muhassalü'l-kelâm Kızılbaşların [24/B] usûlü ve i'tikâdları ma'lûm oldu ki Peygamber'in (*aleyhi's-selâm*) etdiğini ederiz ve etmediğini etmeziz derler. Bu usûlde ve bu i'tikâdda olan kimseler mezâhib-i erba'adan hâricdir.

Amma Ehl-i sünnet ve cemaat Kızılbaşlara derler ki bu sizin usûlünüz ve i'tikâdınız fâsiddir belki râyiha-i küfür vardır. Zirâ bu âyet-i kerîmede ittibâ'dan murâd ittibâ-'ı küllî değildir belki ittibâ-'ı ilâhîdir. Zirâ Peygamber (*aleyhi's-selâm*) hazretlerine ittibâ-'ı küllî muhâldir. Nitekim Ehl-i sünnet ve cemaat'den olan *Tefsîr-i Kebîr* sâhibi seyyidü'l-müfessirîn İmâm Fahr-i Râzî⁴⁰³ (*rahmetullâhi aleyh*) bu âyet-i kerîmenin tefsîrinde yani ⁴⁰⁴ قل ان كنتم تحبون الله فالتبعوني يحببكم الله âyetinin tefsîrinde yani yâ Muhammed sen halka de ki: Eğer sizler Allah Teâlâ hazretlerine muhabbet eder oldunuz ise sizler bana tâbi' olunuz ki Allah Teâlâ sizlere muhabbet ede. Buyururlar ki *i'lem ennehû Teâlâ lemmâ de'a'l-kavme ile'l-îmânî bihî ve'l-îmânü bi-Rasûlihî 'alâ sebîli't-*

⁴⁰³ Adı Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî'dir (öl. 606/1210) ve tefsir kitâbı ise *Mefâtihu'l-ğayb*'dir.

⁴⁰⁴ Âl-i İmrân 3/31.

tehdîdi ve 'l-vâidi. Ma'lûm olsun ki vaktâ kim Allah Teâlâ kavmi kendine ve Resûlüne tehdîd ve vâid tarîki üzerine îmanâ davet etdiyse. *Ve de'âhüm ilâ zâlike min tarîkin âher*. Ve dahî Allah Teâlâ kavmi tarîk-i âherden îmanâ davet etdiyse. *Ve hüve enne 'l-yehûdü kânû yekûlûne* ⁴⁰⁵ نحن ابناء الله و احباؤه Ol tarîk-i âher budur ki tahkîk Yahûdiler derler idi ki: Biz Allah Teâlânın oğullarıyız ve dahî ehîbbâsıyız. Böyle derlerdi. *Fe-nezelet hâzihi 'l-âyetü*. Pes bu âyet-i kerîme nâzile oldu ki böyle demesinler için. Ve dahî İmâm Râzi (*rahmetullâhi aleyh*) der ki: *ويروى انه عليه السلام وقف على قريش* Ve dahî rivâyet olundu ki tahkîk Peygamber (*aleyhi 's-selâm*) Kureyş'in üzerine vâkîf oldu. *هم فقال عليه السلام يا معشر* Hâlbuki Kureyş tâifesi putlara secde ederler idi. *يسجدون للاصنام* [25/A] Peygamber (*aleyhi 's-selâm*) dedi ki: *يا كureyş tâifesi tahkîk muhâlefet etdiniz millet-i İbrâhim'e*. *وقالت انما نعبد هذه حبا لله ليقربونا الى الله تعالى* Kureyş tâifesi dedi ki biz putlara ibâdet etmeziz illâ Allah Teâlâyâ muhabbet için ibâdet ederiz ki bizi Allah Teâlâyâ karîb eylesinler için. *Fe-nezelet hâzihi 'l-âyetü*. Pes bu âyet-i kerîme nâzile oldu böyle demesinler için. *Fe-kâle li-rasûlihî kul in küntüm sâdikîne fi iddi 'â'i mahabbetillâh*. Hak Sübhânehû ve Teâlâ Peygamber'e (*aleyhi 's-selâm*) hitâb etdi ki. *Kul. Habîbim Kureyş tâifesine sen de ki: Allah Teâlâyâ muhabbet iddiasında sâdiklar oldunuz ise. Fe-kûnû münkâdîne li-evâmirih*. Pes Resûlünün emirlerine inkıyâd ediciler olunuz. Yani Allah Teâlânın Rüsûlünün emrettiği şeyleri dutunuz. Ma'lûm ola ki İmâm Fahr-i Râzi (*rahmetullâhi aleyh*) evâmir kelimesini zikretti ve nevâhî kelimesini zikretmedi şuna binâ'en ki emir e'amdır emre de nehye de şâmildir. Ebüssuûd (*rahmetullâhi aleyh*) evâmiri (ve) nevâhîyi ma'an zikreyledi îzâh için. Velhâsıl Ebüssuûd (*rahmetullâhi aleyh*) der ki: ⁴⁰⁶ *قل ان كنتم تحبون الله فالتبعونى يحببكم الله* âyetinde ittibâ'dan murâd ve ⁴⁰⁷ *اطيعوا الله و اطيعوا الرسول* âyetinde itaatden murâd Resûlüne emr olunanları dutmaktır ve neyh olunandan kaçmaktır.

Velhâsıl dört mezhebde Ehl-i sünnet ve cemaat'in usûlü ve i'tikâdıları bu meselenin üzerinedir ki Peygamber'in (*aleyhi 's-selâm*) emrettiğini tutmaktır ve neyh ettiğini işlememektir. Ve bir alay şeyler dahî vardır ki Peygamber (*aleyhi 's-selâm*) ediniz diye emretmedi ve etmeyiniz diye neyh de etmedi. Ol emir ve nehy olunan şey halkın malına zarar ve ırzına halel verir ise ve ferâ'ize mâni' ve müzâhim olur ise ona bid'at-ı seyyi'e derler. [25/B] An-karîb hadîs-i şerîfle beyân olunur. Ve eğer vermezse bid'at-ı

⁴⁰⁵ el-Mâide 6/18.

⁴⁰⁶ "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin." Âl-i İmrân 3/31.

⁴⁰⁷ "Allah'a ve Peygamber'e itaat edin." en-Nisâ 4/59.

hasene derler. İmdi Peygamber (*aleyhi's-selâm*) emir ve neyh etmeyip de halkın malına zarar vermeyen ve ırzına hâlel vermeyen ve ferâ'ize mâni' ve müzâhim olmayan bid'at-ı hasenenin misalleri minâre gibi ve vaaz için kürsiler gibi ve iksâr-i zikrullah için devr ve semâ gibi ve don ve kaşık ve elek gibi ve kitâp telif eylemek gibi ve Çihâr Yarı hutbede zikreylemek gibi ve tasliye ve tarziye ve salâ ve temcîd ve na't-i Resûl ve ülûf okumak gibi ve padişah-ı âlempenâh hazretleri zikrolunduğu zamanda Eyyedehullâh ve Nasarahullâh (ve) Edâmellâh Eyyamehû demek gibi. İmdi a Kızılbâşçıklar ne var lillâh ve li-Rasûlih bir pâre fikr ediniz. İnsâfa geliniz. Revâ mıdır ki âşikâre Allah diyenlere 'adâvet edersiniz. Ve dahî Peygamber'in (*aleyhi's-selâm*) etmediğini etmeziz ve etdiğini ederiz deyip kizb edersiniz. Ma'a-hâzâ bu itikadda iken Ehl-i sünnet ve cemaat dâvasını edersiniz. Ve Peygamber'in (*aleyhi's-selâm*) cümle etdiğini ederiz ve etmediğini etmeziz demek dört mezhebden hâric hatâ sözdür. Meselâ nikâh ile dokuz avratalmak gibi. Ve bu i'tikâdı bunlar yakın zamanda vaz' etdiler. *Kâtelellâhü vâzi'ahû ve men i'tekade 'aleyhi*. Muhassalü'l-keâm Peygamber (*aleyhi's-selâm*) hazretlerinin etdiğini ederiz ve etmediğini etmeziz demek hiyel-i rafzdandır.

Ve bu dahî hiyel-i rafzdandır evvelâ derler: Ey Müslümanlar biz cemaati inkâr etmeziz velâkin vazîfeli imama iktidâ etmekden vazîfesiz imama iktidâ etmek sahîhdır. Zirâ ki Peygamber (*aleyhi's-selâm*) vazîfeli imama iktidâ eylemedi. İmdi vazîfeli imama iktidâ eylemek bid'atdır ve haramdır derler. Bu kerre avam-ı nâsın hazelesi ve suhtevâtın cehelesi vazîfeli imama iktidâ etmeden [26/A] ferâgat edip birbirlerin(i) imam edip birbirlerine iktidâ edip birkaç ay geçenden sonra derler ki: Ey Müslümanlar bunu derler imiş ki cemaati inkâr eder(ler). Hâşâ etmeziz velâkin günâh-ı kebâ'ir sâdır olan adama iktidâ etmeyiniz ve imam etmeyiniz câiz değildir. Zirâ Peygamber (*aleyhi's-selâm*) günâh-ı kebâ'ir sâdır olan adama iktidâ etmedi ve imam eylemedi. Ve biz Peygamber'e (*aleyhi's-selâm*) tâbi'iz ve Peygamber'in etdiğini ederiz ve etmediğini etmeziz. İmdi günâh-ı kebâ'ir sâdır olan adama iktidâ eylemek ve imam etmek bid'atdır ve haramdır derler. Bu kerre Ehl-i sünnet ve cemaat delil-i naklî getirip derler ki: Peygamber (*aleyhi's-selâm*)⁴⁰⁸ صلوا خلف كل بر وفاجر buyurmuş. Yani iyinin ve fâcirin ve fâsıkın ardında namaz kılınız ve iktidâ ediniz buyurmuş. Bu hadîs-i şerîfe ne dersin desen Kızılbâşlar bu hadîs-i şerîfi men' eylemek için ve bunun emsali ehâdîsi red eylemek için hadîs vaz' edip derler ki: Biz zâhir-i hadîsi zâhir-i Kur'ân'a tatbîk ve tevfiik ederiz. Eğer

⁴⁰⁸ Beyhakî, *Sünen-i kebîr*, 7/26; Dârekutnî, *Sünen-i Dârekutnî*, 2/56.

zâhir-i hadîs zâhir-i Kur'ân'a mutâbık ve muvâfık gelirse hadîs sahîhdir. Ve eğer zâhir-i hadîs Kur'ân'a mutâbık ve muvâfık gelmezse hadîs sahîh değildir derler. Ve Kızılbaşların kelâmına avam-ı nâsın hazelesi ve suhtevâtın cehelesi yûh yûh derler. Bu kerre صلوا خلف كل بر وفاجر kelâmı Kur'ân'da yoktur ve fâcire iktidâ ediniz diye zâhir-i Kur'ân'da Allah Teâlâ buyurmadı. Ve bu hadîs Kur'ân'a mutâbık ve muvâfık değildir. Pes zâhir-i Kur'ân'a mutâbık olmayınca hadîsler yalandır derler. Ve huffeyn üzerine mesh eylemek yani mest Kur'ân'da yoktur deyip Kızılbaşlar mesh eylemez. Velhâsıl günâh-ı kebâ'ir sâdır olan adama iktidâ eylemek ve huffeyn üzerine [26/B] mesh eylemek ve terâvîh ve *salât-ı küsûfî'ş-şems ve salât-ı husûfî'l-kamer ve salât-ı Regâib* ve Berât ve Kadir ve bu namazlar ve sünnetler Kur'ân'da yoktur. Bunlar için ve bunun emsâli şeyler için getirdiğiniz hadîsler mevzû'dur derler. [Muhassalü'l-kelâm Kızılbaşın usûlü budur ki Kur'ân'a mutâbık ve muvâfık gelmeyen hadîslere yalandır ve mevzû'dur].

Bu ecilden Kızılbaşlar fakat yalnız ezân okurlar ve ardı sıra fâtiha okuya demez. Ve beş vaktin farzını kılarlar ve Ramazan-ı şerîfi dutarlar. Ve zu'm-ı fâsidince dindâr olanı zekât verir ve Hacc-ı şerîfe giderler. Ve Regâib ve Berat ve Kadir namazların kılmazlar ve ekserîsi sünnetleri kılmazlar. Ehl-i sünnet ve cemaat olan ulemâ derler ki: Kur'ân-ı Azîmü'ş-şân mücmeldir. Ma'nâ-yı şerîfi fehm olunmaz. Peygamber'in (*aleyhi's-selâm*) hadîs-i şerîfleri Kur'ân-ı Azîmü'ş-şân'ın ma'nâ-i mücmelini müfessirdir. Zirâ bazı âyet bir şeyin fiiline zımnen delâlet eder. Hatta sabah namazının farzı iki rek'at olduğu Peygamber'in (*aleyhi's-selâm*) hadîs-i şerîfiyle sâbitdir. Ve ö(ğ)le namazının ve ikinci namazının ve yatsı namazının rek'atları dört olduğu Peygamber'in (*aleyhi's-selâm*) hadîs-i şerîfiyle sâbitdir. Ve akşam namazının ve salât-ı vitrin rek'atları üçer olduğu Peygamber'in (*aleyhi's-selâm*) kavliyle sâbitdir. Zâhir-i Kur'ân'da yoktur. Zirâ Kur'ân'da Allah Teâlâ hazretleri *salâtü'l-fecri rek'atâni ve salâtü'z-zuhri erba'un ve salâtü'l-'asri erba'u rek'âtin ve salâtü'l-işâ'i erba'u rek'âtin ve salâtü'l-mağribi ve salâtü'l-vitri selâse rek'âtin* diye tasrîh ve îzâh eylemedi. Velâkin rek'atların adedi Peygamber'in (*aleyhi's-selâm*) kavliyle sâbitdir. Amma beş vakit namazın farz olduğu mücmelen Kur'ân'da sâbitdir. Zirâ Allah Teâlâ mücmelen emreyledi ki *فَسبحان الله حين تمسون وحين تصبحون و له الحمد في السموات و الارض و عشيا و حين تظهرون* ⁴⁰⁹ i -mezâhib Velhâsıl

⁴⁰⁹“Akşam vaktine eriştiğinizde ve sabah kalktığınızda Allah'ı teshib edin. Göklerde ve yerde her türlü övgü O'na mahsustur. Gündüzün sonunda ve öğle vaktine eriştiğinizde de O'nu tesbih edin.” er-Rûm 30/17-18

erba'ada ehâdisin sıhhati şartdır ve Kur'ân'a mutâbık [27/A] ve muvâfık olması şart değildir. Amma beşinci mezhebde Kur'ân'a mutâbık ve muvâfık olmak şartdır. Ve eğer ehâdis-i sahîha-i Nebeviyeyi Kur'ân'a tatbîk ve tevfiik eylemek lâzım gelir ise Allah Teâlâ a'lemü ve Rasûlühü tahmînen sülûsü Kur'ân'a mutâbık ve muvâfık gelir. Bu kelâm hadîsi okuyup ve okudanalara ma'lûmdur.

Bu kerre halk namazı başlı başına kılıp birkaç ay geçenden sonra derler ki: Ey Müslümanlar biz sünneti inkâr etmeziz ve kılmayınız demeziz velâkin bir adamın kazâya kalmış namazı var iken sünnet ve nevâfil kılmak câiz değildir derler. Zirâ bir adamın borcu var iken sadaka ve bahşış vermek câizdir Amma beşinci mezhebde câiz değildir. Ve dahî Regâib ve Berât ve Kadir ve terâvîh sünnetleri ve sâir nevâfil namazları kılmak câiz değildir derler. A kâfir Kızılbaşlar kazâya kalmış namazınız var iken nevâfil ve sünnetler kılmasınlar diyeceğinize kazâya kalmış namazınız var iken kaldırım üzerinde gezmeyiniz ve tavla ve satranç oynamayınız ve sanâ'at işlemeyiniz desenize. A kâfir Kızılbaşlar yukarıdan beri inkâr etmeziz inkâr etmeziz diye diye ne kodunuz. Kızılbaşlar şeriat-ı Muhammedî'yeyi böyle edenden sonra ve halkı bu itikadda koyup ve halkın kalbleri bu i'tikâda mutma'in olandan sonra günden güne başlar Ali (*radiyallâhu anh*) hazretini medh ü senâ edip üçüne seb eylemeğe. Zirâ halkı bu mertebeye getirmeyince üçüne seb eylemezler ve üçü zikrolduğu zamanda *radiyallâhu anhüm* derler.

İmdi benim mü'min karındaşım Kızılbaşın hîlelerini bi'l-küllîye bilmek murâd edersen benim kitabımda olan hiyel-i rafz faslını ibtidâsından intihâsına varıncaya değin tamam oku. İmdi Kızılbaşlığın ibtidâsı neredendir ve intihâsı [27/B] nereye değindir bir bir îzâh ve tasrîh eyledim ki şeytandan (*aleyhi'n-na'le*) ne şekil isti'âze edersen bu makûle Kızılbaşlardan ve bu makûle vâizlerden ictinâb edip âl-i Osman padişahının tutduğu mezhebi tutasınız. Ve bu kitâbı tahrîre ba'is bu oldu ki: Bazı Kadızâdeliler bu Kızılbaş akâyidine i'tikâd bağlamışlar ve bu zikrelediğimiz Kızılbaşın akîdesi üzerine i'tikâd eylemişler ve böyle iken Ehl-i sünnet ve cemâat'deniz derler. Ma'a-hâzâ bu kadar mesâ'ilde Ehl-i sünnet ve cemaat'in i'tikâdlarına i'tikâdları muhâlif iken yine şimdi bu meselede i'tikâdları Ehl-i sünnet ve cemaat'in itikadlarına muhâlif oldukları zâhir olur. İmdi ma'lûm ola ki mezâhib-i erba'ada sâdık iki kısımdır. Yani i'tikâda delil ikidir. Evvelki kısmı mûcize ile mü'eyyed olan Peygamber'in (*aleyhi's-selâm*) haberidir ki

Kur'ân'la ve hadîsle(dir). Ve ikinci kısmı halkın lisânından mütevâtir olan haber ve mütevâtir olan haberdir. Ve mütevâtir olan haber için âyetten ve hadîsten delîl talep olunmaz ve delîl istenmez Zirâ nass-ı kâtı' gibidir. Bir münkir Bağdat'ı inkâr edip yokdur derse ve Bağdat'ın mevcûd olduğuna âyetten ve hadîsten delîl nedir derse Bağdat'ın mevcûd olduğuna âyetten ve hadîsten delîl bulunmamağla ve biz Bağdat'ı görmemekle yok olması lâzım gelmez ve Bağdat yalan olmak lâzım gelmez. Zirâ haber-i mütevâtir ile sâbitdir ki meselâ Sultan Selim Hân'ın ve sâir padişahların pâdişah olduklarına âyetten ve hadîsten delîl bulunmamağla ve biz onların padişah olduklarını görmemekle onların pâdişah oldukları yalan olmak lâzım gelmez Zirâ haber-i mütevâtir ile sâbitdir. Ve bu mesele ilm-i kelâm meselesidir. Ekser-i nâs bundan gâfillerdir velâkin ilm-i kelâmdan *Akâyid-i Monla Celâl* ve *Şerh-i akâyid* okuyanlara ma'lûmdur ki bu kitâbların [28/A] okuyanlar Kızılbaş olmaz.

İmdi bu mesele bir hoş hıfz et ki Kızılbaşlar seni hîle tarîkiyle kâfir etmeyeler. Zirâ Kızılbaşlar hîle tarîki ile evliyâullahın nev'ini ikrâr edip kerâmâtü'l-evliyâ hak derler velâkin efrâdın inkâr edip derler ki: Ey Müslümanlar sizin evliyâ dediğiniz adamların velî oldukları hele dursun da velî olduklarından geçtik îmânla gitdiklerine âyetten ve hadîsten delîl nedir derler. O mahalde Kızılbaşlara cevap ver ki “A densizler haber-i mütevâtirdir”, diye. Zirâ haber-i mütevâtir nass-ı kâtı' gibidir kizbe ihtimâli yoktur. Üsküdârî Mahmûd Efendi ve Ümmî Sinan⁴¹⁰ gibi (*rahmetullahi aleyhimâ*) ve Ebü'l-Feth'in şeyhi Akşemseddin⁴¹¹ ve Hazret-i Mevlâna⁴¹² ve Şeyh Abdülkâdir el-Geylânî⁴¹³ ve İmâm-ı Âzam⁴¹⁴ ve sâir evliyâullahın (*rahimehümullâh*) velî oldukları halkın lisânında haber-i mütevâtir ile sâbittir. Ve dahî kütüb-i mu'teberede hâriku'l-âde kerâmâtı yazılmış olan evliyâullah gibi.

İmdi kütüb-i mu'teberede halkın lisânından bunların ve sâirlerinin velî oldukları haber-i mütevâtir ile sâbit olunca îmânla gitmeleri mukarrer ve muhakkaktır. Zirâ evliyâullah îmânsız gitmek ihtimâlleri yokdur. Kızılbaşlar herze söyler. Evliyâullah îmânsız gitmek

⁴¹⁰ Ümmî Sinan (öl. 1067/1657) Halvetî şeyhlerinden biridir.

⁴¹¹ Adı Şemseddin Muhammed b. Hamza (öl. 863/1459) Fatih Sultan Mehmed'in hocalarından biridir.

⁴¹² Mevlânâ Celâleddin Rûmî (öl. 672/1273) Mevlevîyye tarikatının kurucusudur.

⁴¹³ Muhyiddîn Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Ebî Sâlih Mûsâ Zengîdost el-Geylânî (öl. 561/1166) Kâdiriyye tarikatının kurucusudur.

⁴¹⁴ Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh (öl. 150/767) Hanefî mezhebinin imamıdır.

olmaz. Zirâ Hak Sübhânehû ve Teâlâ bunların hakkında buyurur ki:⁴¹⁵ لا ان اولياء الله لا
الا ان اولياء الله لا خوف عليهم و لا هم يحزنون Bâ-husûs *hamele'l-mü'mine 'ale's-salâh*.

İmdi eğer haber-i mütevâtiri inkâr edip de Kızılbaşlar kerâmat-ı evliyâ hak dediklerine i'tikâd edersen bu kerre evliyânın nev'ini ikrâr ve efrâdını inkâr etmiş olursun. Ulemâ-i dîne ma'lûmdur ki *en-nev'u lâ yûcedü illâ fi zımnî'l-efrâdi*. Zirâ nev' bulunmaz illâ efrâdın zımnında bulunur. Velhâsıl efrâdı inkâr eylemekden nev'in(i) inkâr lâzım gelir. Meselâ açık [28/B] gecede âsuma'nâ nazar edip dersin ki yıldız vardır velâkin âsumânda görünenler yıldız değildir desen yıldızı inkâr etmiş olursun. İmdi evliyânın nev'ini ikrâr edip efrâdını inkâr eylemek hiyel-i rafzdandır. Bu dahî hiyel-i rafzdandır derler ki: Velî şol asıl kimsedir ki ârif-i billâh ola yani Allah bilici ola. Ve Allah'ın sıfâtlarını bilici ola. Yani doksan (dokuz) esmâ-i hüsnâ ile. Ve me'âsîden müctenib ola ve hırsdan i'râz edici ola. Ve bu asıl kimseye derler deyip sıfâtını ikrâr ederler velâkin dünyâda şimdi böyle adam yoktur deyip velînin zâtını inkâr edip kâfir olurlar. *Ne 'üzü billâhi min hâzihi't-tâ'ifeti'l-habîseti*.

Ve bu dahî hiyel-i rafzdandır ki bir şeyin zâtını ikrâr edip sıfâtını inkâr eylemek. Meselâ derler ki tegannî hadîsleri sahîhdür ve kitâbta vardır ve tegannî helâldir velâkin halkın eyledikleri meşhûr olan tegannî değildir derler. Bu kerre ne şekil tegannî helâldir desen bilmem derler. Bu kelâm şuna benzer ki kitâpta ekmek vardır ve kitâpta ekmek ve yemek helâldir velâkin halkın yediği meşhûr olan ekmek değildir. Bu dahî hiyel-i rafzdandır.

Derler ki: Tegannî etsinler ve eylesinler demeziz velâkin rast ve düğâh ve segâh ve çihârgâh ve pençgâh ve nevâ ve gazzâl ve 'acem ve 'aşîrân ve üç 'ırâk ve mâhûr eylesinler derler. Bu kelâm şuna benzer ki elime yapışma ve ayağıma yapışma ve hiç a'zâma yapışma seninle güreş edelim derler. Zirâ bir adam hüsn-i sûretle âvâz kaldırırsa elbette bu zikrolunan makamâtın içinden hâric olamaz. Ve (bu) dahî hiyel-i rafzdandır.

Tegannî ve devr ve semâ cemî'an kitâplarda haramdır ve kitâplarda tegannî [29/A] ve devr ve semâ yokdur diye bi'l-küllîye inkâr ederler amma kizb ederler kizb haram iken. Ve gâh biz devr ve semâ'ı inkâr etmeziz derler ve gâh inkâr ederler. Ne şekil mezhebdür bunların mezhepleri bunda akıl mütehâyir olur. Ve bu dahî hiyel-i rafzdandır derler ki: Biz devr ve semâ'ı inkâr etmeziz velâkin evvel zamanın devr ve semâ'ı edenleri evliyâullahdan idiler onlara sözüümüz yokdur. Amma şimdi bir alay ehl-i hevâ

⁴¹⁵ "İyi bilin ki Allah'ın velîlerine korku yoktur, onlar üzüntüye de uğramazlar." Yûnus 10/62.

adamlardan lâıyk oldular evliyâullahın tahtası üzerine çıkmaya ve neden müstehik oldular devr ve semâ eylemeğe. Evvel zamanın devr ve semâ eden adamları gibi olsunlar da devr ve semâ eylesinler sözümüz yokdur derler. el-Cevab: Ne‘am evvel zamanda devr ve semâ edenler evliyâullahdan idiler. Kezâlik evvel zamanın hâkimleri aşere-i mübeşşere gibi evliyâullahdan idiler. Ve evvel zamanın vüzerâsı Çihâr Yâr (*radiyallâhu anhüm*) gibi evliyâullahdan idiler. Ve evvel zamanın imamları evliyâullahdan idiler. Ve evvel zamanın kadıları İmâm Yusuf⁴¹⁶ (*rahmetullâhi aleyh*) gibi evliyâullahdan idiler. Evvel zamanın müftüleri İmâm-ı Âzam (*rahmetullâhi aleyh*) gibi evliyâullahdan idiler. [Ve ol zamanın vâizleri Hasan-ı Basrî⁴¹⁷ ve Yahya bin Muâz⁴¹⁸ (*rahmetullâhi aleyhim*) gibi evliyâullahdan idiler]. Velâkin şimdiki hâkimlerimiz aşere-i mübeşşereye teşebbühen taklîd edip hükûmet ederler. Ve şimdiki halîfemiz yani padişahımız Peygamber’e (*aleyhi’s-selâm*) taklîden (ve) teşebbühen hilâfet eder. Zirâ Peygamber (*aleyhi’s-selâm*) buyurur ki: ⁴¹⁹من تشبه بقوم فهو منهم Ve şimdiki imamlarımız evvel zamanın evliyâullahdan olup da imamet edenleri teşebbühen taklîd edip imamet ederler. Ve şimdiki vâizlerimiz evvel zamanın evliyâullahdan olup da ve va‘z eden vâizler(ini) teşebbühen taklîd edip vâaz ederler. Ve şimdiki ehl-i hevâ olan sûfilerimiz ol zamanın evliyâullahdan olan sûfilerine teşebbühen taklîd [29/B] edip devr ve semâ ederler. Ve şimdiki müftülerimiz e‘imme-i müctehidîne teşebbühen taklîd edip fetvâ verirler. Ve şimdiki kadılarımız evvel zamanın evliyâullahdan olan kadılara teşebbühen taklîd edip icrâ-yı ahkâm ederler. Taklîd etmezlerse günâhkâr olurlar. Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretlerinden daima duâmız budur ki cümlesinin taklîdlerini tahkîke erişdire ve cümlesinin teşebbühlerin mahz-ı nûr eyleye. Amma ol Kızılbaş-ı bed-me‘âş olan ahbes-i kefer bu zikrolunan husûslarda teşebbühen taklîd câiz değildir derler. Ekseriyâ halkın itikadların bozdular teşebbühen taklîd câiz değildir diye. Bu sebebden halk ikide bir cülûs-ı padişahîye haml ederler. Onun için fiten eksik değildir. Ve amma Ehl-i sünnet ve cemaat derler ki: Bu zikrolunan husûslarda teşebbühen taklîd câiz değildir diyen Kızılbaşdır. Ve ? Kızılbaş katl eylemek yetmiş kâfir katl eylemek kadar vardır.

⁴¹⁶ Ebû Yûsuf Ya‘kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa‘d el-Kûfî (öl. 182/798) Ebû Hanîfe’nin talebelerinden biridir.

⁴¹⁷ Ebû Saîd el-Hasen b. Yesâr el-Basrî (öl. 110/728) Basralı zâhitlerden biridir.

⁴¹⁸ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Muâz b. Ca‘fer er-Râzî (öl. 258/872).

⁴¹⁹ “Kim bir topluluğa benzemeye çalışırsa onlardan olur.” Ebû Dâvûd, “Libâs”, 4; Ahmed Hanbel, *el-Müsned*, 11/50.

Zirâ bir papas bir ümmî adamı idlâl edip kâfir edemez. Amma bir Kızılbaşın bir mikdâr okuması olsa on bin Müslümanı idlâl eder. Sebebi budur ki: Ehl-i sünnet ile Kızılbaş ikisi de Peygamber (*aleyhi's-selâm*) hazretlerine şehâdet getirirler ve ikisi de beş vakit namaz kılarlar ve ikisi de ezân okurlar ve ikisi de Hacc-ı şerîfe giderler ve ikisi de zekât verirler ve ikisi de Farsî okurlar ve Kur'ân-ı Azîmüş'ş-şân okurlar. Bu sebepten câhil olan Müslümanlar aklına mutâbık Kızılbaşdan bir mesele işidirse hemân Kızılbaş mezhebine zâhib olur. Zirâ Kızılbaşın aslı Ehl-i sünnet ve cemaat'den bozmadır. Yani aslında Ehl-i sünnet ve cemaat'dendirler. Yakın zamanda [30/A] Kızılbaş oldular. Tadrîc ile hilâf-ı mesâ'il ve akâ'id vaz' ederek mezheblerin böyle eylediler. Hatta âlem-i seyâhatimde rafz ilmini diyâr-ı Acem'de tahsîl eyledim. Ve Kızılbaşların savm ve salâtları ve zikir ve tesbîhleri azdır. Hatta Kızılbaş vilâyetinde bir adam beş vakit namazdan ziyâde namaz kılsa ve Ramazân-ı şerîfden ziyâde oruç dutsa ol adama Ehl-i sünnet derler. Zirâ sünnet âdet ma'nâsıdır. Bu kerre Ehl-i sünnet demek ehl-i âdet demektir. Ehl-i âdet demek ehl-i bid'at demektir derler. Ve ehl-i bid'at yaramazdır ona selâm vermeyiniz derler.

Amma Ehl-i sünnet ve cemaat derler ki: Ehl-i âdet olmak güzeldir ve sevâbdır ve ol âdeti koyana ecr-i 'azîm vardır. Eğer ol âdet ferâ'ize mâni' ve müzâhim olmazsa ve halkın malına zarar ve ırzına hâlel vermezse ve ferâ'ize müzâhim olmazsa güzeldir ve müstahsendir. *An-karîb fîmâ-sebakda* misalleri zikrolundu. Husûs(an) ol âdetin içinde bir kerre Allah derler ol âdete sünnet-i hasene derler. Nitekim *Meşârik*'in bâb-ı evvelinde men ile musaddere olan ehâdis-i sahîhadandır: Peygamber (*aleyhi's-selâm*) buyurur ki: من سن في الإسلام سنة حسنة Bir kimse dîn-i İslâm'da bir güzel âdetetmekle âdeteylerse yani bir güzel âdet korsa. *فله اجره* Ol güzel âdeti koyan için ecir ve 'avz vardır. *وأجر من عمل بها من بعده* Ol âdeti koyan adamdan sonra ol âdetle amel eden kimselerin ecir ve sevâbından ol koyana sevâb vardır. *من غير ان ينقص من أجورهم شيء* Sonra ol âdet ile amel eden kimselerin ecirlerinden ve sevâblarından bir şey noksan olmaksızın ol koyana da ecir ve sevâb vardır. Çihâr Yârı hutbede zikrelemek gibi. Ve kaşık [30/B] ve don ve askerî tâifesinin urundukları külâhlar ve keçeler ve kisvetler gibi. Ey Kızılbaşlar ne demek istersiniz. Peygamber (*aleyhi's-selâm*) bunları giymedi etmedi demekle bu kadar askerî tâifesi kâfir olsunlar mı? Buyurun Kızılbaşçıklar. Ve telif -i kitâp ve minâre ve tasliye ve tarziye ve na't-ı şerîf ve ta'rîf ve salâ ve temcîd ve devr ve semâ gibi şeyler ferâ'ize mâni' ve müzâhim değil ve halkın malına zarar ve ırzına hâleli

yok. Ve cenaze önünde zikrullah etmek gibi. Peygamber (*aleyhi's-selâm*) kendi de etmedi diyen mutlak kâfirdir. Ve Regâ'ib ve Berât ve Kadir namazlarını kılmak gibi. Bâ-husûs bu zikrolunanları evliyâullah etdire gelmişlerdir ve kıla gelmişlerdir. Ve bu dahî hiyel-i rafzandır: Peygamber (*aleyhi's-selâm*) hazretlerini cemaatle nâfile namaz kıldığın bilirler iken inkâr ederler. Zirâ cemî'an kütüb-i fikhiyede bâbü'n-nevâfil deyip 'akibinde sünnet-i müekkeke deyip ve sünnet-i gayr-i müekkekeyi ve terâvîhi ve *salâtü'l-küsûfi's-şems* ve *salât-ı husûfü'l-kamer* ve *salât-ı istiskâyı* zikredip beyân ederler. Ve *Kâmus*'da⁴²⁰ ve *Mağrib*'de ve sâir kütüb-i lugatda vâcibden ve farzdan gayrı namazlara nâfile demişlerdir. Velhâsıl ehl-i lugât ve fukahâ-i e'immenin ittifâkları bu ma'nânın üzerinedir ki terâvîh ve salât-ı kûsûfü's-şems ve salât-ı husûfü'l-kamer nâfiledir ve bu nâfile namazları Peygamber (*aleyhi's-selâm*) cemaat ile kıldılar bilâ-şek velâ şübhe. Hatta Zeyd dese Peygamber (*aleyhi's-selâm*) cemaatle nâfile namaz kılmadı. Eğer kıldı ise avratım benden talâk-ı selâse ile mutallaka olsun dese Peygamber (*aleyhi's-selâm*) cemaatle nâfile namaz kılmadı diyen Zeyd'in zevcesi dört mezhebe mutallaka olur. Amma Kızılbaşlar mezhebinde mutallaka olmaz zirâ Kızılbaş Peygamber (*aleyhi's-selâm*) cemaatle nâfile namaz kılmadı derler. Ve Peygamber (*aleyhi's-selâm*) cemaatle nâfile namaz kılmadı diyen [31/A] adamların rafzı güneşden ayân oldu.

Ve amma sünnet-i seyiy'e şuna derler ki ferâ'ize mâni' ve müzâhim ola. Meselâ bir adamın salât-ı vaktiyesi fevt olur yani vakit geçiyor nâfile namaz kılar durur. Bu makûle nâfileye bid'ât-ı seyiy'e derler. Ve halkın mâlına zarar ve ırzına hâlel verene de bid'ât-ı seyiy'e derler. Nitekim Peygamber (*aleyhi's-selâm*) buyurur ki:⁴²¹ من سن في الإسلام سنة سيئة Bir kimse İslâm'da halkın malına zarar ve ırzına hâlel verir bir şeyi âdet eylese yani yaramaz âdet etmekle yaramaz âdet eylese. كان عليه وزره Ol yaramaz âdeti koyan adamın üzerine günâhı yazılır. Nitekim tâife-i zâlimler Kitâbullah içinde olan tekâlîfe ve salyâneye bid'ât kanâat etmeyip reâyâ fukarâsına türlü türlü tekâlîfi ve gûne gûne salyâneleri sünnet-i seyiy'e etdikleri gibi. İmdi Peygamber'in (*aleyhi's-selâm*) ve Ehl-i sünnet ve cemaat'in sünnet-i seyiy'e ve bid'ât dedikleri bu makûlelerdir. Amma Kızılbaşlar vâaz ve nasîhatlerinde bu makûley(i) bid'ât diye zikretmezler. Hemân devr

⁴²⁰ Tam adı *el-Kâmûsü'l-muhît ve'l-kabesü'l-vasît el-câmi' limâ zehebe min luğati'l-'Arab şemâtüt'tir. Fîrûzâbâdî'nin (öl. 817/1415) Arapça sözlüğüdür. Ebu't-Tâhir Mecmüddin Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, el-Kâmûsü'l-muhît ve'l-kabesü'l-vasît el-câmi' limâ zehebe min luğati'l-'Arab şemâtüt (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1426/2005).*

⁴²¹Müslim, "Zekat", 69; Müslim, "İlim" 15; Nesâî, "Zekat", 64.

ve semâ'a bid'ât derler. İmdi Kitâbullah'dan hâric sulb siyâset ve gûne gûne eziyet ve cevr ve zulüm ve rüşvet ve rencîde ve remîde sennet-i seyî'e edenlere günâh-ı 'azîm ve 'azâb-ı elîm olmasına Kur'ân nâtıktır. Ve amma Kızılbaşların devr ve semâ sünnet-i seyî'e dediklerine Kur'ân nâtık değildir. *ووزر من عمل بها من بعده* Ol sünnet-i seyî'e koyan zâlimden sonra ve ol sünnet-i seyî'e ile amel eden zâlimlerin günâhından evvel kendiye de günâh-ı 'azîm olur. *من غيرانينقص من اوزارهم شئى* Sonraki zâlimlerin günâhından bir şey noksân olma(ksızın) evvelki koyan zâlime de günâh olur. Nitekim Peygamber (*aleyhi's-selâm*) buyurur ki: ⁴²² *من عمل عملا ليس عليه امرنا فهو رد* Bir kimse bir amel eylese ki ol amelin üzerine [31/B] bizim emrimiz yani rızâmız olmaya ol amel merdûddur. İmdi zikrolunan tekâlîf-i ırziye-i şâkkaya Peygamber'in (*aleyhi's-selâm*) rızâsı yokdur. Velâkin nâfile namaza ve Allah demeğe rızâsı vardır. Amma Kızılbaşlar bu hadîs-i şerîfde emir kelimesinden murâd sîğa-i emirdir derler. Yani Peygamber (*aleyhi's-selâm*) bir şeyi ediniz diye emretmedikçe biz bir şeyi etmeziz derler.

İmdi Kızılbaşların i'tikâdlarına göre eşyâda asıl hurmet olmak lâzım gelir. Bu kerre her şeyin hilline birer birer sîğa-i emir bulmağa muhtâc olur hatta buğday ekmek yemeğe varıncaya değin. Ma'a-hâzâ buğday yememeğe sîğa-i nehy Kur'ân'da vardır velâkin yemeğe sîğa-i emr yokdur. Velhâsıl Kızılbaş mezhebi bâtıldır ve zikir ve ibâdet husûsunda akılları kâsırdır ve eşyâda asıl ibâhatdır. Ve dahî Peygamber (*aleyhi's-selâm*) buyurur ki: *من احدث في امرنا هذا ليس منه فهو رد* Bir kimse bizim şu emrimizde yani bizim rızâmızda bir şeyi ihdas eylese ki dînimize olan ibâdet cinsinden olmasa ol merdûddur. Velhâsıl ? bir adam bir ibâdet ihdâs eylese ki dînimize olan ibâdet cinsinden olmasa ol merdûddur. Zirâ min-i tebyîn cins içindir.

İmdi fikr et ki ferâ'ize mâni' ve müzâhim olan ve halkın malına zarar ve ırzına hâlel veren şeyler dînimize ibâdet cinsinden midir değil midir? Tefekkür eyle. Nâfile namaz kılmak ve cenaze önünde zikretmek dînimize olan ibâdet cinsinden midir ve zikrullah ile tavâf edip devr eylemek dînimize olan ibâdet cinsinden midir? Ehl-i sünnet ve cemaat cinsindedir derler amma Kızılbaşlar değildir derler. Hatta Zeyd dese ki zikrullah ile tavâf edip devr eylemek dînimize olan [32/A] ibâdet cinsinden değildir eğer ibâdet cinsinden olacak olursa avratım benden talâk-ı selâse ile mutallaka olsun dese zikrullah ile devr eylemek ibâdet cinsinden değildir diyen Zeyd'in zevcesi dört

⁴²² Buhârî, "İ'tisâm", 20; Buhârî, "Büyu", 60; Müslim, "Akdiye", 18; Ahmed b. Hanbel, *es-Müsne'd*, 6/180.

mezhepde de mutallaka olur. Amma Kızılbaş mezhebinde mutallaka olmaz. Bu dahî hiyel-i rafzdandır.

Padişah-ı âlempenâh hazretleri bu Râfîzî vâizlerine ve her bir vâize yevmî ikişer yüz ve dahî üçer yüz ulûfe belki beşer yüz ulûfe (ve)rirlir. Sâkin oldukları mahallenin mescidlerinde gurûb-ı şemse karîb oturdukları yerde tegannîsiz cehre halka-i zikir kurup da Lâ ilâhe illallah desinler ba‘dehû devâm-ı ömr ü devletim için duâ eylesinler diye emreylese bid‘âtdır ve haramdır diye etmezler. Eğer işlerini terşe terşe eylese etmezler bid‘âtdır derler. Ma‘a-hâzâ halka-i zikrullah mezâheb-i erba‘ada sünnet iken ve cemî‘an evliyâullah etmişler iken. Amma bunlara vakıfdan vazîfe ihdâs eylese bid‘âtdır demezler kabul ederler. Ma‘a-hâzâ vakıfdan vazîfe ihdâs edib de bu makûle vazîfeyi kabul eylemek kütüb-i fıkhiyede haram iken. Ve bu dahî hiyel-i rafzdandır:

Bu tâ‘ifeye rızâ‘en lillâh Regâib ve Berât namazına imamet edip kılıver desen bid‘âtdır ve haramdır diye kaçarlardı. Amma gel falan kadar gurûş verelim imamet edip Berât ve Kadir namazını kılıver desen kılardılar kaçmazlardı. Hemân padişah-ı alempenâh hazretlerinden bunlara seyf. Zirâ Peygamber (*aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm*) hazretleri buyurur ki:⁴²³ ان ابواب الجنة تحت ظلال السيوف Tahkîk cennet kapıları kılıçlar gölgesi altındadır. Ve dahî Peygamber (*alehi’s-salâtü ve’s-selâm*) hazretleri buyurur ki:⁴²⁴ من قتل من العلياء لئلا تكون كلمة الله هي العليا Ol kimse tarîk-i Hak‘dadır. İmdi Lâ ilâhe illallah kelimesinin ‘âlî olması âşikâre cehr ile demekle olur. Zirâ bir padişah gizli olsa ‘âlî olmaz. Fikret ki bu makûle Kızılbaşları sâirinden fark edip ve bilmek murâd edersen zikrullah ile devrânın helâllîğini suâl et. Tahkîk haramdır der ise artık onun ötesi ötedir. Eğer dahî söyletirsene başlar bu Kızılbaş edillesin birer birer îrâd eylemeğe. Bu dahî hiyel-i rafzdandır.

Faraz(â) padişah bir dervişi veyâhud bir Müslümanı bu Râfîzîlerin sâkin oldukları mahallenin mescidlerine gönderirse ki var *gurûb-ı şemsde* ve *tulû-‘ı şemsde* âşikâre cehr ile Lâ ilâhe illallah de diye. Ol Müslüman da varsa böyle etse üç dört güne değin zikrullah eylese Allah’u a‘lem beşinci güne komazlar başını gözünü yararlar ve kovarlar. İmdi bizim içimizde böyle ola kâfir bize nice gâlib olmasın. Niçin böyle edersiniz diye bu Kızılbaşlara suâl olunsa cevap verirler ki namazımıza mâni‘ olur diye. Ma‘a-hâzâ *tulû-‘ı şemsde* ve *gurûb-ı şemsde yevm-i ‘usrdan* gayri namaz câiz değildir.

⁴²³ Tirmizî, “Fedâilü’l-Cihat”, 23; Müslim, “İmare”, 146; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/410.

⁴²⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/406.

Ve *yevm-i 'usr* ise nâdir vâki' olur. Velhâsıl *tulû- 'ı şemsde* ve *gurûb-ı şemsde* kazaya kalmış namaz ve nâfile ve farz ve sücûd câiz değildir. Namazımıza mâni' olur diye bahâne ederler de ol zikredip Lâ ilâhe illallah diyen Müslümanı rüvsây ederler. Bunların ehl-i tevhîde etdikleri ihâneti hâşâ Frenk keferesi etmez idi. Bu makûle tâifeye bir akçe sadaka veren Allah Teâlânın 'adüvvüne vermiş olur.

Bilmez misin ki bir mahbûba muhabbet eylesen ol mahbûbu kendin mehd eylemek (şöyle) dursun sâirleri ol mahbûbun [33/A] pâk âdâb olduğunu ve hüsnünü medh eyleseler safâ edersin. Kezâlik Allah Teâlâya muhabbet edip ve Allah'ı mahbûb dutan kimesneye Allah Teâlâyı sâirleri medh ve vasf eylese safâ ederler. Ol dünya mahbûbun(un) medhin işitenler ne kadar safâ eder ise onlar dahî ziyâde safâ ederler. Amma bir düşmanın huzûrunda anılıp zikrolunsa tabîatın yorulur safâ etmezsin. Kezâlik Allah Teâlâ hazretleri anılıp zikrolunsa tabîatı bozulup safâ etmeyenler Allah Teâlâyı sevmediğindedir. Ve severiz demek ile olmaz. Bir adam bir adamı sevmek sevmemek ihtiyâr ile değildir. Bu kelâmı ehl-i aşk ve ehl-i hâl anlar. İmdi bu mahalde fikr et gâyetle ki Allah Teâlâya muhabbet eden kimler ve etmeyen kimler imiş. Allah Teâlâya muhabbet edenlere in'âm ve ihsânla muhabbet et ki in'âm ve ihsânın zâyi' olmaya. Ve amma (kim) Allah Teâlânın 'adüvlerine in'âm ve ihsân ederse o da onlar zümresinden olur. *Tahharallahü 'l-arda 'an ecsâmihimi 'l-habîsete*. Velhâsıl rafz semtini dutan vâiz on kadar var ola *kâtelehümmullâhü Teâlâ*.

El-Faslü 's-Sâlis fî Fazîleti Salâti 'r-Reğâ 'ibi ve 'l-Berâ 'eti ve 'l-Kadri.⁴²⁵ Nitekim İmâm-ı Gazzâlî (*rahmetullâhi aleyh*) *İhyâü ulûm*'da kitâb-ı esrârü's-salâtın yedinci bâbının kısım-ı sâlisinde buyurur ki: *Ve emmâ salâtü recebe fe-kad ruviye 'ani 'n-nebiyyi (sallallahü aleyhi ve sellem)*. Ve amma Receb ayının namazı tahkîk rivâyet olundu Peygamber'den (*aleyhi 's-selâm*) ki: *انه قال ما من احد يصوم اول خميس من رجب* Tahkîk Peygamber (*aleyhi 's-selâm*) buyurur ki: Her mü'min Perşembe günü olanda sâ'im olur ise öyle Perşembe günü ki Receb ayında ola. *انه قال ما من احد يصوم اول خميس من رجب* Tahkîk Receb ayının evvelki Perşembe günü sâ'im olandan sonra yatsı ile akşam namazının mâbeyninde on iki rek'at [33/B] namaz kılar. *يفصل بين كل ركعتين بتسليمة* Öyle on iki rek'at namaz ki her iki rek'atin mâbeynlerini selâm vermekle fasl edip ayırır. *و يقرأ في كل ركعة بفاتحة الكتاب مرة* Ve her bir [on iki rek'at namazın her bir rek'atında bir

⁴²⁵ Üçüncü Bölüm: Regâib, Berat ve Kadir Gecesi Namazlarının Fazîleti

غفر الله له جميع ذنوبه. Bir kimse bu Regâib namazını kılmaya illâ kılsa. هذه الصلاة الا ولو كانت مثل زيد البحر. Allah Teâlâ bu Regâib namazını kılanın cemî-i günâhlarını yarılgar. Eğer ki deryâ köpükleri gibi olursa da. وعدد الرمل Ve kumlar adedi gibi olursa da. وزن [34/B] Ve dağlar ağırlığı misli olursa da. وورق الاشجار Ve ağaçlar yaprağı kadar olursa da. ويشفع يوم القيامة في سبع مائة من اهل بيته. Ehl-i beytinden yedi yüz kimseye kıyamet gününde şefâat olunur. ممن قد استوجب النار. Nâra vâcib olan kimseden. Yani akraba ve ta'allukâtından cehenneme müstehak olan yedi yüz kimseye şefâat olunur. Bundan sonra İmâm-ı Gazzâlî (*rahmetullâhi aleyh*) der ki: *Fe-hâzihi salâtün müstehabbetün*. Bu Regâib namazı bir müstehab salâtdır. *Ve innemâ evradnâ fî hâzâ'l-fasli*. Bu Regâib namazını bu fasılda îrâd eyledik. *Li-ennehâ tekerrara bi-tekerruri's-sinîne*. Zirâ senelerin tekerrürü sebebiyle bu da mütekerrir olur. *Ve in kâne [lâ yebluğu] rutbetehâ rütbete't-terâvîhi ve salâte'l-îdi*. Eğer ki bu Regâib namazının rütbesi terâvîh namazının rütbesine erişmez de ve salât-ı îd rütbesine erişmez ise de bu fasılda îrâd eyledim. Niçin. *Li-enne hâzihi's-salâte kad nekalehe'l-âhâdü*. Zirâ bu Regâib namazını âhâd-ı ümmet-i Muhammed (*aleyhi's-selâm*) nakl eylediler. *Ve lakinnî ra'eytü ehle'l-kudsi bi-ecma'ihim*. Velâkin ben Kuds-i Şerîf'in ulemâ ve sulehâsının cemî'isini gördüm ki. *Yuvâzibûne 'aleyhâ*. Bu Regâib namazının terkine müsâmaha eylemez idiler. Kılınması üzerine müdâvemet ederler gördüm. *Ve lâ yesmehûne bi-terkihâ*. Hâlbuki bu Regâib namazının terkine müsâmaha eylemez idiler. Yani hiç terk eylemez idiler. *Fe-ahbebtü îrâdehâ*. Bu Regâib namazını îrâd eylemeğe muhabbet eyledim. İmâm-ı Gazzâlî (*rahmetullâhi aleyh*) hazretlerinin Regâib namazı hakkında olan delilleri ve kelâmları tamam oldu. Ve İmâm Ebü'l-Leys Semerkandî (*rahmetullâhi aleyh*) kitâbında Regâib namazını yine böylece beyân eylemiştir.

Velâkin İmâm Ebü'l-Leys der ki: *Vahteletef'l- [35/A] ulemâ'u fî ru'yeti hilâle recebin fî leyleti'l-cumu'ati*. Cuma gecesi Receb ayını görmede ulemâ ihtilâf ederler. *Ve'l-hamîsü leyse min recebe*. Ay Cuma gecesi yeni olur ise Perşembe günü Receb ayından olamaz. Pes Perşembe günü Receb ayından olmayınca. *Hel yüsallûnehâ em lâ*. Regâib namazını mü'minler kılarlar mı kılmazlar mı diye ulemâ ihtilâf etdiler. *Kâle ba'duhüm yü'ahhirûnehâ ile'l-cümü'ati'l-uhrâ*. Bazı ulemâ dediler ki [gelecek Cuma gecesine Regâib namazını te'hîr ederler Perşembe günü sâ'im olmak için]. *Li-kavlihi (aleyhi's-selâm)*. [Zirâ Peygamber (*aleyhi's-selâm*) buyurur ki]: *من صام اول خميس من رج ثم يصلي ليلة الجمعة اثنا عشر*. Bir mü'min Receb ayından evvelki Perşembe günü sâ'im olursa.

اعطاء رکعة Perşembe günü sâ'im olduktan sonra Cuma gecesi on iki rek'at namaz kılar. Sâdıklar مائة قصر في مقعد صدق Allah Teâlâ hazretleri ol mü'mine i'tâ eder. Oturacağı yerde yüz köşk verir. İmdi bazı ulemâ dediler ki bu hadîs-i şerîfe göre ay Cuma gecesi görünürse Regâib namazını gelecek Cuma gecesine te'hîr eylemek efdaldır. *Ve kâle ba'duhüm yüsallûnehâ*. Bazı ulemâ dediler ki ay görüldüğü Cuma gecesi Regâib namazını kılarlar. *Ve lâ yü'ahhirûnehâ ile'l-cumu'ati'l-uhrâ*. Gelecek Cuma gecesi(ne) Regâib namazını te'hîr eylemezler. Eğer ki Perşembe günü sâ'im olmak müyesser olmadı ise de kılarlar. Zirâ Peygamber (*aleyhi's-selâm*) hazretleri buyurur ki: لا تغفلوا عن صلاة ليلة الجمعة الأولى في رجب Ve Receb ayından olan evvelki Cuma gecesinin namazından gâfil olmayınız. من صلى فيها Bir mü'mîn ol gecede namaz kılsa. Hudâ ol mü'minin üzerine rahmet indirir. وملائكته الى سنة Ve melekler ol mü'minin yarlığanmasını talep ederler gelecek seneye değin. ومن صلى عليه رب العزة والملائكة Bir mü'minin ki Hudâ üzerine rahmet ede ve melekler yarlığanmasını talep edeler. لا يعيش Ol mü'min dünyâdan çıkmaz illâ îmân ile çıkar. ولا يحشر يوم القيامة الا Ol mü'min dünyâda geçinmez illâ İslâm'la geçinir. وقال عليه السلام Ol mü'min kıyamet gününde haşr olunmaz illâ iyiler ile haşr olur. مع الابرار Peygamber (*aleyhi's-selâm*) buyurur ki: Receb cennetde bir ırmağın adıdır. من صلى في الجمعة الأولى في رجب اثنا وله اثنا عشر شعب Ol ırmağın on iki şu'besi vardır. Bir mü'min Receb ayında olan evvelki Cuma gecesi on iki rek'at namaz kılsa. Ol ırmağın her bir şu'besini her bir rek'atden ötürü verir. Hâzâ. Şu yani Regâib namazının on iki rek'at olduğu. *Hüve'l-hikmetü*. Hikmeti budur. *Elletî salleyte salâte'r-regâibi isnâ 'aşere rek'aten*. Öyle hikmet ki on iki rek'at kılındı. Regâib namazı yani Regâib namazının on iki rek'at olduğunun hikmeti budur. İmâm Ebü'l-Leys es-Semerkindî (*rahmetullâhi aleyh*) hazretlerinin Regâib namazlar(1) hakkında olan delilleri ve kelâmları tamam oldu. Velhâsıl iki büyük imamlar (*rahimehümallah*) Regâib namazının varlığını isbât edip varlığına şehâdet eylediler. Amma münkirler bu namâzı nefy edip yokdur (derler ve) nefyine şehâdet ederler. Ma'a-hâzâ *Mevâzin*'den gayri mahalde dört mezhebdir. Nefye şehâdet eylemek câiz değildir ve şâhid zordur. Türkçe yalan şâhidi derler. İmdi münkirler yalan şâhidi olurlar. Ve dahî İmâm-ı Gazzâlî (*rahimehullâh*) der ki: *Ve innemâ [36/A] salavâtü şa'bân*. Amma Şâban ayının namazları. *Fî leyleti'l-hâmisi 'aşere men yüsalli mi'ete rek'atin*. (Kim) Şâban ayında on beşinci gecede yüz rek'at namaz kılar. *Yefsilü beyne külli*

rek'ateyni bi-teslîmetin. Öyle yüz rek'at namaz ki her iki rek'atin mâbeynini selâm vermekle fasl eder. *Ve yakra'u fî külli rek'atin ba'de'l-fâtihati kul hüvellâhü ehad 'aşere merratin.* On kerre *kul hüvellâhü ehad* okur fâtihadan sonra her bir rek'atin içinde. Hiç münkirler buna tâkat getir(ir) ler mi. *Ve in şâ'e 'aşera rek'âtin.* Dilerse on rek'at namaz kılar. Ve İmâm-ı Gazzâlî (*rahimehullâh*) der ki: *Hâzâ.* Yani Şâban'ın on beşinci gecesinde namaz kılmak. *Merviyyün fî cümeli's-salâti.* Cümel-i salâtda rivâyet olunmuşdur ki. *Kâne's-selefü yüsallûne hâzihi's-salât.* Selef yani sahâbe-i güzün (*ridvânullâhi Teâlâ aleyhim ecma'in*) bu namazı kılarlar idi. *Ve yüsemmûne hâzihi's-salâte salâte'l-hayr.* Hayır (namazı) diye tesmiye ederler. *Ve rubbemâ sallûha cemaaten ekseriyyen.* Bu namazı kılarlar idi cemaatla. *Ve ruviye 'ani'l-haseni'l-basrîyyi (rahimehullâh) ennehû kâle.* Hasan-ı Basrî⁴³⁰ hazretlerinden rivâyet olundu tahkîk Hasan-ı Basrî (*rahimehullâh*) dedi ki: *Haddesenî selâsûne min ashâbi'n-nebiyyi (aleyhi's-salâtü ve's-selâm).* Ashâbü'n-Nebî (*aleyhi's-selâm*) hazretlerinden otuz sahâbe bana haber verdiler ve böyle diye haber verdiler ki Peygamber (*aleyhi's-selâm*) dedi ki: ان من صلى هذه الصلاة في هذه الليلة Tahtîk bir mü'min şu Berât namazını Şâban'ın on beşinci gecesini kılar. *Nazarallahü Teâlâ seb'îne nazraten.* Hudâ ol mü'mine yetmiş kerre nazar etmekle nazar eder. *قضى له بكل نظرة سبعين حاجة* Hudâ her bir nazarı sebebiyle ol mü'minin yetmiş hâcetini kazâ eder murâdın hâsıl eder. *ادناها المغفرة* Ol hâcetin ednâsı mağfiretdir. [36/B] *Sadaka Rasûlullâhi ve sadaka Habîbullâh.* İmâm-ı Gazzâlî'nin (*rahimehullâh*) Berât namazı hakkında olan delilleri ve kelâmları tamam oldu. Ve Berât namazını İmâm Ebü'l-Leys (*rahimehullâh*) böylece beyân eder. Ve İmâm Ebü'l-Leys der ki: *Ve emmâ [salâtü] leyleti'l-kadri.* Amma Kadir gecesinin namazı. *Ekallühâ eydan rek'atân.* Kadir namazının ekalli Berât namazının ekalli iki rek'at olduğu gibi bu da öyledir. *Yakra'u fihâ kadra mâ yakra'u fi'r-rek'ateyni min salâti'l-berâeti.* Öyle iki rek'at kadar namazı ki her iki rek'atında okur Berât namazının iki rek'atında okuduğu kadar. Yani Berât namazını iki rek'at kılınca ne kadar okursa bunda öyle okur. *Ve ekseruhâ elfü rek'atin.* Ve Kadir namazının ekseri bin rek'atdır. Hiç münkirler buna tâkat getirirler mi. Onun için Berât ve Kadir namazı yokdur derler. *Yakra'u fî külli rek'atin kadra mâ şâ'e mine'l-Kur'âni.* Öyle bin rek'at Kadir namazı ki her bir rek'atında Kur'ân'dan dilediği kadar okur. *Ve evsetuhâ eydan 'inde 'âmmeti'l-ulemâ'i mi'ete rek'atin.* Ve Kadir namazının ortası Berât namazının ortası gibidir yüz

⁴³⁰ Ebû Saîd el-Hasen b. Yesâr el-Basrî (öl. 110/728) Basralı zâhitlerden biridir.

rek'atdır. *Yakra'u fi külli rek'atin fâtihate'l-kitabi merraten*. Öyle yüz rek'at Kadir namazı ki her rek'atında bir Fâtiha okur. *Ve innâ enzelnâhü merraten*. Ve bir kerre *innâ enzelnâhü* okur. *Ve kul hüvellâhü ehad selâse merrâtin*. Ve üç kerre *kul hüvellâhü ehad* okur. *Ve yüsellimü fi külli rek'ateyni* ve her iki rek'at tamam olunca selâm verir. *Ve yüsallî 'ale'n-nebiyyi (aleyhi's-selâm)*. Ve her selâmından sonra Peygamber'e (*aleyhi's-selâm*) salavât-ı şerîfe getirir. *Fe-sallâ mûsilen bihâ bilâ-te'hîrin*. Te'hîr etmeksizin iki rek'at dahî kılar. Evvelki iki rek'ata ulaştırıcı olduğu halde. *Hatta etemme 'aşerate rek'atin*. On rek'ati tamam edince(ye) değin. *Sümme yakta'u beyne külli 'aşeratin [37/A] bi't-tesbîhi ve'd-duâ'*. Bundan sonra her on rek'atin mâbeynini kat' eder yüz rek'ata varıncaya değin. *Ve lev lem yakta' le-câze*. Eğer her on rek'atin mâbeynini tesbîh ve duâ ile kat' etmez ise câiz olur. İmâm Ebü'l-Leys (*rahimehullâh*) hazretlerinin Kadir namazı hakkında olan delilleri tamam oldu.

Ve *Meşârik*'den de bir hadîs-i şerîf nakl edelim. Müslüman olana kifâyet eder. Ebû Hureyre (*radıyallâhu anh*) rivâyet eder. Peygamber (*aleyhi's-selâm*) buyurur ki:⁴³¹ من قام في ليلة القدر إيماناً واحتساباً (Kim ki) Hudâ'ya ve Resûlüne îmân getirdiği için ve dahî hâlis olmak için Kadir gecesinde kâ'im olur ise. *Günahlarından takaddüm eden şeyler mağfiret olunur. Ve Kızılbaşlar Âişe (radıyallâhu anhâ) hazretlerini ve Kadir namazını sevmezler. Kızılbaş rağmen bir hadîs nakl edelim. Nitekim Behcetü'l-kulûb adlı kitâpta fi meclisi zikri fazîleti'l-kadri dediği mahalde der ki: قالت عائشة رضي الله عنها قال رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم من احياء الليلة القدر وصى فيها ركعتين: Peygamber (aleyhi's-selâm) hazretleri buyurur ki: Bir mü'min Kadir gecesin ihyâ eylese ve Kadir gecesini iki rek'at namaz kılsın. Hudâ onu yarlıgar. وخاضفي رحمة الله وحاضفي رحمة الله Hudâ'nın rahmetine gark olur. O mü'mini Cebrâ'îl (aleyhi's-selâm) mesh edip sağar. Bir mü'min ki Cibrîl (aleyhi's-selâm) mesh ede cennete dâhil olur. وكان جبريل عليه السلام شفيعاً له يوم القيامة (aleyhi's-selâm) ol mü'min için kıyamet gününde şefâ'at edici olur. Ve Kadir gecesinin fazîleti hakkında olan ehâdîs-i Nebeviyeyi yazarsam çoğa gider. [37/B] Velâkin⁴³² ليلة القدر خير من الف شهر Muhassalü'l-keâm Kadir gecesinde ibâdet etmek bin ay ibâdet etmekden hayırlıdır. Yukarıdan beri yazdığım âyât ve ehâdîs-i şerîfe mevzû'dur ve mensûhdur diyen ahbes-i kefereye sadaka ve zekât câiz değildir.*

⁴³¹ Hadisin devamı aşağıdadır. Buhârî, "Fazlu leyletü'l-kadr", 1; Ebû Dâvûd, "Şehru Ramazan", 1; Nesâî, "Sıyam", 39; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 27/239, 5/319, 2/348, 2/409, 5/322.

⁴³² "Kadir gecesini bin aydan daha hayırlıdır." el-Kadr 97/3.

Eğer zekâtını bunlara verirse farzı edâ etmiş olmaz. Eğer zekât verirsiniz meşâyih-i Halvetîyye'den bey'atlı olan ehl-i tevhîde veriniz. Husûsan hem tâlib-i ilm ola ve hem bey'atlı ola ve ehl-i tevhîd ola. Kızılbaşlar da bey'atlıyız derler. Şeyh kimdir ma'lûm olmadıkça zinhâr hîle ederler. Bu makam makam-ı ihtiyâtdır. *Fe'l-yete' emmel.*

*El-Faslü'r-Râbi' fî Hilli'z-Zikri bi'd-Devrân ve's-Semâ'i.*⁴³³ *E'ûzü billâhi mine'ş-şeytani'r-racîm.*⁴³⁴ ان فى خلق السموات والارض و اختلاف الليل والنهار Ebüssuûd (*rahmetullâhi aleyh*) (bu) âyet-i kerîmenin tefsîrinde *Dürer*⁴³⁵ yerlerini nazm edip buyururlar ki: *Ey fe-te'âkubühümâ fî vechi'l-ardi.* Vech-i arzda şeb ve rûzun te'âkubunde hâsıldır. *Ve kevnü küllin minhümâ halefnâ li'l-âhari bi-hasebi tulû'îş-şemsi ve gurûbihe't-tâbi'îne.* *Fe-harekâti's-semâvati ve sükûni'l-ardi.* Şeb ve rûzun her biri âher için hilfet olması cins-i âsumanâ ve devr-i semâvâta tâbi' olan şems-i münevverenin tulû'u ve gurûbu hasebiyle ve kürre-i arz-ı sâkineye şa'sa'ası nâzile olan hurşîd-i âlem-tâbın tulû'u ve gurûbu hasebiyle olan leyl ve nehârın ihtilâfında semâvât (ve) arzı halk eylemesinde vardır. *لايات لاولى الالباب* Sâhibü'l-'ukûl için alâmât vardır. Yani şevâ'ib-i hisden hâlisa olan 'ukûl için ve 'alâ'ik-i nefsanîyeden mücerred olan vehmin sâhibleri için âyât vardır.⁴³⁶ *الذين يذكرون الله قياما و قعودا و على جنوبهم* Öyle akıllar ve vehimler sâhibleri ki Allah Teâlâ hazretini ayak üzerine kaldıkları halde ve yürüdükleri [38/A] halde gerek ayak üzerine devr etdikleri halde ve gerek ayak üzerine semâ edip döndükleri hallerde ve gerek raks edip sıçradıkları halde ve gerek eğildikleri hallerde yani rükû'da ve gerek büküldükleri hallerde yani sücûdda ve gerek keşf-i 'avret olduğu hallerde ve gerek mestûr olduğu halde ve gerek râkiben olduğu halde ve râhilen ve gerek cünûben ve tâhiren ve gerek berren ve bahren ve gerek sâkinen ve müteharriken ve gerek kâ'iden ve muztaci'an ve gerek yakzan ve nâ'imen ve gerek 'âmiden ve sâhiyen ve gerek âlimen ve câhilen Allah'ı daima zikrederler. Nitekim Kadı Beyzâvi (*rahimehullâh*) bu âyet-i kerîmeyi tefsîr eder ki: *Ey yezkürûnehû daimen 'ale'l-hâlâti küllihâ.* Yani akıllar ve vehimler sâhibleri Allah Teâlâ hazretlerini cemî-'i haller üzerine zikrederler. İmdi bu âyet *e'imme-i müfessirîn 'ale'l-hâlâti küllihâ* diye tefsîr edince külli hallerde devrile zikir ve cenaze önünde zikir dâhildir. Hatta Zeyd dese ki devr ile zikir ve cenaze önünde zikir *'ale'l-hâlâti küllihâda* dâhil değildir. Eğer dâhil ise avratım benden üç talâk ile boş

⁴³³ Dördüncü Bölüm: Devrân ve Semâ ile Zikretmenin Helal Oluşu

⁴³⁴ “Şüphe yok ki göklerin ve yerin yaratılışında gece ile gündüzün ihtilafında elbette akıl sahipleri için açıkça deliller vardır.” Âl-i İmrân 3/190.

⁴³⁵ Molla Hüsrev'in (öl. 885/1480) fıkha dair *Gurerü'l-ahkâm* adlı eserine kendisinin yazdığı şerhtir.

⁴³⁶ “Onlar ayaktadururken, otururken, yatarken hep Allah'ı anarlar.” Âl-i İmrân 3/191.

olsun dese dört mezhebde de avratı boş olur. Amma Kızılbaş ırzından boş olmaz. Zirâ onlar devr ile zikir ve cenaze önünde zikir külli hallere dâhil değildir derler. İmdi devr ile zikir ve cenaze önünde zikrelemek dört mezhebde müfessirîn(in) ‘*ale’l-hâlâti küllihâ* kavliyle sâbitdir. Velhâsıl e’imme-i müfessirîn bu âyeti daima ve cemî-‘i halde Allah’ı zikretmek gerekir diye tefsîr eylemişler iken bu husûsa îmân getirmeyip de Peygamber (*aleyhi’s-selâm*) Üsküdar’da Lâ ilâhe illallah dedi mi ve Peygamber (*aleyhi’s-selâm*) İslâmbol’da Allah’ı zikretti mi? Peygamber (*aleyhi’s-selâm*) orta suffada Allah’ı zikretti mi? Peygamber (*aleyhi’s-selâm*) falan odada Allah’ı [38/B] zikretti mi? Peygamber (*aleyhi’s-selâm*) falan sokakda Allah’ı zikretti mi? Peygamber (*aleyhi’s-selâm*) cenazenin önünde Allah’ı zikretti mi? Ve cenazenin sağ yanında Allah’ı zikretti mi? Ve cenazenin sol yanında Allah’ı zikretti mi? Ve devrile zikretti mi? Ve bir okun eline yapıştığı halde zikretti mi? Yok bu zikrolunan mahallerde Peygamber (*aleyhi’s-selâm*) Allah’ı zikretmedi. Ey adamlar sizler de zikretmeyiniz diyen Kızılbaşlara Müslüman diyelim mi? *Kâtelehümullâh*. Eğer zikrullah âyetle hurmeti sâbit harama mukârin olursa câiz değildir. Ve mücerred kuru kavil ve mugâlata âyet-i kerîmeye muhassasa olamaz. Ve âyetin ma’nâsını mahsûsa eylemeğe muhassas âyet-i kerîme gerekir. İlm-i usûl ve ilm-i kelâm okudanalara suâl buyurun. Velhâsıl Ehl-i sünnet ve cemaat’dan olan e’imme-i müfessirîn cehr ile zikrullah etmekte iki mahalde câiz görmediler. Evvelkisi inzâl olur iken ve ikincisi kenefde iken. Velâkin inzâl olur iken ve kenefde iken kalbile zikrullah etmeği câiz görürdüler. Amma bazı Râfizî zikrullah(ı) kıyâmen ve kâ’iden câiz gördü velâkin kazık gibi dikilip depreşmemeği şart kıldı. Amma Ehl-i sünnet ve cemaat indinde zikrullah mutlakdır ve mutlak kemâle masrûfdur. Nitekim Ebüssuûd (*rahimehullâh*) buyurur ki: *Fe’l-murâdü bihî zikrahû Teâlâ mutlakan*. Yani الذنن يذكرون nazm-ı şerîf(i) ile murâd olunan Allah Teâlâ hazretlerini her ne şekil olursa mutlak zikretmekdir. Yoksa Râfizîlerin akdâmınız mâşiye ve aslabınız müteharrike olmasın ve revî(ş)iniz cümbüşe gelmesin diye zikre sükûn kaydını ve âdâb kaydını kayd etdikleri değildir. Gerek zikrullah ism-i zât ve sıfât haysiyetinden olsun beraberdir. *Sevaun kârinehu ez-zikru el-lisâni* [39/A] ola ve gerek zikrullah cehr ile mukârin ola yâhud olmaya ikisi de beraberdir.

Ve dahi Kadı Beyzâvi sûre-i Tâhâ’da i -âyet ⁴³⁷ *و ان تجهر بالقول فانه يعلم السر و اخفى* kerîmesinin tefsîrinde zikir-i cehrînin fazlı hakkında buyurur ki: *Ve fihi tenbîhün*. Bu

⁴³⁷ “Sen sözü ister açığa vur (ister gizle), O gizliyi de gizlinin gizlisini de bilir.” Tâhâ 20/7.

âyet-i kerîmede tenbîh vardır ki. *Alâ enne şer'az-zikri ve'd-duâ'i*. Tahkîk zikrullah ve duânın meşrû olup câiz olması. *Ve'l-cehru fhâ leyse li-i'lâmillâhi Teâlâ*. Ve tahkîk duâda ve zikrullahda cehr eylemek Hudâ'ya i'lâm için değildir. *Bel li-tasvîri'n-nefsi bi'z-zikri*. Belki cehr ile zikrullah etmek zikrullah nefisde rüsûh bulsun içindir. Yani mütemekkin olsun yerleşsin içindir. *Ve men'uhâ 'ani'l-iştiğâli bi-ğayrih*. Ve cehr ile zikrullah etmek içindir ve gayrı seyyi'e (ile) meşgûl olmadan nefsi men' eylemek içindir. *Ve hazmühâ bi't-tazarru'i ve'l-civâri*. Ve cehr ile zikrullah etmek tazarru' ve niyâzla nefsi [kırmak] içindir.

Ve dahî *Şerî'at-ı İslâm'*⁴³⁸ *faslün fi süneni'z-zikri* dediği mahalde buyurur ki: *Ez-zikru bi-raf'is-savti câizün*. Ref-'i savtla Lâ ilâhe illallah demek câizdir. *Bel müstehabbün*. Belki ref-'i savtla Lâ ilâhe illallah demek müstehabdır. *İzâ lem yekün 'an riyâ'in*. Riyâdan olmadığı zamanda. Riyâ ona derler ki âhiret ameliyle dünyâda akçe harc edesin. Akçe ile cüz-i şerîf okumak gibi ve imamet etmek gibi. *Li-yağtenime'n-nâsü bi-izhâri'd-dîni*. Ref-'i savtla Lâ ilâhe illallah demek müstehabdır. Nâs muğtenim olup fâ'idelensin için dîni izhâr eylemek ile. *Ve vüsûli beraketi'z-zikri ile's-sâmi'ine*. Ve zikrullahın bereketi işidenlere vâsıl olsun için çağırısı [39/B] çağırısı zikrullah etmek müstehabdır. *Ve bi-hayvânâtin*. Ve dahî hayvanlar işitsinler için çağırısı çağırısı zikretmek müstehabdır. *Ve li-yuvâfika'l-kâ'ile men yesma'u savteh*. Ve dahî kâ'ile muvâfık olsun için yani çağırısı çağırısı zikreden kimsenin savtını işidenler gelsin tâbi' olsun. Zirâ bir adam bir yerde çağırısı çağırısı zikre başlasa her kim ki işidirse varırlar. Bu kerre bir alay adamları zikrullah etmeğe bâ'is ve sebep olur. *Ve yüşhide lehû yevme'l-kıyameti küllü ratbin ve yâbisin semi'a savteh*. Her ne kadar yaş ve kuru var ise savtını işitti kıyamet gününde şehâdet eylesinler için çağırısı çağırısı zikretmek müstehabdır. *Ve zâlet gâfletühüm*. Ve halkın gafletini gidermek için ref-'i savt ile zikir müstehabdır.

Ve dahî *Meşârik* şârihi İbni Melek (*rahimehullâh*) *eyyühe'n-nâs* hadîs-i şerîflerin şerh etdikden sonra *irfa'û asvâteküm* hadîs-i şerîf(i) ile istidlâl edip cehr ile zikri haram diyen Kızılbaşları red için ref-'i savt ile zikri cehrî efdaldır der. Niçin. *Li-yenkali'a 'an kalbihi'l-havâtira'r-râsihati fh*. Kalbinde râsiha olan havâtir kovulsun için. Yani adamın kalbinde yerleşmiş olan gam ve gussaları ve fikr-i fâsideler kopsun için çağırısı çağırısı zikretmek efdaldır. Ve eğer fukahâ-i izâmın ve e'imme-i müfessirînin zikri-cehrînin fazîleti hakkında olan kelâmıların ve Peygamber (*aleyhi's-selâm*) hazretlerinin

⁴³⁸ Kastedilen eser, *Şir'atü'l-İslâm'* dir.

hadîs-i şerîflerini yazarsam bu kitabın rub‘u kadar olur. Velâkin Müslüman olana bu kifâyet eder.

İmdi. ⁴³⁹ ادعو ربكم تضرعا و خفية [40/A] âyet-i kerîmesiyle zikr-i cehrînin hurmetine istidlâl edip zikr-i cehrî haramdır derler. Ma‘a-hâzâ e‘imme-i müfessirînin birisi bu âyet-i kerîmenin tefsîrinde zikr-i cehrî haramdır diye tefsîr etmemişler. Tefsîrlere nazar olunup zinhâr Kızılbaşların sözüyle amel olunmaya. Velhâsıl mezâhib-i erba‘ada zikr-i cehrî haram demiş yoktur. Amma beşinci mezhebde vardır. Ebüssuûd (*rahmetullâhi aleyh*) halka-i zikrullahı isbât edip ve suâl-i mukaddere edip buyurur ki: *Ve emmâ mâ yahkî ‘an’ibni ‘umara ‘Urvete’bni’z-Zübeyrin ve cemaatin mine’s-sahâbeti*. Ve amma şol kişi ki Ömer oğlundan ve Zübeyr oğlu Urve‘den ve sahâbeden olan cemaatdan ki. Muğire bin Şu‘be ve Muâviye ve Cerîr (*radıyallâhu anhüm*) hazretlerinden hikâyet olundu ki: *Men ennehüm harecû yevme’l-‘îdi ile’l-musallâ fe-ce‘alû yezkürûnellâh*. Hikâyet olunan şundan idi ki tahkîk sahâbe (*radıyallâhu Teâlâ anhüm*) bayram günü musallâya çıktılar zikrullah etmeğe şürû‘ etdiler. *Fe-kâle ba‘duhüm emmâ kâlellâhü Teâlâ* الذن يذكرون الله فيأما⁴⁴⁰ Pes sahâbenin bazısı dedi ki Allah Teâlâ demedimi ki ayak üzerine de zikrederler deyince *fe-kâmû yezkürûnellâhe ‘alâ akdâmihim*. Pes sahâbe (*radıyallâhu anhüm*) ayakları üzerine zikrullah ederek kalkdılar ve ayakları üzerine zikretdiler. İmdi sahâbe (*radıyallâhu anhüm*) bu üç hâller üzerine zikrullah etdikleri üç hâlden gayrı hâlde ve zikrullah câiz değildir ve üç hâl üzerine zikrullah etdikleri âyetin ma’nâsını tefsîr ve zikri bu üç hâle ta‘yîndir diyen Râfîzîlerin suâl-i mukadderesini men‘ ve ref‘ için ve bu üç hâlden gayrı halde zikrullah câ‘iz değildir [40/B] demesinler için Ebüssuûd (*rahmetullâhi aleyh*) bunları red edip der ki: *Fe-leyse murâdühüm bihî tefsîra’l-âyeti*. Sahabe (*radıyallâhu anhüm*) hazretleri ol bayram gününde musallâda üç hâl üzerine zikrullah etmeleriyle murâdları âyetin ma’nâsını tefsîr değildir. Ve tahkîk *misdâkuhâ ‘ale’t-ta’yîn*. Ve zikrullah üç hâl ta‘yîn olmak üzere âyetin misdâkını tahkîk değildir. Zirâ sahâbe her haller üzerine zikrullah ederler idiler. Amma musallâda bayram günü üç hâl üzerine zikrullah ettiklerinden murâd âyet-i kerîmeye nev-‘i muvâfakatla teberrük murâd etdiler.

Nitekim Ebüssuûd (*rahmetullâhi aleyh*) der ki: *Ve innemâ erâdû bihî’t-teberruke bi-nev’in muvâfakatin lehâ*. Sahâbe (*radıyallâhu anhüm*) bayram günü üç hâl üzerine zikrullah etdikleri ile murâdları âyet-i kerîmeye nev-‘i muvâfakatla teberrük murâd

⁴³⁹ “Rabbinize yalvara yakara ve gizlice dua edin.” El-A’râf 7/55.

⁴⁴⁰ Âl-i İmrân 3/191.

etdikleriyle ma'lûm ola ki her kanda Allah'a zikre müteallik âyât ve ehâdîs varsa Mûtezile ve Râfîzîler te'vîl edip namaz ma'nâsına alırlar. Amma Ehl-i sünnet ve cemaat mezhebinde zikrullah hakkında vârid olan âyât ve ehâdîsi namaz ma'nâsına haml etmek ve zikrullahı terk etmek beşinci mezhebdir câiz değildir. Nitekim Ebüssuûd (*rahmetullâhi aleyh*) der ki: *Ve emmâ hamle'z-zikri 'ale's-salâti fe-mâ lâ yüsâ'dühû nazmü'l-celîli ve lâ yüsâkuh*. Ve amma zikir kelimesi(ni) salât ma'nâsı üzere haml eylemek ve zikir kelimesine namaz ma'nâsını vermek nazm-ı celîlin siyâk ve sibâkı müsâ'ade vermeyen şeydendir. Velhâsıl Kur'ân-ı Azîmü's-şân'ın zikrullah husûsunda olan nazm-ı celîline namaz ma'nâsını vermek câiz olandan değildir.

Ba'dehû Ebüssuûd (*rahmetullâhi aleyh*) der ki: *El-kıyâmü ve'l-ku'ûdü cem'u kâ'imîn ve kâ'idîn ke-niyâmin ve rukûdîn cem'u nâ'imîn ve râkid*. [41/A] Kıyâm kelimesi kâ'imîn cem'i ve ku'ûd kelimesi kâ'idîn cem'idir. Nitekim niyâm kelimesi nâ'imîn ve rukûd kelimesi râkidîn cem'i olduğu gibidir. Ba'dehû der ki: *Ey yezkürünellâhe kâ'imîne ve kâ'idîne*. Ayakları üzerine kalkdıkları hallerde ve oturdukları hâllerde zikrullah ederler. Ba'dehû der ki: *Ve 'alâ cünûbihim ey ve kâ'inîne ey muztaci'ine*. Yani ve 'alâ cünûbihim terkîbi ma'nâsı yanlar(ı) üzerine yatdıkları hâllerde zikrullah ederler. Ba'dehû der ki: *Ve'l-murâdü ta'mîmü'z-zikri lil-evkâti*. Vakitler için zikrullahı umûm kılmaktır murâd olan buyurur.

Ba'dehû der ki: *Ve tahsîsu'l-ahvâli'l-mezkûri bi'z-zikri*. Ahvâl-i mezkûru zikre mahsûs etmek. *Li-tahsîsi'z-zikri bihâ*. Zikrullah ahvâl-i mezkûreye mahsûs olduğu için. *Bel li-ennehe'l-ahvâli'l-ma'hûdedi*. Belki ahvâl-i mezkûreye mahsûs olduğu şunun içindir ki ahvâl-i mezkûre ve ahvâl-i ma'hûdedir. *Elletî lâ yahlû 'anhe'l-insânü ğâliben*. Öyle ahvâl-i ma'hûde ki ol ahvâl-i ma'hûdeden insan ekseriyâ hâlî olmaz.

Netîcetü'l-kelâm yanı üzerine yatmağla ve oturmağla ve ayak üzerine gezmekle geçer insanın ömrünün ekseri. Allah Sübhânehû ve Teâlâ bu üç hâllerde zikrettiği ekseriyete binâendir. Zirâ ekseriya insan yüz üzerine yani yüzü koyu yatmak ve arkası üzerine yatmak az vâki' olur. Velhâsıl gerek muztaci'an ve kâ'iden ve gerek yakzan ve nâ'imen ve gerek câyi'an ve şâbi'an ve gerek sâ'imen ve müftiran ve gerek cünûben ve tâhîren ve gerek âmiden ve sahiyen ve gerek za'îfen ve müstelikan ve gerek râkiben ve râhilen ve gerek mestûren ve mekşûfen ve gerek berren ve bahren ve gerek sâdikan ve kâziben ve gerek âdilen ve zâlîmen ve gerek âlimen [41/B] ve câhilen gerek âkilen ve sükrânen ve gerek sâkinen ve müteharriken ve gerek kâ'imen ve sâlimen ve gerek kâfiren ve

mü'minen ve gerek semâ'an ve râkisen ve gerek sâiren ve dâiren yani devr edici olduğu halde ve bu cümle hâllerde zikir câizdir. Ve hâl-i devrân ise hâllerden bir hâldir diye zikrolunan hâllerden hâric olmak ihtimâli yodur. Ve zikrullah hâllerden bir hâlden men' olunmuş değildir ve men' eden eşek suhte kâfirdir. Zirâ Peygamber (*aleyhi's-selâm*) bu zikrolunan hâllerden birinden zikri men' eylemedi. Ve devrân-ı sûfiyenin haramlığına li-husûsihî Peygamber'den (*aleyhi's-selâm*) bir delil-i kâtî' veyâhud bir delil-i zannî vârid olmadı. Ve e'imme-i erba'adan bir kavî şâyi' olmadı. Ma'lûm ola ki devrân-ı sûfiye haramdır demek ma'nâsı Allah Teâlâ kıyamet gününde devrân eden sûfilere 'ukûbet eder demektir. Bu sözü sana Allah Teâlâ mı dedi yoksa Resûlü mü dedi? Her şeyler(i) hod haram eden Peygamber (*aleyhi's-selâm*)dır Rabbisinin i'lâmıyla. *Fe'l-yete' emmel*.

İmdi raks-ı sûfiye ve devrân ahvâl-i mezkûre ve kıyâmda dâhildir. Hatta Zeyd dese ki raks-ı sûfiye ve devrân kıyâmda dâhil değildir eğer dâhil ise avratım benden talâk-ı selâse ile mutallaka olsun dese raks-ı sûfiye ve devrân kıyâmda dâhil değildir diyenin avratı dört mezhebde boş olur. Amma Kızılbaş mezhebinde boş olmaz zirâ Kızılbaşlar raks-ı sûfiye ve devrân kıyâmda dâhil değildir deyince dâhil değildir diyenlerin rafzı zâhir olur. Zirâ âyetin zâhir ma'nâsı(nı) terk edince Râfizî [42/A] olur. Zirâ râfiz târik ma'nâsınadır. Velhâsıl raks-ı sûfiye ve devrân dört mezhebde kıyâmda dâhildir. İmdi kıyâmda dâhil olunca ⁴⁴¹ الذين يذكرون الله قياما âyet-i kerîmesi raks-ı sûfiye ve devrânın helâllığı sâbit oldu. Hatta Zeyd derse ki ben seni bir dahî kıyâmda görürsem yani ayak üzerine görürsem avratım benden talâk-ı selâse ile mutallaka olsun dese ba'dehû Zeyd Amr'ı cenaze önünde giderken görse veyâhud raks ve devrân eder iken görse Zeyd'in avratı dört mezhebde boş olur. Zirâ cenaze önünde gitmek kıyâm ile olur. Yani ayak üzerine doğru olmağla gidebilir ki ona kıyâm derler. Kezâlik sokaklarda kıyâm ile gezebilir. Yani ayak üzerine gezilir ve zikrullah olunur. Kezâlik raks-ı sûfiye ve devrân kıyâm ile olur yani ayak üzerine gezilir (ve) zikrolunur. [Amma Kızılbaşlar kıyâm kelimesini(in) mücerred kazık gibi dikilip deprenmemek ma'nâsını isti'mâl ederler. Bu ecilden sûret-i mezbûrede] Zeyd'in avratı boş olmaz derler. Velhâsıl Ehl-i sünnet ve cemaat katında bir adam gerek yürüsün ve gerek sıçrasın ve gerek raks ve devrân eylesin ve gerek seğirdsin bu hâller kıyâmla yani ayak üzerine olmağla olur. İmdi m'alûm oldu ki mezâhib-i erba'ada raks-ı sûfiye ve devrân kıyâmda dâhildir. Kıyâmda

⁴⁴¹ Âl-i İmrân 3/191.

dâhil olunca الذين يذكرون الله قياما âyet-i kerîmesiyle raks-ı sûfiye ve devrân(ın) helâllığı dört mezhebde sâbitdir.

İmdi fi zemâninâ raks-ı sûfiye ve devrâna haramdır deyip helâldir diyenlere kâfir olursun diyenler mutlak kâfir olur. Zirâ bir şeyin hilli âyetle sâbit ola ‘inâd [42/B] edip hakkı kabul etmeyip haram diyen kâfir olur. Nitekim Şeyh Cemâleddin⁴⁴² kitâbında ve Müftî’r-Rûm İbni Efdaleddin⁴⁴³ (rahimehümallah) fetâvâsında buyurur ki: Fukahâ-i izâm (rahimehümullah) derler ki: *Kefera men ekfera bi-kavmin*. Kâfir olur şol kimse ki ehl-i İslâmdan olan kavmi ikfâr eyledi. Yani ehl-i İslâmdan olan kavme kâfir dedi. *İcteme’û ve tehallekû*. Öyle kavim ki cem‘ oldular ve halka oldular. *Fe-zekerullâhe rafi’îne asvâte(hüm)*. Pes savtlarını kaldıracı oldukları hâllerde zikrullah eylediler. Râkisîne (ve) da’irîne. Raks edici oldukları hâllerde ve devr edici oldukları hâllerde bir yere cem‘ olup da zikreden kavme kâfir olursun diyen kâfir olur. Şol şartla ki *in kâne ikfâruhû itikaden lâ şetmen ‘an ğazabin*. İkfârî i’tikâdên olursa kâfir olur yoksa gazabından ötürü şetmden değil. Yani şetm tarîkiyle kâfir olursun derse kâfir olmaz Velâkin ta‘zîr-i şedîd lâzım gelir. Amma fi zemâninâ katl efdaldır. Zirâ ki tevhîdi yeryüzünden tadrîcile kaldırıyorlar. Zirâ cemî’an reâyâ fukarâsı harman zamanında harman döğerken döğen üzerine binip döğen üzerinde döğen tutarken bile dönüp döne döne zikrullah edip harman döğerler idiler ve her şeyde bereket var idi. Velâkin suhtevâtdan melâhide zuhûr edip döne döne demek câiz değildir diye reâyâ fukarâsından zikri kaldırdılar bereket de kalkdı. Padişah-ı âlempenâh bu kâfirlerin vücûdlarını kaldıra. Sultan Mehmed ve Sultan Selim ve Sultan Ahmed Hân (rahimehumullâhü Teâlâ) zaman-ı saadetlerinde etrâfda olan beylerbeyliklere ve hâkimler(e) emirler gönderilip ol cânibde bazı ulemâdan [43/A] geçinen kimse fukarâ-i muvahhidîni ve sulehâ-i müteveccidîni nedir sizler devr ve semâ ile zikredip tevâcüd edip kalkarsınız diye cevır ve eziyet etmeleriyle mesmû-‘ı hümâyûnum olup buyurdum ki emr-i şerîfim vardıkda onları tefahhus edip devr ve semâ edip ömr ü devletim için duâ eden Müslümanlara eziyet edenlerin ve dahl ü ta‘n edenlerin hakkından gelip ta‘zîr-i şedîd edip devr ve semâ haramdır deyip inâd edenleri ve işleyenleri südde-i saadetime

⁴⁴² Cemâleddin İshak Karamânî (öl. 933/1527) Halvetî şeyhidir. Cemâleddin İshak Karamânî *Risâle fi devrânî’s-sûfiyye ve raksihim* eserini, Vâiz Molla Arab’ın devrân eden sûfilerin aleyhine yazdığı ve dönemin Halvetiyye üyelerine gönderdiği mektuba cevap olarak yazmıştır. Reşat Öngören, “Karamânî, Cemâleddin İshak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 24/448.

⁴⁴³ İbn Efdaleddin (öl. 908/1503) Osmanlı dönemi âlimlerindedir.

arz edesiz diye buyurmuşlar. Eğer ulemâmızın ittifâkıyla böyle olur ise kelime-i tevhîdin nûru sebebiyle a‘dâ-i dîne galib oluruz inşâallahü Teâlâ.

Ma‘lûm ola ki raks-ı sûfiye ve devr ve semâ haramdır diyen Hâriciyelerin bir delilleri var ve beyân edelim. Sûre-i En‘âm‘da Allah Teâlâ hazretleri buyurur ki: ⁴⁴⁴ وما الحياة الدنيا *والا لعب و لهو*. Kadı Beyzâvi (*rahmetullâhi aleyh*) bu âyeti tefsîr edip der ki: *Ey velâ a‘mâlühâ illâ la‘ibün ve lehvün*. Yani dünyâ amelleri değildir illâ lu‘bdur ve lehvidir. Ve Ebüssuûd (*rahmetullâhi aleyh*) der ki: Dünyâyâ müte‘allik olan ameller dünyâyâ müte‘allik olduğu haysiyetden lu‘bdur ve lehvidir. Papuç dikmek gibi ve terzilik gibi ve çift sürmek gibi ve aş pişirmek gibi ve hallâçlık gibi. Dahî bunlara benzer ne kadar dünyâ amelleri var ise Allah Teâlâ küllisini lu‘bdur ve lehvidir buyurur. Velâkin lu‘b haram (dır) buyurmadı. Yani külli oyun haramdır buyurmadı. Ve Peygamber (*aleyhi‘sselâm*) da buyurmadı. Ve e‘imme-i erba‘a da buyurmadı. Velâkin bazı câhil münkir *küllü lu‘bin haramün* der. Bu *küllü lu‘bin haramün* sözünü münzû münkir âyet ve hadîs zanneder. *Ne‘üzü billâh* bu söz bakkal çakkal sözüdür delîl olmaz. [43/B] Faraz(â) *küllü lu‘bin haramün* hadîs olduğu takdirde devrân-ı sûfiye lu‘ba kıyâsla lu‘b itlâk(1) sahîh değildir. Nitekim kütüb-i usûlde îzâh olmuştur ki: *Lâ yesbütü‘l-luğatü bi‘l-kıyâsi*. Kıyâs ile lugat sâbit olmaz. *Fe-lâ yutlaku ismü‘l-hamri külle şarâbin fihî ma‘ne‘l-muhâmereti*. Hamr ismi itlâk olunmaz her içilenin üzerine ki onda mahmûrluk ola. Yani adamı mahmûr edenin cemî‘isine hamr denmez. Belki her birinin her bir adı vardır. Kimine boza derler ve kimine ‘arak derler ve kimine nebîz derler. İmdi ahmak Kızılbâşçıklar her gördüğünüz hareket(e) lu‘b denilmez ve her gördüğünüz kalkımağa lu‘b denilmez. Velâkin kimine hacelân derler ve kimine nezevân derler ve kimine devrân derler ve kimine reml derler ve kimine tavâf derler ve kimine semâ derler ve kimine tevâcîd derler ve kimine ıztırâb derler ve kimine raks derler ve kimine lu‘b derler. ? hareket edip kalkıdıkları gibi. İmdi ey ahmak münkir zannetme ki her beyaz kar ola ve kar diyessin. Böyle değildir. Ve her ayağı uzun kuşa laklak diyessin. Böyle değildir. Balıkçılın da ayağı uzundur. Ve her harekete ve sıçramağa ve kalkımağa lu‘b diyessin. Böyle değildir. Zirâ her birinin murâdı var. Ve nitekim beyân eyledim. Ve adını mülâbese ile ve cüz‘î münâsebetle bir şey bir şeye kıyâs olunmaz.

Zirâ kıyâsa mâni‘ dört şey vardır. Tebâyün-i ‘illet ve tebâyün-i millet ve tebâyün-i rütbet ve tebâyün-i niyet. Bu dört şey kıyâsa mâni‘dir. Ve bu kitâbın içinde olan âyât ve

⁴⁴⁴ “Dünya hayatı ancak bir oyun ve bir eğlencedir.” el-En‘âm 6/32.

ehâdîsin ve emsâlinin mahallerin münkirler yani devr ve semâ haramdır diyen câhillere okuyuvermeyiniz [44/A] ve mahallerin deyivermeyiniz. Ve bir meseleyi suâl ediniz ba‘dehû temâşâ ediniz. Her birinin mahallini bilmeye kâdir olur mu olmaz mı? Ma'lûm ola ki eşref-i edille âyettir. Ba‘dehû hadîs-i sahîhdir. Ba‘dehû e'imme-i erba'anın âyet ve hadîs-i sahîha kıyâslarıyla müstenbat olan mesâ'ildir. Ba‘dehû halkın malına zarar ve ırzına hâlel veren ve ferâ'ize ve nevâfile mâni' ve müzâhim olan şeyin hurmetine ittifâklarındır. Ba‘dehû fî zemâninâ ? raks-ı sûfiye ve devr ve semâ ve zikr-i cehrî haramdır dedikleri mugâlatadır. Nitekim ? sözlerini ve delillerinin cümlesini bu kitâba derc eyledim. Ve eşref-i edilleden olan الذين يذكرون الله قياما âyet-i kerîmesiyle raks-ı sûfiye ve devrânın hilli zâhir oldu.

Şimden sonra aşağı tabakada olan ulemâ-i izâmın kitâblarından raks-ı sûfiye ve devrânın hilline zâhib oldukları nakillerden ve delillerden getirelim. Ve Peygamber'in (aleyhi's-selâm) semâ'ı şerîflerinden beyân edelim. Hatta imamların kitâplarına varıncaya değin. İmdi aşağı tabakada ulemâ-i 'izâm ve evliyâ-i kirâmdan olan Şeyh Sa'dî (rahmetullâhi aleyh) *Kitab-ı Bostân*'da⁴⁴⁵ bâb-ı sâlisde kimi zımmen ve kimi sarâhaten otuz kırk mikdârı ebyâtla raks-ı sûfiye ve devrânın hilline zâhib oldu. Velâkin zımmen delâlet eden ebyât(1) terk eyledim. Münkir ahmak olur ma'nâsını fehm edemez. Amma sarâhaten delâlet eden [ebyât bunlardır ki zikrolunur. (ندانی که شوریده حالانی مست). Bilmez misin ki Hudâ'nı muhabbetiyle mest ve şûrîdeleri ve halleri şûrîde]. Ebyât-ı şûrîde olan mestleri (جرابرا مشانندورر رقص و مست) Niçin ellerin birbirine raks ederken tasfîr edip çalarlar sebebi budur ki (کشایزوری بزول ازوار و آت واردات) [44/B] Hudâ'dan kalbe gelen füyûz-ı ilâhiyeye derler. Gâh Hudâ'dan bir bâb feth olup kulların kalbine feyz-i ilâhîden muhabbetullâh müstevlî olur ki mâsivâyı terk edip dağlara düşeceği gelir. Velhâsıl vâridât-ı ilâhiyeden bir kapı feth olur da ve muhabbetullâh kalbe müstevlî olur da. (نشاند سپرد ست ازکائنات اللرن) Sekr-i kâinâtdan yani dünyânın terkisine işâret için ? böyle niyet etmek gerekdir. (حلالش بدر رقص بر بار دوست) Hudâ'dan kalbine muhabbetullâh müstakbaz olan kimseye ? üzerine raks helâldir. Yani Hudâ'nın zikri üzerine raks helâldir ki. (استینس جرجانی در د ستهر)

⁴⁴⁵ Ebû Muhammed Sa'dî Müşerrifüddîn (Şerefüddîn) Muslih b. Abdillâh b. Müşerrif Şîrâzî (öl. 691/1292) ait bir kitâptır. Fars edebiyatının büyük şairlerinden biridir. Eserde, ideal dünyanın nasıl olması gerektiğini anlatmıştır. Adnan Karaismailoğlu, "Bostân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 6/307.

kimsenin her birinin içinde bir can vardır. Nitekim Bostân şârihleri olan Sûdî Efendi⁴⁴⁶ ve Şem’î Efendi⁴⁴⁷ (*rahimehümallah*) bu beytin şerhinde buyururlar ki zikr ile raks eden kimsenin her yerinde bir can vardır ve zikr-i muhabbetullâh sebebiyle her bir azâsına bir rûh fâ’iz olur. Ve her bir uzvuna evvelkinden ziyâde kuvvet sârî olur. Başdan ayağa can ve ziyâde zevk ve şevkden bî-ârâm ve bî-karâr olur. Ma’lûm ola ki velî olmağa devlet mâni’ değildir Velâkin devlete muhabbet etmek velî olmağa mâni’dir. (تعلق حجابست بی) حاصلی Adamin devlete ta’alluku yani devlete muhabbeti perdedir ve hâsılsızlıktır. Velhâsıl devlete muhabbet eylemek aşk-ı ilâhiyeye perdedir ve ayağında pâ-yi benddir. [45/A] (جو بیوندیکستی واصلی) Çünkü ayağındaki pâ-yi bendleri kırarsan yani devletden muhabbeti kat’ edersen zikr ile raksın zevkine vâsıl olursun. Pes devletden muhabbeti kat’ edince günden güne muhabbetullah kalbinde ziyâde olur. Pes muhabbet ziyâde olunca. (نه مطرب آوازی یای نستور) Yani tegannî edicinin tegannîsini dinle. Belki at ayağının âvâzı(nı) istimâ’ (et). (اگر عشق داری و شور سماع ر وجود در اگر عشق الهی) Ve şûrîdelik varsa sende münkirler derler ki her zaman at ayağının âvâzı var ve her zaman tegannî edici hâli değil. Niçin ehl-i zikir her zamanda vecd ve semâ’a gelmezler dediklerini red için ve suâllerin def’ için Şeyh Sa’dî cevab verip der ki: (سزاینده خود قی) Tegannî edici zâkirler hod hâmûş olup sükût etmezler. Yani âlem hergiz tegannîden ve savt ü sadâdan hâli olmazlar. (ولکن هر وقت بادست کوش) Velâkin her vakitte rûhâniyât kulağı açık değildir. Zirâ gâh beşeriyet tarafı galib olur gâh rûhâniyet tarafı galib olur. Eğer ki rûhâniyet tarafı galib olup da can kulağı açık olsa ? dolab var ve dolab kimi dönmeğe gelirler. Yani dolab gibi dönüp devrân ederler. (جد دولاب بر خور) Dolab kendi kendine feryâd edip göz yaşı döküp zârlık etdiği gibi ehl-i zikir dolab gibi devrân eyleyip kendi kendine [45/B] ağlarlar. (جو شوریده کان می بر شتی کنند) Dolab gibi olan devrânın âvâzıyla serhoşluk ederler. (باواز دولاب مستی کنند) Hudâ’dan gelen aşkın bâlâsına teslim edip ve dönmekden ferâgat edip başlarını yakalarına iledirler. Nitekim Mevlevîlerin ve devrânla zikredenlerin âdetleri budur ki bir mikdâr sâkin olup zâkirler ilâhî okurlar. Eğer rûhâniyet tarafı galib olup zâkirlerin tegannîsiyle okudukları ilâhî

⁴⁴⁶ Sûdî-i Bosnevî (öl. 1008/1599-1600) asıl adı Ahmed’dir. Sûdî-i Bosnevî, *Şerh-i Bostân* (İstanbul: Mabaa-i Âmire, 1871).

⁴⁴⁷ Çoğunlukla Şem’î mahlasını zikretmekle birlikte bazı eserlerde Muhammed b. Mustafa eş-Şehir Şem’î Halife (öl. 1011/1602-1603 [?]) ismi geçmektedir. *Bostân* şârihlerinden biridir. Şem’î, *Şerh-i Bostân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Tâhir Ağa Tekkesi, 509). Şeyda Öztürk, “Şem’î”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 38/503.

(جو طاقت نماند کر بیان) tesîr edip Hudâ'ya muhabbetleri ve aşk u şevkleri ziyâde olur ise. (جو بروانه آتش سجو دور رید) Pervâne semâ ederler. Öyle raks ve devr ve semâ ederler ki. (نه جون کرم بیلهسجو دور تنند) gibi raks ve devr eyleyip kendilerin ateşe ururlar. Yani devr ile harâret hâsıl edip terlerler. (بيك نعره كوهی زجايز كنند) İpek böceği gibi kendilerin sarmazlar. Yani ipek böceği kendi taşlarını ipekle sarıp sarmayıp kendilerine zîb ü zînet verdiği gibi ehl-i zikir kendilerini harîr ile zînetlemezler. Velhâsıl harîre ve semmûra muhabbeti olan kimse ehl-i aşk ve ehl-i şevk olamaz. Zirâ çatal kazık yere girmez. Muhabbet fakat Hudâ'ya gerektir. (بيك ناله شهرى بهم برزند) [46/A] Bir âhile zikir ehli şehir halkını birbirine urur. Şeyh Sa'dî'nin (*rahmetullâhi aleyh*) bu kelâmı vâki'dir.

Zirâ bizim zamanımızda bir kâtil Münkir Arap⁴⁴⁸ vâiz peydâ oldu ve bazı söz sâhibleri olan avam-ı nâsın hazelesini ve suhtevâtın cehelesini kendi mezhebine zâhib edip post ü penâh ittihâz eyledi. Bu kerre her va'zda siz devr ve semâ edip kalgırsınız diye ol kadar dahl ü ta'n eder ki tabîri kâbil değildir. Bu kerre ehl-i zikrin bed duâsına rast gelip gözünün biri kör oldu mütenebbih olmadı. Ba'dehû ayağı sâkından kırılıp topal oldu mütenebbih olmadı. Âhirü'l-kelem ehl-i zikrin âh ve na'rası şehir halkını birbirine urup fiten zâhir olup münkir Arab'a iğmâz-ı 'ayn eden Şeyhülislâm vezîr-i a'zam sa'detlü pâdişahımız ma'zûl nefy-i beled eyledi. Badehû olan vezîr-i a'zam üç ay vezâret edip fevt oldu. Ve bu şeyhülislâm Münkir Arab'ın ırzını pâyimâl edip buçuk akçeye değmez eyledi mütenebbih olmadı. Münkir Arab'ın ırzını pâyimâl eden şeyhülislâm münkir otuz kırk bin mikdârı hazele muhibbi vardır diye havfindan iğmâz-ı 'ayn etdikde mağdûb-ı padişahî olup nefy-i beled oldu. Asrı olan vezîr-i a'zam ma'zûl oldu. Ba'dehû Münkir Arab Üskûdar'a ve Kasımpaşa'ya dellallar gönderir ki: Ey Müslümanlar geliniz bid'atları kalıralım. Halvetî vâizlerin katl edelim ve bize tâbi' olmayan mevâlî ve kibârı katl edelim. [46/B] Bunlar ehl-i bid'at kâfirlerdir. Malları helâldir ve tekyeleri ve Mevlevîhâneleri yakalım ve dört karışdan ziyâde minâre ve dört ayak nerdübandan ziyâde minber bid'âtdır yakalım. Ve türbelerde olan gümüş şamdanları bid'atdır yağma edelim. Ve tasliye ve tarziye ve salâ ve temcîdi ve ta'rîfi ve na't-ı Resûlü kaldıralım

⁴⁴⁸ İbrahim Niksârî'nin Münkir Arab olarak tanımladığı şahıs, muhtemelen Üstüvânî Mehmed Efendi'dir (öl. 1072/1661). Bu tarihlerde yaşayan bu kişi, Halvetî vâizlerinin öldürülmesini talep etmiş ve tekkelerin yıkılması gerektiğini öne sürmüştür. Çıkarmış olduğu bu ayaklanma Sultan IV. Mehmed tarafından bastırılmış ve bu şahıs sürgüne gönderilmiştir.

diye. Ebü'l-Feth camiine⁴⁴⁹ hazele ? cem' oldukda bunların bu ahvâli Sultan Mehmed Hân⁴⁵⁰ (*edâ mellâhü 'umrahû*) hazretlerine mün'akis oldukda münkir-i ? nefy-i beled eyledi. Ve münkir Arab ile dindâş olan bir Türk vâizi dahî nefy-i beled edip bu zümreden olan bir şehir oğlanı vâizi nefy-i beled eyledi. Ve münkir Arab'ın hazelesinden kimini küreğe verdi ve kimini zindâna koydu. Gûyâ ki Kızılbaş elinden İslâmbol'u alıp feth eyledi. Allah Teâlâ ve Peygamber (*aleyhi's-selâm*) şefi' ola âmîn yâ rabbe'l-'âlemîn.

İmdi Şeyh Sa'dî (*rahmetullâhi aleyh*) bir na'ra ile ehl-i zikir dağı yerinden koparırlar dediğinden murâdı münkirlerin vücûdudur. Ve münkire iğmâz-ı 'ayn eden söz sâhiblerinin ve vüzerânın azlidir ki Zirâ vüzerâ dağlar gibidir. Nitekim bir adam rüyâsında dağlar görse vüzerâ ile ta'bîr olunur. (أسوده در گوشه خرقة دون) Ehl-i zikir devr ve semâ'dan ferâgat edip gâh âsûde-hâl olup bir köşede hırkaların ve eski pöstekiciklerin dikerler ve yamarlar. (که آشفته در مجلسی خرقة سوز) Ve gâh zikrullah meclisinde dîvânelenip hırkalarını yakarlar. Yani ol kadar devr ve semâ [47/A] ederler ki bedenlerinde ziyâde harâret hâsıl olup hırkalarından buharlar çıkar. Gûyâ ki dersin hırkaların yakarlar. İmdi bir adam zikre böylece çalışırsa ol adam velî olur. Yoksa böyle zikrullah etmek bid'atdır diyen eşek münkir suhte velî olmağa kanda bulur. (کمن عيب) (جويش حيران دست) Zikrullah ile hayrân ve mest olan dervişi ayıplama. Ayıplarsan belki kâfir olursun. (که غرقت ازان من رند باد دست) Zirâ ki zikrullah deryâsız 'arakdır. Ol ecilden elini urur kakar ve ayağın yere urur.

Eğer himârlar derlerse ayağı yere urmak ve yere kakmak haramdır ne aceb Şeyh Sa'dî hilline zâhib oldu. el-Cevab: Ayağı yere kakmağın hilli Kur'ân'la te'yîddir. Nitekim sûre-i Sâd'da Eyyûb'ün (*aleyhi's-selâm*) kıssasını Allah Teâlâ hikâyet et diye Peygamber (*aleyhi's-selâm*) hazretlerine emredip buyurur ki: Bizim ⁴⁵¹ *وَأَذْكُرُ عَبْدَنَا أَيُّوبَ* ⁴⁵¹ 'abdimiz olan Eyyûb'u halka zikredip söyle. Yani Eyyûb'ün (*aleyhi's-selâm*) kıssasını söyle. Kadı Beyzâvi ve Ebüssuûd (*rahimehümullâh*) derler ki: *Hüve ibnü 'ays bin İshâk*. Bu Eyyûb (*aleyhi's-selâm*) İshak'ın (*aleyhi's-selâm*) oğlu olan Ays'ın oğludur. *Ve imra'atühü liyâ binti Ya'kûb*. Ve avratı (Liyâ) Yâkub'un (*aleyhi's-selâm*) kızıdır. *إذ نادى* ربه انى مسنى الشيطان بنصب و عذاب ⁴⁵² *بى بي-Ey bi* ⁴⁵² Bizim 'abdimiz *elem-ta'ibin ve 'azâbin ey bi-Ey bi*

⁴⁴⁹ Müellifin, Ebü'l-Feth olarak isimlendirdiği şahıs Fatih Sultan Mehmed'dir (öl. 886/1481). Ebü'l-Feth cami ise Fatih cami'idir.

⁴⁵⁰ IV. Mehmed'dir.

⁴⁵¹ "Kulumuz Eyyûb'ü hatırla." Sâd 38/41.

⁴⁵² "Bir zamanlar Rabbine seslenmişti. Şeytan bana dert ve azap dokundurdu." Sâd 38/41.

olan Eyyûb Rabbisine nidâ edip duâ etdi ki ta'ible ve 'azâbla şeytan tahkîk bana misâs edip [47/B] ulaşdı. Yani bana ta'ib ve elem ve ıztırab verdi. Ma'lûm ola ki şeytan Eyyûb'e (*aleyhi's-selâm*) misâs etdiği çokdur velâkin birin zikredelim. Kadı Beyzâvi ve Ebüssuûd (*rahimehümullâhü Teâlâ*) derler ki: *Ev bi-enne'l-murâdü mine'n-nusbi ve'l-azâbi*. Eyyûb'ün (*aleyhi's-selâm*) şeytan bana ta'ib ve azâb verip ulaşdı dediğinde murâd yâhud tahkîk. *Mâ kâne yüvesvisü ileyhi fî marazih*. Şol şeydir ki Eyyûb'e (*aleyhi's-selâm*) marazından vesvese verirdi. *Min 'azmi'l-belâ'i el-kunûtu mine'r-rahmeti*. Belânın büyüklüğünden ve ümîdini Hudâ'nın rahmetinden kesmekle vesvese verirdi. Yani bu senin marazın belâ-i 'azîmdir. Sen bu belâ-i 'azîmden iflâh olmazsın ve sıhhat bulmazsın. Hudâ'nın rahmetinden ümîdini kes diye Eyyûb'e (*aleyhi's-selâm*) vesvese verirdi. Bu kerre Eyyûb (*aleyhi's-selâm*) şeytan bana misâs etdi deyip nidâ edince Hak Sübhânehü ve Teâlâ emretti ki ⁴⁵³ اركض برجلك ۞. Kadı Beyzâvi ve Ebüssuûd (*rahimehümullâh*) tefsîr ederler ki: *İdrîb bi-riclike'l-arda*. Ayağını yere darb edip kak. İmdi zikrullah ile yere ayak urup ve yere uyak kakmak haramdır ve Allah deyip yere ayak kakan kâfir olur diyenlerin küfrü zâhir oldu. Zirâ ibtidâ-i emirde Allah deyip ayak kakan Eyyûb'e (*aleyhi's-selâm*) darb-ı ricli câiz görüp darb-ı riclile tefsîr eden e'imme-i müfessirîne kâfir demiş olur *ne'üzü billâh*. Ve bu sözü kimse söylemez illâ devrân-ı sûfiye ve tegannî haramdır [48/A] diyen hazele söyler. *Fî zemâninâ* bir adam devrân-ı sûfiyeyi ve tegannîyi haramdır dedimi sâir i'tikâdda da bu yukarıdan beri zikrettiğimiz Kızılbaşlar i'tikâdındadır. Eğer dahî söyledirsen başlar ahbes-i kefere zümresine dâhil olmağa. Pes bu makûle tâifeye bir adam zekkertü derse farzı edâ etmiş olmaz. İmdi Eyyûb'e (*aleyhi's-selâm*) Hudâ ayağını yere kak diye emir buyurdukda Eyyûb (*aleyhi's-selâm*) yere sağ ayağını yere kakdı bir su çıkıdı. Nitekim Şeyh *Uyûnü't-tefâsîr*'inde⁴⁵⁴ der ki: *Fe-rakeza fe-nebe'at 'aynün*. Pes Eyyûb (*aleyhi's-selâm*) ayağını yere kakdı bir çeşme çıkıdı. *Fe-kîle* ⁴⁵⁵ هذا مغتسلٌ Ol zamanda denildi ki bu gasl edecek mekândır. Şeyh der ki ve *kâne mâ'en hârran fe'ğ-tesele bih*. Ol uruşda çıkan su ıscak idi. Su ile gasl eyledi. *Ve hüvellezî darabehü bi-riclihi'l-yemîn*. Bu şol ıscak sudur ki sağ ayağıyla kakdı da çıkardı. *Sümme harace mine'l-mağseli sahîhan*. Bundan sonra gasl etdiği mekândan [sahîh] sağ çıkıdı gitdi. *Ve rekaza bi-riclihi'l-yüsrâ fe-haracet 'aynün bâridetün*. Ve sol ayağını kakdı bir soğuk çeşme çıkıdı. *Fe-şeribe minha ma'en*

⁴⁵³ "Ayağını yere vur." Sâd 38/42.

⁴⁵⁴ Şehâbeddin Sivâsî'nin (ö. 860/1456 [?]) *'Uyûnü't-tefâsîr li'l-fuzalâ'i's-semâsîr* adlı tefsir kitâbıdır.

⁴⁵⁵ "Bu yıkanılacak su." Sâd 38/42.

'azben bâriden. Ol çeşmeden çıkan soğuk tatlı suyu içti. *Fe-zâle 'anhü küllü elemin bi-zâhirihî ve bâtinih.* Eyyûb'un (*aleyhi's-selâm*) zâhirinde ve batinında olan elemin küllisi zâ'il oldu. *Ve kîle hâzâ* ⁴⁵⁶ بارد و شراب [48/B] Bu soğuk içmeli sudur denildi. Kadı Beyzâvi (*aleyhi'r-rahmetü'l-bârî*) ve Ebüssuûd (*rahmetullâhi aleyh*) derler ki: *Nebe 'at 'aynâni hârretün ve bâridetün.* İki çeşme çıktı biri ıscak biri soğuk. *Fe 'ğ-tesele mine'l-hârrati ve şeribe mine'l-uhrâ.* Iscağından gasl eyledi ve soğuşundan içti.

Eğer münkirler derlerse ki Eyyûb (*aleyhi's-selâm*) yerden su çıkarıp sağılmak için Hudâ emretmiştir. Bize Allah diye yere kakınız diye emr olunmadı. Pes emr olunmayan nesneyi niçin ederiz. Böyle derlerse el-cevab: Yere ayağı kakmak vechen mine'l-vücûh hiç Kur'ân'da ve hadîsde yokdur deyip inkâr edersiniz hele ? ve küfrünüz zâhir oldu. Evvelâ eğer dersiniz ki bilmez idik el-cevab: Ne aceb Kur'ân'da ayak kakmak emr olunduğu(nu) bilmezsiniz velâkin ehl-i zikrin Allah deyip yere ayak kakıp raks ve tevâcüdünü ashâb-ı Sâmirî ihdâs etdi (diyen) Turtûşî'nin⁴⁵⁷ kizbini ve iftirâsını bilirsiniz. Ve Kızılbaşlar size bir Turtûşî yalanını ne aceb ezber etdirmişler. Amma ki Rabbinizin kelâmında olan ayak kakmağı bilmezsiniz. İmdi aya(ğ)ı Rabbisi kelâmıyla istidlâl etmeyip Turtûşî dedikleri Mû'tezilenin ve kezzâbın kelâmıyla istidlâl edenlere Müslüman diyelim mi.

el-Cevabü's-sânî: Şeriatımız bunun üzerinedir ki Peygamber (*aleyhi's-selâm*) hazretlerinden birinin bir kerre bir şeyi işlediğini Allah Teâlâ Kur'ân'da kısaca tarîkiyle hikâyet ederse onu Allah deyip işlemek sünnettir. Eyyûb'un (*aleyhi's-selâm*) Allah deyip yere ayak kakdığı gibi.

Eğer Peygamber [49/A] (*aleyhimü's-selâm*) birinin bir kerre işlediğini Allah Teâlâ Kur'ân'da emir tarîkiyle edinir diye buyurursa onu işlemek ve etmek farz olur. Nitekim şârihu'l-Hidâye Şeyh Ekmel (*rahmetullâhi aleyh*) Şerh-i Hidâye'de bâb-ı mevâkî'te der ki: *Ve evvelü men sallâ salâte'l-fecri âdemü (aleyhi's-selâm).* İbtidâ sabah namazını kılan Âdem'dir (*aleyhi's-selâm*). *Hîne ühbita mine'l-cenneti ile'l-ardi.* Şol vakitte ki cennetden yere indirdiler. *Ve azleme 'aleyhi'd-dünyâ ve hîne'l-leyl.* Dünyâ Âdem (*aleyhi's-selâm*) üzerine zulmet ve gece karanlık oldu. *Ve lem yekün yerâ kable zâlik.* Bundan evvel zikrolunanı görmedi. İmdi yani dünyaya inmezden evvel karanlık görmedi idi. Zirâ cennetde gece ve karanlık yokdur. *Fe-hâfe havfen şedîden.* Ziyâde

⁴⁵⁶ "İçilecek serin bir su." Sâd 38/42.

⁴⁵⁷ Müellifin "Turtûşî" sıfatıyla atıfta bulunduğu kişiler, özellikle Mû'tezile âlimlerini içeren Ehl-i sünnet dışındaki âlimlerdir.

korkmağla korkdu. *Fe-lemmâ inşakka'l-fecru ve sallâ rek'ateyni şükran lillâhi Teâlâ.* Vaktâ kim fecr şak oldu ise yani sabah yeri ağardıysa Hudâ'ya şükür için iki rek'at namaz kıldı. *Er-rek'atü'l-ûlâ li'n-necâti mine'z-zulmeti'l-leyli.* Evvelki rek'atı gecenin zulmetinden necât içindir. *Ve's-sânî li-vücûdi dav'en-nehâri.* Sâncinci rek'atı nehârın ziyâsı bulunduğu içindir. *Fe-kâne zâlike sebabü kevnihâ rek'ateyni.* Sabah namazının rek'atı iki olmasına sebep bu oldu. Ve kendi bir kerre nâfile kıldı. Ve furizat aleynâ. Sabah namazı üzerimize farz oldu. Gör imdi her şeyin işlemesine peygamber sebebidir. Sabah namazının farz olmasına Âdem (*aleyhi's-selâm*) sebep olduğu gibi.

Ve evvelü men sallâ ba'de'z-zevâli erba'an İbrâhim (aleyhi's-selâm). İbtidâ zevâlden sonra dört rek'at [49/B] namaz kılan İbrâhim'dir (*aleyhi's-selâm*). *Hîne umira bi-zebhi'l-veledi.* Şol zamanda ki oğlunu boğazla diye emr olundu. *El-ûlâ şükran lillâhi Teâlâ li-zehâbi ğamme'l-veledi.* Rek'at-i ûlâ Hudâ'ya şükür içindir oğlunun gamı gitdiği için. *Ve's-sâniyetü li-nüzûli'l-ğidâ'i.* Ve rek'at-i sâniye fedâ kurbanı nâzil olduğu içindir. *Ve's-sâlisetü li-rıdallahi Teâlâ hîne nûdiye kad saddakte'r-rüya.* Rek'at-i sâlise Hudâ razı olduğu içindir şol zamandaki nidâ olundu ki yâ İbrâhim tahkîk rüyanı tasdîk eyledin ve yerine getirdin diye. *Ve'r-râbi'atü bi-sabri veledihî 'alâ ma'arrati'z-zebh.* Ve rek'at-ı râbi'a oğlu boğazlanmak savt ve sadâsının üzerine sabr ettiği içindir. *Ve kâne zâlike minhu tatavvu'an.* Zevâlden sonra bu dört rek'at namaz İbrâhim'den (*aleyhi's-selâm*) tatavvu' oldu. Yani bir kerre nâfile kıldı. *Ve kad furidat aleynâ.* Ol nâfile namaz bizim üzerimize farz olundu. Zirâ kütüb-i usûlde şeriatımız bu kâidenin üzerinedir ki Allah Teâlâ peygamberlerden bir peygamberin etdiğini Kur'ân'da ediniz diye emrederse ol şeyi etmek bize farz olur. Bu zikrolunan namazlar gibi. Amma peygamberlerden bir peygamberin etdiğini Kur'ân'da kıssa tarîkiyle hikâyet ed(ili)r ise ol şeyi etmek bize lâzım gelir. Zirâ kütüb-i usûlde ittifâk bunun üzerinedir ki *şerâyi'u men kablênâ nûlzimünâ.* Peygamberimizden evvel olan peygamberlerin şeriatları bize lâzım gelir. Yani bizim peygamberimizden evvel gelen peygamberlere emr olunanı bize etmek lâzım gelir. Ve ol peygamberlere olunanı biz ederiz. *İzâ kassallah'ü Teâlâ ve Rasûlühû (aleyhi's-selâm).* Kaçan Allah Teâlâ ve Resûlü (*aleyhi's-selâm*) Kur'ân'da [50/A] kıssa edip hikâyet eder ise. Nitekim Eyyûb'ün (*aleyhi's-selâm*) Allah deyip ayağını yere kakdığı gibi. Allah Teâlâ Kur'ân'da kıssa edip kullarına beyân eyledi. Pes mü'min olana lâzımdır ki Eyyûb'ün (*aleyhi's-selâm*) sünnetini edâ için gâh Allah deyip

ayağını darb edip ura. Ma'lûm ola ki ibâdet Allah Teâlâ hazretinin emrine inkiyâb etmeğe derler. Her ne emreder ise olsun. *Allah'ü a'lemü bi's-savâb.*

Ve evvelü men salle'l-'asra Yûnus (aleyhi's-selâm). İbtidâ ikinci vaktinde namaz kılan Yûnus'dur (*aleyhi's-selâm*). *Ve hîne encâhullâhü min erba'i zulümâtin vakte'l-'asr.* İkinci vaktinde Allah Teâlâ Yûnus'a (*aleyhi's-selâm*) dört zulümâtdan necât verdikde dört rek'at namaz kıldı. Her bir rek'ati bir zulmetden halâs olunduğu için. *Zulmetü'z-zilleti.* Dört zulümâtın evvelkisi zelîl ve zebûn olmak zulmetidir. *Ve zulmetü'l-leyli.* Ve ikinci gecenin zulmetidir. *Ve zulmetü'l-mâ'i.* Ve üçüncü suyun zulmetidir. *Ve zulmetü batni'l-hûti.* Dördüncü balığın karnın zulmetidir. *Ve sallâ bihâ şükran lillâhi Teâlâ.* Ol dört rek'at namazı Hudâ'ya şükür için kıldı. *Ve kâne zâlike minhu tatavvu'an.* Bu dört rek'at namaz Yûnus'dan (*aleyhi's-selâm*) tatavvu' oldu. Yani bir kerre nâfile kıldı. Ve umirnâ bihâ. Ol dört rek'at namazı bize emr olundu. Pes emr olunca farz olur. Amma emr olunmasa sünnet olur idi. Eyyûb'ün (*aleyhi's-selâm*) Allah deyip ayağın yere kakdığı gibi. Kızılbaşçıklar bilmem ne sayıklar.

Ve evvelü men salle'l-mağribe îsâ (aleyhi's-selâm). İbtidâ [50/B] akşam namazını kılan İsâ'dır (*aleyhi's-selâm*). *Hîne hâtabellâhü Teâlâ bi-kavlih.* Şol zamanda ki Allah Teâlâ kendi kavli-i şerîfi ile hitâb etdi ki böyle diye: *Yâ İsâ* ⁴⁵⁸ *ءانت قلت للناس اتخذوني و امى الهين* sen mi dedin nâsa beni ve anamı tengriler ittihâz ediniz diye. *Ve kâne zâlike gurûbü'ş-şemsi.* Hudâ'nın bu hitâbı İsâ (*aleyhi's-selâm*)a gurûb-1 şemsden sonra oldu. Bu kerre İsâ (*aleyhi's-selâm*) Hudâ'dan bu hitâbı istimâ' edenden sonra namaz kıldı. *Fe'l-ûlâ li-nefyi[l-ulûhiyyeti] 'an nefsih.* Rek'at-1 ûlâ kendi nefsinden ulûhiyeti nefy içindir. Yani ben tengri değilim ve bu sözü söylemedim diye kıldı. *Ve's-sâniyetü li-nefyihâ 'an vâlidetih.* Ve rek'at-1 sâniye ulûhiyeti vâlidesinden nefy içindir. Yani anam tengri değildir ve anam tengridir demedim diye kıldı. *Ve's-sâlisü li-isbâtihâ lillâhi Teâlâ.* Ve rek'at-1 sâlise Hudâ'ya ulûhiyeti isbât içindir. Yani rek'at-1 sâlise kıldı ki yâ Rabbi ulûhiyet ve tengrilik sana mahsûsdur diye. *Ve kâne zâlike minhu tatavvu'an.* Bu üç rek'at namaz İsâ'dan (*aleyhi's-selâm*) tatavvu' oldu. Yani bir kerre nâfile kıldı. *Ve umirnâ bihâ.* Ol üç rek'at namazı bize emr olundu. Pes emr olunca farz olur.

Ve evvelü men salle'l-işâ'e Mûsâ (aleyhi's-selâm). İbtidâ yatsı namazını kılan Mûsâ'dır (*aleyhi's-selâm*). *Hîne harace min medyen.* Şol zamanda kıldı ki Medyen diyârından çıkdı. *Ve dalle't-tarîka.* Ve yolu yitirdi. *Ve kâne fi ğammi'l-mer'eti.* Mûsâ (*aleyhi's-*

⁴⁵⁸“Allah kıyamet gününde şöyle diyecek: Ey Meryem oğlu İsa! Sen mi insanlara Allah'ı bırakarak beni ve anamı iki ilah edinin, dedin?” el-Mâide 5/116.

selâm) avratının ? oldu. *Ve ğammi ehîhi Hârûn*. Ve kendi karındaşı Hârûn'un gamından oldu. *Ve ğammi 'adüvvihî fir'avne*. Ve 'adüvvü olan Firavun'un [51/A] gamından oldu. *Ve ğammi evlâdih*. Ve evlâdının gamından oldu. *Fe-lemmâ encâhallahü Teâlâ min zâlike küllih*. Vaktâ kim (Allah) Mûsâ (*aleyhi's-selâm*) hazretlerine bu dört gamın küllisinden necât verdi ise. *Ve nûdiye min şâti'il-vâdi*. Derenin tarafından nidâ olundu ise. *Sallâ erba'an*. Dört rek'at namaz kıldı. Her bir rek'atını dört gamın her birinden halâs oldu(ğu) için. *Ve kâne zâlike minhu tatavvu'an*. Ve bu dört rek'at namaz Mûsâ'dan (*aleyhi's-selâm*) tatavvu' oldu. Yani bir kerre nâfile kıldı. *Ve umirnâ bihâ*. Ol dört rek'at namaz ki 'işâdır bize emr oldu. Pes emr olunca (farz) olur. Amma emr olunmasa lakin Kur'an'da kıssa tarîkiyle hikâyet olursa idi sünnet olurdu. Eyyûb'ün (*aleyhi's-selâm*) Allah deyip yere ayağın kakdığı gibi. İmdi Şeyh Sa'dî (*rahmetullâhi aleyh*) hazretinin ehl-i zikir zikrullah ile ayağın yere deperler. Câhil Kızılbaşlar asla ne olduğunu bilmezler de dahl ederler. İmdi fukarâ ayak kakmağı evliyâullah kelâmıyla istidlâl ederler ve evliyâullah Kur'an'la istidlâl ederler. Velhâsıl suğarâdan mevzû' ve küberâdan mahmûl ittihâz ederseniz bu tâifenin ahbes-i keferî zümresine dâhil olduğu neticedir. Ve bu kelimeler ulemâ-i dîne malumdur.

Ve dahî Şeyh Sa'dî (*rahmetullâhi aleyh*) der ki (?) Bir peri sûretli raksa gelip semâ eyledi. İmdi bu dilber oğlandır muhabbetullah bunun kalbinde yokdur deme ve ehl-i câzibe değildir deme. Zirâ senin dilber oğlan dediğin kimsenin kalbinde olan muhabbetullah ve aşk-ı ilâhî belki senin ve benim kalbimde [51/B] olan muhabbetullahdan onların kalbinde ziyâde ola. (بریشان نشور کل بیا و سحر) Gül gibi olan kalbleri perîşân olup açılır. Yani raks (ve) harekete gelir seher yeli gibi olan ilâhîler sebebiyle. (نه هرم که مشکاقرش جز تبر اودونی) Ve gül urucu teberden gayri açmaz. Yani odun gibi olan tabîatı baltadan gayri bir şey açmaz. (جهان بر سماع است و مستي و شور) Ve şol ehl-i cihân dönmek üzere dir mestlikle ve aşk-ı ilâhî ile şûrîde olmaktadır. (و لیکن جه) (نه بینی شنریر خدای عرب) Velâkin kör olan münkir nice görür görmez. Görmez misin Arab'ın ırlamasına ki. (که مجوش برقص اندرر و طرب که) Deveyi nice raksa getirir Hudâ ile olan şâdlık. (مستور اجوشور طرب در سرآست) Devenin başında şûrîdelik ve şâdlık vardır raksa gelir. (اگر او میزانیای سر خراست) Eğer adamın başında aşk-ı ilâhiyle şûrîdelik ve şâdlık edip tegannîyle okunan ilâhîlerin lezzeti olmaya ol adam eşekdir. Bu dâ'î der ki: *Sübâne men haleka'l-himâra alâ sûreti'l-insân*. (کر اربورج معنی بر و طراء اکر) (Devrân eden kimsenin gönlü kuşu ma'nâ burcundan uçar. Yani kalbi Allah

tarafına gidip ve kalbine Allah gelir ise. (فرشته ما ندان سير) Melekler ol kimsenin seyrinde ve temâşasında mütehayyir olur yani hayrân olup hayretde kalır.

Şeyh Sa'dî'nin (*rahmetullâhi aleyh*) melekler seyrinden hayrân olup hayretde kalır dediği kelâmlar hadîs-i kudûsî(yi) müştemil [52/A] olan hadîs-i sahîh ile mükerreren sâbitdir. Nitekim *İhyâü ulûmi'd-dîn*'in *Kitabü'l-Ezkâr*'ında İmâm-ı Gazzâlî (*rahmetullâhi aleyh*) Peygamber (*aleyhi's-selâm*) hazretlerinden hadîs-i sahîhle nakl edip der ki: يطوفون في الطرق فإذا وجدوا قوما يذكرون الله يلمسون أهل الذكر. Ehl-i zikri iltimâs edip ararlar Allah Teâlâ'nın bir alay melekleri vardır ki. Yolları dolanırlar. Tahkîk Hudâ'nın bir alay melekleri vardır ki. Kaçan bir kavmi zikrederlerken bulur(lar) ise. هلموا إلى حاجتكم Zikreden kavmi bulan melekler bulmayan meleklerle nidâ ederler ki geliniz hâcetinize. Yani zikrullah eden kavmi bulduk diye birbirlerine nidâ ederler de zikrullah eden kavmin üzerine gelirler. فيحفونهم بأجنحتهم إلى السماء الدنيا Semâ'î dünyâyâ varıncaya değin kanadlarıyla oturup ihâta ederler. Kaçan zikrullah eden kavim dağıldıkları zamanda melekler göğe 'urûc edip çıkarlar. فيسألهم ربهم Meleklerin Rabbi olan Allah Teâlâ suâl buyurur. وهو أعلمهم منهم Hâlbuki Allah Teâlâ meleklerin kandan geldiğini (ve) zikreden kavmi meleklerden ziyâde bilirken sâir meleklerle iştirmek için suâl buyurur ki: من اين ياتي الجن من عند عبادك في الارض. Melekler derler ki. فيقولون Meleklerin Rabbisi olan Allah Teâlâ suâl eder buyurur ki. وهو أعلمهم منهم Hâlbuki Allah Teâlâ meleklerin cevabını ve zikreden kavmin ne dediğini ziyâde bilir iken böyle diye suâl buyurur. ما يقول عبادي Benim kullarım ne derler. فيقولون Melekler derler ki. يسبحونك Sana tesbîh ederler. [52/B] ويكبرونك Sana tekbîr ederler. ويحمدونك Sana ziyâde hamd ederler. ويهللونك Sana tehlîl edip Lâ ilâhe illallah derler. ويمجدونك Sana temcîd eder(ler). فيقول Hudâ buyurur ki. هل رأوني. Onlar (beni) gördüler mi. فيقولون Melekler derler ki. لا والله ما رأوك. Eğer onlar beni göreler idi hâlleri nice olurdu. فيقولون Melekler derler ki. Onlar seni göreydi. وتحميدا وتهليلا وتمجيذا كانوا اشد تسبيحا وتكبيرا Tesbîh ve tekbîr ve (ve tahmîd) ve temcîd ve tehlîl etmek yönünden eşed olurlardı. فيقول Hudâ der ki. يسألونك الجنة. Melekler derler ki. فما يسألونني Benden ne şey isterler. فيقولون Melekler derler ki. Senden cennet isterler. فيقولون Hudâ der ki. هل رأوها. Onlar cenneti gördüler mi. Melekler derler ki. لا والله يا رب ما رأوها. Onlar cenneti görmediler. فيقول Hudâ der ki. Eğer onlar cenneti görelerdi nice olurdu. فيقولون Melekler derler ki. كانوا اشد عليها حرصا. Eğer tahkîk onlar cenneti görelerdi.

üzerine hırs yönünden eşed olur(lar)dı. وأشد بها طلبا Cennet(i) taleb yönünden eşed olurlardı. وأعظم لها رغبة Cennete rağbet yönünden a‘zam olurlardı. فم HUDÂ der ki. يتعودون Neden korkarlar. يقولون Melekler der ki. النار من Cehennemden. يقول HUDÂ der ki. Onlar cehennemi gördüler mi. يقولون Melekler der ki. ما رآها Vallahi yâ Rab onlar cehennemi görmediler. يقول HUDÂ buyurur ki. لو رآها Onlar cehennemi görelerdi halleri nice olurdu. يقولون Melekler derler ki. لو انهم رآها Eğer tahkîk cehennemi görelerdi. لكانوا أشد منها فرارا. Cehennemden kaçmak yönünden eşed olur(lar) idi. [53/A] ويستغفرونك Ve cehennem için havfları eşed olurdu. يقولون Melekler derler ki. Ve zikreden kavim senden mağfîret taleb ederler. يقول HUDÂ meleklerle hitâb edip der ki. فأشهدكم Men sizi işhâd edip şâhidler eyler(im) ki. أني قد غفرت لهم Tahkîk ben ol zikreden kavmi yarlığadım. Yani ey melekler halka kurup da zikrullah ederken kanadlarınız ile ö(r)tdüğünüz kavmi tahkîk yarlığadım. يقول ملك من الملائكة Ol zikreden kavmi kanatlarıyla örten meleklerden. ملك Biri der ki. يا رب فيهم فلان ليس منهم Yâ Rabbi zikreden kavmin içinde falan kimse var idi zikredenden değil idi ve zikrullah etmezdi. إنما جاء لحاجة Ol zikretmeyen falan kimse tahkîk gelmedi illâ bir hâcet için geldi ve zikrullah etmedi. يقول Hak Sübhânehû ve Teâlâ der ki. هم القوم لا يشقى بهم جليسه Ol halka kurup da zikrullah eden bir kavimdir ki. لا يشقى جليسه Ol zikrullah eden kavmin celîsleri şakî olmaz. Yani halka-i zikrullaha hâcet ve maslahat için varır ise de celîsleriyle oturur ise şakî denilmez.⁴⁵⁹ Ve bu zikrolunan hadîs *Meşârik*’in ikinci bâbında enne ile musadder olan ehâdîs-i sahîhadandır. Ve Müslim ile Buhârî’nin ittifâk etdikleri hadîs-i sahîhdendir. Ve râvîsi Ebû Hureyre (*radiyallâhu anh*)dır.

Ve *Meşârik*’in üçüncü bâbında Müslim ile Buhârî’nin ittifâk etdikleri hadîs-i sahîhdendir. Peygamber (*aleyhi’s-selâm*) buyurur ki. [Bir kavim ki otururlar Allah’ı zikredeler]. [الاختفتم الملائكة] İllâ ol kavmi yani ol zikrullah eden kavmi melekler kuşadırlar ve ihâta ederler. وغشيتهم الرحمة Ve HUDÂ’nın rahmeti ol zikreden [53/B] kavmi bürür. و نزلت عليهم السكينة Ol zikreden kavmin üzerine sekînet nâzil olur. Şeyh Alâaddin⁴⁶⁰ (*rahmetullâhi aleyh*) der ki: Sekînet bir cins ak nurdur ki ol nur sebebiyle ol zikreden cemaatin kulûbü HUDÂ etrâfına teveccüh eder. Ve nefîs arzuların terk eder. وذكرهم الله فيمن عنده Ve Allah Teâlâ zikreden kavmi katında olanlara zikreder. Yani zikrullah eden

⁴⁵⁹Buhârî, “Daavât”, 66.

⁴⁶⁰ Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkindî (öl. 539/1144) Hanefî fakihidir.

kavmin hâllerini mukarreb olan meleklere zikreder ki benim yerde şöyle zikreden kullarım vardır diye. *Sadaka Rasûlullâh (aleyhi's-selâm)*.

Ve dahî raks-ı sûfiyenin hilline delil nitekim Hazret-i Mevlâna (*kuddise sirruhü'l-'azîz*) Hudâ'nın muhiblerini altun ve gümüş pâresinde(ki) zerreye teşbîh-i belîğ ile teşbîh edip der ki: (رقصان شوای قراصنه كر اصل) Eğer kâfi aslının aslı isen yani الست برىكم bezminden bir katre nûş etdin ise raks edici ol. Ey altun ve gümüş ufağı gibi olan muhibler. (جو باي) Her (ne) varlığı isteyici isen bil ki onun aynısın. Mesela bir adam gece ve gündüz hâşâ zinâ ve livâta etmek fikrinde ve talebinde olursa ol adamın içi ve taşrası sam sâfi zinâ ve livâta olur. Sâir fesâdâtı buna göre kıyâs et. Eğer ol adam kâbiliyetin zikr-i tehlîle sarf edip Lâ ilâhe illallah demek fikrinde ve talebinde olursa ol adamın vücûdu sâfi zikir ve tehlîl olup rüyasında Lâ ilâhe illallah der. Ona hüsn-i hâtîme müyesser olur. Bu ecilden [54/A] Mevlâna (*kuddise sirruhû*) der ki her ne taleb ettiğın nesnenin aynısın. (خورشیددر نماید از رزه رقص حواهد) Güneş yüzünü gösterdi zerreden raks diler. Yani tecellî-i mahabbetullâh yüz gösterdi zerre gibi olan muhiblerden raks diler. (آن ني كه رقص آري و امن هي كشانى) Ol dilekle raks getirenin de etek çekesin. Yani zikir ile raks edersen [ferâyiz ve nevâfilden etek çekersen ona raks denilmez. Eğer ferâyiz ve nevâfili edâ etdikden sonra zikir ile raks edersen]. (روزى کنار كيزى اي زره افيايى). Bir gün kucağında dutarsın ey zerre güneşi. Yani tecellî-i mahabbetullâhı kalbinizde dutarsınız ey zerre gibi olan muhibler. (بر بر مرشش ؟ نكته دابدانى) Ol tecellî-i mahabbetullahın göğsü üzerine göğüs konulmuş oldu. Bu nükteyi bilersen bu kerre tecellî-i mahabbetullahı göğsü üzerine göğüs koyandan sonra. (بش آردن شرابى كه اي زره ؟) Ol tecellî-i mahabbetullah senin önüne bir şarâb getirir ki ey zerre gibi olan muhib. ؟) (بونى دبوخور دى و كوكتنى در آفتاب جانى) Ol şarâbı yedin içdin mahv oldun canlanıp âfitâbda yani mahabbetullahda. (زره آفتابى از خوردن شرابى) Zerre âfitâb oldu şarâbı içme(k)den. Yani zerre gibi olan muhib mahabbetullahdan güneş oldu muhib şarâbın içmekden. Der-i devlet-i tecellî-i ta'n-ı len terânî. Tecellî(i-i) mahabbetullâh devletinde len terânî ta'nından zerre gibi olan mahabbet âfitâb old(u). Yani ayn-ı mahabbetullâh oldu. (ما ميوه) (و رقص زيرا [54/B] Mîvelerden âfitâba mensûb olan ıscakda. های خاميم ورتاب آفتابى نرحيك) Raks edelim zirâ sen bişirirsin. Hazret-i Mevlâna'nın bu kelâmından zâhir oldu ki raksile zikir ? âdem imiş bişmek için. Hatta e'immeden menkûldür ki sol tarafında olan lahm-ı sanevberînin yağı eriyip kalb sağ olsun içindir. Bu ecilden İllallah ve Hû kelimelerini darb-ı şedîd ile sola darb edip ve sola dönmek enfa'dır. İmdi enbiyâ

(*aleyhimü's-selâm*) hazerâtı çiğler değillerdir. Zikir ile raksa ihtiyâçları yoktur. Kezâlik evliyâullah çiğ değildir. Zikir ile raksa ihtiyâcı yoktur. Ve evliyâullahın biz çiğ mîvelerin dediğinden murâdları çiğ olan adamlar(a) ta'rîzdir raksile zikrediniz diye. Ve bu ta'rîze misâl Kur'ân'da çoktur. ⁴⁶¹ *Ve kâle'l-habîbü'n-neccâr* ⁴⁶² *وما لى لا اعبد الذى فطرنى و اليه ترجعون* Ahsente ey (?) Raks bişüre ki şâd olsun lezzetin. (از آفتاب جانى كور انبور ثانى). Ol câna mensûb âfâtâbdan pişmenin ve lezzetin ? olmaz. (مخدوم شمس الدين شاهين شه تبريز). Tebrîz'den şâhlar şâhı Şemseddîn'nin mahdûmuyum. (تسليم سن جانا اى جان ؟) Ey benim cânım gönlüm olan Şems-i Tebrîzî⁴⁶³ canlar sana teslîmdir. (حقا كه سماع ما بيافى ؟ حقا كه بنم). Dönmemiz oyuna mensûb değildir. Evliyâullah lisânından semâ kelimesi gâ(h) işlemek ve gâh dönmek ma'nâsına müsta'meldir. (سریت الهى كه مجازى). Ve sırr-ı İlâhîdir mecâza mensûb [55/A] değildir. (انكس كه سماع ما بيازى شمر). Ol kimse ki bizim dönmemizi oyun addeder. Murdâr bûd hiç nemâzi bûd. Murdâr olup ol kimse hiç namazı namaz olmaz.

Ve dahî semâ'nın hilline delîl *Hilye*⁴⁶⁴ a(d)lu kitâpta çoktur. Velâkin bir ikisin îrâd edelim. Nitekim Harakânî hazretleri ve Ebû Nuaym (*rahimehümullâh*) rivâyet ederler ki: *كانت الصحابة رضي الله عنهم* Ve sahâbe (*radıyallahu Teâlâ anhüm*) deprenürler idiler. *ويحركون عند ذكر الله حركة شديدة* Ve hareket-i şedîde ile zikrullah ederken hareket ederler idi. *ثمغلبت عليهم* Şiddet-i rüzgârda ağaçların hareket ettiği gibi. *سلطان الذكر والحاءهم على الدور* Bundan sonra sultân-ı zikir sahâbenin (*radıyallâhu anhüm*) üzerlerine galebe etdi ise ve onları devr etmek üzerine ilhâ etdiyse. *كانوا يذكرون الله دائرين* Sahâbe (*radıyallâhu anh*) halhal gibi devr edici oldukları hallerde zikrullah ederler idiler. İmdi ma'lûm olaki bu husûsu fukahâ-i 'izâmdan olan Harakânî (*rahimehullâh*) ve Ebû Nuaym (*rahimehullâh*) ve İmâm Ahmed ve Hâkim ve Ebû Yâlâ⁴⁶⁵ ve İbn Cübbân her biri kitâblarında yazmışlardır ve her biri sıhhatine zâhib olmuşlardır.

⁴⁶¹ "Musa dedi ki: Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim. Sana tevbe ettim ve ben inananların ilkiyim." el-A'râf 7/143.

⁴⁶² "Hem neden beni yaratan ve sizin de kendisine döneceğiniz Allah'a kulluk etmiyeyim ki." Yâsîn 36/22.

⁴⁶³ Tam adı Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Melikdâd Tebrîzî'dir (öl. 645/1247 [?]).

⁴⁶⁴ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî'nin (öl. 430/1038) *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ* eseridir. Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî (öl. 430/1038) *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ*, nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: 1418/1997).

⁴⁶⁵ Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsîlî (öl. 307/919) hadis âlimidir.

Ve dahî devrânın hilline delîl: Nitekim fukahâ-i izâmdan Beyhakî (*rahimehullâh*) *Şu'abü'l-îmân*⁴⁶⁶ adlı kitabında Ebû Saîd el-Hudrî⁴⁶⁷ (*radıyallâhu anh*)den ve Ebû Sâd dahî Peygamber (*aleyhi's-selâm*)dan rivâyet eder. Resûl hazreti (*aleyhi's-selâm*) buyurur ki: اكثروا ذكر الله حتى يقولوا انك مجنون Zikrullahı ol kadar çok ediniz ki hattâ münâfiklar ve münkirler diyeler ki [55/B] tahkîk sizler mecnûnlarsız.⁴⁶⁸ [Vech-i istidlâl budur ki: Bir kimseye cünûn itlâkı sahîh olmaz illâ ondan ef'âl-i garîbe ve etvâr-ı acîbe sâdır olmağla olur. İmdi zikir hakkında mutasavver olan ef'âl-i acîbe oldur ki: Bir kimse cebr ma'a'l-ıfrâta ve hareket ma'a'd-devrân ile iksâr-ı zikredicek ol hâlden lezzet eyleyenler onu cünûna haml edip teşbîh ve tahmîl ederler. Ve dahî zaman-ı Resûl'den bunun gibi ef'âl vâkî' olmadı diye inkâr ederler imiş. Onun menşe'i 'adem-i teba'iyetdir. Kütüb-i ehâdisde ve *Avârifü'l-me'ârif*'de⁴⁶⁹ tafsîl üzere yazılmışdır. Murâd eden ihvân tettebbu' eylesinler]. *Sümme yezkürûnellâhe vâkıfne 'alâ akdâmihim*. Peygamber (*aleyhi's-selâm*) böyle emredenden sonra sahâbe (*radıyallâhu anhüm*) ayakları üzerine vâkıf oldukları hâllerde zikrederler idiler. *Müstemi'ne li-kemâli's-şevkati mine'l-kavvâl*. Zâkirlerden ilâhîleri kemâl-i (şevk) ile dinleyici oldukları hâllerde zikrederledi. [Sahâbe (*radıyallâhu anhüm*) ayakları üzerine zikrullah etdikden sonra devrân edici oldukları hâllerde zikrederler(di)]. *Sümme mühervilîne*. Bundan sonra yeldürerek devrân ederlerdi. *Ve yüberrikûne bi'l-ezkâri fî cemî'i'l-ahvâli*. Sahâbe (*radıyallâhu anhüm*) cemî' hâllerde zikrullah eylemeği mübârek dutarlardı. Ve Peygamber'in (*aleyhi's-selâm*) bu kelâm-ı latîfleriyle istidlâl ederlerdi. Nitekim Peygamber (*aleyhi's-selâm*) sahâbeye (*radıyallâhu anhüm*) hitâb etdi ki: لا تنسوا الذكر Ey ashâbım zikrullahı ferâmûş etmeyiniz. Ve Allah Teâlâ hazretlerini her hâlde zikrediniz. فان نسيانه يقسوا القلب Zirâ tahkîk zikrullahı ferâmûş etmeniz ile adamın

⁴⁶⁶ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî (öl. 458/1066) muhaddis ve Şâfiî fakihidir. *el-Câmi'u'l-musannef fî beyâni şu'abi'l-îmân* eserinde, imanın altmış veya yetmişden fazla şubesi olduğuna dikkat çekilmiştir. Ve bu şubeler, ilgili âyet ve hadislerle tanımlanmaya ve açıklanmaya çalışılmıştır. Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyn b. Ali el-Beyhakî (öl. 458/1066), *el-Câmi'u'l-musannef fî beyâni şu'abi'l-îmân*, nşr. Ebû Hâcer Muhammed Saîd b. Besyûni Zağlûl (Beyrut: 1410/1990). M. Yaşar Kandemir, "Beyhakî, Amed b. Hüseyn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 6/60.

⁴⁶⁷ Ebû Saîd Sa'd b. Mâlik b. Sinân el-Hudrî (öl. 74/693-94) çok hadis rivayet eden sahâbiler arasında yer almaktadır.

⁴⁶⁸ Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, 1/65.

⁴⁶⁹ Şehâbeddin es-Sühreverdî'nin (öl. 632/1234) *Avârifü'l-me'ârif* eseridir. Ebû Hafs Şihâbüddin Ömer b. Muhammed b. Abdillâh b. Ammûye el-Kureşî el-Bekrî es-Sühreverdî (öl. 632/1234), *el-Avârifü'l-me'ârif* (Mekke: el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 1422/2001).

kalbi kâsî ve künd olur. Bu husûs fukahâ-i izâmdan Deylemî⁴⁷⁰ (*rahimehullâh*) hazretlerinin *Müsned* adlı kitabında Seyyid es-Sâdî (*radıyallâhu anh*)den mervîdir.

Velhâsıl bu yazdığımız rivâyetler ve hadîs-i şerîfler sahîh olduğu ecilden bazı fukahâ dediler ki: *Es-semâ'u li-kavmin fardun*. Dönmek bir kavme farzdır. *Ve li-kavmin sünnetün*. Ve bir kavme sünnetdir. *Ve li-kavmin bid'atün*. Ve bir kavme bid'atdır. *Fardun li'l-havâssi*. Allah'ın hâs kulları için farzdır. *Ve sünnetün li't-tâlibîne*. Ve mahabbet-i Hudâ'ya tâlibler için sünnetdir. *Ve bid'atün li'l-ğâfilîne*. Ve gâfiller için bid'atdır. Velâkin esah kavl budur ki devr eyleyip dönmek farz değildir amma vâcibdir. Nitekim âlim fâzıl ve muhakkik ? [56/A] Şeyh Abdülehad (*rahmetullâhi aleyh*) *Risâle-i kebîre*'sinin⁴⁷¹ yedinci ravzasında devrânın vâcib olduğunu beyân edip çok delil îrâd etmiştir.

Ve dahî âlim ve muharrir şârihu'l-*Kâfiye* Molla Câmi⁴⁷² (*rahimehullâh*) *Nefehât*⁴⁷³ adlı kitâbında beyân eylemiştir. Hattâ *Tasvîru'l-kulûb* adlı kitâbında devrâna haramdır diyen kâfir olur der. Zirâ haram demenin delili yokdur. Ancak *küllü lu'bin haramün* demeğ(i) bilirler. Ma'a-hâzâ bu söz âyet ve hadîse muhâlifdir. ? Zirâ Peygamber (*aleyhi's-selâm*) buyurur ki: *هو والعبوا* Ey ashâbım sizler lehv ü lu'b ediniz. Yani oynayınız. *فاني اكره ان يرى في دينكم غلظة* Tahkîk sizin dîninizde ben galîzlik görmeğ(i) mekrûh gördüm. Yani sizin oynamayıp gülmediğ(inizi) mekrûh gördüm. Zirâ kefare tâifesi Muhammed'in (*aleyhi's-selâm*) dîninde oynamak ve gülmek yok imiş diye İslâm'a gelmekden ibâ edip kaçarlardı. Bu ecilden Peygamber (*aleyhi's-selâm*) *haramün küllü lu'bin* demedi. Hatta *Meşârik* şârihleri olan İbn Melek ve Şeyh-i Ekmel ve sâirleri (*rahimehümullâh*) nakl ederler ki: Bir gün Habeşe tâ'ifesi lu'b ve raks ederken Peygamber (*aleyhi's-selâm*) üzerlerine mürûr etdikde Habeşe tâ'ifesi lu'b ve raksdan fâriğ olmak üzere olunca Peygamber (*aleyhi's-selâm*) buyurdu ki:⁴⁷⁴ *دونكم يا بني ارفدة* Şârihler tefsîr ederler ki: *Ey huzû yâ benî Erfide*. Yani oyunlarınızı tutunuz ve

⁴⁷⁰ Ebü'd-Dahhâk Fîrûz (Feyrûz) ed-Deylemî'dir (öl. 53/673). Fakat *Müsned* ona ait değildir. Rivayet etmiş olduğu hadisler Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i içerisinde vardır.

⁴⁷¹ Şeyh Abdülehad'ın *Risâle-i kebîre* adlı eseri yazdığ(ına) dair bilgi bulunamamıştır.

⁴⁷² Nûrüddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî'nin (öl. 898/1492) *el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye* eseri Cemâleddin İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye*'sinin şerhidir. Bu sebeple şârihu'l-*Kâfiye* olarak anılmıştır. Ömer Okumuş, "Câmî, Abdurahman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 7/94.

⁴⁷³ Molla Câmi'nin *Nefehâtü'l-üns* eseri erkek ve kadın sûfi şahsiyetlerin hayat hikâyelerini ve tasavvufî terimlerin tanımlamalarını içeren önemli bir eserdir. Lâmiî Çelebi, *Nefehâtü'l-üns: Evliyâ Menkubeleri* haz. Süleyman Uludağ – Mustafa Kara (İstanbul: Marifet ayayınları, 1995). Ömer Okumuş, "Câmî, Abdurahman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 7/94.

⁴⁷⁴ Buhârî, "Kitâbu'l-İydeyn", 25; Müslim, "Kitâbu'l-İydeyn". Hadisin farklı rivayetleride mevcuttur.

oyununuza şürû‘ ediniz yâ Erfide oğulları. حتى تعلم اليهود والنصارى ان في ديننا فسحة Tahkîk bizim dînimizde oynayıp gülmeğe [56/B] vüs‘at ve ruhsat olduğunu hatta Yahûdî ve Nasârâ bil(e)ler. Ve bu hadîs-i şerîf Müslim ile Buhâr(î)’nin ittifâk etdikleri ehâdîs-i şerîfedendir. Ve *İhyâ*’nın kitâb-ı semâ‘ında ve *Camii’s-sağîr*’de⁴⁷⁵ ve *Şu‘abü’l-îmân*’da ve *Meşârik*’in yedinci bâbında mevcûddur ve hem hakîmânedir. Dahl eden kâfir olur. Ve dahî devr ve semâm hilline delîl: Nitekim Ebû Tâlib el-Mekkî (*rahmetullâhi aleyh*) *Kûtü’l-kulûb* adlı kitâbında devr ve semâ‘ın delâilini îrâd edenden sonra der ki: *İnkâru’s-semâ‘i ve’d-devri inkârun ‘alâ seb‘îne siddîkan*. Yani devr ve semâ‘ı inkâr eylemek yetmiş siddîki inkâr eylemektir. Ve dahî *Şerh-i vecîz*’de⁴⁷⁶ *Kitâbü’ş-Şehâde*’de der ki: *er-Raksu leyse’l-haramü*. Raks haram değildir. Zirâ Kur‘ân’da ve hadîs-i şerîfde *er-raksu haramün* diye yoktur. Ve dahî *Hulâsatü’l-hakâyik*’da der ki: İmâm Ahmed Hanbelî (*rahmetullâhi aleyh*)den suâl olundu ki: *Enne cemaaten kezâ yekûmûne ve yerkusûne*. Bir cemaat kalkarlar ve raks ederler. Cevabında: *Kâle hüm ‘uşşâkun yefrahûne billâh*. Der ki: Onlar bir âşiklardır ki Allah Teâlâ ile ferahlanırlar. Ve dahî *Kitâbü’l-Ezhâr*’da -ki şerhu’l-Mesâhib’dir- raksın delâilini îrâd etdikden sonra der ki: *Darbü’l-keffi mübâhun ve kezâ’r-raksu*. Eli urmak mübâhdır. Böylece raks da mübâhdır. *În lem yekün fihî tesennün ve teksîrun*. Eğer ol raksda avratlanmak ve kırklanmak yok ise yani kendini avrat gibi edip avrat tonuna girmediyse raks mübâhdır. Ve dahî *Kitâbü Tevfîku’l-mesâbih*’de yine böylece beyân olmuştur. Ve dahî İmâm Yâfîî de *Kitâbü Neşri’l-mehâsin*’de⁴⁷⁷ raksın [57/A] hilline edille olanı itmâm etdikden sonra der ki: *Fi’s-semâ‘i nasîbün li-küllî ‘uzvin*. Her bir ‘uzv için semâ meclisinde nasîb vardır. *Fe-mâ yeka‘u ile’l-‘ayni*. Nitekim şol şey ki göze vâki‘ olur göz ağlar. *Ve mâ yeka‘u ile’l-lisâni yesîhu*. Şol şey ki lisâna vâki‘ olur lisân feryâd eder. *Ve mâ yeka‘u ile’l-yedi tümezziku*. Şol şey ki ele vâki‘ olur el esvâbı pâreler. *Ve tulattimü*. Ve dahî dabancalar. *Vemâ yeka‘u ile’-ricli türakkisu*. Şol şey ki ayağa vâki‘ olur ayak rakseder. Ve dahî Hatîb Makdîs(î) *Esmâ’ül-hüsnâ şerhi*’nde el-Vâhid ism-i şerîfini şerh edip ba‘dehu lu‘ba müte‘allik olan ehâdîs(i) şerh edenden sonra der ki: *Ve fi’l-hadîsi delîlün*

⁴⁷⁵ Süyûtî’nin (öl. 911/1505) kısa hadisleri derlediği eseridir. Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfîî (öl. 911/1505), *el-Câmi‘u’s-sagîr* (Beyrut: Darü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2012).

⁴⁷⁶ *Şerhu’l-Vecîz*, Şâfîî mezhebine ait fıkıh âlimi Abdülkerim b. Muhammed b. Abdilkerim er-Râfîî olma olasılığı yüksektir. Eserin doğru ismi *el-Azîz Şerhu’l-Vecîz*’dir. Bilal Aybakan, "Râfîî, Abdülkerim b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 34/394-396.

⁴⁷⁷ Ebû Muhammed Afîfüddîn el-Yâfîî el-Yemenî’nin *Neşri’l-mehâsini’l-gâliye fî meşâyihî’s-süfîyye ashâbi’l-makâmati’l-âliye*, çev. Halil Mansur (Beyrut: Darü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2000).

'alâ cevazi'r-raksi bi'z-zikri. Yani zikir ile raksın câiz olmasının üzerine delil vardır hadîs-i şerîfde. Ve dahî *Dürer-i müneşşer*'de⁴⁷⁸ yine böylece beyân olmuştur. Ve dahî *Mefâtihu'l-künûz*⁴⁷⁹ adlı kitâpta devrin ve raksın hilline edillesin itmâm edenden sonra der ki: *Ve emmâ darbü'd-deffi ve'r-raksu bi'z-zikri kad câ'eti'r-ruhsatü fi ibâhatih. Ve amma def çalmak ve zikrile raks eylemek tahkîk ibâhatında ruhsat geldi. Ve dahî Kitâb-ı Manzûme-i hakâyik*'da⁴⁸⁰ tegannî ve raksın edillesin itmâm edenden sonra der ki: *Et-tegannî mübâhun aslüh. Tegannînin aslı mübâhdır. Ve kezâ's-semâ'u ve'r-raksu bi'z-zikri ve'd-darbu bi'l-kazîbi. Yine böylece zikir ile semâ (ve) raksın aslı mübâhdır. Ve kazîbi darb eylemenin aslı mübâhdır. Ve mâ eşbehe zâlike. Ve buna benzer ne var ise. Ve dahî Hayâtü'l-kulûb*⁴⁸¹ adlı kitâpta: *Er-raksu bi'z-zikri mübâhun. zikir ile [57/B] raks mübâhdır. Ve Şeyh Şehâbeddîn*⁴⁸² (*rahimehullâh*) *Kitâb-ı Avârif*'in yirmi ikinci bâbında raksın edillesin itmâm etdikden sonra der ki: *Fe-yekûnu hareketühü ve raksuhû min kabîli'l-mübâhâti. Pes imdi sûfilerin hareketi ve raksı mübâhât kabîlinden olur. Şeyh Şehâbeddîn'in ne mertebede idüğün bilmek murâd edersen Molla Câmî hazretinin Nefehât'ına nazar eyle. Ve dahî Kitâb-ı Muhâzarât*'da edillesin itmâm edenden sonra der ki: *İnne 'İzzüddîn 'Abdüsselâm yahzuru fi meclisi'z-zikri ve yerkesu fihi. Meclisi zikir hâzır olurdu ve onda raks ederdi. Ve dahî Kitâbü'l-Emtâ' bi-ahkâmi's-semâ* adlı kitâpta raksın edillesin îrâd edenden sonra der ki: *Ve kad zehebe tâifetün mine'l-fukahâ'i ilâ ibâhatih. Fukahâdan çok tâife raksın ibâhatine zâhib olup çok edille îrâd eylediler der. Ve dahî Kitâb-ı Vasît*'de⁴⁸³ raks ve semâ'ın ibâhatine hükm olundu. Ve dahî *Kitâb-ı Minhâc*'da⁴⁸⁴ edillesin îrâd edenden sonra der ki: *Er-raksu bi'z-zikri izâ lem yekün fihi tesennün ve tekessürun fe-lâ be'se bih. Zikir ile raks ki kaçan ol raksda avratlanmak ve*

⁴⁷⁸ Müellif Dürer kitâbının Molla Hüsrev'e ait olduğunu belirtmiştir. Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm* (İstanbul, 1317); Arif Erkan, *Dürer ve Güner Tercümesi* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1980). Molla Hüsrev, *Gurerü'l-ahkâm* adlı fikhî eserine yazmış olduğu şerhdir. Ahmet Akgündüz, "Dürerü'l-hükkâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 10/27.

⁴⁷⁹ Ahmed Ali Şâzeli'nin *Hallur-rumûz ve mefâtihu'l-künûz* eseridir. Ahmed Ali Şâzeli, *Hallur-rumûz ve mefâtihu'l-künûz* (Mısır: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1317).

⁴⁸⁰ Müellif *Kitâb-ı Manzûme-i hakâyik* olarak isimlendirmiş bu eser muhtemelen Hemedânî'ye aittir. Aynükkudât el-Hemedânî (öl. 525/1131), *Zübdetü'l-hakâ'ik fi keşfi'd-dekâ'ik* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., 2016).

⁴⁸¹ Nebî b. Turhan b. Durmuş es-Sinobî'nin (öl. 936/1530), *Hayâtü'l-Kulûb* eseridir. Nebî b. Turhan b. Durmuş es-Sinobî, *Hayâtü'l-Kulûb* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphânesi, Süleymâniye bl., 703).

⁴⁸² Adı Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer b. Muhammed b. Abdillâh b. Ammüye el-Kureşî el-Bekrî es-Sühreverdî'dir (öl. 632/1234).

⁴⁸³ Hüccetü'l-İslâm Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî (öl. 505/1111), *el-Vasit fi'l-mezheb*, thk. Ali Muhyiddin el-Karadâgî (Katar: Şirketu Dirâseti li-Buhûsi ve'l-İstişârâti'l-Masrafıyyeti'l-İslâmiyye, 1436/2015).

⁴⁸⁴ Ebû Zekerıyya Yahya b. Şeref b. Mürî en-Nevevî (öl. 676/1277), *Minhâcü't-tâlibîn ve umdetü'l-müftîn*, thk. Muhammed Tahir Şa'bân (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1426/2005).

kırklanmak olmaz ise yani avrat kıyâfetine girmezse be's yokdur. Ve ol kırklanmak kadına râci' bir nesnedir. Onu AllahTeâlâ hazretleri bilir. Ve dahî *Kitâb-ı Kifâye*'de⁴⁸⁵ ve *Kitâb-ı Umde*'de⁴⁸⁶ böylece beyân olmuştur. Ve dahî *Kitâbü'l-Envâr*'da⁴⁸⁷ *ba'de itmâmi'l-edille: Er-raksu bi'z-zikri gayru muharremin*. Zikir ile raks eylemek haram olunmuş değildir. Ve dahî *Kitâb-ı Lübâb*'da⁴⁸⁸ ve kitâb şerhi olan *Kitâb-ı Hâvi*'ye⁴⁸⁹ de böylece beyân olmuştur.

Ve dahî Üsküdârî [58/A] Mahmûd Efendi (*rahimehullâh*) risâlesinde devr ve semâ'ın hilline edillesin itmâm edenden sonra der ki: *Kâle'l-Cüneydü (rahimehullâh) küntü ma'a'l-fukarâ'i fi cebeli tûr*. Cüneyd (*rahimehullâh*) dedi ki: Tûr Dağı'nda fukarâ ile oldum. *Fe-nezelnâ tahte deyri'n-nasâra*. Nasarânın kilisesinin altında nâzil olduk. *Fe-kâle'l-kavvâlû şey'en*. Pes zâkirler lahn ve tegannîyle ilâhîlerden bir iki şey okudular. *Fe-zahere'l-vecdü*. Pes hüzün zâhir oldu. Nitekim cemî'an kütüb-i lugâtta ve hadîs-i Resulullah'da vecd hüzün ma'nâsınadır. *Fe-kâme'l-fukarâ'u rakkisîne*. Pes fukarâ raks edici oldukları hâllerde zikrederek kalkdılar. *Ve ashâbü'd-deyri yenzurûne ileynâ*. Hâlbuki deyr sâhibleri bizlere nazar ederlerdi. *Fe-lemmâ sekene'l-hâlû câ'eni'd-deyyâru*. Vaktâ kim fukarânın raks ile olan hâlleri sâkin ise papazların eskisi bize geldi. *Fe-kâle hâze's-semâ'u ve'r-raksu husûsun fi dînikum em 'umûmün*. Bu kerre papaz dedi ki bu raks ve semâ sizin dîninizde husûs mudur yoksa 'umûm mudur ki. *Fe-kultü bel hüve husûsun bi-şarti'z-zühdi*. Belki ben dedim ki: Bu raks ve semâ zühd şartıyla husûsdur. *Fe-kâle'd-deyyâru*. Papaslar döndüler dediler ki: Eşhedü en Lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden 'abdühû ve Rüsûlüh. Bu kerre deyyâr dedi ki: *Hâkezâ vecedtü fi'l-incil*. İncil'de böyle buldum. *Yekûlü enne havâssa'n-nebiyyi'l-lezi yeci'ü fi âhiri'z-zemân*. İncil'de Allah Teâlâ hazretleri buyurur ki: Tahkîk âhir zamanda gelen

⁴⁸⁵ Hatîb el-Bağdâdî'nin (öl. 463/1071) *el-Kifâye fi (ma'rifeti usûli) 'ilmi'r-rivâye* eseri hadis usulüne dair yazılmıştır. Hatîb el-Bağdâdî'nin (öl. 463/1071), *el-Kifâye fi (ma'rifeti usûli) 'ilmi'r-rivâye*, nşr. Ahmed Ömer Hâşim (Beyrut: 1405/1984).

⁴⁸⁶ Ebû Zekerriyya Yahya b. Şeref b. Mürî en-Nevevî (öl. 676/1277), *Minhâcü't-tâlibîn ve umdetü'l-müftîn*, thk. Muhammed Tahir Şa'bân (Cidde: Dârü'l-Minhâc, 1426/2005). er-Rafîî'nin *el-Muharrer* kitâbının muhtasarıdır.

⁴⁸⁷ Cemâlüddîn (İzzüddîn) Yusuf b. İbrahim el-Erdebîlî (öl. 779/1377), *el-Envâr li-'amâli'l-ibrâr*, thk. el-Fâzıl Halef Mufzî el-Mutlak (Cidde: Dâru'z-Ziya', 1427/2006).

⁴⁸⁸ Ebü'l-Kâsım Abdülkerim b. Muhammed b. Abdülkerim b. el-Fadl er-Râfî el-Kavzî'nin (öl. 665/1266), *el-Lübâb* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Mikrofilm, 05535). Şâfî mezhebine dair görüşleri içermektedir.

⁴⁸⁹ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib el-Basrî el-Maverdî (öl. 450/1088), *el-Hâvi'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Muavvaz, Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414/1994).el-Maverdî (öl. 450/1088), *el-Hâvi'l-kebîr* adlı eserini, Müzenî'nin (öl. 264/878) *el-Muhtasar*'ına şerh olarak yazmıştır. Mâverdî'nin Şâfî fikhına dair yazdığı eserdir. Hasan Ali Görgülü, "el-Hâvi'l-kebîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 16/534.

nebînin hâs ümmetleri. *Yeteharrekûne ve yerkusûne 'inde's-sema'i bi-şarti'z-zühdi.* Zikir ile hareket ederler ve zühd şartıyla semâ katında raks ederler. Cüneyd'in [58/B] bu ahvâlini *Avârifü'l-ma'ârif* de Şeyh Sühreverdî de yazmıştır. Ve dahî yine bunu *Pendnâme* sâhibi Şeyh Attâr (*rahimehullâh*) *Tezkiretü'l-evliyâ*⁴⁹⁰ adlı kitâbında raks ve semâ'nın edillesin itmâm edenden sonra Üsküdârî Mahmûd Efendi (*rahimehullâh*) ne şekil îrâd e(t)di ise bu da öylece etmiştir.

Ve dahî İmâm Süyûtî (*rahimehullâh*) *Fetâvâ'l Hindîyye*'sinde⁴⁹¹ der ki: *În se'elte eyyühe'l-ah 'an cemaatin sûfiyyetin.* Ey dîn karındaşları eğer sûfiler cemaatinden suâl ederseniz. *İcteme'û fi meclisi'z-zikri.* Öyle sûfiler ki zikir meclisinde cem' oldular. *Ve kâme şahsun yakra'u.* Ve bir şahıs kalkdı ve okudu. *Ve's-temerrû 'alâ zâlike bi'l-ihitiyâri.* Bu kerre bu zikrin ve okumanın üzerine müstemir olup daim oldular ihtiyârlarıyla. *Hel yünkirûne 'alâ zalik.* Bunun üzerine inkâr olunur mu diye suâl olunur ise. *Ekûlü fi'l-cevabi.* Cevabında derim ki. Yani İmâm Süyûtî der ki: Ben cevap verdim ki *lâ inkâra 'aleyhim.* Sûfilerin bu hâllerinin üzerine inkâr yokdur ve bu hâlleri inkâr olunmaz. *Ve in inzamme 'alâ zâlike('r)-raksi ev nahveh.* Eğer ki sûfilerin hâllerine raksda ve raksa benzer şeylerde zam olursa da inkâr olunmaz. *Ve kad verade raksu Ca'fer bin Ebî Tâlib beyne yedey Resûlillâhi (aleyhi's-selâm).* Zirâ Resulullah (*aleyhi's-selâm*)ın önünde Ca'fer bin Ebî Tâlib raksı vârid oldu. *Ve lem yünkir 'aleyh.* Peygamber (*aleyhi's-selâm*) Ca'fer bin Ebî Tâlib'in raksını inkâr eylemedi. Yani münker görmedi. *Fe-kânet sünnetün takrîriyyetün.* Pes raks ile zikir sünnet-i takrî(ri)ye oldu. *Ve li-zâlike vaka'a's-semâu ve'r-raksu [59/A] 'an cemaatin min kibâri'l-e'immeti.* Ve bu zikr ile raks sünnet-i takrîriye olduğu ecilden kibâr-ı e'immeden olan cemaatden raks vâki' oldu. *Minhüm Sirâcüddîn el-Bulkînî*⁴⁹² ve *minhüm şeyhülislâm İzzüddîn ibni 'Abdillâh.*⁴⁹³ Ve raks ile zikreden imamlardandır Sirâceddîn (el-Bulkînî) ve şeyhülislâm olan İzzeddîn ibni Abdullâh. İmâm Süyûtî'nin (*rahimehullâh*) kelâmları tamam oldu ve ben derim ki: Kibâr-ı e'immeden ne kadar adam devr ve raks ve semâ etdiğin bilmek

⁴⁹⁰ Ebû Hamid Ferîdüddîn Muhammed b. Ebi Bekr İbrahim-i Nisâbüri (öl. 618/1221), *Tezkiretü'l-evliyâ*, trc. Süleyman Uludağ (İstanbul: Kabcacı Yay., 2007).

⁴⁹¹ Hanefî mezhebinin görüşlerini bir araya getiren Arapça fetva kitâbı, Hindistan dışında *el-Fetâva'l-Hindîyye* adıyla bilinir. Burhânpûrlu Şeyh Nizâm (öl. 1090/1679), *el-Fetâva'l-Hindîyye* (Beyrut: Darü'l-Fikr, 2014). Ahmet Özel, "el-Âlemgîriyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2/365.

⁴⁹² Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Reslân b. Nasîr b. Sâlih el-Kinânî (öl. 805/1403) Şâfiî fakihidir.

⁴⁹³ Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım es-Sülemî ed-Dımaşkî (öl. 660/1262) Şâfiî fakihidir.

murâd edersen *Şakâyik-i nu 'mâniyye*⁴⁹⁴ adlı kitâba ve *Tabakât-ı şa 'rânîye* adlı kitâba ve İmâm Süyûtî'nin *Makâmât*⁴⁹⁵ adlı kitâbına mürâca'at edip min evvelihi ilâ âhirihi mütâla'a et.

Ve dahî İştibî Efendi (*rahimehullâh*) risâlesinde devrânın hilline edillesin irâd etdikden sonra der ki: *Fa 'lem enne 'd-devrâne bi 'z-zikri leyse bi-haramin*. Pes bu edilleden sonra Ma'lûm olduki zikir ile devrân haram değıldir. *Ve kad kâne vâciben fi 'l-ka 'beti*. Hâlbuki Ka'be'de devrân vâcib oldu. Nitekim Allah Teâlâ (*celle celâlühû*) hazretleri buyurur ki: ⁴⁹⁶وترى و ليطوفوا بالبيت العتيق و Mü'minler Beyt-i Atîk'i devr eylesinler. Ve dahî buyurdu ki: ⁴⁹⁷يسبحون الملائكة Habîbim melekleri görürsün. Arşın havlinde devrân edici oldukları hâllerde.) der ki: *radiyallâhu anh* Tesbîh ederler görürsün. Ve Vehb (⁴⁹⁷ *İnne havle 'l- 'arşi elfü saffîn mine 'l-melâ 'iketi*. Tahkîk 'arşın havli melâ'ikeden bin safdır. *Saffün halfe saffîn yetûfûne fih*. Her safın ardındaki saf devr ederler. Mühellilîne ve mükebbirîne. Lâ ilâhe illallah diyerek tesbîh ederek ve tekbîr ederek. *Fe-yâ ahî el-insâf*. [59/B] İştibî (*rahimehullâh*) der ki: Ey mü'min karındaş insâf et ki. *İn kâne 'd-devrânü bi 'z-zikri şey'en mezmûmen*. Eğer zikir ile devran mezmûm şey olaydı. *Lem yec 'alillâhü Teâlâ meşrû'an tavâfe beytih*. Allah Teâlâ hazretleri kendi beytinde tavâfını meşrû' kılmazdı. *Ve lem yec 'ali 'l-melâ 'ikete havle 'l- 'arşi dâ 'irîne ve zâkirîne*. Ve 'arşın havlinde melekleri devr edici ve zikredici kılmazdı. İştibî Efendi'nin (*rahimehullâh*) kelâmları tamam oldu. Ve ben derim ki: Dönmek nefsinde bir fenâ şey olaydı Allah Teâlâ gökleri döndürmezdi. Ve Kur'ân'da dönmenin haram olduğun bildirir idi.

Ve İmâm Ahmed Gazzâlî (*rahmetullâhi aleyh*) *Bevâriku 'l-lemmâ' fi ikfâri men yüharrimü 's-semâ* adlı risâlesinde der ki: Buhâri'yle Müslim'in ittifâk etdikleri hadîs-i şerîfdir ki Afrâ kızı Reb'î (*radiyallâhu anhâ*) rivâyet eder ki: جاء النبي عليه السلام فجلس على فجعلت جويرتان تضربان فرأشي Peygamber (*aleyhi 's-selâm*) hazretleri geldi döşegime oturdu. وتندان من قتل من أبائهن يوم بدر Ve Bedir Gazâsı gününde babalarından katl olunanı mersiye ederlerdi. فتركت احدهما وقالت احدهما شعرا اخر Pes câriyenin biri okumağı terk etdi. Ve ol câriye-i âher şiiirdedi. Bu kerre

⁴⁹⁴ Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin (öl. 968/1561) biyografik eseridir. Taşköprizâde Ahmed Efendi (öl. 968/1561), *eş-Şekâ'iku 'n-nu 'mâniyye fi 'ulemâ 'i 'd-Devleti 'l- 'Osmâniyye*, haz. Muhammet Hekimoğlu (İstanbul: Türkiye Tazma EserlerKurumu Başkanlığı, 2019).

⁴⁹⁵ Bu makâme yedi madeni ele almıştır. Bunlar; yakut, lü'lü'inci, zümrüt, mercan, zebercet, akik ve firûze/turkuaz gibi değerli madenlerdir. Bu taşların konuşmaları sırasında zikrettiği hadisleri içermektedir. Hacı Çiçek, "es-Suyûtî'nin Makâmât'ında Konuşan değerli Taşlar: el-Makâmatu'l-Yâkûtiyye Örneği", *Adıyaman Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi İslâmi İlimler Araştırmaları Dergisi* 1 (2/2017), 25.

⁴⁹⁶ el-Hac 22/29.

⁴⁹⁷ ez-Zümer 39/75.

Peygamber (*aleyhi's-selâm*) dedi ki: وقولي ماتقولين⁴⁹⁸ Şimdi okuduğın şiiri terk et. Ve evvelki okuduğın oku dedi. Ve câriyelerin def çalması yine böyle Âişe'den (*radıyallâhu anhâ*) mervîdir. Ve yine Buhârî ile Müslim'in ittifâk etdikleri hadîs sahîhdir. Âişe (*radıyallâhu anhâ*) [60/A] rivâyet eder ki: كان النبي عليه السلام يسترني Peygamber (*aleyhi's-selâm*) beni setr ederdi. Hâlbuki ben Habeşe'ye nazar ederdim.⁴⁹⁹ وانا انظر الى الحبشه Hâlbuki Habeşe mescidde raks ederlerdi. Ve *hâze'l-hadîsü yedüllü 'ale's-tihbâbi semâi'd-deffi ve'l-ğinâ'i*. Bu hadîs-i şerîf def ve tegannî dinlemek müstehab olması üzerine delâlet eder. *Fe-men enkerâ semâa'n-nebiyyi (aleyhi's-selâm) fe-kad kefera*. Pes bir kimse Peygamber'in (*aleyhi's-selâm*) semâ'ını inkâr eder ise tahkîk kâfir olur. Zirâ Hak buyurdu ki: و ما اتيكم الرسول فخذوه⁵⁰⁰ Ve şol nesne ki Peygamber (*aleyhi's-selâm*) size getirdi ve ol nesneyi eyitdirdi siz ona şurû' ediniz ve onu dutunuz.) sizi nehy *selâm-aleyhi'sO* şol nesneden Peygamber (⁵⁰⁰ مما نهيكم عنه فاتتهوا) etdi onu etmeyiniz. Ve bundan sonra İmâm Ahmed Gazzâlî (*rahimehullâh*) der ki: Münkirler i'tirâz ederse ki Habeşe'nin raks etdikleri bayram günü idi bu delîl olamaz. El-cevabında der ki: İcmâ-'ı e'imme bunun üzerinedir ki sebebin husûsu hükmün 'umûmunu men' eylemez. Ve ben derim ki men' eder diyen Kızılbaşdır. İmâm Ahmed Gazzâlî'nin (*rahimehullâh*) cemî' delillerin yazarsam çoğa gider. Bu kadar kifâyet eder. *Ve kâle's-şârihu el-'aynî (rahimehullâh)*. Fukahâ-i 'izâmdan Buhârî şârihi olan Aynî⁵⁰¹ dedi ki: *Fîhi cevâzü'l-lu'bi'l-mübâhi fi'l-mescid*. Mescidde mübâh olan lu'bün cevâzi vardır bu hadîsde. *Ve cevâzü'n-nazari ileyh*. Mübâh olan lu'ba nazarın cevâzi vardır bu hadîsde. *Li-ennehû (aleyhi's-selâm) nazara raksa'l-habeşeti ve enzara 'â'işete's-siddîkate*. Zirâ Peygamber (*aleyhi's-selâm*) Habeşe'nin raksına nazar etdi ve Âişe-i [60/B] Sıddîka'ya nazar etdirdi. Ve fukahâ-i 'izâmdan Buhârî şârihi olan Kirmânî⁵⁰² (*rahimehullâh*) der ki: *Ve enzara'n-nebiyyü (aleyhi's-selâm) Âişete's-siddîkate (radıyallâhu anhâ) ilâ raksihim*. Peygamber (*aleyhi's-selâm*) Âişe (*radıyallâhu anhâ*) hazretini Habeşe'nin raksına nazar etdirdiği (şunun) (i)çindir: *Li-tüzabbita's-sünnete ve tünakkile ilâ ebnâ'il-müslimîne*. Âişe (*radıyallâhu anhâ*) raks sünnet olduğu(nu) zabt etsin içindir ve Müslümanların oğullarına nakl etsin içindir.

⁴⁹⁸ Buhârî, "Megâzî", 12.

⁴⁹⁹ Buhârî, "Kitâbu'l-İydeyn", 25; Müslim, "Kitâbu'l-İydeyn". Hadisin farklı rivayetleride mevcuttur.

⁵⁰⁰ el-Haşr 59/7.

⁵⁰¹ Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî (öl. 855/1451) *Sahîh-i Buhârî*'nin şerhini yapan kişilerden biridir.

⁵⁰² Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Kirmânî (öl. 786/1384) Buhârî şârihlerindendir.

Ve dahî İmâm Şehâbeddîn es-Sühreverdi'nin (*rahimehullâh*) *Avârifü'l-me'ârif* adlı kitâbının yirmi beşinci bâbında devr ve raks ve semân hilline delîl çoktur. Velâkin Peygamber'in (*aleyhi's-selâm*) semâ-ı şerîflerini îrâd edelim. قال انس رضي الله عنه كنا عند Enes (*radiyallâhu anh*) dedi ki: Biz Peygamber'in (*aleyhi's-salâtü ve's-selâm*) katında hâzırlar idik. از نزل جبريل عليهالسلام Nâgâh Cebrâ'îl (*aleyhi's-selâm*) nâzil oldu. قال يا رسول الله ان فقراء امتك. Cebrâ'îl (*aleyhi's-selâm*) dedi ki: Yâ Rasûlallah tahkîk ümmetin(in) fukarâsı. يدخلون الجنة قبل الاغنياء بنصف يوم. Ağniyâdan yarım gün evvel cennete dâhil olurlar. وهو خمسة مائة عام. Ve bu yarım gün beş yüz yıldır.⁵⁰³ Zirâki cennetin bir günü bin yıldadır. ففرح رسول الله. Pes Peygamber (*aleyhi's-selâm*) hazretleri ferahlandı. وقال أفيكم من نشيدنا Bu kerre Peygamber (*aleyhi's-selâm*) sahâbeye hitâb edip dedi ki: Sizin içinizde bize şiir okuyudurur kimse var mıdır deyince: فقال بدويا نعم يا رسول الله: Pes bir bedevî [61/A] dedi ki: Vardır yâ Rasûlallah. فقال هات Peygamber (*aleyhi's-selâm*) dedi ki getir. فأتشد البدي. Pes bedevî de okudu böyle diye: قد لست حيه الهوى كيدي Tahkîk hevâ yılânı ciğerimizi sokdu. لا طبيب لها ولا راق. Ol hevâyı bilen için tabîb yokdur ve tiryâk yokdur. Yani hevâ (ve) heves yılanları sokdu. Ve ol hevâ ve heves yılanlarının bizden zehrini giderir tiryâk ve timâr eder hekîm yokdur. الا الحبيب الذي شغفت به İllâ şol Habîbullâh vardır. Öyle Habîbullâh ki onun mahabbetiyle ve âteş-i aşkıyla yandık. فعنده فتواجد رسول الله عليه السلام. Pes ol Habîbullâh katındadır bana ilâc ve tiryâk. وتواجد الاصحاب معه حتى سقط رداه. Pes Peygamber (*aleyhi's-selâm*) semâ edip tevâcüd eyledi ve ashâb (*radiyallâhu anhüm*) Peygamber (*aleyhi's-selâm*)la bile tevâcüd eylediler. Hatta ol kadar tevâcüd eylediler ki Peygamber'in (*aleyhi's-selâm*) ridâ-i şerîfleri menkib-i şerîfinden sâkıt oldu. فامفرغو عن ذلك أوى كل واحد منهم الى مكانه. Vaktâ kim tevâcüdden fâriğ oldular ise her biri evvelden oturdukları mekâna vardılar. ثم قالت معاوية بن ما احسن لعبيكم Bundan sonra Ebî Süfyân oğlu Muâviye (*radiyallâhu anh*) dedi ki: يا رسول الله Lu'bünüz ne güzel oldu yâ Rasûlallah. فقال Peygamber (*aleyhi's-selâm*) dedi ki. اسكت يا معاوية ليس بكريم من لم يهتز عند ذكر الحبيب. Kerîm değildir şol kimse ki dostunun zikri katında kalgımaya. ثم رداء رسول الله. [61/B] عليه السلام بين اصحاب الصفه باربع مائة قطعت Bundan sonra Peygamber (*aleyhi's-selâm*) ridâ-i şerîfleri dört yüz kıt'a olup ashâb-ı suffe mâbeyninde taksîm olundu. *Fe-hâze'l-hadîsü evradnâhü kemâ semî'nâ ve vecednâhü fi'l-kütübi*. İmâm Sühreverdi (*rahimehullâh*) der ki: Bu hadîs-i şerîfi

⁵⁰³ İbn Mâce, "Zühd", 6; Tirmizî, "Zühd", 37; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, (No. 7946).

işitdiğimiz gibi ve kütüb-i ehâdîsde bulduğumuz gibi irâd eyledim. İmâm Sühreverdî'nin (*rahimehullâh*) kelâmları tamam oldu.

Ve ben dahî bu hadîs-i şerîfi yine böylece Ebû İshâk Kelâbâzî'nin *Me'âni'l-ahbâr*⁵⁰⁴ adlı kitâbında ve Necmeddînü'l-Kübrâ (*rahimehullâh*)ın *Âdâbü'l-mürîdîn*⁵⁰⁵ adlı kitâbında buldum. Ve hevâdan paşmağıyla papasları indiren Ebû'l-Feth'in şeyhi Akşemseddîn hazretlerinin devr ve semâ'ın hilli hakkında olan kitâbında ve Sultan Bâyezid-i Velî'nin şeyhi olan Ali Cemâleddîn'in⁵⁰⁶ kitâbında ve İştibî Efendi'nin risâlesinde böyle buldum. Ve her birinin kitâbında devr ve sema'ın hilline delîl çoktur (*rahmetullâhi aleyhim ecma'in*). Velâkin bazı münkirler bu hadîs-i şerîfi inkâr edip Peygamber (*aleyhi's-selâm*) bunu etmedi dediler. İnkâr edenin hâli kıyametde ma'lûm olur. Ey münkirler bu hadîs(i) ben vaz' etmedim ki kıyametde sahîh çıkmaz ise mes'ûl olavuz. Velâkin siz inkâr edip ikfâr edersiniz. Eğer ki kıyamette huzûr-ı Hak'da sahîh çıkmaz ise bize husrân yokdur. *Fe-'aleykümü'l-husrânu*. Velhâsıl bu hadîsi inkâr edenlerin ekseri Mûtezilîdir. [Ve mütecessimedendir. Teylemî dedikleri şahıs gibi]. Hatta Akâyid-i Monla Celâl'de⁵⁰⁷ Teylem(î-i) münkir ve mezhebi tafsîl olunmuşdur. [62/A] Hak Sübhânehû ve Teâlâ 'ulüvven kebîrâ hakkında kıvrırcık saçlı şâbdır ve kendi karışıyla yedi karışdır der. Ve ben bu sözi lisân-ı kalemimle tahrîr etmezdim Velâkin iktiza etdirdi mi bir vizri d(i)yeni hilkat işide. Raks-ı sûfiye haram diyenin biri budur. Ve dahî devr ve semâ'ın hilline delîl olan delîl Mevlâna Celâleddîn ed-Devvânî'nin (*rahimehullâh*) *Şerh-i Heyâkil*'inde⁵⁰⁸ ve *Kitâb-ı Muharrez*'de ve *Kitâb-ı Metâ'in-i*

⁵⁰⁴ Ebû Bekr Tâcülislâm Muhammed b. Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb el-Buhârî el-Kelâbâzî'nin (öl. 380/990) *Me'âni'l-ahbâr* eseridir. İbadet, tasavvuf, ahlâk ilgili hadisler şerh edilmiştir. Ebû Bekr Tâcülislâm Muhammed b. Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb el-Buhârî el-Kelâbâzî'nin (öl. 380/990) *Me'âni'l-ahbâr*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Çorlulu Ali Paşa, 128); thk. Muhammed Hasan Muhammed İsmail-Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Beyrut: 1999). Zeliha Öteleş, "Kelâbâzî'nin Bahru'l-fevâid/Me'âni'l-ahbâr İsimli Eserinde Temel Tasavvufî Kavramlar", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(2017), 59.

⁵⁰⁵ Ebû'n-Necîb Abdülkâhîr b. Abdullah es-Sühreverdî'nin (öl. 563/1167) *Âdâbü'l-mürîdîn* eseridir. Necmeddîn-i Kübrâ'nin (öl. 618/1221) eserinin adı ise *Âdâbü's-sûfiyye*'dir. *Âdâbü's-sûfiyye*, Sühreverdî'nin *Âdâbü'l-mürîdîn*'in muhtevasına benzemektedir. Hamid Algar, "Necmeddîn-i Kübrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 32/499.

⁵⁰⁶ Kastedilen padişah II. Bayezid (öl. 918/1512), şeyhi olarak nitelendirilen kişi Çelebi Halife (öl. 899/1494) olarak bilinen olan Cemâl-i Halvetî'dir.

⁵⁰⁷ Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Es'ad b. Muhammed ed-Devvânî es-Siddîkî (öl. 908/1502), *Şerhu'l-'Akâ'idî'l-'Adudiyye*, trc. Serbestzâde Ahmed Hamdi (Trabzon 1309).

⁵⁰⁸ Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Es'ad b. Muhammed ed-Devvânî es-Siddîkî (öl. 908/1502) *Şevâkilü'l-hûr fî şerhi Heyâkilü'n-nûr*, Sühreverdî el-Maktûl'ün *Heyâkilü'n-nûr* eseri hakkında yazılmıştır. Celâlüddîn ed-Devvânî *Şevâkilü'l-hûr fî şerhi Heyâkilü'n-nûr* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 2332). Harun Anay, "Devvânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 9/260.

Sûfiyye'de çokdur. Ve *Gunyetü'l-Fetâvâ*'da ve *Fetâvâ-yı Sûfiyye*'de⁵⁰⁹ kütüb-i kudemâdan çok nakli vardır. Ve Şeyh-i Ekber Arabî'nin (*rahimehullâh*) *Fütûhâtü'l-Mekkiyye*⁵¹⁰ adlı kitâbında delil çokdur. Ve Dâvud-ı Kayserî⁵¹¹ ve Sadreddîn el-Konevî⁵¹² ve İmâm Ali es-Semerkindî ve Zeyn(eddîn) el-Hâfî⁵¹³ ve Abdülvehhâb eş-Şârânî⁵¹⁴ ve Monla Arab ve Kadı Karamânî'nin her birinin kitâblarında delil çokdur ve devrânın hilline fetvâ verenlerdendir. Şeyhü'lislâm Ebüssuûd ba'de'r-rucû' ve Şeyhülislâm Esad Efendi ve Şeyhülislâm Bostânzâde Efendi ve Şeyhülislâm Mehmed Bahâeddîn ve Şeyhülislâm Mesûd Efendi ve Şeyhülislâm Kemâl Paşazâde ba'de'r-rücû'. Hatta Ekmel Paşazâde'nin mufassal Arabî *Fetâvâ*'sının sûreti merhûm Abdülehad Efendi'nin risâlesinde ketb olunmuştur ve raks-ı sûfiyenin hilline delildir.

Peygamber (*aleyhi's-selâm*) Hazret-i Ali'ye hitâb etdi ki: Sen bendensin ve ben sendenim. Böyle deyince Ali (*radiyallâhu anh*) [62/B] safâsından semâ edip raks etdi. Peygamber (*aleyhi's-selâm*) Ca'fer'e (*radiyallâhu anh*) hitâb etdi ki: Sen benzedin benim halkime ve hulûkum(e). Yani hilkatde ve huyda bana benzedin deyince Ca'fer (*radiyallâhu anh*) semâ edip raks eyledi.⁵¹⁵ Peygamber (*aleyhi's-selâm*) Zeyd'e (*radiyallâhu anh*) hitâb etdi ki: Sen karındaşımzsın ve velîmizsin deyince Zeyd (*radiyallahu Teâlâ anh*) raks eyledi.⁵¹⁶ Ve bu raks-ı Ali ve raks-ı Ca'fer ve raks-ı Zeyd (*radiyallâhu anhüm*) kütüb-i ehâdisde müttefekun-'aleyh olandandır. İnkâr eden mel'ûndur.

Ve dahî İmâm Muhammed (*rahimehullâh*) *İhyâ'ü-ulûmi'd-dîn*'in kitâb-ı semâ'ında der ki: *El-bâbü'l-evvelü fi beyani ibâhati's-semâ'i*. Evvelki bâb semâ mübâh olduğunun

⁵⁰⁹ Muhammed b. Eyyüb, Fazlullah el-Macvî'ye (öl.666/1268) ait bir eserdir. Muhammed b. Eyyüb, *Fetâvâ-yı Sûfiyye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 002377).

⁵¹⁰ Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (öl. 638/1240) *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye fi ma'rifeti'l-esrâri'l-mâlikiyye ve'l-mülkiyye* eseri tasavvufa dair görüşlerini en kapsamlı şekilde ele aldığı eserdir. Muhyiddin Muhammed b. Ali B. Muhammed el-Arabî et-Tâi el-Hâtîmî (öl. 638/1241), *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye fi ma'rifeti'l-esrâri'l-mâlikiyye ve'l-mülkiyye* (Kahire: Mektebetü's-Sekâfetü'd-Dîniyye, ts.); çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yay., 2012).

⁵¹¹ Dâvud-ı Kayserî (öl. 751/1350) ilk Osmanlı müderrisidir.

⁵¹² Ebü'l-Meâlî Sadrüddîn Muhammed b. İshâk b. Muhammed b. Yûsuf Konevî (öl. 673/1274) Muhyiddin İbnü'l-Arabî'den sonra vahdet-i vücûd anlayışının en önemli savunucusudur.

⁵¹³ Ebü Bekr Zeynüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Hâfî (öl. 838/1435) Sühreverdiyye tarikatının Zeyniyye kolunun kurucusudur.

⁵¹⁴ Ebü'l-Mevâhib (Ebü Abdirrahmân) Abdülvehhâb b. Ahmed b. Ali eş-Şa'rânî el-Mısırî (öl. 973/1565) Mısırlı âlim ve sûfidir.

⁵¹⁵ Buhârî, "Kitâbu Ashâbü'n-Nebî", 10; "Sulh", 6.

⁵¹⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/537 (857).

beyânındadır. *El-bâbü's-sânî fi âdâbih*. İkinci bâb dönmenin âdâbının beyânında olur. *Ve âsârihî fi'l-kalbi bi'l-vecdi fi'l-cevârih*. Semâ'ın kalbde vecd sebebiyle cevârihde eserlerinin beyânındadır. Eserleri ne ile ola. *Bi'r-raksi ve'z-ze'feti ve temzîki('l-esvâbi)*. Raks ile ve feryâd ile ve sevblerini pâre pâre yırtmak ile. İmdi dönmenin âdâbı ne idüğünü İmâm Muhammed Gazzâlî (*rahimehullâh*) sana bildirdi. *Ba'dehu der ki: İ'lem enne's-semâa hüve evvelü'l-emri*. Ma'lûm olsun ki bu semâ yani elhânı dinlemek evvel-i emrdir. Yani ibtidâ elhânı dinlemek gerekdir. *Ve yüsmiru's-semâ'u hâleten fi'l-kalbi sümmiye'l-vecdü*. Ve semâ kalbde bir hâleti müsmir olur. Yani kalbe bir şevk-i ilâhî getirir. Ona vecd tesmiye olunur. İstîlâhâtta ve kütüb-i [63/A] luğâtta vecd gam ve hüznün ma'nâsıdır. *Ve yüsmiru'l-vecdü tahrîke'l-etrâfi*. Ve vecd de etrâfin tahrîkini müsmir olur. Yani adamın gönlü kalgımak ister ve kalgar. *Emmâ teharrukühü ğayru mevzûnetin*. Kalgımak hareket-i gayr-i mevzûne ile olur. *Fe-tüsemme'l-ıztırâbü*. Eğer kalgımak hareket-i gayr-i mevzûne(y)le olursa ona ıztırâb tesmiye olunur. *Ve emmâ bi-hareketin mevzûnetin*. Kalgımak ya hareket-i mevzûne ile olur. *Fe-tüsemme'r-raksu*. Eğer kalgımak hareket-i mevzûne ile olursa ona raks tesmiye olunur. Ba'dehu İmâm Muhammed Gazzâlî (*rahimehullâh*) raksın hilline edilmesini îrâd edenden sonra der ki: *Ve'n-nusûsu tedüllü 'alâ enne'r-raksa mübâhun*. Nusûs yani âyât ve ehâdis delâlet eder ki tahkîk raks mübâhdır. Ve eğer İmâm Muhammed Gazzâlî'nin (*rahimehullâh*) kitab-ı semâ'ın bâb-ı evvelinde raksın hilli husûsunda olan edilmesini yazsam bu kitâb kadar olur. Velâkin bâb-ı evvelde ve derece-i râbî'ada devr ve raks-ı sûfiye haramdır diyen himârlara cerb-i şîrîn çaldığın îrâd edelim. *Ve men lem yüharrikühü's-sem'u*. Bir kimse ki elhânı dinlemek tahrîk edip kalgıtmaya. *Fe-hüve nâkisun ? 'ani'l-i'tidâli*. Ol kalgımayan kimse noksân(dır) ve ? halli insân olmadan berîdir. Ve rûnâniyetden ba'îd(dir). *Zâ'idün fi ğalti't-tab'i*. Ve tabî'atı kalın olmada ziyâdedir. *Ve kesâfetühü 'ale'l-himâri*. Ve tabî'atı kesîf olup ahmak olmada himârın üzerine ziyâdedir. Yani eşekden ahmaktır. *Ve't-tuyûri bel 'alâ sâiri'l-behâ'imi*. Ve kuşlardan belki sâir behâimden yani hınzîrden ve kelbden tabîatı ke(s)îfidir. *Fe-inne cemî'uhâ tübâşiru bi'n-nağamâti'l-mevzûneti*. Zirâ hınzîr ve kelb ve sâir canavarlar nağamât-ı mevzûne [63/B] sebebiyle tebâşür olurlar. İmâm Muhammed Gazzâlî (*rahimehullâh*) kelâmları tamam oldu.

Ve dahî Ebû Dâvud'un *Sünen*⁵¹⁷ adlı kitâbında ve Hüseyin Vâiz'in⁵¹⁸ *Âdâbü'l-ashâb* adlı kitâbında ve *Kimyâü's-sa'âde*⁵¹⁹ adlı kitâbında ve *Hucetü'n-neyyire*⁵²⁰ adlı kitâbında ve *Ravzatü'l-Ulemâ*⁵²¹ adlı kitâbında devr ve semâ (ve) raksın hilline delil çokdur. Develizâde Efendi'nin risâlesinde ve Sultan Selim Hân'ın⁵²² müftüsü olan Müftü Ali Çelebi'nin⁵²³ risâlesinde ve Ali Kârî'nin⁵²⁴ risâlesinde delil çokdur. Ve İmâm Tahâvî'nin (*rahimehullâh*) *Camîu'l-envâr*⁵²⁵ adlı fetâvâsının kitabü'l-hatr dediği mahallin fasl-ı sâlisinin âhirinde raks (ve) semâ'ın ibâhati(ni) bir iki kâğıd mikdârı edille ile beyân eder. Ve *Ravzatü'l-Ahbâr*'ın⁵²⁶ otuz üçüncü ravzasında delil çokdur.

Ve *Fetâvâ't-Tatarhâniyye*'nin⁵²⁷ beşinci cildinde kitabü'l-istihsân dediği kitâbın on sekizinci faslında yedi pâre kütüb-i fetâvâdan nakl eder. Ve yedi pâre kitabın evvelkisi İmâm-ı Azam'ın şâkirdi olan İmâm Muhammed'in (*rahimehullâh*) *Siyeru'l-kebîr*'idir.⁵²⁸

Ve bu *Siyeru'l-kebîr*'den nakl edip der ki: *Enes b.Mâlik'in (radiyallâhu anh) ennehû de hale 'alâ ahîhi'l-berâ ibni mâlikin ve hüve yeteğannâ*. Mâlik oğlu Enes (*radiyallâhu anh*)den rivâyet olundu. Enes karındaşı olan Mâlik oğlu Berâ'nın üzerine dâhil oldu. Hâlbuki Ber(â) tegannî ederdi. *Fe-kâle enesün etüğannî*. Enes (*radiyallâhu anh*)

⁵¹⁷ Ebû Dâvûd es-Sicistânî'nin (öl. 275/889) Kütüb-i Sitte içerisinde zikredilen eseridir.

⁵¹⁸ Mevlânâ Kemâlüddîn Hüseyin b. Ali-i Beyhakî-yi Sebzevârî (öl. 910/1504-1505) İranlı müfessir ve mutasavvıftır. Kaynaklarda, bu şahsa ait *Âdâbü'l-ashâb* isimli bir esere rastlanmamıştır.

⁵¹⁹ Gazzâlî, *Kimyâü's-sa'âde*, nşr. Ahmed Şemseddin (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1409/1988).

⁵²⁰ Ömer Fânî Efendi'nin (öl. 1032/1622) *el-Hucetü'n-neyyire fî beyâni't-tarîkati'l-münîre* eseridir. Ömer Fânî Efendi *el-Hucetü'n-neyyire fî beyâni't-tarîkati'l-münîre* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphânesi Arapça Yazmalar, 3808).

⁵²¹ Hüseyin bin Yahya Zendüvisti ait *Ravzatü'l-Ulemâ' ve nüzhetü'l-fudalâ* eseridir. Hüseyin bin Yahya Zendüvisti *Ravzatü'l-Ulemâ' ve nüzhetü'l-fudalâ* thk. Beşir Boremen (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2020).

⁵²² Yavuz lakabıyla tanınan I. Selim'dir (öl. 926/1520).

⁵²³ Zenbilli Ali Cemâlî Efendi (öl. 932/1526) I. Selim zamanında şeyhülislâmlık yapmıştır

⁵²⁴ Ebü'l-Hasen Nürüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî (öl. 1014/1605) Hanefî fakihidir.

⁵²⁵ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacri el-Mısri et-Tahâvî'ye ait olan eser (öl. 321/933) *Şerhu'l-Câmi'i'l-kebîr*'dir.

⁵²⁶ Zemaşeri'nin *Rebî'ü'l-ebrâr* adlı eseri, muhazarat ve siyasetname alanında öne çıkan başlıca eserlerdendir. Bu önemli metin üzerine Hatibzade Muhyiddin Mehmed (öl. 1460/1534) ihtisar çalışması yapmış ve metne kendi katkılarını da eklemiştir. Âşık Çelebi'nin *Ravzatü'l-Ahbâr el-müntehab min rebî'ü'l-ebrâr* adlı tercümesi, Hatibzade'nin bu ihtisar çalışması temel alınarak hazırlanmıştır. Bu eser, İslâm ahlâkı ve toplumsal konulara dair değerli bilgiler içermektedir. Âşık Çelebi, *Ravzatü'l-Ahbâr el-müntehab min rebî'ü'l-ebrâr* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Kilisli Rifat Bilge 1548). Ümit Tokatlı, *Âşık Çelebi'nin Ravza Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2015).

⁵²⁷ Âlim bin El-A'lâ el-Ensârî ed-Dihlevî Hindî'nin *el-Fetâvâ't-Tatarhâniyye* isimli fetvâ kitabıdır. Âlim b. Alâ, *el-Fetâvâ't-Tatarhâniyye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reîsülküttâb Mustafa Efendi, 416-419)

⁵²⁸ Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (öl. 189/805) devletler hukukuna dair eseridir. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *Kitâbü's-Siyer ve'l-harâc ve'l-uşr min Kitâbi'l-Asl el-ma'rûf bi'l-Mebsût*, nşr. Mecîd Haddûrî (Karaçi: 1417).

karındaşına hitâb edip dedi ki tegannî mi edersin. Böyle deyince *fe-kâle ahşâ en emûte 'alâ firâşî*. Enes'in (*radıyallâhu anh*) karındaşı dedi ki: Döşegim üzerinde ölürüm diye korkarım. *Ve kad kateltü tis 'atün ve tis 'îne [64/A] mübârizen mine 'l-müşrikîne*. Hâlbuki müşriklerden doksan dokuz bahâdır katl etdim. *Sivâ mâ yüşârikü 'l-müslimîne fih*. Müslümanların şirketiyle katl ettiğimden gayrı.⁵²⁹ *Kavlühû ve hüve yeteğannâ bi-zâhîrihî hucetün*. Enes'in (*radıyallâhu anh*) ve *hüve yeteğannâ* kavli tegannînin hilline hüccettir. *Li-men yekûlü lâ be'se li'n-nâsi en yeteğannev*. Ünâs için tegannî eylemekte be's yoktur diyenler hüccettir. *İzâ kâne yüsmi 'u ve yûnisü nefseh*. Kaçan semâ eder ise. *Ve yeteğannâ*. Kendine mûnis eder ise. *Ve innemâ yekrahu izâ kâne yüsmi 'u ve yûnisü gayrah*. Ve bu tegannî mekrûh olmaz illâ olur kaçan semâ ederse ve bakması haram olan kimseyi kendine mûnis ederse. *Ve mine 'n-nâsi men yekûlü lâ be'se bihi fi 'l-a 'râsi ve 'l-velîmeti*. Ve fukahâ-i nâsdan kimesneler dediler ki: Dügünlerde ve konaklıkda tegannî etmeğe be's yokdur. Yani günâh değildir. *Elâ türâ ennehû lâ be'se bi-darbi 'd-düfü (fi) fi 'l-a 'râsi ve 'l-velîmeti*. Görmez misin ki düğünlerde ve konaklıkda defleri darb etmekde günâh yokdur. Zirâ Peygamber (*aleyhi 's-selâm*) buyurur ki:⁵³⁰ *اعلنوا النكاح ولو بالدف* Ümmetim nikâhı izhâr ediniz def ile olursa da. *Ve kezâ et-tegannî*. Tegannî de yine böylecedir. *Ve in kâne zâlike min nev 'i lehvin*. Eğer ki oyun nev'iyile olursa da. Ve ikincisi *Fetâvâ-yı (zü)Hayr(iyye)*'den⁵³¹ ve bundan nakl edip der ki: *Ve minhüm men kâle lâ be'se bihi fi 'l-a 'yâdi*. Ve fukahâdan kimesneler dediler ki: Bayramlarda bile def ve tegannîye be's yokdur. *Ve minhüm men kâle izâ kâne li-yestefîde bihi nazmü 'l-kavâfi*. Ve fukahâdan kimesneler dediler ki: Kâ(f)iyelerin nazmı müstefîd olsun için tegannî eder ise. *Fe-yesîru fasîha 'l-lisâni [64/B] lâ be'se bih*. Fasîhu'l-lisân olayım diye ederse tegannîye be's yokdur. Ve bundan sonra *Tatarhâniye* der ki: *Ve inneme 'l-mekrûhü mâ yekûnü 'alâ sebîli 'l-lehvi*. Lehv tarîki üzerine olan tegannî mekrûhdur. Nitekim Monla Hüsrev *Dürer*'de⁵³² böyle beyân eder. Ve *Tatarhâniye* sâhibi

⁵²⁹Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ala's-sahihayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990), 5/1957.

⁵³⁰Beyhakî, *es-Sünenü 'l-kübrâ*, 7/456.

⁵³¹*el-Fetâva 'l-Hayriyye*, Remle müftüsü Hayreddin er-Remlî'nin fetvaların bir araya getirilmiş hâlidir. Bu fetvalar, Hayreddin er-Remlî hayatta iken oğlu Muhyiddîn tarafından toplanmaya başlanmıştır. Ancak, mehir bölümü sırasında Muhyiddîn yaşamını yitirmiştir. Bu nedenle eserin geriye kalan kısmını Remlî'nin öğrencisi İbrahim b. Süleyman er-Remlî el-Cinîni (öl. 1108/1696-1697) tamamlamıştır. Kitap, *el-Hidâye*'nin bölüm başlıkları dikkate alınarak hazırlanmıştır. Muhyiddîn, babasının diğer kaynaklarda fazla yer bulamayan ancak sıkça karşılaşılan konulardaki fetvalarına öncelik vermiştir. Cengiz Kallek, "el-Fetâva 'l-Hayriyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 12/444.

⁵³²Molla Hüsrev, *Dürerü 'l-hükkâm* (İstanbul, 1317); Arif Erkan, *Dürer ve Gürer Tercümesi* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1980).

(zü)Hayrî'den nakl edip der ki: *el-Berâ' bin mâlikin kâne min zühhâdi's-sahâbeti*. Mâlik oğlu Berâ sahâbenin (*radiyallâhu anh*) zâhidlerinden idi. *Ve kâne yeteğannâ fi maradih*. Hâlbuki marazdan tegannî ederdî. *Fe-tebeyyene ennehû lâ yef'alü zâlike telehhiyen*. Pes bundan zâhir oldu ki bu tegannî lehv için olmaz idi. *Velâkin li-def'il-vesâvisi 'an nefsih*. Velâkin vesâvis-i şeytaniyeyi nefsinden def için. *Îlâ âhiri't-terkîb*. Ve üçüncü kitab *Fetâvâ-yı Sirâciyye*'dir.⁵³³ Ve bu *Sirâciyye*'den nakl edip der ki: *Kirâ'etü'l-eş'âri bi't-tegannî*. Tegannîyle eş'âr okumak. *În lem yekün fihâ zikru'l-fiski ve nahvehû lâ yekrahü*. Eğer ki eş'âr okumak zikri ve bakması haram olan avrat ve oğlan kişinin zikri olmaz ise mekrûh olmaz. Ve *Tatarhâniye* sâhibi der ki: *Ve inşâ'ü'ş-şi'rillezî fihî'l-va'zu ve'l-hikmetü*. Şol şiiri okumak onda vaaz u hikmet olur. *Ve inşâ'uhâ mübâhun mine'l-eş'âri lâ be'se bih*. Ve şiirlerden mübâh olan şiiri yani bakması haram olan avrat ve oğlan vasfıyla olmayan şiiri okumakta be's yokdur. *Ve in kâne fi'ş-şi'ri sıfatü'l-mer'eti bi-'aynihâ*. Eğer şiirin içinde bakması haram olan bi-'aynihâ avrat vasfı olursa. *Ve hiye hayyetün yekrahü*. Hâlbuki ol avrat diridir. Ol şiiri okumak [65/A] mekrûh olur. *Ve in kânet meyteten lâ yekrahü*. Eğer ol avrat öldüyse ol şiiri okumak mekrûh olmaz. Ve dahî *Tatarhâniye* sâhibi *Fetâvâ-yı (zu)Hayriyye*'den ve *Fetâvâ-yı Abbâsiyye*'den ve *Nisâbü'l-ihtisâb*⁵³⁴ adlı kitabdan ve *Uyûn*⁵³⁵ adlı kitâptan ve *Fetâvâ-yı Semerkandî*'den ve *Fetâvâ-yı nevâzil*'den⁵³⁶ yine bu kitâplar gibi devr ve semâ'ın hil ve hurmeti ve ibâhati ve kerâhiyeti(ni) beyân eder.

Hatta *Tatarhâniye* sâhibi der ki: *Ve lehû şerâ'itun*. Ve bu devr ve raks-ı sûfiye için bir alay şartlar vardır. *Ehadühâ en lâ yekûne imru'ün ve lâ imra'atün*. Ve devrânın evvelki şartı budur ki devrân eder iken içlerinde dilber ve oğlan olmaya ve avrat olmaya. Eğer ki nefislerinden emîn değiller ise. Ve eğer emîn olurlar ise zarar vermez. Nitekim nefisinden emîn olmayan mahbûb ve dostların namazda yanında veyâhud önünde

⁵³³ *Fetâvâ-yı Sirâciyye* adında iki âlimin eseri bulunmaktadır. İlk eserin sahibi, Sirâcüddîn Ali b. Osman b. Muhammed b. Süleyman et-Teymî eş-Şehîdî el-Fergânî el-Ûşî'dir (öl. 575/1179) Maturidî kelamcı olarak tanınmıştır. Diğer eserin sahibi ise Ebû Hafs Sirâcüddin Ömer b. Ali b. Fâris el-Kinânî el-Mısırî'dir (öl. 829/1426). Kendisi, "el-Hidâye" adlı eseri Ekmeleddin el-Bâbertî'den sıkça okumuştur. Bu sebeple "Kâriülhidâye" ismiyle de anılmıştır. Müellifin hangi eseri kastettiği bilinmemektedir. Hüseyin Kayapınar, "Kâriülhidâye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 24/495.

⁵³⁴ Ömer b. Muhammed b. 'Ivaz es-Sunnâmi'ye ait bir eserdir. Dönemin Hanefî âlimlerinden biridir.

⁵³⁵ Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es-Semerkandî'nin (öl. 373/983 veya 393/1003) fûrû-ı fikhına dair eseridir.

⁵³⁶ Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî'nin (öl. 373/983) *Fetâva'n-nevâzil* eseridir. Ebu'l-Leys es-Semerkandî, Ebu'l-Leys İmâmü'l-Hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî (öl. 373/983) *Fetâva'n-nevâzil*, thk. Seyyid Yusuf Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004).

hâ'ilsiz bir dilber oğlan muhâzî olur ise ol adamın namazı fâsid olur. İmâmeyn katında eğer ki ol namazı kazâ etmezse borçlu kalır. Amma nefsinden emîn olmayıp mahbûb ve dostların devrânda yanında dilber oğlan muhâzî olursa devrânı fâsid olur. Velâkin borçlu kalmaz. İmdi mü'mine lâzımdır ki devrânın fesâdı kaydında olmaya. Namazın fesâdı kaydında ve gamında ola. Fikr et. *Ve's-sânî en yekûne cemaatühüm min cinsihim.* Ve devrânın ikinci şartı budur ki cemaatleri kendi cinsinden ola. *Leyse min fâsikin ve lâ min ehli'd-dünyâ.* Devrânın edenlerin içinde fâsik ve ehl-i dünyâ olmaya. *Tatarhâniye* sâhibi böyle der. Ve ben derim ki: Ne olaydı fâsik fısıyla ve ehl-i dünyâ dünyâsıyla ve kâfir küfrü ile devrân edip Lâ ilâhe illallah diyelerdi. **[65/B]** *Ve's-sâlisü en yekûne niyyetü'l-kavvâli'l-ihlâs.* Ve devrânın üçüncü şartı budur ki kavvâlin yani ilâhî okuyan zâkirlerin niyeti ihlâs olmaktır. Yani rızâ'en lillâh olmaktır. *Lâ ahzü'l-ecri ve't-ta'âmi.* Ücret almak için ve ta'âm için olmaya. *Tatarhâniye* sâhibi der. Ve ben derim ki ne olaydı müftîler fetvâ için ücret (ve) dersi'âmlar tadrîs için ücret ve vâizler vaaz için ücret ve imamlar imamet için ücret almayalardı. Ma'lûm olaki devrân ve iyi zâkirler kesret-i cemaate ve kesret-i zikre sebebdir. *Ve'r-râbi'u en lâ yecme'û li-ekli't-ta'âmi ev fütûhin.* Ve devrânın dördüncü şartı budur ki ta'âm için veyâhud (fütûh) için cem' olmamaktır. *Tatarhâniye* böyle der. Ve ben derim ki cem'an ne kadar ibâdât var ise mecer ve ta'âm ve fütûh için câiz değildir. Ve bu şartı devr ve semâ'a tahsîs edip ? dır dır söylemek rafzdan ve inkârdan neş'et eder. *Ve'l-hâmisetü en lâ yekûmü illâ mağlûbine.* Ve devrânın beşinci şartı budur ki ayak üzerine kalkmayalar. İllâ mağlûb oldukları hallerde kalkalar. *Tatarhâniye* böyle der. Ve ben derim ki *Tatarhâniye*'nin bu kelâmı Kur'an'a muhâlifdir. Zirâ Kur'an'da her kangı şey mukaddem zikrolur ise efdaliyet ondadır. Nitekim ⁵³⁷ *البر و البحر يسيركم فى البر و البحر* âyet(-i) şerîf(esin)in tefsîrinde müfessirler dediler ki: Berri Allah Teâlâ hazretleri bahrden mukaddem zikretti. Niçin. Efdaliyet berde olduğu için. Yani karada olduğu için. Ve vech-i efdaliyet te'mmülden hâsil olur. *Vellezîne yezkürünellâhe kıyâmen ve ku'ûden ve 'alâ cünûbihim* âyetinde Allah Teâlâ **[66/A]** kıyâmı mukaddem zikretti. Sonra zikir efdal ol(ma)dığı için. Zirâ efdal zikir ayak üzerine zikretmektir. Ba'dehu oturduğu yerde ba'dehî yanı üzerinde. İmdi *Tatarhâniye* demek gerek idi ki zikrullah ederken ayak üzerine zikredip oturması(n)lar. İllâ mağlûb olurlar ise oturalarsa otularlar. Ve yatdıkları yerde zikretmesinler. İllâ mağlûb olurlarsa yatdıkları yerde zikredeler. Böyle beyân etmek

⁵³⁷ "Karada ve denizde yol alıp ilerlemenizi sağlayan O'dur." Yûnus 10/22.

gerek idi. Zirâ mezheb-i Hanefiye’de âyet-i kerîmenin tertîbine riâyet sünnettir. Ve Şâfiî’de farzdır. Nitekim⁵³⁸ فاغسلوا وجوهكم و ايديكم الى المرافق وامسحوا برؤسكم وارجلكم الى الكعبين âyetinde tertîb sünnet olduğunu Kudûrî⁵³⁹ okuyup ve okudan suhteler bilirler. Velhâsıl bazı fukahânın murâdı hakkı beyân eylemek değil hemân ancak sûfiye fukarâsına cevr ü eziyet etmek(dir). *Ve’s-sâdisetü lâ yuzhirûne vecden ille’s-sadikîne*. Ve devrânın altıncı şartı budur ki yalancı vecd izhâr etmeyeler illâ gerçekten vecd izhâr edeler. [Yalandan devr (e)ylemeyeler]. *Tatarhâniye*’nin kelâmları tamam oldu.

İmdi ma’lûm ola ki kezzâb bir tarîkat nâmına olan kitâbın kısm-ı sânîsinin on yedinci mebhasinde der ki: *Ve fi’t-tatarhâniyyeti i’lem enne’t-tegannî haramün fi cemî’il-edyani* ? diye (bir) söz *Tatarhâniye*’de yokdur. Habeşler *Tatarhâniye*’ye iftirâ ederler. Nitekim on iki *Dürer* kitâbından lehv ü lu‘bü karış(dır)ıp et-tegannî haramün fi cemî’il-(e)dyani diye *Dürer* sâhibine iftirâ ederler. Ve bundan mâ‘adâ kezzâb Börklü İmâm Mutarrizî’nin tarîkat nâmına olan kitâbının [66/B] içine kırk iki yalan hadîs getirip yazmış. Ma‘a-hâzâ e’imme-i muhaddisîn ittifâk edip cümlesi mevzû’dur ve yalandır ve münkerdir ve bâtıldır ve cemî’i Peygamber (*aleyhi’s-selâm*) hazretlerine iftiradır diye yazmışlar. Bu sözüme (i’timâd) etmeyenler *İdrâkû’t-tahkikiyyeti fi tahrîci ehâdisi’t-tarîkati* adlı kitâbda yaz(ıl)mışdır mürâcaat etsinler. İmdi kezzâb Berkî Hudâ’dan korkmayıp ve Peygamber’den (*aleyhi’s-selâm*) utanmayıp kırk iki yalan hadîs getir(di). Bâ-husûs Peygamber (*aleyhi’s-selâm*) buyur(du) ki: *آخر الزمان دجالون كذابون* Âhir zamanda deccâl ve kezzâb olur. *يأتونكم من الاحاديث بما لم تسمعوا انتم* Ümmetim sizin işitmediğiniz hadîslerden size hadîs getirip nakl ederler. *ولا ابائكم* Ve muhaddisîn olan babalarımızın işitmedikleri hadîslerden size hadîs getirirler. *فياكم واياهم* Pes ol asıl deccâl ve kezzâb vâizlerden ve âlimlerden kendinizi ırak ediniz. Ve ol asıl deccâl ve kezzâb âlimleri ve vâizleri kendinizden ırak ediniz. Yani yanına yaklaşmayınız.⁵⁴⁰ *لان لا يضلونكم* Ümmetim sizi idlâl etmeyeler ve size fitne vermeyeler. *Ravâhü’l-buhârîyyü (rahimehullâh) min ashâbi’l-mesâbih ‘an bâbi’l-i’tisâmi*. İmdi bu hadîs-i şerîfe göre kezzâb Berkî ve Berkî’nin kitâbını amel ve i’tikâd cihetinden okuyup ve okutanlar deccâlûn ve kezzâbûn oldukları hâlinde şek ve şübhe yokdur. *Ve ‘ale’l-husûs Resûl-i Ekrem cemîlü’ş-şiyem ve şefî’ul-ümem ve habîb-i muhterem (sallallahü Teâlâ aleyhi ve*

⁵³⁸ “Ey iman edenler (namaz kılacağınız zaman) yüzlerinizi ve dirseklerinize kadar ellerinizi yıkayın ve başlarınızı meshedin.” el-Mâide 5/6.

⁵³⁹ Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî (öl. 428/1037) Hanefî âlimidir.

⁵⁴⁰ Müslim, “Mukaddime”, 7.

sellem) tekrâr buyurdu ki:⁵⁴¹ من كذب علي فهو في النار [67/A] Bir kimse benim üzerime kizb ederse yani demediğim sözü halka der ise hadîs diye ol kimesne cehennemdedir. *Nukile min camii's-sağîr*. Ve dahî Peygamber (*aleyhi's-selâm*) buyurur ki:⁵⁴² من كذب علي متعمداً Bir kimse kasden benim üzerime kizb ederse. أتعبد من النار Ateşden mak'adına yer dutsun. *Ravâhü'l-Buhâriyyü ve Müslim*. İmdi benim karındaşım fi zemâninâ bir kimse devr ve semâ(1) inkâr ede ol Peygambere (*aleyhi's-selâm*) iftirâ eder ve yalan hadîs peydâ eder ve yalan söyler.

Hatta der ki ben devr ve semâ'ı inkâr etmem eğer devr eden adamın ayağı altına kebk eb konup ve eğer konup tutmaz ise ol adama dönmek helâldir ve gayrı kimseye haramdır der ve fukahâ-i izâm böyle câiz görmüşlerdir (der) kizb eder ve fukahâ(ya) iftirâ eder ve yalan nakl peydâ ederler. Ve devr ve semâ'ı inkâr etdikden sonra buna kanâat etmezler. Kadir ve Berât ve Regâib namazlarını inkâr ederler. Ve teheccüd namazını ve duhâ namazını ve salât-ı evvâbîni kılmazlar. Ve Seyyid Yahyâ⁵⁴³ derdi ki: Settâr virdi demekle meşhûr olan evrâd-ı şerîfeye dahl eder okumazlar. Ve tasliye ve tarziye ve cenaze önünde zikri inkâr ederler. Ve müsâmaha sünnet iken inkâr ederler. Ve Hızır ve İlyâs ve kırkları inkâr ederler. Ve meyyitin rûhuna sevâbın hibe etmek için fukarâya bişicân aşını buhl edip sevâbın inkâr ederler. Ve ziyâret-i kubûru inkâr ederler. Ve salavât-ı şerîfe getire getire Peygamber'in karnını mı doyurursun diye salavât-ı şerîf(e)nin fazîletini inkâr ederler. *Ve ne'üzü billâhi Teâlâ* [67/B] Peygamber (*aleyhi's-selâm*) hazretlerinin hâlen anası ve babası cehennemdedir deyip cennetlik olduğunu inkâr ederler. Ve Şeyh-i Ekber (*rahimehullâh*) hazretin(in) İslâmı(nı) inkâr ederler. Ve İmâm Hasan ve İmâm Hüseyin babası kılıcından gitti deyip şehîd olduklarını inkâr ederler. Ve Sâd et-Teftazânî⁵⁴⁴ ve *Muhammediye* sâhibi (ve) bunların emsâli olan ulemâ-i müteahhirîn ve mütekaddimîn Yezîd-i mel'ûna lanet edip lâneti tevcîz görmüşler iken lânetin cevâzın inkâr ederler. Ve İmâm Hüseyin'i katl eden Şimr-i la'înin sarığını taklid edip ekseriyâ kolansız taylesânı ardında sinâb alası gibi sarık sarınıp sâir evliyâullahın kisvetin inkâr ederler. Ve külah uranların ve ? terekli kavuk örtünenlerin dört mezhebe de ardında namaz kılıp iktidâ etmek sahîh iken iktidâ

⁵⁴¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/46.

⁵⁴² Tirmizî, "Tefsiru'l Kur'ân", 11, "Fiten", 70; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/436 – 3/39 – 3/56.

⁵⁴³ Seyyid Cemâlüddîn Yahyâ b. Seyyid Bahâiddîn eş-Şirvânî (öl. 870/1466) Halvetiyye tarikatının ikinci kurucusudur.

⁵⁴⁴ Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî'dir (öl. 792/1390).

sihhatini inkâr ederler. Ve ekalli günde bin kerre Lâ ilâhe illallah demezler. Bu söze itimâd olmaz ise bir devrân haramdır diyen münkire yemîn teklîf oluna. Ma'lûm ola ki benim karındaşım eğer bir kâfire ihtiyâriyle “Lâ ilâhe illallah Muhammedün Rasûlullâh” dedirebilirsen sâir şerâ'it-i İslâmı inkâr etmez. Kezâlik bir münkire devr ve semâ'ı helâldir dedirebilirsen artık zikir olunanların birisini inkâr etmez. Mûcib-i cennet olur. *Kad ittefeka'l-ulemâ'u'l-'izâmi ve'l-e'immetü'l-kirâmi*. Ulemâ-i 'izâm ve e'imme-i kirâm ittifâk etdiler şunun üzerine. *Alâ enne ednâ 'ukûbete münkirin bihim sû'ül-hâtimetî*. Tahkîk sûfilerin devr ve semâ'ını inkâr eden münkirlerin 'ukûbetinin azı sû-i hâtimedir. Yani îmânsız [68/A] gitmekdir. *Ve mehâfetü zevâli'l-îmâni*. Ve îmânının zevâlinin mefâfetidir. *Nukile min Neşru'l-mehâsin*. Nitekim bir pîr hikâyet etdi ki ben gözümle gördüm ki bir kişi öldükde simsiyâh bir karış lisânı taşra çıkdı idi diye. Ve çok kimseler hikâyet etdiler ki Kadızâde öldükde can verirken necâseti ağzından geldi diye. El-? 'ale'r-râddî. Ne'üzü billâh ehl-i zikrin devr ve semâ'ını inkâr etmeden.

Velhâsıl ehl-i sünnet ve cemaat'den olan kibâr-ı e'immeden mutlak devr ve raks-ı sûfiye ve semâa haram demiş yokdur. Hatta habîs münkirler *Bezzâziye*⁵⁴⁵ sâhibine iftirâ ederler. Zirâ *Bezzâziye* sâhibi devr ve raks-ı sûfiye haramdır demedi. Velâkin *Bezzâziye* sâhibi kitâb-ı elfâz-ı küfrün müteferrikâtında ve kerâhiyet bâbının üstünde ehl-i fiskın raksını yani çengîlerin ve çingân(e)lerin raksını zem edip der ki: Senin zannın nedir şol asıl adamların hakkında ki namazlarını terk edip garaz-ı raksile lu'b ve def ve mizmâr dinlemek ola. İşde *Bezzâziye*'nin sözü budur. Ve devrân-ı sûfiye ve raks-ı sûfiye haramdır demedi. Yani sûfilerin zikri haramdır demedi. Teslîm edelim ki demiş: Bir şeyi delîlsiz kitaba haramdır diye yazmağla ol şey haram olmaz. *Bezzâziye* ve *Pezdeviye*⁵⁴⁶ ve bunun emsâli kimseler bizim peygamberimiz değildir ki bunların haram demesiyle bir şey haram ola. Bâ-husûs bir alay fetvâları bir merci' edip de *Camîu'l-fetâvâ*⁵⁴⁷ diye ad veren Kırk Emr(e)'nin ve *Pezdeviye*'nin ve *Bezzâziye*'nin ilm-i kelâm ve ilm-i usûl bilmeyip câhil olduklarını ve kâfir olduklarını Müftî Ali Halebî [68/B] risâlesinde tasrîh etmişdir. Bu sözüme itimâd etmeyen ol risâleye mürâcaat eylesin. Ve dahî *Huccetü'n-Neyyire* sâhibi tefsîr(i) Ömer Efendi *Huccetü'n-neyyire*'de⁵⁴⁸ ve

⁵⁴⁵ Hâfizüddin Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Kerderî el-Hârizmî el-Bezzâzî (öl. 827/1424), *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, thk. Mahmud Matrâci (Diyubend: Mektebetü'l-İttihâd, ts.).

⁵⁴⁶ Sadrü'l-İslâm Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-Pezdevî (öl. 493/1100) Mâtürîdî kelâmcısı ve Hanefî fakihidir.

⁵⁴⁷ Kara Emre el-Hamidi el-Karamânî'nin (öl. 860/1455) eseridir.

⁵⁴⁸ Ömer Fânî Efendi'nin (öl. 1032/1622) *el-Huccetü'n-neyyire fî beyâni't-tarîkati'l-münîre* eseridir.

Abdülehad Efendi risâlesinde *Bezzâziye*'nin ve Pezdeviye'nin ve Kırk Em(r)e'nin itizâle müteallik olan mesâilini ? ve tasliye kitaplarında beyân ederler. Bu söze i'timâd etmeyenler ol risâlelere mürâcaat eylesin. Ona da i'timâd etmezse aslına mürâcaat eylesin. Ona da i'timâd etmez ise ? ve *Bezzâziye* sâhibi elfâz-ı küfrün beşinci faslında der ki: *İnne'l-mecûsiyye es'adü hâlen mine'l-mu'tezileti*. Tahkîk Mecûsî'nin hâli iyidir yani Mecûsî'nin mezhebi iyidir Mûtezile'nin mezhebinden. Ve bu kelâmdan zâhir oldu ki Mûtezile kendine Mûtezile demez. Ve Tatar kendine Tatar demez. Ve Boşnak kendine Boşnak demez. Ve Arab kendine Arab demez. Ve Türk kendine Türk demez. Ve şehir oğlanı kendine şehir oğlanı demez. Hatta fâsık fıkıyla kendine fâsık ve kâfir küfriyle kendine kâfir demez. Ve deli dalaşıyla kendine deli demez. Velhâsıl raks-ı sûfiye (ve) devr ve semâ'a bi'l-küllîye haram diyen Mûtezilîdir.

Hatta sâhibü'l-*Keşşâf*'ın raks-ı sûfiye (ve) devr ve semâ menfûru iken ve sevmez iken ve bu kadar fazîle-i bâhire sâhibi iken devr ve raksın haramlığına hadîslerden bir hadîs ve âyetlerden bir âyet istidlâl eylemedi ve getirmede. Amma *Keşşâf*'ın suhtesi olmağa liyâkati olmayan himârlar devr ve raksın hurmetine âyet-i kerîme ve hadîs getirip kâfir olurlar. Velâkin sâhibü'l-*Keşşâf*'ın Sûre-i Âl-i İmrân: *فاتبعونى [69/A] قل ان كنتم تحبون الله فسوف يأتى الله بقوم يحبهم و يحبونه*⁵⁴⁹ âyetini tefsîr edenden sonra ve sûre-i Mâ'ide: *فاتبعونى [69/A] قل ان كنتم تحبون الله فسوف يأتى الله بقوم يحبهم و يحبونه* âyet-i kerîmesini tefsîr edenden sonra tâife-i sûfiyenin taz'îf ve tarab ve tegannî ve na'ra ve sa'ka ve raks ve devrânlarına ta'n etdikde seyyidü'l-müfessirîn İmâm Fahr-ı Râzi (*rahimehullâh*) *Keşşâf*'a cerb urup der ki: (*Hâda*) *sâhibü'l-keşşâfi fi hâze'l-mekâmi fi't-ta'ni 'alâ evliyâillâh*. Evliyâullah üzerine ta'n etmekde bu makamda sâhibü'l-*Keşşâf* bâtıla oldu. *Ve ketebe hünâ mâ-lâ yelîku bi'l-'âkili*. Ve 'âkile lâyük olmayan türrehâ(t)ı bu makamda yazdı. *Ve in yektüb mislehû fi kütübi'l-fuhşi*. Ve kütüb-i fuhşda yani hiev kitabında bunun gibi 'âkile lâyük olmayan türrehâ(t)ı yazdı. *Fe-hâzihî ennehû*. Teslîm edelim ki tahkîk *Keşşâf*. *İctera'e fi't-ta'ni 'alâ evliyâillâh*. Evliyâullah üzerine ta'n etmekde cerâ'et etdi. Yani evliyâullahdan korkdu. *Fe-keyfe ictera'e 'alâ kütübin misle zâlike'l-kelâmi'l-fâhişi fi tefsîri kelâmillâhi Teâlâ*. Allah Teâlânın kelâmının tefsîrinde bunun gibi fâhiş kelâmı yazmağa nice cür('e)t etdi. Hudâ'dan korkmadan nice yazdı. *Ve nes'elullâhe'l-'ismete ve'l-hidâyete*. Ve biz Allah Teâlâdan ismet ve hidâyet taleb ederiz. İmâm Fahr(-ı) Râzi'nin cerbi tamam oldu.

⁵⁴⁹ "Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever onlar da Allah'ı severler." el-Mâide 5/54.

Ve Sâdeddîn et-Teftazânî (*rahimehullâh*) *Keşşâf* üzerine hâşiyesinde yine bu makamda *Keşşâf*'a cerb urup der: *Ve ennâ tükşefü'l-mahabbetü'l-hâlisâ*. Allah Teâlâ hazretlerine mahabbet-i hâlisâ kanda keşf olur. Yani Hudâ'ya nice mahabbeti olur. *Li-men kânet akîdetühû fî evliyâ'illahi Teâlâ ehabbü*. [69/B] Ve şol kimse ki onun akîdesi evliyâullah hakkında ve Hudâ'nın dostları hakkında ola. *Te'tî 'anhü vakî'atüh*. Akîdesi şol şey ola ki vakî'ası ondan haber verir. Yani bir âlimin i'tikâdı Allah'ın dostlarını ve evliyâullahı gıybet etmek ola ona mahabbetullâh nice keşf olur. *Ne'am kâle'l-imamü'r-râzî fî hâze'l-mekâmi*. İmâm Fahr-ı Râzî (*rahimehullâh*) *Keşşâf* hakkında ne güzel söz söyledi bu makamda. Sâdeddîn'in *Keşşâf*'a cerbi tamam oldu.

Ve İmâm Semerkandî (*rahimehullâh*) tefsîrinde bu mahalde *Keşşâf*'a cerb edip der ki: *Ve medde zikru sâhibi'l-keşşâfi hünâ haşven kesîran mine't-ta'ni 'alâ evliyâillâh*. Ve sâhib-i *Keşşâf* bu makamda evliyâullah üzerine ta'n etmekde haşv-i kesîr yazdı. Yani türrehât yazdı. *Ve ketebe fîhi mâ-lâ yelîku bi'l-'âkili*. Âkile lâyıık olmayan türrehâtı bu makamda yazdı. *Ve in yektüb mislehû fî kütübi'l-hezli ve'l-fuhşi*. Ve âkile lâyıık olmayan bunun gibi türrehâtı kütüb-i hezle ve kütüb-i fuhşda yazmak. *Ve zâlike leyse illâ 'an hubsi bâtinihi ve 'adâveti ehli'l-hakki*. Ve *Keşşâf* sûfilere bu ta'nı yazdığı değildir illâ bâtınının habâ'isindendir ve ehl-i hakka adâvetindendir. *Ve kelâmün müzâddün li- kelâmi ehli'l-hakki*. *Keşşâf*'ın kelâmı ehl-i hakkın kelâmına zıddır. İmâm Ali Semerkadî cerbi tamam oldu.

Ve İmâm Muhammed Gazzâlî (*rahimehullâh*) der ki: *Fe'l-pelîdü'l-câmid*. Şol donmuş murdâr ki. *El-kâsiyyü'l-kalbi*. Öyle murdâr ki kalbi künd. *El-mahrûmü 'an lezzeti's-semâ'i*. Öyle kalbi künd ki semân lezzetinden mahrûm [70/A] olan. Nitekim *te'accebe 'ani'l-lez(zeti) iz isteme'a*. Semâ edicek mütelezziz olduğundan acebler. *Ve vecdihi ve teğayyüri levnihi ve'z-tırâbi hâlih*. Ve semâ edenin vecdinden yani hüznünden ve benzinin bozulmasından ve hâlinin ıztırâbindan acebler behîmenin gibi. *Te'accebeti'l-behîmetü 'an lezzeti'l-levzenci* ? Helvânın lezzetinden behâ'im ta'accüb etdiği gibi. Yani kelb ve hınzîr ve himâr helvâdan haz etmedikleri gibi pelîd ve câmid olan kimse de devr ve semâ'dan haz etmez. İmdi bu kadar e'imme böyle dediler ise ben de derim ki: *Devrânü's-sûfiyyeti bi-zikrillâhi hibâlühû halâlün ve mübâhun*. *Fe-men ekfera müstehille hâze'd-devrâni yekûnü kâfiran*. *Yecibü 'ale's-sultâni katleh*. Ve dahî İbn-i Abbâs'ın ve Katâde'nin ve İbn-i Cerîr'in ve Ebü'l-Muâfi'nin ve Allâme-i Asfiyâ'nın ve İmâm Süyûtî'nin ve Kurtubî'nin ve Şeyh'in ve Nisâbûrî'nin ve ? ve İmâm İzzeddîn'in

ve İmâm Fahr-ı Râzi'nin ve Ebü'l-Leys Semerkandî'nin ve sâhibü'l-*Keşşâf*'ın ve Kadı Beyzâvi'nin ve Ebüssuûd'un tefsîrlerinde ve sâirlerinin tefsîrlerinde ⁵⁵⁰ وما خلقنا السموات و لا فى الارض مرحا ⁵⁵¹ و لا فى الارض وما بينهما لاعين و ve vücûh sâir âyetlerden -e vechen mine'lv ⁵⁵¹ bir âyeti ehl-i zikrin taz'îf ve tarab ve tegannî ve na'ra ve sa'ka ve raks ve devrânların haramlığına delîl getirmemişler iken ve *meriha* kelimesini zikrolunan müfessirînin cem'î-i batar ve haylâ' ve kibrile tefsîr edip raks ve devr ma'nâsına biri zâhib olmamış iken ve 'ale'l- [70/B] husûs sâhibü'l-kâmûs *meriha ke-feriha* ve *batira vehtâle* ile tasrîh etmiş iken ve zikrolunan fukahâ-i 'izâmın ve e'imme-i kirâmın ekseri evliyâullahdan olup helâli ve haramı ziyâde bilirler iken ehl-i zikrin taz'îf ve tarab ve tegannî ve na'ra ve sa'ka ve raks ve devrânlarının hurmetine vechen mine'l-vücûh hadîslerinden ve âyetlerinden bir âyet delîl getirmemişler iken ey kâfir Turtûşiyü'l-mezhebler sizin amel ettiğiniz kitablarn müellifleri zikrolunan fukahâ-i 'izâmdan ve e'imme-i müfessirînden âlimler ve fâzıllar mıdır. Ve sizler de fukahâ-i mezkûreden ve e'imme-i mezkûreden muhakkik ve müdakkik mi oldunuz ki ehl-izikrin tas'îf ve tatarrub ve tegannî ve sa'ka ve raks ve devrânlarının hurmetine hadîs ve âyet getirirsiniz. İmdi *men fessera'l-kur'âne bi-ra'yihî fe-kad kefera* zümresine bunların dâhil oldukları ve zâhir-i nusûs Hudâ'ya cism ve cihât isbât etmedikçe evliyâdan gayriye zâhir ma'nâsından 'udûl ilhâd olduğu ve Mâlikiyyü'l-mezheb olan Akîl oğlu Ebü'l-Vefâ'nın⁵⁵² zâhir-i nasdan 'udûlünü ve raks-ı sûfiye ve tevâcüdü Sâmirî ihdâs eyledi dediği Turtûşî'nin kizbi Berkî dedikleri Mûtezile (ve) yine Mûtezile'den olan İmâm Mutarrizî'nin *Tarîkat*'inin⁵⁵³ sınıf-ı tâsi'inde halt ettiği ve kırk iki münker mevzû' ve bâtil hadîs getirdiğinden mâ'adâ iki yüzaltı za'îf hadîs halt ettiği ve nice mevâzi'de ehl-i usûlün ve ehl-i kelâmın usûlüne ve kelâmına muğâyir ve muhâlif kimi [71/A] Râfizî kimi Şîi ve kimi Dürzî kimi Mûtezilî firak-ı dâllenin türre(h)âtını hatta âfât ve fereci beyân etdikde bir adam avratını ve câriyesini ve kölesini dübüründen helâldir diye tasarruf eylese kâfir olmaz dediği ve *el-'aklü ve'n-naklü müsâviyani* dediği ve selefın riyâzâtına ve kesret-i mücâhedâtına ve ibâdâtına (ve) ictihâdlarına ki sıyâm-ı dehrlerine ve visâl-i savmlarına ve her hâlde kâim olduklarına ve müşteh(ey)âtdan ve tayyibâtdan ictinâb ettiklerine ve günde bir kerre

⁵⁵⁰ “Gökleri, yeri ve bunların arasındakileri oynayıp eğlemek için yaratmadık.” ed-Duhân 44/38.

⁵⁵¹ “Yeryüzünde kibirlenerek yürüme.” el-İsrâ 17/37.

⁵⁵² Müellifin kastettiği kişi Ebü'l-Vefâ Alî b. Akîl b. Muhammed b. Akîl el-Bağdâdî (öl. 513/1119) Hanbelî âlimi olmalıdır.

⁵⁵³ Ebü'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyyid b. Alî el-Mutarrizî el-Hârizmî (öl. 610/1213) Arap dili ve edebiyatı âlimidir. Fakat bu şahsa ait kaynaklarda *Tarîkat* adında bir kitâba rastlanmamıştır.

veya iki kerre veya üç kerre hatm etdiklerine ve senden hâlî idi diye râzî olmayıp üç şart ile ta(l)ak etmeği câiz gördüğü ve Turtûşî (ve) Mâlikîyyü'l-mezheb (ve) Kızılbaş ve Mûtezile (ve) Mecûsî'den eşed olduğu ve Mûtezile olduğun fukahâdan çok kimse beyân etdikleri ve ümmet-i Muhammed (*aleyhi's-selâm*) arasına fitne ilkâ edip kezzâb olduğu fi'l-hakîka Berkî'nin Şeyh Zemahşerî ve Turtûşî dedikleri şahıslar i -âyet⁵⁵⁴ لن ترينى kerîmesinin tefsîrinde her biri tefsîrlerinde âhiretde Allah Teâlâ hazretlerinin cemâlin görürüz diyen evliyâullâhı şiiiriyle semerlü merkeblerdir diye hicv eyleyip evliyâullâhı ne kadar tahfîf ve tahkîr eylediği ve elini kürsîde tahtaya pat pat urup eşek gibi bar bar bağırıp dört mezhebde de raks-ı sûfîye ve devr ve semâ haramdır diye müstehil olan fukahâ-i 'izâmı ikfâr eden ve zikrullah ile devr ve raks eden meşâyih-i Halvetiyeye dahl edip ve ehl-i kalbden olan [71/B] fukarâsını ikfâr eden kâfir ve vâizler(in) küfrü ve kizbi bu makûle vâizlerin meclisine hâzır olup da dahlinden haz eyleyip ikfârına i'tikâd eden keferenin küfrü (ve) bu makûle revâfiz'in küfrüne razı olup nefy-i beled olmasına mâni' ve müzâhim olan keferenin küfrü ve bu makûle kefereye bahşîş ve sadaka ve zekât ve i'zâz ve ikrâm câiz olmadığı ulemâ-i dîn-i Nebevî ve hukemâ-i şer-'i Mustafevî (*kavvâhümullâhu bi'r-ra'yi's-seviy*) olanlara ma'lûm-ı 'izzetdir. Temme 'an yedi'z-za'îfi'l-hanîf. [72/A]

⁵⁵⁴ "Sen beni asla göremezsin." El-A'râf 7/143.

SONUÇ

İslâm tarihinin ilk dönemlerinden itibaren var olan semâ ve devrân kavramları zaman zaman birbirlerinin yerine kullanılmış dinî bir uygulamayı ifade etmektedir. Bu uygulamalar sûfiler tarafından uygulana gelmiş, zâhir ulema tarafından ciddi bir tenkide maruz kalmış, hatta bunu yapan kimseler küfürle itham edilmiştir. Fukahânın vermiş olduğu fetvalarda, devletin mevcut durumu ve kamu düzeni gibi faktörlerin dikkate alındığı görülmüştür. Osmanlı döneminde devlet, tasavvuf kaynaklı problemlere karşı teyakkuz hâlinde olmuş, gerekmedikçe de müdahale etmemiştir. Kadızâde-Sivâsî tartışmalarında IV. Murad dönemine kadar geçen safhada denge politikası izlenmiş fakat bu grup IV. Mehmed döneminde sarayda nüfuz elde ederek zorbalığa başlamış, tekkeleri basıp dervişleri dağıtmışlardır. Köprülü Mehmed Paşa, sadrazamlığa getirilmesiyle birlikte bu grubun öldürülmesi için padişah'tan ferman çıkarmış fakat bu cezayı sürgüne çevirerek ayaklanmayı bastırmıştır.

Semâ ve devrân çerçevesinde ifade edilen tüm veriler bu konunun tasavvuf tarihi açısından önemini ve gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu çalışmada, öncelikle İslam kültürü içerisinde yer alan Hz. Peygamberin, sûfilerin, tarikatler döneminin ve Osmanlı Devletinin konuya bakışı ortaya konulmuştur. Niksârî'nin hayatıyla ilgili sınırlı bilgilere sahip olursa da, eserinde yer alan bilgilere dayanarak Köprülü Mehmed Paşa'nın isyanı durdurması hakkında bilgiler verdiği ve Sultan Mehmed Han için 'Allah ömrünü uzatsın' ifadelerini kullandığı göz önüne alındığında, Niksârî'nin 17. yüzyıl civarında yaşamış olabileceği anlaşılmaktadır. Ayrıca rivayet ettiği hadîslerden, fetvalardan, nakilde bulunduğu tefsir ve tasavvufî kitaplardan hareketle zahiri ilimleri tahsil ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Fakat aktarmış olduğu hadîs metinlerinin bir kısmı orijinallerinden farklılık arz etmektedir. Eseri yazarken sahih ve muteber olan delillere öncelik vermesi; diğerlerini ise sonda zikretmesi, dikkat çekici özelliklerden bir tanesidir. Gazzâlî'nin *İhyâ'sı*, Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin *Mesnevî'si*, Sadî Şirâzî'nin *Bostân*'ı, Sühreverdî'nin *Avârifü'l-maârif'i* ve daha birçok eserden iktibaslar yaparak görüşlerini aktarmıştır. Zemahşerî, Berkî ve Bezzâzi gibi şahısları da eleştirmiştir. Bu şahısların kitaplarından alıntılar yaparak cehrî zikrin haram olmadığını ispatlamaya çalışmıştır.

Acem diyarına yaptığı seyahatlerle Kızılbaş veya Rafizî olarak isimlendirdiği grubun dinî inanç ve öğretilerini ve insanları yoldan saptırmak için nasıl bir metot

uyguladıklarını tespit etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda eseri, Halvetîlere yapılan haksız eleştirilere karşı kayıtsız kalamaması sebebiyle telif etmesi sūfî meşreb bir şahıs olduğunun da göstergesidir.

Bu çalışma, tasavvuf ve tarikatler için önem arz eden mûsiki, cehrî zikir, semâ, devrân, lahn ve tegannî konularını ele alması bakımından önemlidir. İlk olarak bu kavramların tanımları, hukukî delilleri ve mutasavvıf yazarların konuya dair görüşleri incelenmiştir. Cehrî zikir, bir kişinin, nefsinin ve aklının başka düşüncelere yönelmesini engellemek kalpteki olumsuz düşünceleri yok etmek amacıyla yaptığı bir ibâdetdir. Semâ ise sūfilere göre manayı anlamak ve dinlemektir. Sonraki dönemlerde bu kavram, ritmik ve uyumlu bir şekilde söylenen nağmelerin dinlenilmesi şeklini almıştır. Devrân, dinî bir metin dinlendiğinde vâridin etkisiyle vecde gelip dönmeye verilen isimdir. Lahn ve tegannî ise sesi yükselterek ve güzelleştirerek okumak demektir. Bu tartışmaların tarih boyunca devam eden ve ileriki zamanlarda da sürececek olan tartışmalar arasında olması, bu kavramların hukuki delilleri hakkında açık bir nassın bulunmayışından kaynaklanmaktadır.

Birçok mutasavvıf tarafından devrân-raks kavramları eşanlamlı yani birbirlerinin yerine kullanılmıştır. İncelemiş olduğumuz eserde de müellif bu ayrıma gitmemiştir. Fakat bazı mutasavvıflar bu tarz eleştirilere son verme mahiyetinde devrân-raks ayrımına giderek devrânın oyun ve eğlence manası olan raks anlamına hamledilemeyeceğini ifade etmiştir. Bu meyanda bizatihi devrân, lahn ve tegannî ve mûsiki gibi kavramların önceki dönemlerde bahsedilmese de Hz. Peygamber döneminden itibaren semâ kavramının ele alındığı sonucuna ulaşılmıştır.

Hz. Peygamber güzel seslere değer verdiği gibi, sesin güzelliğini de övmüştür. Sesin dinî ibâdetlerde ve özellikle Kur'ân tilavetinde kullanılmasını da teşvik etmiştir.

İbrahim Niksârî mûsiki, cehrî zikir, semâ, devrân, lahn ve tegannî tartışmalarının yanı sıra bid'at, tasliye, tarziye, Peygamberimizin anne ve babasının imanı, Hz. Hüseyin'in şahadetine sebep olan Yezid'e lanet, Regaib, Berat ve Kadir gibi mübarek gün ve gecelerde kılınacak nafîle namazlara da değinmiştir.

Bu çalışmayı farklı kılan, İbrahim Niksârî'nin gözüyle mûsiki, cehrî zikir, semâ, devrân, raks, tegannî gibi konuların bütüncül işlenmesidir. Sonuç olarak İbrahim Niksârî Burhânü'l-elhân adlı eserinde, asırlardır tartışma konusu olan ve çözüme kavuşturulamamış cehrî zikir, semâ, devrân, raks, lahn ve tegannî konularını ele

almıştır. Günümüz Türkçesine aktarılan bu çalışmanın, kendinden sonraki çalışmalara katkı sağlaması beklenmektedir.

EKLER

EK-1: Burhânü'l-elhân fi hükmi't-tegannî ve'd-devrân risalesinin orijinal nüshasından birkaç örnek.

کس است که بچهره بل فرزند ابراهیم بود لاله الله در کتب و صندریه
سپه هیزه حکم و لکن بکنم مشرف با لاله الله اولانی من انبلی
مصدقته اولان احیای صحیح و در رسول علیه السلام بود و کلمه
من قال لا اله الا الله و کلمه یا نعیم من دون الله یعنی سرکه لاله الله
در سوره وحی آمده تا حدی غیره عبادت شایسته ای را بدسترس نیست
خداوند عسری عبادت لایح و کس شیخ بوذرجمهری در کتب
بجمله لاله الله در صمد حرفه اله و در صمد حرفه اله یعنی شایسته ای
لا اله الا الله که در کتب کتب صحیح است و باقی الموع و با حیا سوره اوله و در
فان اکتم کلام اوله و در کتب کتب صحیح است و باقی الموع و با حیا سوره اوله و در
و زنده آید که کلام که در کتب لاله الله در کتب کتب صحیح است و باقی الموع و با حیا سوره اوله و در
قیامت کونند آینه او زنده در یعنی بچهره علیه السلام بود و کلمه
اسدی حی یعنی علیه السلام تا شنیده صحیح است که در کتب کتب صحیح است و باقی الموع و با حیا سوره اوله و در
رضی الله عنه و در کتب کتب صحیح است و باقی الموع و با حیا سوره اوله و در
لا اله الا الله و در کتب کتب صحیح است و باقی الموع و با حیا سوره اوله و در
در کتب کتب صحیح است و باقی الموع و با حیا سوره اوله و در
بچهره علیه السلام حضور بود که در کتب کتب صحیح است و باقی الموع و با حیا سوره اوله و در
نیچون از کتب کتب صحیح است و باقی الموع و با حیا سوره اوله و در
عده سال تا اهل بقیع بنده که در کتب لاله الله در کتب کتب صحیح است و باقی الموع و با حیا سوره اوله و در
و لیس ویدی و بچهره علیه السلام در کتب کتب صحیح است و باقی الموع و با حیا سوره اوله و در
اول او یک قلندری یعنی ابراهیم یا دینی مدان علیه السلام
قلندری لاله الله آمده و در کتب کتب صحیح است و باقی الموع و با حیا سوره اوله و در

بروزی اول ابراهیم و بر کس و بی فصل اوله و در کتب کتب صحیح است و باقی الموع و با حیا سوره اوله و در
لا اله الا الله در کتب کتب صحیح است و باقی الموع و با حیا سوره اوله و در
عده سال تا اهل بقیع بنده که در کتب لاله الله در کتب کتب صحیح است و باقی الموع و با حیا سوره اوله و در
حرم تاله و در کتب کتب صحیح است و باقی الموع و با حیا سوره اوله و در
تسکینا و در کتب کتب صحیح است و باقی الموع و با حیا سوره اوله و در
و کتب کتب صحیح است و باقی الموع و با حیا سوره اوله و در
لا اله الا الله در کتب کتب صحیح است و باقی الموع و با حیا سوره اوله و در
تجارتی اوله و در کتب کتب صحیح است و باقی الموع و با حیا سوره اوله و در
یا اوله و در کتب کتب صحیح است و باقی الموع و با حیا سوره اوله و در
بچهره علیه السلام حضور بود که در کتب کتب صحیح است و باقی الموع و با حیا سوره اوله و در
نیچون از کتب کتب صحیح است و باقی الموع و با حیا سوره اوله و در
عده سال تا اهل بقیع بنده که در کتب لاله الله در کتب کتب صحیح است و باقی الموع و با حیا سوره اوله و در
و لیس ویدی و بچهره علیه السلام در کتب کتب صحیح است و باقی الموع و با حیا سوره اوله و در
اول او یک قلندری یعنی ابراهیم یا دینی مدان علیه السلام
قلندری لاله الله آمده و در کتب کتب صحیح است و باقی الموع و با حیا سوره اوله و در

در کتب

KAYNAKÇA

- Aclûnî, Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî. *Keşfu'l-hafâ*. nşr. Şeyh Ahmed el-Halebî el-Attâr. Beyrut: Dâru'l Kütübî'l İlmiyye, ts.
- Akşemseddin. *Risâle-i zikrullâh- Zikir ve Semâ Hakkında*. çev. Adem Çatak, Ahmet Vural. İstanbul: H Yayınları, 2020.
- Akgündüz, Ahmet. "Ebüssuuûd Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 10. İstanbul, 1994.
- Akgündüz, Ahmet. "Dürerü'l-hükkâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 10. İstanbul, 1994.
- Anay, Harun. "Devvânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C.9. İstanbul, 1994.
- Ankaravî, İsmail Rusûhî. "Hücceti's-semâ, XVII. Yüzyıl Toplumunda Mûsiki, Semâ ve Devran Hakkındaki Dinî Tartışmalar ve İsmail Ankaravî'nin Semâ Müdâfası". çev. Sâfî Arpağuş. *Marife* 3 (2007), 369-399.
- Attâr, Ferîdüddin. *Tezkiretü'l-evliyâ*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2013.
- Apaydın, H. Yunus. "Mûsiki". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 31. Ankara, 2020.
- Askalânî, İbn Hacer. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî. Kahire: 1413/1992.
- Ahmet Yaşar Ocak. "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Dinde Tasfiye (Pürütanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: "Kadıızâdeliler Haraketi". *Türk Kültürü Araştırmaları XVII-XXI/1-2* (1979-1983), 208-225.
- Algar, Hamid. "Necmeddîn-i Kübrâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 32. İstanbul, 2006.
- Aybakan, Bilal. "el-Vasît". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 42. İstanbul, 2012.
- Aybakan, Bilal. "Râfîî, Abdülkerîm b. Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 34. İstanbul, 2007.
- Aytekin, Arif. "Bâbertî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 4. İstanbul, 1991.
- Baktır, Mustafa. "Umûmü'l Belvâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 42. İstanbul, 2012.
- Baktır, Mustafa. "İbn Melek". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 20. İstanbul, 1999.
- Baş, Derya. "Yâfî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 43. İstanbul, 2013.
- Baz, İbrahim. *Kadıızâdeliler Sivasiler Tartışması*. Ankara: Otto Yayınları, 2019.
- Beşir Efendi. *Semâ ve Devrân Risâlesi*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 1352, 1a-116b.

- Beyzâvî, Nâsırüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman Maraşlı. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1418.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin. *el-Câmiu li-şuabi'l-îmân*. thk. Hamdî ed-Dimrâş, Muhammed el-Adl. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1424/2003, I, 397.
- Beyler, Muhammet. “Bâbertî'nin Tuhfetü'l-ebrâr fî şerhi meşâriki'l-envâr İsimli Eserindeki Hadis şerh Metodu”. *Ekmelüddîn Bâbertî'yi Keşif Yolunda I.Ekmelüddîn Babertî Sempozyumu*. ed. Selçuk Çoşkun. 5/177-184. Bayburt: Bayburt Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Abdülaziz b. Celvî. Riyad: Dârü's-Selâm, 1419/1999.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu'l-beyân: Kur'an Meâli ve Tefsiri*. trc. Ali Namlı-Ömer Çelik. 15. Cilt. İstanbul: Erkam Yayınları, 2013.
- Boluvî, Mustafa b. Ali. *Âdâbu't-turuk*. İstanbul: Fatih-Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Şer'iyye, 802, 63.
- Bozbuğa, Yunus. *Bir Fetvâ Tercih Tahrîc Örneği Olarak Sünbül Sinan Efendi'nin Risâle-i Tahkikiye'si*. Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Çatak, Adem. *Şihâbeddin Sühreverdî Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Çavuşoğlu, Semiramis. “Kadıızâdeliler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 24. İstanbul, 2001.
- Cebeci, Lütfullah. “Mefâtihu'l-gayb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 28. Ankara, 2003.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Anka Yayınları, 2005.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Rehber Yay., 1997.
- Ceyhan, Semih. “Semâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 36. İstanbul, 2009.
- Ceyhan, Semih. “Vecd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 42. İstanbul, 2012.
- Chittick, William. *Tasavvuf*. trc. Turan Koç. İstanbul: İz. Yay., 2003.
- Çelebi, Kâtip. *Mizânü'l-hakk fî ihtiyâri'l-ehakk, İhtilaf İçinde İtidal*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh yayınları, 2018.
- Çelebi, Kâtip. *Mizânü'l-hak fî ihtiyâri'l-ehak*. çev. Orhan ŞaikGökbay. İstanbul, M.E.B Yayınları, 1972
- Çelebi, Süleyman (eş-Şehir bi Geleryânî). *Risaletün makbûletün ala reddi risaleti'l-Müftî Ali Çelebi*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Harput, 11, 125b-127b.
- Çeker, Orhan. “Berkî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C.5. İstanbul, 1992

- Çetin, Abdurrahman. "Lahn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 27. Ankara, 2003.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 11. İstanbul, 1995.
- Çiçek, Hacı. "es-Suyûtî'nin Makâmât'ında Konuşan Değerli Taşlar: el-Makâmâtul-yâkûtiyye Örneği". *Adıyaman Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi İslâmi İlimler Araştırmaları Dergisi*. 2 (Eylül 2007), 21-42.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl. *es-Sünen-i Dârimî*. İstanbul: Çağrı Yay., Tunus: Dâru Sahnûn, 1413/1992.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl. *es-Sünen*. thk. Hüseyin Selim Eseded-Dârânî. Riyad: Dâru'l Muğnî, 2000.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *es-Sünen*. nşr. Şuayb el-Arnâvut vd. 4.Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 2003.
- Demir, Arif . "İlk Mutasavvıfların Musiki Anlayışları". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 15/2 (2015), 65-87.
- Demiroğlu, Ayla. "Behcetü't-tevârîh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C.5. İstanbul, 1992.
- Durmuş, Ali. "Kadıızâdeliler ile Halvetîler Arasında Semâ-DeverânTarişmaları ve Kadıızâdelilerin Deverân Aleyhtarlığının Altında Yatan Sebeplerin Mezhebî-Tasavvufî Aidiyetleri Açısından Analizi". *Kalemname* 6/11 (Ocak-Haziran 2021), 34-64.
- Düzenli, Pehlül. "XX. Yüzyılda Müslüman ve Müzik: Problemler ve Çözüm Önerileri". *İslâm ve Sanat*. ed. Şeref Göküş vd. İstanbul: İslami İlimler Araştırmalar Vakfı, 2015, 689-719.
- Düzdağ, M. Ertuğrul. *Efendi'nin Fetvalarına Göre, Kanuni Devrinde Osmanlı Hayatı*. İstanbul: Şûle Yay., 1998.
- Ebû Bekr, Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Ziyâ'urrahman el-A'zamî. 3. Cilt. Riyad: Advâ'u's-Selef, 1420/1999.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. nşr. Muhammed Abdülaziz el-Halidî. Beyrut: Dâru'l Kütübî'l İlmîyye, 2010.
- Elias, Jamal J. "Zikr-i Dervîşâne'den Divân Musikisine Kadar Osmanlılar Devrinde Semâya Bir Bakış". çev. İdil Eser. *Cogito Osmanlılar Özel Sayısı* 19 (1999), 216-224.
- Fârisî, Alâuddin Ali b. Belbân. *Sahîh-i İbn Hibban bi Tertîb-i Belbân*. thk. Şuayb el-Arnâvut. 3. Cilt. Kahire: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed. *İhyâü ulûmi'd-dîn*. Ahmed Serdaroğlu. İstanbul: Bedir Yayınları, 1975.
- Gündoğdu, Cengiz . "XVII. Yüzyılda Tekke-Medrese Münasebetleri Açısından Sivâsîler-Kadıızâdeliler Mücâdelesî". *İlam Araştırma Dergisi* 3/1 (Ocak-Haziran 1998), 37-72.

- Gürer, Dilaver. “ Osmanlılarda Semâ Devrân ve Raks Tartışmaları ve İki Şeyhülislâm Risalesi”. *Tasavvuf* 26/2 (2010), 1-23.
- Gökbulut, Hasan. *Muhyiddin Muhammed b. İbrahim Niksârî(ö. 1494) ’nin Hayatı ve Duhân Sûresi Tefsîrînin Tahkiki*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993.
- Gökbulut, Hasan. “Niksârî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C.33/122.
- Gökcan, Fahri. *Katâde b. Diâme ve Tefsiri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Doçentlik Tezi, 1977.
- Görmez, Mermet. “Sâgânî, Radyüddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 35. İstanbul, 2008.
- Görgülü, Hasan Ali. “el-Hâvi’l-kebîr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 16. İstanbul, 1997.
- Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnâvût. Kahire: Müessesetü Kurtuba, ts.
- Hatiboğlu, İbrahim. “Meşâriku’l-envârî’n-nebeviyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 29. Ankara, 2004.
- Hatipoğlu, İbrahim. “Mesâbîhu’s-sünne”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 29. Ankara, 2004.
- Hücvirî, Ali b. Osman. *Keşfü’l-mahcûb Hakikat Bilgisi*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- İbn Manzûr, Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem. *Lisanü’l-arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1955.
- İbn Kemâl. *Risale fi beyânî’r-raks ve’d-deverân*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi., Reşid Efendi, 858, 213-214 vr.
- İbn Kemal. *Fetâvâ-yı İbn Kemal*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 1967, 178 vr.
- İbn Kemal. *Fetâvâ-yı İbn Kemal*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Darü’l Mesnevî, 118.
- İnanır, Ahmet. “Semâ, Raks ve Devran Tartışmaları Bağlamında Osmanlı Düşüncesinde Zikir Esnasında Mûsiki ve Meşrûiyeti”. *Geçmişten Günümüze Uluslararası Dinî Mûsiki Sempozyumu*. 573-581. Amasya: Amasya Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırmalar Koordinatörlüğü, 2017.
- İnanır, Ahmet. “XVI. yüzyıl Osmanlı Fakih ve Sûfilerinin Semâ, Raks ve Devrân Tartışmalarında Lehte ve Aleyhte Kullandıkları Hukûki Deliller ve Değerlendirilmesi”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2013), 237-269.
- İnanır, Ahmet. “İbn Bahhâeddin’in ‘Risâle alâ Risâle Ali Çelebi fi’d deverânve’r-raks’ Adlı Eserinin Tahkik, Tercüme ve Değerlendirilmesi”. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2(2013), 128.
- İsfahânî, Rağîb. *el-Müfredât fi garibi’l-Kur’ân*. nşr. Mustafa Yıldız. İstanbul: Çıra Yayınları, 2017.

- İsfahânî, Rağîb. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kurân*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1431/2010.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin. *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*. Çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Litera Yay., 2012.
- İsfahânî, Rağîb. *el-Müfredatü li-elfâzi'l-Kur'ân*. tahk. Savân Adnan Davudî. Beyrut: y.y., 1998.
- İltaş, Davut. "Tahâvî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 39. İstanbul, 2010.
- Kandemir, M. Yaşar. "Hatîb el-Bağdâdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C.16. İstanbul, 1997.
- Kandemir, M. Yaşar. "Beyhakî, Amed b. Hüseyin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 6. İstanbul, 1992.
- Kallek, Cengiz. "el-Fetâva'l-Hayriyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 12.
- Karaismailoğlu, Adnan. "Bostân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 6. İstanbul, 1992.
- Kayapınar, Hüseyin. "Kâriülhidâye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 24. İstanbul, 2001.
- Kazvînî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce. *es-Sünen*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: Dâru İhyâ Kütübî'l-Arabiyye, 1403/1983.
- Kemikli, Bilal. "Türk Tasavvuf Edebiyatında Risale-i Devran ve Semâ Türü ve Gaybî'nin Konuya İlişkin Görüşleri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XXXVII* (1997), 443-460.
- Kenânî, Ebu'l-Hasan b. Annâkî. *Tenzihü's-şerîati'l-merfua 'ani'l-ahbârî's-şeniati'l-mevzûa*. thk. Abdülvehhab Abdüllatif, Abdullah Muhammed es-Sıddîk. 2. Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kahire, ts.
- Kelabazi. *Doğuş Devrinde Tasavvuf: Ta'arruf*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.
- Kelpetin Arpaguş, Hatice. "İmâdü'l-İslâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 22. İstanbul, 2000.
- Kılıç, Mahmud Erol. "el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 13. İstanbul, 1996.
- Kılıç, Hulusi. "Fîrûzâbâdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 13. İstanbul, 1996.
- Kızılkaya, Müzekkir. "Sivâsiler-Kadıızâdeliler Mücadelesinde Mevlevîler". *Balıkkesirli Bir İslam Âlimi İmâm Birgivi*. ed. Mehmed Bayyigit vd. 2/403-414. Balıkkeseir: Balıkkeseir Büyükşehir Belediyesi Kent Arşivi Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Kur'an Yolu Meali*. çev. Hayreddin Karaman vd. 1. Baskı. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.

- Koca, Ferhat. "Osmanlı Fakihlerinin Semâ, Raks ve Devrân Hakkındaki Tartışmaları". *Tasavvuf* 13(Temmuz-Aralık 2004), 25-74.
- Koca, Ferhat. "el-Fetâva't-Tatarhâniyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 12. İstanbul, 1995.
- Müslim, Ebü'l Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmî'u's-sahih*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1349/1930.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünen*. nşr. Ebû Tâhir Zübeyr Ali Zî. Riyad: Dâru's-Selâm, 1430/2009.
- Naîmâ, Mustafa. *Naîmâ Tarihi*. çev. Zuhuri Danışman. 4. Cilt. İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi, 1968.
- Niksârî, İbrahim b. es-Seyyid Muhammed. *Burhânü'l-elhân fî hükmi't-tegannî ve'd-devrân*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazmabağışlar, 701, 1b-72a.
- Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim. *el-Müstedrek ala's-sahihayn*. thk. Mustafa Abdülkadir Atâ. 5. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990.
- Okumuş, Ömer. "Câmî, Abdurahman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 7. İstanbul, 1993.
- Özcan, Nuri – Çetinkaya, Yalçın. "Mûsiki", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 31. Ankara, 2020.
- Özcan, Nuri. "Devrân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 9. İstanbul, 1994.
- Özcan, Nuri. "Mevlevî Âyini". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 29. Ankara, 2004.
- Öngören, Reşat. *Osmanlılarda Tasavvuf*. İstanbul: İz Yayınları, 4. Baskı, 2016.
- Öngören, Reşat. "Osmanlılar Döneminde Semâ ve Devran Tartışmaları". *Tasavvuf* 25(Ocak 2010), 123-132.
- Öngören, Reşat. "Karamânî, Cemâleddin İshak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C.24. İstanbul, 2001.
- Öteleş, Zeliha. "Kelâbâzî'nin Bahru'l-fevâid/Me'âni'l ahbâr İsimli Eserinde Temel Tasavvufî Kavramlar". *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 11 (2017), 59-72.
- Öz, Mustafa. "Râfizîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 34. İstanbul, 2007.
- Özek, Ali. "el-Keşşâf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 25. Ankara, 2022.
- Özel, Ahmet. "el-Âlemgîriyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 2. İstanbul, 1989.
- Öztürk, Mustafa-Mertoğlu, M. Suat. "Zemahşerî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 44. İstanbul, 2013.
- Öztürk, Şeyda. "Şem'î". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 38. İstanbul, 2010.

- Özkan, Halit. “Süyûtî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 38. İstanbul, 2010.
- Pakalın, Mehmed Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 3. Cilt. İstanbul, Meb Yayınları, 1993.
- Rûmî, Eşrefoğlu. *Müzekki'n-nüfûs*. çev. Abdullah Uçman. İstanbul: İnsan Yayınları 1996.
- Sâmi, Şemseddin. *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2009.
- Serrâc, Ebû Nasr. *el-Lümâ' İslam Tasavvufu*. çev. H. Kâmil Yılmaz. İstanbul: Ensar Yayınları, 2014.
- Sühreverdî, Ebu Hafs Şihâbüddin Ömer. *Avârifü'l-maârif Tasavvufun Esasları*. çev. H.Kâmil Yılmaz – İrfan Gündüz. İstanbul: Vefa Yayınları, 1990.
- Sülün, Murat. “Şehâbeddin Sivâsî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 38. İstanbul, 2010.
- Sinanoğlu, Mustafa. “el-Mevâkîf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C.29. Ankara, 2004.
- Şimşek, Halil İbrahim. “İki Nakşbendî Müceddidinin Devrân Savunması - Mehmed Emin-i Tokadî (ö. 1745) ve Müstakim-zâde Süleyman Sadeddin (ö.1788) Örneği”. *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*. (2003), 283-298.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb b. Mutîru'l-Lehamî eş-Şâmî. *Duâ*. thk. Mustafa Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1992.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb b. Mutîru'l-Lehamî eş-Şâmî. *el-Mu'cemu'l-kebîr*. thk. Hamdî Abdülmecid es-Selefi. 20. Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1405/1984.
- Taşköprizâde, Ahmed Efendi. *eş-Şekâ'iku'n-nu'mâniyye fi 'ulemâ'i'd-Devleti'l-Osmâniyye*. haz. Muhammet Hekimoğlu. İstanbul: Türkiye Tazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Tebrîzî, Muhammed b. Abdillâh el-Hatîb. *Mişkâtü'l-Mesâbih*. thk. Abdülhamid el-Hindâvî. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1432/2011,
- Temîmî, Ahmed b. Ali El-Müsannâ. *Müsned-i Ebî Ya'lâ el-Mevsilî*. thk. Hüseyin Selim Esed. 2. Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Me'mûnli't-Turâs, 1410/1990.
- Tek, Abdürrezzak. “Vânî Mehmed Efendi'nin Sesli Zikir Konusunda Sûfilere Yönelttiği Eleştiriler”. *Ulusal Vânî Mehmed Efendi Sempozyumu*. ed. Mehmed Yalar, Celil Kiraz. 117-129. Bursa: 2011.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Câmî'u's-sahîh*. nşr. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1357/1938.
- Tûsî, Ebû Nasr Serrâc. *el-Lüma': İslâm Tasavvufu*. haz. H. Kâmil Yılmaz. İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1996.
- Türer, Osman. “Hilyetü'l-evliyâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 18. İstanbul, 1998.
- Tokatlı, Ümit. *Âşık Çelebi'nin Ravza Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, 2015.

- Uludağ, Süleyman. *İslam Açısından Müzik ve Semâ*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2. Baskı, 2020.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1991.
- Uludağ, Süleyman. “Devrân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 9. İstanbul, 1994.
- Uludağ, Süleyman. “Avârifü'l-maârif”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 4. İstanbul, 1994.
- Velî, Karabaş. *Risaletü'd-devrân*. İstanbul: Fatih-Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Arabî, 1146, 2-10 vr.
- Yaman, Ahmet. “es-Siyerü'l kebîr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C.37. İstanbul, 2009.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. “Minhâcü't-tâlibîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 30. Ankara, 2020.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Fahredden er-Râzî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 12. İstanbul, 1995.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Beyzâvî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 6. İstanbul, 1992.
- Yurdaydın, H. Gazi. “Türkiye'nin Dini Tarihine Umûmî Bakış”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi IX/I* (1961), 109-120.
- Yazıcı, Tahsin. “Mevlânâ Devrinde Semâ”. *Şarkiyat Mecmuası*. 5, 135-150.
- Yazıcı, İshak. “Semerkandî, Ebü'l-Leys”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C.36. İstanbul, 2009.
- Yılmaz, Hasan Kamil. *Anahtarlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1997.
- Yılmaz, Hasan Kamil. “Aziz Mahmud Hüdayî'nin Semâ Risalesi”. *MÜİF Dergisi*. 4, 273-284.
- Zenbilli, Ali Efendi. *Risale fi hakkı'd-devrân ve'r-raks*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Harput, 11, 122b-125a.